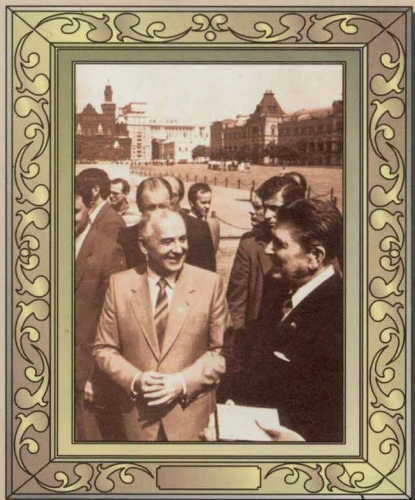
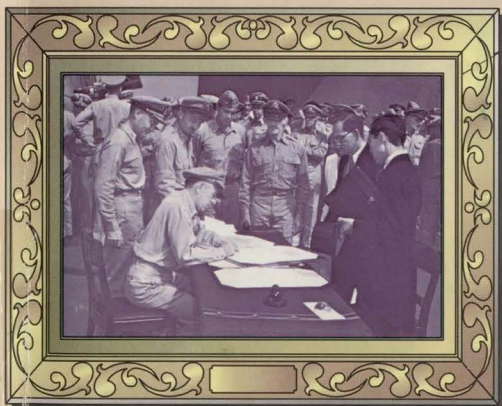

*Culegere de studii de
istorie modernă și
contemporană*

ISTORIE și SOCIETATE

Volumul este dedicat memoriei
Prof. univ. dr. Gheorghe Nicolae Căzan
(1931-1992)

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE ISTORIE

ISTORIE ȘI SOCIETATE

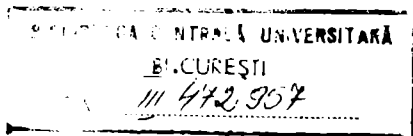
*Culegere de studii de istorie modernă
și contemporană*

VOLUM ÎNGRIJIT DE PROF UNIV. DR. CONSTANTIN BUȘE
ȘI DR. ILEANA CĂZAN

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI
2000

Referenți științifici: Dr. EUGEN DENIZE

Conf. Dr. NICOLAE DASCĂLU

602/

B.C.U. București

C20003841

© Editura Universității din București

Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon 410.23.84

Redactor: Ion Mihai

Tehnoredactare computerizată: Victoria Iacob

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

BUȘE, CONSTANTIN, CĂZAN ILEANA

Istorie și societate - Culegere de studii de istorie modernă și contemporană / Constantin Bușe, Ileana Căzan -București:

Editura Universității din București, 1999

Bibliogr.

ISBN 973-575-447-9

I. Bușe, Constantin (coord.)

II. Căzan, Ileana (coord.)

Cuprins

Notă asupra ediției	7
Prinos, Florin Constantiniu	9
Repere biografice, Dumitru Preda	11
Bibliografie selectivă	13
Restituire: Premisele constituirii și proclamării statului Israel (1939-1949), Gheorghe Nicolae Căzan	16

DUNĂREA BALCANII ȘI SPAȚIUL ROMÂNESC (1850-1898)

Un raport britanic inedit de la 1850, Paul Cernovodeanu	27
Frontierele țărilor din sud-estul Europei și Congresul de la Berlin, Daniela Bușă	32
Le sud-est de l'Europe et les relations internationales après le Congrès (de Berlin à la lumière des rapports diplomatiques roumains inédits 1878- 1898), Șerban Rădulescu-Zoner	50

POLITICĂ ȘI IDEOLOGIE ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

O denaturare imaginară: dictatura montagnardă, Alexandru Mamina	60
Sensul istoric al conceptelor de iredentism și revizionism în contextul luptei popoarelor din Austro-Ungaria pentru eliberare național statală, Vasile Curticăpeanu	74
Țărănimea în epoca Marii Uniri, Constantin Corbu	93
Politică, ideologie și istoriografie în anii '50-'60, Florin Müller	100

RELAȚII INTERNAȚIONALE (1914-1945)

Des interférences politico-diplomatiques roumaino-italiennes, pendant les années 1914-1916, Constantin Bușe	125
Despre o călătorie puțin cunoscută a lui Pilsudski în România, august- octombrie 1928, Florin Anghel	139
Implicații internaționale ale războiului italo-etioopian (1935-1936) în viziunea diplomației S.U.A, Nicolae Dascălu	154

Contribuții la relațiile japoно-germane în preajma și în anii celui de al doilea război mondial, Zorin Zamfir	171
Romania and its East-West relations. The diplomacy of the spheres of influence: installation of the Communist régime in Romania, Ioan Chiper	195

EVOLUȚII POLITICE ȘI IDEOLOGICE ÎN EUROPA COMUNISTĂ

Date noi despre cazul Pătrășcanu, Florin Constantiniu	215
The British "sell out" of Romania 1944 or 1978, Mark Percival	220
Evoluții politice în Europa centrală și de sud-est (1939-1989), Ioan Scurtu	237

ISTORIE, CULTURĂ ȘI MODELE NOI ÎN CERCETAREA ISTORIEI

Unele considerații privind A. D. Xenopol, omul și opera, Nicolae Ciachir	245
Misiunea universitarilor români în Franța (1917-1919), Ion Mamina	272
Considerații asupra proiectării și gestionării bazelor de date istorice, Irina Gavrilă	277
Activitatea ce cercetare științifică a istoriei și de predare/învățare a acesteia în învățământul de toate gradele din România la orizontul începutului celui de al treilea mileniu, Gheorghe Ioniță	292

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

*Volumul de studii intitulat **Istorie și Societate** este un omagiu adus memoriei profesorului universitar Gheorghe Nicolae Căzan, de la a cărui dispariție prematură s-au împlinit, în anul 1999, 7 ani.*

Culegerea de față a reunit contribuții ale celor care, în decursul timpului, i-au fost colaboratori, prieteni sau studenți. Volumul este în același timp și un aport valoros la studierea istoriei moderne și contemporane. Printre semnatarii studiilor se află unii dintre cei mai cunoscuți și apreciați istorici ai momentului.

*Tematica abordată înglobează preocupări majore ale istoriografiei noastre, preocupări ce au stat și în atenția profesorului Gheorghe Nicolae Căzan, îmbinându-se studiul istoriei românești cu cel al istoriei universale. În acest context semnalăm și publicarea unui articol inedit al celui comemorat, referitor la **Premisele constituirii și proclamării statului Israel.***

Autorii au îmbrățișat un larg răstimp cronologic, ce se întinde de la 1850 până în zilele noastre, abordându-se momente și aspecte pe cât de variate pe atât de importante pentru evoluția fenomenelor istorice și sociale, ce s-au desfășurat în ultimul secol.

Mulțumim doamnei Daniela Bușă și domnului Florin Anghel pentru ajutorul dat la selectarea materialelor și tehnoredactarea lor.

15 nov. 1999

Editorii

PRINOS

În toamna anului 1954, când am intrat în anul IV al Facultății de Istorie din București, o figură nouă și-a făcut apariția între membrii corpului didactic: un tânăr înalt, o statură athletică cu obraji de un roșu viu. Întrebări și șoapte de identificare între studenți. “E Gheorghe Cazan, asistent la Contemporană” era răspunsul celor deja inițiați.

În curând, tânărul - poreclit îndată, cu simpatie “halterofilul” - avea să înceapă cu noi seminariile, în calitate de asistent al doamnei conferențiar Eliza Campus, la cursul de istorie universală contemporană.

Gheorghe Cazan aducea, într-o atmosferă îmbâcsită de rigiditate dogmatică, un suflu proaspăt, înnoitor. Cu el am ieșit din tiparele discuției școlarești și am simțit ce înseamnă a dezbate o problemă. Excelent informat asupra problemelor abordate, fără frică - atât de răspândită atunci de a ieși din făgașul formulelor - stereotipe și, mai presus de toate, hotărât să facă din noi -atât de apropiați prin vârstă de el - oameni care să gândească istoria, nu să o învețe pe dinafară, Gheorghe Cazan m-a făcut să meditez serios la pasul de mai târziu de a trece de la studiul istoriei medievale la cel al istoriei contemporane.

Vocația didactică o avea în gradul cel mai înalt. Și o avea cu aptitudinile remarcabile ale unui cercetător pasionat de istorie. Studiile sale, îndeosebi cele consacrate relațiilor României cu Austro-Ungaria și Germania la sfârșitul secolului trecut, au rămas contribuții solide, de neignorat de cei care, în viitor, vor relua, pe noi baze documentare, aceste probleme.

După ce vitregia soartei l-a lovit atât de cumplit prin accidentul de munte, Gheorghe Cazan a făcut dovada unei țării sufletești vrednice de

respect și admirație. Nu știu ce era în sufletul lui, dar a rămas același om echilibrat și binevoitor în raporturile cu semenii săi.

Viața i s-a frânt prematur, soarta nu l-a lăsat să dea măsura marilor sale însușiri. Cei care l-am cunoscut știm însă - pentru că ne-a făcut părtași - ce comori închidea mintea sa pătrunzătoare și sufletul lui generos.

Volumul de față este un prinos adus memoriei unui istoric înzestrat și stimat, plecat prea devreme dintre noi.

Florin Constantiniu
Membru Corespondent
al Academiei Române

REPERE BIOGRAFICE

Dumitru Preda

Gheorghe Nicolae Căzan s-a născut la 4 martie 1931, în orașul Bocșa-Montană, din județul Caraș-Severin, într-o familie de intelectuali, tatăl fiind arhitect, iar mama învățătoare. Studiile liceale le-a absolvit la Reșița, iar în anul 1948 a intrat la Institutul Politehnic din Timișoara, dorind să devină inginer constructor, pentru a urma, într-un fel, tradiția de familie. Datorită mediei mari pe care a obținut-o la bacalaureat (fiind declarat șef de promoție pe centrul școlar Reșița), precum și la admiterea în facultate, a fost selecționat pentru a urma studiile universitare în Uniunea Sovietică. Aici, însă, destinul său a luat o cu totul altă întorsătură, fiind repartizat, din oficiu, la Facultatea de Relații Internaționale din Kiev, pe care a absolvit-o, ca șef de promoție, în iunie 1954.

La 1 septembrie 1954 a fost numit asistent la catedra de Istorie Universală a Facultății de Istorie din Universitatea București, disciplina Istorie Universală Contemporană. La 1 octombrie 1957 a fost promovat lector. În anul 1969 a obținut o bursă de doctorat pentru un an la Viena, unde și-a pregătit teza cu tema *Relațiile României cu Austro-Ungaria în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*. Teza a fost susținută la București în anul 1971, Gheorghe Nicolae Căzan obținând, în același an titlul de doctor în istorie. În 1972, în urma concursului susținut, a ocupat postul de conferențiar la aceeași catedră. Din 1990 a devenit profesor universitar, grad didactic pe care l-a deținut până la încetarea sa din viață, survenită fulgerător, în plină maturitate științifică, în anul 1992.

Gheorghe Nicolae Căzan a fost dascăl la Facultatea de Istorie timp de 38 de ani, perioadă, în care a condus seminarii la disciplina amintită, a predat cursuri generale, a condus cursuri de specializare, ca și lucrări de licență și de doctorat. De asemenea a îndrumat, cu o deosebită sollicitudine, lucrările pentru obținerea gradului didactic I, ajutându-și în continuare foștii studenți, deveniți ei înșiși dascăli, în toate colțurile țării.

Tematica abordată de profesorul Căzan a îmbrățișat un spectru larg de probleme ale istoriei moderne și contemporane universale. Dintre aceste probleme amintim: destrămarea monarhiei austro-ungare și formarea statelor naționale în Europa Centrală și de sud-est, originile și evoluția crizei din Orientul Mijlociu, formarea statului turc modern, relațiile internaționale în perioade interbelică, evoluția mișcării socialiste în perioada interbelică și postbelică, cel de al doilea Război Mondial. Cursurile și seminariile speciale, încadrate acestei tematici, s-au remarcat în chip deosebit printr-o bogată informație documentară, în bună parte inedită, prin strădania de a pătrunde cât mai exact sensul istoric și caracterul fenomenelor, de a scoate la iveală adevărul istoric. În același timp profesorul Căzan s-a preocupat de integrarea istoriei românești în istoria universală. Pe drept cuvânt putem să apreciem că activitatea didactică a celui comemorat prin acest volum a fost cea a unui creator de școală și al unui curent de gândire în istoriografia românească, unii din cei mai renumiți specialiști de azi, în domeniul istoriei contemporane universale au fost formați de profesorul Căzan, care, apoi i-a urmărit și i-a ajutat să își construiască o carieră pe măsura posibilităților și talentului lor.

Rezultatele cercetării științifice întreprinse de Gheorghe Nicolae Căzan s-au materializat într-un mare număr de lucrări: monografii, cursuri și manuale universitate, culegeri de documente pentru uz didactic, articole de specialitate. Dintre contribuțiile științifice cele mai valoroase, care rămân puncte de referință în istoriografia românească, amintim: *România și Tripla Alianță 1878-1914* (în colaborare cu Șerban Rădulescu-Zoner), București, 1979, *Rumänien und der Drei Bund*, București, 1983, *Marea Conflagrație a Secolului XX* (autor și coordonator), București, 1971. Cea din urmă lucrare a avut o a doua ediție revăzută și adăugită, în anul 1974, precum și traduceri în limba germană și maghiară, primind Premiul Academiei în anul 1971. Aceștia li se adaugă studiile: "Problemele Orientului Apropiat de la Războiul Mondial la Conferința de Pace de la Lausanne (1914-1923)"; "The secret Treaty of Alliance between Romania and Austria-Hungary"; "Rezistența în Franța"; "Tripla Alianță și politica sa expansionistă la sfârșitul secolului al XIX-lea".

Gheorghe Nicolae Căzan a participat cu comunicări la numeroase reuniuni științifice interne și internaționale, contribuțiile sale fiind apreciate de oamenii de știință.

Prin întreaga sa activitate și viață, dedicată studiului și predării istoriei, profesorul Căzan s-a dovedit a fi un dascăl competent și devotat profesiei, fapt pentru care a fost apreciat și iubit de colegi, de studenți și de numeroși profesori de istorie din întreaga țară. Prin lucrările sale a deschis căi noi de cercetare în domeniul istoriei moderne și contemporane, unde competența, pasiunea și responsabilitatea față de investigația și analiza istorică s-au îmbinat armonios și în chip fericit pentru istoriografia românească.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. Cursuri universitare

- *Istoria universală contemporană*, vol. I (1917-1945), T.U.B. 1979 (coordonator și autor).
- *Țările socialiste*, T.U.B. 1974 (în colaborare cu N. Lupu).
- *Țările capitaliste*, T.U.B. 1979 (coordonator și autor).
- *Țările în curs de dezvoltare din Asia, Africa și America Latină: 1945-1980*, T.U.B. 1981 (coordonator și autor).

B Culegeri de documente pentru uz didactic

- *Documente și texte privind lupta antifascistă 1919-1945*, T.U.B. 1973 (în colaborare).
- *Documente și texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină 1945-1975*, T.U.B. 1979 (în colaborare).
- *Culegere de texte pentru istoria modernă și contemporană universală la clasa a VII-a*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1978.

C. Monografiile, dicționare

- *Dicționar enciclopedic*, vol I, II, III, București, 1962-1965 (în colaborare).
- *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*, București, 1967 (în colaborare).
- *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, București, 1971. Lucrarea a fost revăzută și adăugită pentru ediția a II-a în 1972. În 1971 a primit Premiul Academiei Române. Are o ediție în limba maghiară, din anul 1973 și una în limba germană, din anul 1975.
- *România și Tripla Alianță, 1878-1914*, București, 1979 (în colaborare cu Șerban Rădulescu Zoner).
- *Dicționar diplomatic*, București, 1979 (în colaborare).
- *Rumänien und der drei Bund*, București, 1983 (în colaborare).

D. PREFEȚE

- Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, Editura politică, București, 1969.
- Jacques Madaule, *Istoria Franței*, 3 vol., Editura Politică, București, 1973.
- Crăciun Ionescu, *Furtună deasupra deșertului*, Editura politică, București, 1985.

E. STUDII ȘI ARTICOLE

- “Cu privire la politica României față de Rusia în anii 1879-1893”, în *Analele Universității C.I.Parhon – Secția Științe Sociale, Istorie*, anul IX, 1961.
- “Politica externă a României în anii 1878-1900”, în *Tratat de istoria României*, vol V., (machedă), București, 1961, 1965, 1968.
- “Înființarea reprezentăției diplomatice ale României la Petersburg”, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, 1858-1917, București, 1967.
- “Recunoașterea internațională a independenței de stat a României. Stabilirea relațiilor diplomatice cu țările europene 1878-1888”, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967.
- “Lupta revoluționară a popoarelor. Prăbușirea monarhiei habsburgice”, în *Analele Universității din București, Istorie*, 18, nr. 1, 1969.
- *Relațiile politice între România și Austro-Ungaria în anii 1878-1883*, T.U.B., București, 1971.
- “Destrămarea sistemului colonial al imperialismului. Constituirea și dezvoltarea noilor state independente”, în *Studii și articole de istorie*, nr. 18, 1972.
- “Știri noi din arhivele vieneze privind acțiunea națională a românilor în anii 1880-1883”, în *Analele Universității din București, Istorie*, 21, nr. 2, 1972.
- “Cercetarea în Rusia, de către savanți români, a unor lucrări ale principelui Dimitrie Cantemir, la sfârșitul secolului trecut”, în *Revista Română de Studii Internaționale*, 4(22), 1973.
- “Izucenie rabot knjazka Dimitrieja Kantemira, prodelennce vo konce proslogo veka v Rosii rumynskimi ucenyimi”, în *Revue roumaine d'études internationales*, nr. 4, 1973.
- “Tratatul secret de alianță între România și Austro-Ungaria din anul 1883”, în *Revista română de studii internaționale*, nr. 1, 1973.
- “The secret treaty of alliance between Romania and Austria Hungary”, în *Revue roumaine d'études internationales*, nr. 1, 1973.
- “Insurecția din Slovacia din august 1944”, în *Analele Universității din București, Istorie*, 20, nr.4, 1974.
- “Evoluția relațiilor economice româno-austro-ungare în anii 1878-1886. Declanșarea războiului vama între cele două țări”, în *Revista de istorie*, 28, nr. 3, 1975.
- “Rezistența din Franța”, în *Rezistența europeană în anii celui de al doilea război mondial, 1939-1945*, vol II, București, 1976.
- “Acțiunea politică a guvernului român pentru punerea în aplicare a hotărârilor Congresului de la Berlin privind independența României”, în vol. *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977.

- “Tripla Alianță și politica expansionistă la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în *Revista de istorie*, 30, nr. 7, 1977.
- “Anul revoluționar 1918 în Austro-Ungaria. Sfârșitul monarhiei habsburgice”, în *Revista de istorie*, 31, nr. 11, 1978.
- “Masele populare în revoluția burghezo-democratică din Austro-Ungaria, în anul 1918”, în vol. *60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978.
- “La question du Danube et les relations roumaino-austro-hongroises dans les années 1878-1883”, în *Revue Roumaine d'histoire*, 1978.
- „Die öffentliche Meinung und die offizielle rumänische Aussenpolitik am Ende des 19. Jahrhundert“, în *Nouvelles etudes d'histoire*, vol. VI, București, 1980.
- “Problemele Orientului Apropiat de la primul război mondial la Conferința de la Lausanne (1922-1923)”, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, 1980.
- “Unele particularități și tendințe în procesul revoluționar din țările africane”, în *Revista de istorie*, 33, nr.3, 1980.
- “Rolul statelor mici și mijlocii în viața politică internațională”, în *Studii și articole de istorie*, XXXIX-L, 1984.
- “Promesse vagues, mais exigences majeures. Quelques aspects des relations roumaino-alemandes en 1941”, în *Analele Universității București*, 35, 1986.
- “Aspecte privind mișcarea socialistă și social democrată în țările capitaliste din Europa după al doilea război mondial”, în *Studii și articole de istorie*, 1986.
- “Les actions du gouvernement roumain pour la défense de l'indépendance et l'intégrité du pays vers la fin de 1939”, în *Analele Universității din București*, Istorie, 1988.
- “Aspects de l'aggravation de la crise de régime d'Antonescu des la fin de 1942 jusqu'à la fin de 1943”, în *Analele Universității din București*, 1989.

Restituire:

PREMISELE CONSTITUIRII ȘI PROCLAMAREA STATULUI ISRAEL (1939-1949)¹

Gheorghe Nicolae Căzan

Așezarea populației evreiești în Palestina (aflată sub mandat britanic după 1918 - 1919) a reprezentat un lung proces, care își găsește limitele temporale la începutul secolului al XX-lea; ea a fost serios limitată de *Cartea Albă britanică* din 1939, dar a compensat, în schimb, cu imigrația ilegală.

Pentru o mai bună organizare a teritoriului - și în dorința de a evita conflictele între coloniști - autoritățile britanice au împărțit Palestina în trei zone principale de imigrație: 1) una în care cumpărarea de pământuri de către coloniști (evrei) era interzisă; 2) una în care era necesară aprobarea Inaltului Comisar britanic pentru așezare și 3) zona în care cumpărarea de loturi era liberă. Noii veniți au fost ajutați să-și fortifice așezările și să-și asigure o bună parte din aprovizionarea cu hrană (legume, fructe, cereale, carne) și apă. La fel, coloniștii evrei nu au întâmpinat rezistență în a-și organiza un sistem de apărare, care cuprindea grupuri paramilitare (Hagana, Irgun). Unități speciale ale poliției evreiești - echipate și plătite de către britanici - aveau sarcina de a garanta securitatea căilor ferate, aerodromurilor și clădirilor publice din teritoriul mandatului.

●

¹ Textul de față este inedit și a fost reconstituit după note de curs de către Florin Anghel și Ileana Căzan. Ele reprezintă un fragment dintr-un curs special de istorie contemporană universală, ținut, în ultima lui formă, în anii universitari 1989-1991, la Facultatea de Istorie a Universității din București.

Presiunile cercurilor evreiești europene pentru obținerea imigrării în Palestina au cunoscut o amploare deosebită după acțiunile militare ale Germaniei în Europa Centrală (soldate cu ocuparea Austriei și Cehoslovaciei) și, mai ales, după izbucnirea celui de-al doilea război mondial. În același timp, președintele Agenției Evreiești, Chaim Weizmann, într-un document adresat premierului Neville Chamberlain, a oferit sprijinul populației evreiești în efortul comun de război contra Germaniei. Aproape 136.000 de evrei din Palestina s-au înregistrat ca voluntari în serviciul național militar imediat după septembrie 1939. Guvernul britanic a manifestat serioase rezerve față de acțiunile liderilor evrei; nu numai că a respins ideea formării unor unități militare evreiești, dar a și decis deportarea a peste 3000 de imigranți "ilegali" în insula Mauricius, arestând și câțiva lideri ai Haganei. Abia după prăbușirea Franței (iunie 1940) relațiile britanicilor cu organizațiile evreiești au început să se îmbunătățească.

Centrele evreiești de decizie și presiune politică au realizat, după intrarea aproape a întregii Europe în conflictul mondial, că Londra reprezenta un punct mult prea slab de acțiune; de aceea întregul arsenal propagandistic și financiar a fost îndreptat spre S.U.A. Au fost stabilite legături cu principalele Departamente de stat, cu Casa Albă, kongresmeni, oameni de afaceri, lideri ai opiniei publice, presă, bănci, trusturi comerciale și financiare. Principala forță a acestei ofensive s-a dovedit Mișcarea Sionistă Americană.

În mai 1942, la New York, reprezentanții Mișcării reuniți la hotelul "Biltmore", au adoptat *Programul sionist de la Biltmore*. Încă din primul punct se reafirma devotamentul mișcării sioniste pentru "libertate și dreptate internațională" și sprijinul necondiționat pentru poporul american și coaliția Națiunilor Unite. Evreii americani luau poziție publică împotriva sistemului lagărelor de concentrare și ghetto-urilor la care erau supuși milioane de europeni și își exprimau satisfacția pentru reușitele compatrioților lor. Pornind de la constatarea că evreii colonizați în Palestina au obținut rezultate excepționale în construirea unei vieți normale, sioniștii avansau teoria integrării în același sistem de valori și a vecinilor arabi. În mod imperativ, Programul cerea Marii Britanii să acorde evreilor din Palestina dreptul de a participa "deplin" la efortul de război și la apărarea țării cu o "forță militară evreiască" aflată sub comanda supremă a Națiunilor Unite. Documentul la care facem referire aprecia, în final, că "marea ordine care va urma victoriei nu poate fi stabilită pe temelia păcii, dreptății și egalității, până

când problema lipsei unui c ă m i n n a ț i o n a l e v r e i e s c nu va dobândi o rezolvare finală”.

Adoptarea *Programului de la Biltmore* a marcat intensificarea fără precedent a acțiunilor evreiești în scopul obținerii și recunoașterii unui stat național. Gruparea “Irgun”, condusă de Menahem Begin, a trecut la atacuri teroriste împotriva posturilor britanice de poliție de pe teritoriul mandatului. Mai mult decât atât, în noiembrie 1944 o grupare extremistă desprinsă din Irgun l-a asasinat pe lordul Moyre, ministrul de stat pentru problemele Orientului Mijlociu. În S.U.A., puternic influențate, autoritățile federale au decis să încerce să constrângă puterea britanică să accepte propuneri ale cercurilor evreiești. La conducerea Organizației Mondiale Sioniste au fost numiți lideri provenind din Statele Unite în locul celor din Marea Britanie. Chiar președintele Harry Truman a insistat personal pe lângă premierul laburist Clement Attlee pentru primirea, în Palestina, a 100.000 evrei. Londra, dorind să facă față presiunilor, a acuzat Washingtonul că se lăsa influențat de numărul mare de votanți evrei din S.U.A. și de un lobby excepțional organizat.

Contribuțiile financiare ale evreilor americani pentru compatrioții din Palestina au cunoscut o creștere spectaculoasă, an de an, de la declanșarea războiului mondial. Astfel, în 1939 Fondul Național Evreiesc acumulasă 1,744 milioane dolari, în 1942 - 1,919 milioane dolari, în 1944 - 4,688 milioane dolari, iar în 1947 - 17,736 milioane dolari. Se operaseră și importante investiții directe de capital în firmele din Palestina: Palestina Economic Corporation deținea, în 1945, un capital de 4,470 milioane dolari.

În plan politic, atitudinea Casei Albe față de problema evreiască devenea cât se poate de transparentă odată cu apropiata încheiere a ostilităților cu Germania și Japonia. Existau și tentative de obținere a unui compromis, precum cea din 5 aprilie 1945, când președintele F.D. Roosevelt îl asigură pe suveranul Arabiei Saudite că el, personal, nu va comite nimic care s-ar putea dovedi ostil evreilor și că, în același timp, guvernul S.U.A. nu-și va schimba politica de bază față de Palestina fără a se consulta atât cu evreii, cât și cu arabii. Câteva luni mai târziu, la 10 octombrie 1945, președintele Truman, într-o discuție confidențială cu reprezentanții diplomați ai Washingtonului în Egipt, Liban, Siria, Arabia Saudită și Palestina, recunoștea deschis: “Mă scuzați, domnilor, dar eu trebuie să răspund multor sute de mii de cetățeni care se preocupă de succesele sionismului. Eu nu am sute de mii de arabi pentru alegătorii mei”.

Londra a respins constant acuzațiile ce i s-au adus de către comunitățile evreiești potrivit cărora ar refuza instituirea unui stat evreu și că, în Palestina, ar favoriza populația arabă. Un cuprinzător raport dat publicității, *Cartea Albă britanică a violenței* (iulie 1946) denunța explicit organizațiile paramilitare evreiești și atentatele teroriste comise pe întregul teritoriu palestinian. Pentru “acte de sabotaj” și “violență” erau nominalizate grupările Hagana, Palmach, Irgun și Stern, reunite din 1945 în Mișcarea Evreiască de Rezistență. Ele dispuneau de postul de radio “Kol Israel” care incita - continuă raportul - la violență și acte teroriste. Printre cele mai regretabile evenimente erau amintite atacarea rafinăriei de la Haifa (în noaptea de 31 octombrie-1 noiembrie 1945), atacarea stației radar de la Haifa (februarie 1946), distrugerea de poduri, șosele, căi ferate, răpiri și ucideri de cetățeni britanici. Londra respingea convingător și planul de implantare a 100.000 de coloni evrei în Palestina, susținând că desfășurarea operațiunii ar costa guvernul britanic peste 200 milioane lire sterline, în condițiile unei crize financiare majore determinate de pagubele de război. Mai mult, într-un raport confidențial al premierului Attlee către președintele Truman se arăta că, ținându-se cont de continuarea “activității teroriste”, guvernul britanic a luat decizia de a trece la măsuri drastice. Înaltul Comisar pentru Palestina a fost autorizat să curme toate “activitățile ilegale”; de asemenea, Truman era informat că liderii evrei implicați în acțiunile Haganei vor fi arestați și că aceeași soartă o puteau avea și șefii celorlalte grupări paramilitare.

Îndeosebi după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, se constată - cifric - o creștere pe scară largă a forțelor armate ilegale evreiești din Palestina. *Hagana*, cea mai importantă, dispunea de un comandament central și de comandamente teritoriale; o forță locală compusă din locuitorii așezărilor (40.000 persoane); o armată teritorială bazată pe poliția evreiască a așezărilor, antrenată în operațiuni mobile (16.000 persoane) și o forță permanentă, dotată cu mijloace moderne de transport (6.000 persoane). Hagana deținea un important arsenal de muniții și armament, procurat de pe fronturile din întregul Orient. Serviciul militar era obligatoriu pentru toți tinerii evrei din așezări, în vârstă de peste 17 - 18 ani. În afara Haganei activau și alte organizații armate clandestine precum “Organizația Militară Națională”, desprinsă din “Irgun” în 1935 sau gruparea “Stern”, întemeiată în 1939. “Irgun” cuprindea în jur de 5.000 membri iar “Stern” - angajată numai în acte de terorism - avea între 200 și 300 de membri.

Britanicii - mandatarii ai teritoriului palestinian - au fost copleșiți de acțiunile militare violente ale grupărilor reunite în "Mișcarea Evreiască de Rezistență". Drept reacție la amplele arestări și percheziții efectuate de poliția britanică din Palestina (soldate cu descoperirea de arsenale de muniții și chiar a unor poligoane de antrenament), organizația "Irgun" a aruncat în aer, la 26 iulie 1946, imensul hotel "King David" din Ierusalim, sediul Oficiului britanic de guvernământ. Acțiunea a avut drept urmare peste 80 de morți.

Londra a demarat, imediat, contacte și negocieri diplomatice menite să rezolve conflictul. La Conferința din septembrie 1946, din capitala Marii Britanii, au fost invitați toți miniștrii de externe ai statelor arabe independente. Au fost avansate trei planuri de anvergură pentru clarificarea statutului Palestinei: 1) crearea unui stat independent arabo-evreiesc, 2) constituirea unei administrații autonome compuse din șapte miniștri arabi și trei miniștri evrei și 3) crearea unei Adunări Constituante care să legifereze, singură, soarta teritoriului. Britanicii nu au acceptat nici una din aceste trei oferte ale Ligii Statelor Arabe și au anunțat oficial, în februarie 1947, că într-un termen de maximum cinci ani trupele vor fi retrase (peste 100.000 militari) urmând să se acorde independență deplină Palestinei.

La 2 aprilie 1947, guvernul britanic a cerut secretarului general al O.N.U., norvegianul Trygve Lie, să înscrie problema Palestinei pe ordinea de zi a sesiunii din toamnă. Adunarea Generală a decis să numească un **C o m i t e t S p e c i a l p e n t r u P a l e s t i n a** (în mai 1947), compus din delegați a 11 state (Australia, Canada, Cehoslovacia, Guatemala, India, Iran, Olanda, Peru, Suedia, Uruguay, Iugoslavia). Comitetul a elaborat două proiecte pentru rezolvarea viitorului statut al Palestinei britanice. Unul din ele era susținut și promovat de majoritatea delegaților (Canada, Cehoslovacia, Guatemala, Olanda, Peru, Suedia și Uruguay) și prevedea împărțirea Palestinei în două entități, cu un sistem economic comun. Celălalt proiect, minoritar (susținut de India, Iran și Iugoslavia), argumenta crearea unui stat federal.

Cele două proiecte au intrat în discuția reprezentanților O.N.U. la 23 septembrie 1947. Delegații statelor arabe (Arabia Saudită, Yemen, Egipt, Liban, Siria, Irak, Afganistan) au adoptat o declarație comună care sublinia, de la bun început, că nimeni și nicăieri nu dăduse o definiție clară a termenului **c ă m i n n a ț i o n a l e v r e i e s c**. Erau analizate articolele mandatului britanic prin care era aprobată imigrarea evreiască

cu condiția de a nu se aduce atingere drepturilor civile și religioase ale celorlalte comunități. Declarația arabă mai sublinia că experiența de un sfert de secol demonstrase evident că aceste prevederi erau incompatibile cu starea de fapt și că imigrarea nelimitată și crearea unui stat evreiesc împotriva voinței majorității populației din Palestina reprezentau o contradicție flagrantă cu instrumentele juridice internaționale. Delegații arabi la O.N.U. atrăgeau atenția că puterea mandatară - Marea Britanie - ar fi trebuit să cedeze autoritatea unui guvern reprezentând poporul palestinian, așa cum procedase anterior în Siria, Liban și Transiordania. În caz contrar, se avertiza, întemeierea unui stat evreiesc în inima lumii arabe ar provoca o amenințare permanentă a păcii și securității în Orientul Mijlociu.

O.N.U. lua cunoștință și de alte proiecte pentru rezolvarea crizei. Statele arabe, spre exemplu, propuneau rezolvarea problemei evreiești prin repatrierea imigranților în țările de origine și, acolo unde nu se putea, trimiterea lor în alte state, membre ale organizației mondiale. Un alt program, sprijinit de cei peste cinci milioane de evrei americani, proiecta împărțirea Palestinei în opt regiuni: trei evreiești, trei arabe, Ierusalim (sub administrație internațională) și orașul Jaffa. Cele două state care s-ar fi creat urmau să constituie o uniune economică, administrată de o Cameră Economică Unită, compusă din nouă membri: trei arabi, trei evrei și trei numiți de Consiliul Economic și Social al O.N.U. Camera urma să aibă atribuțiuni în sistemul vamal, circulația monetară, comerțul exterior, comunicațiile, irigațiile și agricultura, resursele de apă.

Conform datelor oficiale britanice, publicate la sfârșitul anului 1947, populația Palestinei însuma 1.908.775 persoane, din care 1.157.423 erau arabi musulmani, 589.341 - evrei, 146.162 - locuitori de religie creștină și 15.849 de alte etnii, religii și rase. Cum statisticile erau concludente, S.U.A. au decis că nu mai pot susține necondiționat cauza exclusivă a statului evreu. Cu un extraordinar efort de voință, sioniștii au preluat în propriile mâini cauza, declanșând un inimaginabil război psihologic și propagandistic în centrele de decizie politică și militară, în presă, în opinia publică, pentru a obține împărțirea Palestinei și câștigarea independenței.

La 29 noiembrie 1947, Adunarea Generală a O.N.U. a adoptat cu 33 de voturi pentru, 13 împotriva și 10 abțineri, o rezoluție care prevedea împărțirea teritoriului sub mandat britanic în două state independente, *unul arab și altul evreiesc. Un statut separat și special se preconiza pentru Ierusalim.* În favoarea rezoluției au votat S.U.A. și U.R.S.S.,

Marea Britanie s-a abținut, iar statele arabe au declarat că se vor opune prin forța armată.

În ziua următoare, 30 noiembrie 1947, s-a declanșat greva generală a arabilor din Palestina, aceștia organizându-se pe colinele din jurul Ierusalimului sub conducerea lui Abd al Qadâr al-Husseini și înființând Armata Arabă de Eliberare, comandată de Fawzi al-Kaukji. Având în vedere că la 15 mai 1948 urma să înceteze mandatul britanic, evreii au trecut la mobilizarea generală (51.500 soldați în mai 1948).

În cele cinci luni (decembrie 1947 - aprilie 1948), care au precedat proclamarea Israelului, teritoriul palestinian a fost confruntat cu o violență fără precedent. Până la sfârșitul lunii martie 1948 s-au semnalat peste 2.000 de victime. La 10 aprilie 1948, membri ai "Irgun" au atacat satul arab Deir Yasin, situat la vest de Ierusalim; masacrul s-a soldat cu peste 250 de victime, printre ele femei și copii. Atacul a avut un efect psihologic devastator pentru populația arabă deși, spre exemplu, marele rabin al Ierusalimului i-a blestemat oficial pe făptași. Răspunzând acestei crime, la 14 aprilie, arabii au imobilizat un convoi format din 77 evrei, doctori, asistente medicale și studenți în medicină care se îndreptau spre spitalul Hadasseh din Ierusalim, ucigându-i pe toți.

Beneficiind de rezervele trupelor britanice de a interveni și de slaba organizare militară a arabilor, Hagana a trecut la ocuparea regiunilor cu regiune, a Palestinei: la 22 aprilie era ocupată Haifa, iar la 13 mai orașul Jaffa, declanșându-se exodul populației arabe din zonele respective. Numai între 15 aprilie - 14 mai 1948 peste 250.000 arabi au părăsit Palestina, de teama acțiunilor represive evreiești.

Înainte de încetarea oficială a mandatului britanic, la orele 16 ale zilei de 14 mai 1948, 37 de reprezentanți ai Consiliului Național au votat în unanimitate, în sala Muzeului Național din Tel Aviv proclamația de independență a noului stat, Israel, citită de David Ben Gurion.

Primul președinte, Ben Gurion, era un reprezentat tipic al noii elite evreiești din Palestina. Născut în 1886 într-un oraș din Polonia rusească, a emigrat în 1906 în Palestina (aflată atunci în Imperiul otoman), stabilindu-se la Petah Tikva. A absolvit cursurile Facultății de drept a Universității din Istanbul de unde a fost expulzat la începutul primului război mondial, în 1914, pe motiv că era cetățean al unui stat inamic Turciei (Rusia). După o scurtă ședere în S.U.A., vreme în care s-a înscris în legiunea evreiască, a revenit la Petah Tikva la sfârșitul anului 1918. Un deceniu mai târziu, în 1929, Ben Gurion a fost ales lider al Partidului

Muncitoresc din Israel (M a p a i), iar în 1935 devenea președinte al Consiliului Executiv al Organizației Sioniste Mondiale și al Agenției evreiești din Palestina. A fost unul dintre inspiratorii și redactorii programului de la Biltmore, din 1942, și, totodată, a sprijinit constituirea și dezvoltarea Haganei. După adoptarea deciziilor în cadrul O.N.U. privind viitorul statut al Palestinei, David Ben Gurion a devenit principalul lider al mișcării pentru independența statului evreu.

Trebuie adăugat că proclamarea statului Israel s-a bazat pe o puternică și eficientă componentă militară. Evreii dispuneau de o armată de peste 50.000 de persoane cu material modern procurat de la uzinele cehoslovace "Skoda". Se adăuga o flotă aeriană întreținută și pregătită în cele mai bune condiții. Cehoslovacia a reprezentat, în prima perioadă, cel mai important furnizor de armament al Israelului și, totodată, principalul loc de instruire al ofițerilor israelieni. Ehud Ariel, ambasador la Praga, a reușit să achiziționeze, în întregul an 1948, material militar în valoare de 16 milioane dolari și o flotă de 30 de avioane de vânătoare. O altă parte a armamentului fusese procurată, încă de la începutul anului 1948, din Belgia, Franța, S.U.A. și Canada; la fel, fuseseră achiziționate stocurile din depozitele armatei britanice în retragere.

Declarația de independență a Israelului a fost urmată, câteva ore mai târziu, de declanșarea primului conflict cu vecinii arabi (Egipt, Siria, Liban, Transiordania). Trupele reunite arabe au declanșat ofensiva cu scopul declarat de a cuceri, pentru început, portul și rafinăria Haifa. Înaintarea a fost oprită la câteva zile prin intermediul unui armistițiu impus de O.N.U., determinat de rezistența israeliană și de poziția vădit favorabilă evreilor adoptată de S.U.A. și U.R.S.S. Consiliul de Securitate al O.N.U. a intervenit rapid: la 20 mai 1948, contele suedez Folke Bernadotte a fost numit mediator între cele două părți. Bernadotte a elaborat și a prezentat un plan de reconciliere care prevedea, esențial, cedarea către Transiordania a teritoriilor atribuite oficial statului arab palestinian (inclusiv orașul Ierusalim și deșertul Negev) și un statut de port liber pentru Haifa. Statul evreu și statul arab urmau să gestioneze în comun finanțele, armata, politica externă; repatrierea refugiaților arabi și reglementarea imigrației evreiești aveau să fie intermediare de către Consiliul Economic și Social al O.N.U. Intregul proiect Bernadotte - ca și rezoluția O.N.U. privind instituirea armistițiului - au fost respinse atât de către Israel cât și de statele arabe, pe motivul că nu țin seama de realitățile politice și militare. Asasinarea mediatorului suedez, la 17

septembrie 1948, la Ierusalim, a pus capăt pentru moment încercărilor O.N.U. de a se implica și a rezolva un focar major de tensiune care va împovăra lucrările organizației mondiale vreme de mai bine de o jumătate de secol.

Scurtul război arabo-israelian, care a încercat să reglementeze raporturile de vecinătate, a luat sfârșit prin încheierea unor acorduri de pace cu statele arabe care declanșaseră conflictul. Acordul de pace dintre Egipt și Israel (24 februarie 1949) prevedea părăsirea deșertului Negev de către egipteni și efectuarea cât mai grabnică a schimbului de prizonieri. Documentul semnat între Israel și Transiordania, la 3 aprilie 1949, soluționa problema Ierusalimului, zona arabă intra în componența regatului arab, iar regiunea din dreapta Iordanului era cedată către israelieni. Armistițiul din 23 martie 1949 cu Libanul restabilea vechea frontieră iar cel cu Siria, din 20 iulie 1949, consemna retragerea trupelor siriene la vest de vechea frontieră siriano - palestiniană.

Care a fost, în concluzie, semnificația proclamării statului Israel în contextul problematicii evreiești și al contextului regional ?

1. Pentru prima dată, din perioada antichității timpurii, evreii și-au putut constitui un stat propriu. Pentru a contrabalansa situația demografică în favoarea evreilor, imigrația a luat o amploare fără precedent. În perioada mai 1948 - decembrie 1951 au sosit în Israel peste 687.000 persoane. Au venit supraviețuitori ai lagărelor, ghetto-urilor și închisorilor din Germania, Austria și Italia, precum și evrei, loviți de măsurile regimurilor comuniste instalate în Bulgaria, Iugoslavia, România și Polonia. Comunități evreiești precum cele din Yemen sau Irak, au fost total evacuate (aproximativ 50.000, respectiv 100.000 de persoane). La fel, zeci de mii de evrei din Africa de Nord (Maroc, Algeria, Tunisia, Libia, Egipt) au plecat spre noua țară; la sfârșitul anului 1953, în Israel trăiau circa 1,5 milioane evrei.

Noii veniți au fost cazați în cartierele orașelor și în satele părăsite de arabi, în foste cazărmi britanice, în barăci și corturi. Lagărele de tranzit erau finanțate de către guvern și de Agenția evreiască; condițiile de climă, de relief, lipsa unor utilități și servicii (școli, spitale) au făcut extrem de dificilă șederea în primii ani după independență. Cu ajutorul comunităților evreiești din întreaga lume, cu infuzii masive de capital (numai din S.U.A., în primii cinci ani, o asistență guvernamentală de 65 milioane dolari) sau prin acorduri internaționale (cel dintre Israel și R.F. Germania, din septembrie 1952, potrivit căruia guvernul de la Bonn plătea 3 miliarde

de mărci pentru pierderile suferite de evrei în Germania și alte 450 milioane mărci pentru pierderile din țările ocupate de Reich), noul stat a reușit să îmbunătățească substanțial condițiile de viață.

2. De partea arabă, exodul masiv spre teritoriul statelor învecinate, a declanșat grava problemă a refugiaților palestinieni, problemă totodată *umanitară, națională, internațională, socială, economică, politică, culturală*. La sfârșitul ostilităților din 1948, numărul refugiaților se ridica la aproape 800.000 persoane.

Oficialii israelieni au susținut că *arabii s-au refugiat pentru că li s-a ordonat în acest sens de către proprii lor conducători*, pentru a avea "terenul curat" în viitorul război. Nu există, însă, nici un fel de documentație care să vină în sprijinul acestei teze. Dimpotrivă, o cercetare efectuată de B.B.C., care a înregistrat toate emisiunile radio din Orientul Mijlociu în 1948, relevă că *nu a apărut nici un ordin, apel sau sugestie de evacuare a Palestinei din partea nici unui post arab de radio*. Există, în schimb numeroase apeluri adresate populației arabe de a rămâne în Palestina. Apreciem că masacrul de la Deir Yassin a fost factorul psihologic decisiv al exodului arab.

3. Înfrângerea din 1948 n-a fost acceptată de către arabi. De partea lor n-a existat, însă, o acțiune unită și nici o coordonare a acțiunilor. Din primii ani care au urmat înfrângerii, cele mai valoroase cadre palestinieni s-au încadrat în viața politică și economică a țărilor în care trăiau afirmându-se, în același timp, în lupta pentru unitatea arabă.

4. Recunoașterea internațională a Israelului s-a produs rapid. În toamna anului 1948 S.U.A. și U.R.S.S. și-au trimis la Tel Aviv primii ambasadori, iar la 11 mai 1949 Israelul a fost admis în O.N.U.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BURNS, E.L.M., *Between Arabs and Israeli*, Beirut, 1969.

BARNAWI, ELIE, *Israel au XX-eme secole*, Paris, 1975.

DURRENMATT, FR., *Sur Israel*, Paris, 1977.

EBAN, ABBA, *My country. The story of Modern Israel*, New York, 1972.

From heaven to conquest. Readings on Zionism and Palestine Problem until 1948, Beirut, 1971.

GEORGESCU, RODICA, GEORGESCU, MIOARA, *Dosarul problemei palestinene*, București, 1977.

HADAWI, S., *Raccolto amaro. La Palestine dell 1914 al 1968*, Roma, 1969.

Immigration and settlement, Jerusalem, 1973.

- IONESCU, CRĂCIUN, *Furtună deasupra Orientului*, București, 1985.
Idem, *Zile fierbinți în Orient*, București, 1987.
The Jerusalem question (1917-1968), Stanford, 1974.
- JOHNSON, PAUL, *Une histoire des juifs*, Paris, 1985.
- LATOUR, ANNY, *La résurrection d'Israel*, Genève, 1970.
- MEIR, GOLDA, *My life*, New York, 1972.
Origines et évolution du problème palestinien, New York, 1971.
- RABIN, YITZAHAK, *Mémories*, London, 1979.
- SAFRAN, NADAV, *The embattled ally. Analysis of american-israelian relationship*,
Cambridge, 1978.
- SLUTSKY, YEHUDA, *History from 1883*, Jerusalem, 1973.
The transformation of Palestine, edited by Ibrahim Abu-Lughod, Evanston, 1971.
- ZHAR, BAR, *Ben Gurion. A biography*, London, 1978.

DUNĂREA BALCANII ȘI SPAȚIUL ROMÂNESC (1850-1898)

UN RAPORT BRITANIC DIN 1850 PRIVIND NAVIGAȚIA PE DUNĂREA DE JOS

Paul Cernovodeanu

Vice-consulul britanic la Galați, Charles Cunningham, a intervenit în mod hotărât în polemica stârnită cu autoritățile ruse privind dificultățile existente în traficul pe canalul Sulina¹. Amintitul diplomat a alcătuit la 30 septembrie 1850 o expunere foarte amănunțită a situației, insistând asupra importanței navigației pe Dunărea maritimă pentru comerțul englez, bazându-se și pe date statistice; el a oferit, totodată, și informații referitoare la traficul internațional pe această porțiune a fluviului, precizând numărul de vase și tonajul lor pentru perioada 1843 - 1850. Prezintă în anexă conținutul acestui important document inedit care conține date atât de relevante pentru intensul comerț desfășurat în regiunea Dunării de Jos.

ANEXA

Galatz, 1850 September 30 th

Report of Vice Consul Charles Cunningham demonstrating the Interest of England in the Navigation of the Danube.

¹ Vezi cadrul general al problemei și alte amănunte în lucrarea mea *Relații româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii 1803-1878*, Cluj-Napoca, 1986, pp. 132-137.

Interest of England in the Navigation of the Danube

When the question of the Bar and Navigation of Sulina was agitated ten years ago the number of British vessels comming yearly to the Danube on an average of three years was eight and even these few could not find Cargo for England, now on the average of the last three years the number is two hundred fifteen all of which find cargo and one hundred and fifty foreign vessels annually besides; further, appearances are that the trade will continue to encrease provided vessels can come into the River; surely this state of things merits attention and aid. Enclosed is a sheet of Tables - Table 1 - st shows the number of British vessels leaving the Danube during the last thirteen years - Table 2-nd shows all vessels leaving the Danube during the last seven years distinguishing the British from Foreign vessels with the whole tonnage and average tonnage of each year. Table 3-rd shows the number of vessels leaving Galatz and Ibraila for various destinations and their tonnage in dead weight. Table 4 th shows the nationality of all vessels leaving Galatz and Ibraila during the year forty-nine. Table 5-th shows the number of vessels leaving Galatz and Ibraila of all flags and their tonnage in dead weight.

The intention of these Tables is to show 1-st the considerable portion of the Exports which go direct to the United Kingdom and the class of large vessels (large as compared with vessels generally which frequent the Danube) which is employed in that trade; and it is to be born in mind that from want of suitable vessels a large quantity of grain is sent forward by small vessels to Constantinopole for transhipment; 2-nd to show what nations are chiefly interested in having deep water in the River.

From information taken it appears that a British or Austrian vessel carrying 1000 Quarters of grain draws about thirteen feet sometimes more seldom less, one carrying fifteen hundred quarters draws fifteen feet and one carrying two thousand Quarters sixteen or seventeen feect; so that it may be said that no vessel going to England ever gets out with out paying lighterage. The largest vessel which left last year from England was an Austrian with 2421 Quarters of Indian Corn on board and other two Austrian and one Greek had over 2000 Quarters on board, three English vessels 10aded upwards of 1900 Quarters each but none reached 2000. The lighterage is very heavy, a small English schooner of 129 tons. Measurement but carrying 190 tons of Coals on 13 feet water has just had to pay 14 stg. to come in over the Bar and over the Aragani. It was

pretended some time back to fix the rate of Lighterage but the regulation is no longer attended to and the rate alters according to the demand. A vessel of 1700 Quarters has at present to pay 80 stg. for Lighterage over the Aragany Shoal and out of the Sulina but as the season advances and that more shipments are making the charge will increase very much. Some years back an Austrian vessel paid for Lighterage at Sulina 1400 or upwards of 300 stg.

But the charge for Lighterage is not the only evil, there is the risk of losing the vessel Cargo and the increase of insurance; when a vessel arrives outside of the Bar at Sulina requires Lighters to get in over the Bar, if the sea be rough she must stand off to sea, and after she comes to anchor outside the Bar waiting for Lighters if it come on the blow the vessel must get up her anchor or slip it and stand out to sea if she can; otherwise she must go on shore. The same in going out; after putting enough of cargo into the Lighters the vessels and Lighters wait inside the river for a favourable opportunity of going out over the Bar and where out the vessel comes to anchor outside and begins taking in Cargo; but if it comes on the blow the vessel must make sail abandoning that part of her Cargo which may be in the Lighters; the Lighters on their part endeavour to return into the River, but they are often lost or if they can be saved, the cargo they have on board is generally damaged; besides if saved it must be sold at a very low price at Sulina.

To show the effect the difficulties of the Sulina and Aragany have on freights it may be stated that freights at Odessa for England are only 8 s/6 per Quarters while in Galatz they are 13 s/ , but the difference of the voyage were there no impediment should not be paid over 1 s/a, 1 s/6d more so that it may be said that these impediments cause an increased charge of freight of 3s/- a 3s/6d per Quarter besides perhaps 6s/- additional insurance; and even at 13 s/ enough of vessels cannot be procured.

Galatz 30 September 1850

Charles Cunningham

V (ice) Consul

Number of English vessels leaving the Danube during the last thirteen years.

Years	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850 (to this date)
Vessels		6	12	8	3	14	7	26	19	52	394	132	128	63

Number of vessels of all nations departing from Galatz and Ibraila direct for the United Kingdom (s) during the last seven years - and number of Imperial Quarters of Grain loaded (the few vessels not loaded with grain being calculated into grain) and tonnage in dead weight calculated at 4 2/3 Imperial Quarters per ton weight.

Year	Number of vessels			Impl. Quart. of wheat loaded on board	Dead weight in tons	Average tonnage of each vessels in dead weight
	British	Foreign	Total			
1843	7	-	7	-	1432	204
1844	20	9	29	31.782	6810	235
1845	18	26	44	44.531	9538	217
1846	52	16	68	64.710	13866	204
1847	394	174	568	577.387	123725	218
1848	132	106	238	273.355	58576	255
1849	128	169	297	398.392	85370	287
1850 x	63	62	125	(not calculated)		

x) to this date 28 September

Number of vessels clearing out for the following ports during the last seven years from Galatz Ibraila total average tons in dead weight

Flag	No of vessels	Tons in dead weight	Average Tonnage
English	128	31075	243
Austrian	84	27857	331
Greek	58	19200	331
Sardinian	7	1700	249
French	6	1402	234
Russian	5	1423	284
Prussian	1	232	232
Swedish	1	295	295
Tuscan	1	214	214
Roman	1	190	190
Mecklemburg	1	300	300
Hanovrian	1	275	275
Wallachian	2	612	306
Moldavian	1	338	338
	297	85113	-

Number of vessels of all Nations departing from Galatz and Ibraila during the year 1849 - with the Total Tonnage and Average Tonnage in dead weight.

Nationality	Number of vessels	Total Tonnage	Average Tonnage
Greek	447	96700	216
Turkish	201	30800	153
Austrian	133	37714	287
English	129	31285	242
Russian	96	17857	184
Sardinian	44	10026	228
Walachian	41	6831	166
Ionian	31	5791	187
Samian	18	2314	128
French	13	2132	159
Roman	7	1542	220
Sundries	15	3620	241
Total	1175	246612	210

Galatz 30 th September 1850
Charles Cunningham

FRONTIERELE ȚĂRILOR DIN SUD-ESTUL EUROPEI ȘI CONGRESUL DE LA BERLIN

Daniela Bușă

În 1878, la Berlin, puterile europene au încercat să stabilească un nou echilibru în Balcani. Punerea în aplicare a prevederilor Tratatului implica, pentru multe teritorii, o modificare a regimului politic și un transfer de suveranitate ce permiteau realizarea de pași decisivi în înfăptuirea unității naționale. În capitala Germaniei, reprezentanții puterilor europene considerau că au rezolvat în principiu toate problemele importante ce se ridicau în sud - estul Europei. În realitate, tocmai acestora nu li s-au găsit soluții clare, realiste și de durată, fapt ce s-a repercutat negativ asupra stabilității și siguranței ariei. În pofida prevederilor din textul Tratatului, organizarea Principatului bulgar și a provinciei Rumelia Orientală, promisiunile teritoriale făcute Serbiei și Muntenegrului, termenii ocupării Bosniei - Herțegovina, traseul frontierelor tinerelor state independente sau autonome și rectificările de graniță în favoarea Greciei continuau să rămână probleme deschise. Viitorului îi erau rezervate și soluții în delicata problemă națională, a statutului și drepturilor minorităților, a recunoașterii dreptului la existență liberă a unor popoare, aspecte ignorate în totalitate de factorii de decizie întruniți la Berlin.

Obiect al mai multor articole ale Tratatului, trasarea frontierelor între țările sud - est europene s-a extins pe parcursul a mai multor ani datorită atât complexității și dificultății operațiunilor în sine, nebănuite în iunie 1878, cât și nemulțumirii părților implicate și amestecului marilor puteri. Misiunea comisiilor europene însărcinate cu trasarea frontierelor, s-a dovedit tot mai dificilă pe măsură ce activitatea lor s-a mutat pe teren.

Puncte sau zone, negociate la masa tratativilor au dat naștere brusc, la fața locului, unor dispute între părți, ce au întârziat finalizarea. Dacă în cazul frontierelor stabilite prin reglementări anterioare s-a păstrat în cea mai mare parte vechiul parcurs, pentru cele ce se desenau pentru prima dată problemele au fost mai numeroase, discuțiile mai aprinse, iar soluțiile nu dintre cele mai fericite.

Conform art. 46 al Tratatului de la Berlin traseul frontierei bulgare, ce includea granița cu România, Serbia, Rumelia Orientală și Imperiul Otoman, urma a fi stabilit de o comisie internațională alcătuită din reprezentanții marilor puteri la Constantinopol. Cel mai lung parcurs delimita *Principatul bulgar de România* și consta într-o graniță naturală, formală de fluviul Dunărea și una convențională. Aceasta din urmă despărțea Dobrogea, retrocedată României, de Bulgaria și necesita o studiere atentă la fața locului cu atât mai mult cu cât existau puncte asupra cărora Congresul de la Berlin se pronunțase diferit de realitatea de pe teren. Neînțelegerile dintre membrii comisiei, generate și întreținute de Rusia, au făcut ca discuțiile privind stabilirea frontierei dintre România și Bulgaria să se întindă pe parcursul a doi ani, timp în care negocierile, purtate la Constantinopol, au alternat cu vizite pe teren, la Silistra, Călărași sau în sudul Dobrogei. Deoarece această problemă a făcut deja obiectul analizei noastre, într-un studiu ce urmează să vadă lumina tiparului, nu vom zăbovi asupra ei. Ne limităm numai să menționăm că traseul stabilit în iunie 1880 nu a mulțumit nici una din părți pentru că “dădea Bulgariei puternice fortărețe cu care domina Dobrogea și României apartenența asupra acesteia”¹. Așa se explică neînțelegerile ivite între cei doi vecini vreme de mai multe decenii, unele soldate cu ocuparea de teritorii și chiar cu altercații ce puteau degenera oricând într-un conflict armat. Indubitabil, problemele de frontieră au fost cauzate de modul de trasare a liniei comune, atât a celei pe uscat cât și a celei pe apă. Parcursul acesteia din urmă a avut de suferit din cauza depunerilor de aluviuni și revărsărilor care au produs modificări ce au dat naștere la interpretări, speculații, diferende, și au tensionat relațiile româno-bulgare.

Trasarea frontierei *Bulgariei* cu *Serbia* a întâmpinat mai puține dificultăți decât cea cu România, dar nu a fost lipsită de controverse. Socotindu-se frustrată de un drept al său, Serbia adresa în primăvara

¹ William Miller, *The Ottoman Empire and his successors 1801 - 1927*, Cambridge, 1927, p. 400.

anului 1879 o notă puterilor europene prin care solicita o rectificare a vechii frontiere cu Bulgaria de pe malul râului Vrainsa. Demersul avea sorți de izbândă cu atât mai mult cu cât două dintre puteri, Marea Britanie și Franța, păreau să-l sprijine.² Rusia, ce se erijase în apărătoarea intereselor Bulgariei, acceptase chiar ca reprezentanții săi, împreună cu cei ai Serbiei, să decidă după inspecții la fața locului.³ Pe teren, însă, părțile nu s-au putut înțelege. Rușii au ocupat, în numele bulgarilor, teritoriul în litigiu, iar sârbii au cedat, mulțumindu-se cu vechea frontieră.⁴

Astfel, granița sârbo-bulgară pornea de la Gorna Patarnița, punct de întâlnire a frontierelor Imperiului Otoman, Serbiei și Bulgariei, urca pe linia ce desparte Morava de Struma și Sukova până în apropierea muntelui Stol, iar de aici se îndrepta spre nord-est la Kodja Balkan, întretăind drumul Pirot - Sofia. De la Kodja Balkan granița suia spre nord-vest până la vechea frontieră a Principatului cu Serbia, punct identificat pe teren de comisia europeană de delimitare cu înălțimea Ivanova - Livadia, situată la cca. 10 km sud de cula Smiliova - Cuca, menționată în Tratatul de la Berlin. De aici frontiera se îndrepta spre Dunăre, pe valea Timocului până la vărsarea acestuia.⁵

Deviațiile de parcurs petrecute mai ales primăvara din cauza inundațiilor, depunerilor de aluviuni și modificării cursului râului Timoc au generat de-a lungul timpului tensiuni în relațiile sârbo-bulgare. Intre acestea se detașează prin importanță, semnificații și consecințe cele din 1884.

La acea dată, din cauza ploilor abundente, cursul râului Timoc a fost deviat spre vest în urma unor alunecări de teren. Astfel, un post de frontieră sârb și satul Bregovo, aflat vis-a-vis, au ajuns pe malul drept al Timocului. În baza ordinelor guvernului de la Sofia la 21 mai/2 iunie 1884, armata bulgară a ocupat cele două puncte.⁶ Acțiunea constituia, de fapt, un pretext. Situația încordată dintre cele două țări dăinuia din toamna

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond *Războiul de independență* (în continuare Arh. M.A.E, fond R.I.), vol. 82, f. 121, r. nr. 34, Belgrade le 29 Mai/10 Jun 1879, L. Catargiu a I. Câmpineanu.

³ *Ibidem*, f. 122.

⁴ *Ibidem*, fond *Arhiva istorică* (în continuare A.I.), vol. 281, f. 91, tel. nr. 35, Belgrade le 9/21 Jun 1879, L. Catargiu a I. Câmpineanu.

⁵ Vezi actul Comisiei europene pentru stabilirea frontierei Serbiei semnat la Belgrad la 19 august 1879 în *British and Foreign State Papers* edited by Edward Hertslet and Edward Cecil Hertstet, London, 1886, vol. 70, pp. 1319 - 1321.

⁶ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 199, f.8, r. 107, Belgrade le 27 Mai/8 Jun 1884, Mitilineu à Sturdza.

anului 1883. Atunci în urma înfrângerii insurecției de pe valea Timocului mulți sârbi răsculați, în special radicali, adversari politici ai regelui Milan, se refugiaseră în Bulgaria, în zonele Sofia și Vidin de unde organizau incursiuni peste graniță⁷. Deși Belgradul solicitase, în mai multe rânduri extrădarea, Sofia nu a dat curs cererilor.

Pe fondul acestor tensiuni, incidentul de la frontiera de pe Timoc a fost picătura care a umplut paharul. Amenințările Belgradului cu ruperea relațiilor diplomatice au devenit un fapt împlinit la sfârșitul lunii mai 1884, când reprezentarea intereselor Bulgariei în Serbia a fost încredințată Rusiei⁸; iar ale Serbiei în Bulgaria, Greciei⁹. Situația s-a perpetuat până în toamna aceluiași an. Pentru a preîntâmpina escaladarea conflictului, la începutul lunii iunie 1884 reprezentanții la Sofia ai Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei au cerut părților implicate să întocmească, fiecare în parte, un memoriu privind cauzele și modul de rezolvare a diferendului. În memoriul său, datat 15/27 iunie 1884, partea bulgară respingea acuzațiile Belgradului privind colonizarea emigranților sârbi pe frontieră, arătând că numărul acestora nu depășea 41. De asemenea, ea “acceptă frontiera indicată de Tratatul de la Berlin și cea trasată de comisia europeană de delimitare așa cum a fost ea fixată”¹⁰. Memorandumul Belgradului din 6/18 iulie 1884 solicita marilor puteri să intervină pe lângă principele și guvernul bulgar pentru ca “să se evite” colonizarea emigranților sârbi în apropierea frontierei comune și să se elibereze teritoriul ocupat la 21 mai, care aparținea Serbiei¹¹.

Reuniți la Sofia în perioada 18 - 30 mai 1884, reprezentanții Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei au analizat cele două puncte de vedere și au ajuns la concluzia că, dat fiind numărul mic al emigranților sârbi, acuzațiile

⁷ Vlăguită de dări, nemulțumită de măsurile arbitrare ale guvernului și de purtarea neconformă cu statutul unui monarh a regelui Milan (absențe nepermis de prelungite din țară), țărănimea de pe valea Timocului a refuzat să depună armele pe care le avea în posesie. Mai mult chiar, cei ce le depuseseră au dorit să le recupereze forțând depozitul de la Boljevac. Revolta a cuprins importante centre administrative: Banja, Zeječar, Knjazevac, Alexinać. Ea a fost înfrântă de armată, mulți dintre radicali refugiindu-se în Bulgaria și România. Vezi Miodrag Milin, *Relațiile politice româno - sârbe în epoca modernă*, Edit. Acad. Rom., București, 1992, pp.140-141.

⁸ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 199, f.41, r.f.nr., Belgrade le 5/17 Juin 1884, Mitilineu à Sturdza.

⁹ *Ibidem*, f. 27, r. nr. 20, Sofia le 2/14 Juin 1884, Emile Ghica à Sturdza.

¹⁰ *Ibidem*, f. 66 - 70, r. nr. 271, anexe, Sofia le 19 Juin/1 Juillet 1884.

¹¹ *Ibidem*, f. 87 - 96.

Belgradului erau lipsite de susținere. Ca atare, sfătuind părțile să se abțină de la acțiuni concrete, participanții au amânat luarea unor decizii.

Abia la sfârșitul lunii octombrie 1884 cele trei mari puteri au impus Serbiei și Bulgariei rezolvarea diferendului pe cale pașnică. Soluția fusese discutată la reunirea celor trei împărați de la Skerowič din 15 - 17 septembrie 1884¹².

Tratatul dintre regele Milan și prințul Alexandru Battenberg au reușit să stingă, pe moment, conflictul fără a soluționa problema. Discuțiile purtate între reprezentanții guvernelor de la Sofia și Belgrad au evidențiat existența unor divergențe ce au dus la întreruperea negocierilor în decembrie 1884. Partea bulgară nu a acceptat evacuarea satului Bregovo, instituirea unei comisii mixte însărcinate cu delimitarea frontierei pe Timoc și stabilirea unei zone de cincizeci de kilometri de la frontieră unde nu aveau voie să se așeze emigranți politici sârbi¹³.

Negocierile au fost reluate cu intermitență în primăvara anului 1885. Unificarea Bulgariei, războiul sârbo-bulgar, criza declanșată de abdicarea forțată a principelui Battenberg, dar și cea dinastică din Serbia au amânat finalizarea lor. Abia în iulie 1888 o comisie însărcinată cu reglementarea frontierei pe Timoc a semnat actul privind schimbul de teritorii între Bulgaria și Serbia. Potrivit acestuia, Bulgaria primea satul Bregovo, aflat pe malul drept al Timocului, iar Serbia - satul Balei de pe malul stâng. Frontiera era în continuare pe Timoc. Cele două părți se angajau să-i despăgubească pe cei ce-și pierduseră terenurile ca urmare a schimbului de teritorii¹⁴.

Cât privește granița *Principatului bulgar* cu *Imperiul Otoman* (Macedonia), ea urma linia munților Rodopi, se îndrepta apoi spre vest lăsând Principatului mănăstirea Rila și cobora până la Rilska-Rieka. De aici își continua drumul spre nord-vest până la Gorna-Patarnița. Traseul urma vechea graniță a sangeacului Sofiei¹⁵.

La 14 august 1879 la Terapia reprezentanții celor șapte mari puteri în comisia de delimitare a frontierei dintre *Bulgaria și Rumelia Orientală*

¹² R. Mišev, "L'Autriche - Hongrie et la Bulgarie a la veille de l'Union (1883 - 1885)" în *Etudes balkanique*, Sofia, nr. 4, 1985, p. 128 și următoarele.

¹³ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 199, f. 124-125, r. nr. 268, Belgrade le 8/20 Decembre 1884, Mitilineu à Sturdza.

¹⁴ Vezi textul în *British and Foreign State Papers*, vol. 79, London, 1895, p.796.

¹⁵ Vezi actul semnat la 20 septembrie 1879 de Comisia europeană însărcinată cu stabilirea granițelor Bulgariei în *loc. cit.*, vol. 70, pp.1284 - 1285.

își puneau semnătura pe actul final ce stabilea în amănunt traseul acesteia. Ea pleca de la marea Neagră, se îndrepta spre vest, pe linia Munților Balcani până la Kosiča, apoi spre sud până la confluența râurilor Gramotnika cu Topolnița, pentru ca de aici, urmând linia sud-vest, să coboare până la Cadir-Tepe, punct de demarcație între Bulgaria, Rumelia Orientală și Imperiul Otoman¹⁶.

Frontiera sudică a Rumeliei Orientale a fost trasată, la insistențele Rusiei, de o comisie europeană însărcinată cu misiunea transpunerii în practică a art. 14 al Tratatului de la Berlin. Textul final a fost semnat la 25 octombrie 1879 la Constantinopol și prevedea că granița care separa Rumelia Orientală de Imperiul Otoman pornește de la Marea Neagră și se îndreaptă spre vest până la frontiera cu Bulgaria în punctul Cadir - Tepe¹⁷.

Din considerente strategice pentru Rumelia Orientală, Marea Britanie ceruse la Berlin o zonă de 5 km pe linia munților Balcani, admisă de celelalte puteri și obținută în fapt odată cu trasarea frontierei de către comisia europeană de delimitare. Trebuie menționat că de o astfel de zonă strategică beneficia și Bulgaria, pentru care contele Șuvalov obținuse la Berlin sangeacul Sofia și drept de trecere a armatei ruse prin Serbia pe linia Vidin-Sofia și Sofia-Pirot. De aceleași avantaje au profitat Serbia și Muntenegru. România nu s-a bucurat de prevederi similare.

La 19 august 1879 comisia europeană însărcinată cu delimitarea frontierei dintre *Serbia și Imperiul Otoman* își înceta misiunea prin elaborarea actului final. Fără a traversa perioade de criză acută, ca în alte cazuri, lucrările comisiei au fost totuși marcate de refuzul sistematic al delegatului otoman de a admite încorporarea la Serbia a 12 sate, deși Poarta se angajase să respecte hotărârile Tratatului de la Berlin. Ambele părți, atât cea sârbă cât și cea otomană, atribuiă acestui teritoriu o importanță sporită. Dacă pentru Sublima Poartă păstrarea celor 12 sate constituia o chestiune de prestigiu, pentru Serbia încorporarea lor căpăta valențe deosebite prin rolul atribuit în apărare.

În realitate, teritoriul aflat la frontiera Serbiei cu teritoriile albaneze nu numai că “nu modifica sensibil condițiile de apărare a frontierei sârbe”, ci o făcea mai vulnerabilă, zona fiind greu de supravegheat. Natura terenului și bogatele păduri ce îl acopereau permiteau ușor accesul

¹⁶ Vezi textul actului în *loc. cit.*, pp.1274 - 1281.

¹⁷ Vezi textul actului comisiei de definitivare a graniței sudice a Rumeliei Orientale în *loc. cit.*, pp.1293 - 1302.

unui dușman îndrăzneț ce știa să profite de cele mai mici dificultăți ale ținutului și să se replieze rapid în fața unei forțe superioare. Era cazul cetelor de albanezi ale căror incursiuni pe teritoriul sârb erau destul de frecvente și se soldau cu morți și răniți. Acțiunile lor erau motivate de refuzul guvernului de la Belgrad de a le permite reîntoarcerea în cele 12 sate și recuperarea propriilor bunuri pe motiv că în timpul războiului luptaseră de partea otomană¹⁸.

Incursiunile albanezilor se făceau cu acordul și chiar încurajarea Porții, ce mai spera încă într-o modificare a hotărârilor reprezentanților puterilor europene în favoarea sa. În primăvara anului 1881 ea a fost nevoită să accepte rectificarea frontierei așa cum fusese stabilită în august 1879. În actul semnat cu acel prilej se prevedea ca frontiera Serbiei cu Imperiul Otoman să urmeze talvegul Drinei, după confluența cu Sava, până la Kapaonik, apoi în direcția sud-est până la întâlnirea cu granița bulgară¹⁹.

Devenit stat independent, *Muntenegru* primea, conform prevederilor de la Berlin, districtele Piva și Banjani cu trecătoarea Duga înspre Herțegovina, Podgorița, Spuž, Zabljak și orașele Gusinje și Plava cu satele dependente din teritoriile albaneze, obținea ieșire la mare în dreptul golfului Antivari, dar ceda Porții, Dulcigno, iar Austro-Ungariei, Spizza. Pentru a preveni în viitor posibilitatea ca portul Antivari (azi Bar) să devină bază navală rusească, art. 29 prevedea că toate apele Muntenegrului “să rămână închise navelor de război ale tuturor națiunilor”²⁰. Aceasta nu a constituit un impediment pentru Austro-Ungaria care, în timp, și-a impus controlul asupra poliției maritime și sanitare²¹.

Luarea în posesie a acestor teritorii nu s-a făcut imediat, datorită controverselor iscate cu Sublima Poartă. Acestea s-au transformat chiar în conflicte armate, ca în cazul celor două orașe, Gusinje și Plava ai căror locuitori vorbeau limba sârbă, dar se convertiseră la islamism. Aici au avut loc lupte violente în cursul anului 1878 și în prima parte a anului 1879 între trupele otomane, ce primiseră ordin să nu plece și cele ale Muntenegrului. Abia în septembrie 1879 la presiunile conjugate ale marilor puteri asupra Porții, luptele au încetat.

¹⁸ Arh. M.A.E., fond A.I., r. nr.48, Belgrad, le 5/17 Aôut 1879, L. Catargiu à N. Kretzulescu.

¹⁹ Vezi art. 24 și protocolul nr. 13 al Tratatului de la Berlin în *Tratatul de la Berlin urmat de protocoalele Congresului*, București, 1878.

²⁰ Vezi textul în loc. cit.

²¹ William Miller, *op. cit.*, p.392.

Erijându-se în mediator între părți, Italia, ale cărei aspirații de influență și dominație în zonă sunt bine cunoscute, sugera rezolvarea crizei printr-un compromis. Ambasadorul său la Constantinopol, contele Corti, propunea ca, în schimbul orașului Gusinje cu zona aferentă, Muntenegru să primească numai o parte, la care se adăuga o alta din teritoriul dintre Podorica și lacul Scutari²². În octombrie 1879, guvernul otoman se declara gata să cedeze districtul Cuci-Kranja în schimbul orașului Gusinje²³. Muntenegru a refuzat, motivând neechivalența schimbului: dădea o zonă fertilă și i se oferea una fără importanță²⁴.

Decis să păstreze cele două orașe, Imperiul Otoman a încercat, în toamna anului 1879 și primăvara anului 1880, să determine Muntenegru să accepte un schimb. Demersul său părea încununat de succes prin definitivarea unui memorandum comun la 31 martie/12 aprilie 1880 destinat a fi prezentat marilor puteri. Prin acest act, cele două părți conveneau ca punctele în litigiu să fie schimbate cu altele. Linia frontierei urma traseul propus de comisarul englez, la vest de Kruci până la lacul Scutari (traseu deja stabilit), îl traversa în linie dreaptă, atingea vârfurile muntoase Kuse și Hotti, râul Zem, urmând apoi talvegul acestuia până la muntele Golich. Frontiera urca apoi prin trecătoarea Sukotvile, traversa valea Vermas până la vârful Stociza, sfârșind la Mokra Planina, care rămânea Porții. Se prevedea evacuarea zonei de către trupele otomane în termen de 10 zile de la semnarea actului. La 6/18 aprilie, membrii comisiei europene de delimitare au semnat protocolul prin care recunosc memorandumul de mai sus²⁵.

Deși acceptat în principiu, acesta s-a dovedit imposibil de pus în practică datorită nesupunerii populației acestor teritorii. Majoritatea albanezilor din zonele ce urmau să intre în componența statului Muntenegru erau romano-catolici și erau sprijiniți efectiv, în acțiunile lor de nesupunere, de populația de la sud de Drina. Dacă albanezii musulmani din Gusinje erau împotriva prințului Nicolae, conducătorul Muntenegrului, pentru faptul că era creștin, albanezii catolici îl repudiau pentru că era ortodox. Ca urmare, plenipotențiarilor marilor puteri, întruniți

²² *Ibidem*, p.404.

²³ *I documenti diplomatici italiani*, seconda serie (1870 - 1896), vol. XII, Roma, 1987, p.222, doc. nr. 298, r.nr. 1634, Therapia, 19 octombrie 1879, Corti către Cairoli.

²⁴ *Vezi British and Foreign State Papers*, vol. 71, London, 1887, pp.1191-1192, tel., Constantinople, le 27 Octobre 1879, Safvet Pasha à Mussurus - Pasha.

²⁵ *Ibidem*, pp.1207-1208.

într-o conferință la Berlin, la intervenția prințului Bismark, căruia Poarta îi ceruse insistent sprijinul, hotărau, în iunie 1880, renunțarea la aranjamentele anterioare și propuneau ca, în schimbul orașelor Gusinje și Plava, Muntenegru să primească orașul Dulcigno și o porțiune la malul mării până la gura de vărsare a râului Boiana²⁶.

Propunerea a fost refuzată de Imperiul Otoman motivând că și la Dulcigno populația musulmană era preponderentă. De această dată reacția marilor puteri a fost mult mai dură. La propunerea Marii Britanii, nave de război ale Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Italiei și Rusiei au programat în septembrie 1880 o demonstrație navală în fața portului Dulcigno, corelată cu o acțiune pe uscat a trupelor muntenegrene²⁷. Intreaga operațiune era menită să determine Imperiul Otoman să respecte hotărârile marilor puteri atât în privința frontierelor cu Muntenegru cât și a reformelor în zonele locuite de armeni și în provinciile europene. Ea și-a atins scopul. La 3 octombrie 1880 printr-o notă adresată marilor puteri, guvernul otoman se declara gata să cedeze Dulcigno cu condiția să se renunțe la demonstrația navală, iar locuitorii care doresc să fie liberi să emigreze în alte zone ale imperiului. De asemenea, se declara gata să rezolve litigiul de frontieră cu Grecia, propunând un nou traseu și se angaja să efectueze reforme prin care să acorde drepturi cetățenilor din Armenia și din provinciile sale europene²⁸. În baza convenției dintre Imperiul Otoman și Muntenegru, semnată la 25 noiembrie la Kunia, Poarta ceda Dulcigno, iar guvernul de la Cetinje se angaja să respecte cetățenilor orașului dreptul de viață și de proprietate și să faciliteze emigrarea celor ce doreau în alte zone ale imperiului. O convenție specială între părți urma să reglementeze problema bunurilor statului, a celor ale cultului mahomedan cât și a cotei parte din datoria publică otomană ce-i revenea Muntenegrului²⁹. Ca atare, la data stabilită, 26 noiembrie 1880, Dulcigno a fost predat Muntenegrului³⁰. Acesta obținea, cu sprijinul marilor puteri și în special al Marii Britanii, un important port și o zonă însemnată la Marea Adriatică ce-i confereau o poziție strategică față de care puterile europene nu au rămas indiferente.

²⁶ *Ibidem*, 1880 - 1881, London, 1888, vol. 72, pp.251-253, Constantinople, le 15 Septembre 1880, Assin-Pasha à Mussurus-Pasha.

²⁷ *Ibidem*, p. 259.

²⁸ *Ibidem*, pp. 289-293.

²⁹ *Ibidem*, pp.318-320.

³⁰ *Ibidem*, p.313, tel., Constantinople, le 26 Novembre 1880, Assin-Pasha à Mussurus-Pasha.

Cu toate acestea liniștea nu s-a așternut la granița cu teritoriile albaneze. Au continuat incursiuni ale bandelor de albanezi pe teritoriul muntenegrean. În cele din urmă trupele conduse de Derviș Pașa au reușit să restabilească ordinea și să pacifice, pentru un timp, nordul Albaniei cuprins în primăvara anului 1881 de o nouă insurecție. Un prinț local, cu pretenții de independență, a fost exilat. La fel unii lideri ai Ligii albaneze creată în 1879. În 1883 grupările albanezilor catolici din Kastrati, Hotti, Gruda și Skreli, ce se opuneau definitivării delimitării Muntenegrului, au reluat vechile legături. Chiar și în 1911 existau două puncte teritoriale în litigiu între Muntenegru - pe de o parte - și Albania și Herțegovina - pe de alta. De altfel, frontiera dintre Muntenegru și Imperiul Otoman a fost singura neratificată de sultan.

Deși absentă de pe câmpul de luptă, *Greciei* i s-a permis la Berlin să-și facă cunoscut punctul de vedere grație Marii Britanii și, mai ales, Franței. Prin intermediul ministrului său de externe, Theodor Delighiannis, Atena cerea înaltului for, alipirea Epirului, Tesaliei, Cretei și a unei părți din Macedonia. Cu tot sprijinul Parisului, Grecia nu a obținut decât o rectificare a frontierei cu Imperiul Otoman, în sensul obținerii de teritorii în Tesalia și Epir. Din nefericire, totul era foarte vag, nu se specifica ce zone, nu se făcea nici o mențiune asupra vreunei linii de demarcație. Se sugera numai ca frontierele să urmeze valea Salambriei (azi Pinios) și a fluviului Kalamas. Detaliile urmau a fi stabilite de cele două părți, de comun acord, iar în cazul unei neînțelegeri, marile puteri mediau diferendul³¹.

Formularea echivocă a generat, cum era de așteptat, tergiversări și chiar refuzuri, din partea Imperiului Otoman de a pune în aplicare hotărârile Tratatului. În Epir, Constantinopolul a continuat să sprijine tacit micile conflicte interetnice. În aceste condiții, devenea tot mai clar că o revizuire de comun acord a frontierei greco-otomane era exclusă, iar o mediere din partea marilor puteri se dovedea mult mai dificilă decât se așteptaseră.

Multă vreme lucrurile au trenat, fie datorită amânării datei de întâlnire a comisiei de delimitare greco-turcă, fie a dezacordului asupra locului, fie, atunci când s-a convenit asupra acestor două aspecte, nu au găsit pe hartă localitatea din Epir, unde trebuia să se poarte discuțiile. Mult amânata întâlnire s-a produs abia în februarie 1879, la Preveza, la

³¹ Vezi traseul frontierelor Serbiei în *ibidem*, vol. 70, pp.1319-1321.

jumătate de an de la încheierea Congresului de la Berlin și a fost un eșec. Grecii socoteau “neadecvat și inconsistent” protocolul 13 al Tratatului. Ei au respins granița propusă de turci ce parcurgea drumul între Halmyros și Volos pe valea Aspropotamos și lăsa Porții o parte din golful Volos, cedând în schimb grecilor Halmyros, Domokos și o parte a districtelor Karditza și Pharsala³². Deoarece situația părea fără ieșire, Germania, Austro-Ungaria, Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia, folosindu-se de prevederile aceluiași protocol 13 ce stipula medierea în cazul unei neînțelegeri, au făcut propuneri și chiar presiuni pentru rezolvarea situației. Astfel, atât ministrul Afacerilor Străine al Franței, Waddington, cât și Salisbury, șeful diplomației engleze, au cerut reluarea grabnică a negocierilor. Ca urmare, în august 1879, o nouă comisie greco-otomană lua în dezbateră la Constantinopol traseul frontierei dintre cele două state, din păcate cu același rezultat ca și prima. În declarația din 29 octombrie 1879 delegația rusă învinuia Constantinopolul că accepta protocolul cu intenția de a nu-l respecta. Grecia, în schimb, deși socotea dezastruoasă hotărârea marilor puteri de a împărți Tesalia și Epirul, provincii indivizibile, era dispusă să o aplice. Partea elenă propunea în acest sens o frontieră pe cursul fluviilor Pineios și Kalamas începând de la vărsarea lor în Marea Egee și respectiv Ionică³³. Astfel în componența statului intra și Trikala, rămasă în afară, în varianta otomană și pe care intenționau s-o desemneze centrul noii provincii Tesalia în locul orașului Larissa, locuit în majoritate de musulmani. Delegația otomană a respins acuzațiile aduse ca și propunerile elene, socotite “total diferite” de prevederile de la Berlin și, deci de neacceptat. Potrivit turcilor frontiera trebuia să urmeze nu cursul celor două fluvii, ci înălțimile ce le mărginesc³⁴.

O nouă mediere a marilor puteri nu a adus nimic în plus, mai ales că tendința, imprimată de Marea Britanie, era de a da greutate cererilor otomane, iar Greciei “un minimum satisfăcător”. Astfel, bazându-se pe propunerile Constantinopolului, proiectul celor 6 reprezentanți ai puterilor europene, prezentat lordului Salisbury de către amiralul Porhnan la 19 decembrie 1879, prevedea că linia frontierei în Epir ar trebui să treacă la sud de fluviul Kalamas, lăsând în afară Ianina, iar în Tesalia partea

³² William Miller, *op. cit.*, p.407.

³³ Vezi “Declarația delegației elene la Comisia de delimitare a frontierei greco-otomane” în *British and Foreign State Papers*, vol. 72, pp. 454-455.

³⁴ Vezi “Declarația delegației turce la Comisia de delimitare a frontierei greco-otomane” în *loc. cit.*, pp.451-453.

Greciei să fie mărită³⁵. Acest proiect era o realizare a lui Salisbury, care încă din primăvara anului 1878 își dezvăluise noua tactică politică aceea de a-i sprijini pe otomani și a-i încuraja concomitent pe greci³⁶. Diferind mult de cererile grecilor și fără a servi interesele Porții, propunerea era destinată mai puțin rezolvării problemei traseului frontierei dintre Grecia și Imperiul Otoman, cât jocului de interese ale marilor puteri. Acestea lăsau impresia că nu ar avea nimic împotriva reducerii teritoriului ce urma a fi atribuit Greciei, dar în același timp exercitau presiuni asupra Porții pentru a ceda, socotind că împiedică astfel re izbucnirea crizei orientale. Acest fapt a permis guvernului otoman să ducă, la rândul-i, o politică ambiguă. Ambasadorul turc la Londra, Mussurus-Pașa, primise în martie 1880, instrucțiuni clare de a se opune înființării unei comisii internaționale de delimitare³⁷.

Situația devenise destul de încordată în primăvara anului 1880, putând genera oricând un conflict. De altfel, Grecia făcea intense pregătiri militare, iar regele plecase, în mai 1880, într-un lung turneu prin capitalele europene pentru a pleda cauza elenă. Nici conferința marilor puteri, din iunie 1880, de la Berlin nu a reușit să deblocheze negocierile. Dacă Grecia a acceptat de această dată, cu mici modificări, traseul propus în decembrie 1879, Poarta, în schimb, l-a respins. Măsura a provocat neliniște în rândul țărilor din sud-estul Europei. Întreaga presă din România, de pildă, cerea rezolvarea diferendului pe cale pașnică: negocieri, consultarea populației din zonă prin plebiscit și medierea marilor puteri³⁸.

Schimbarea guvernelor în Marea Britanie și Franța dădea noi speranțe grecilor. Ei nu puteau uita contribuția noului prim-ministru englez, Gladstone, la extinderea țării lor în urmă cu șaisprezece ani³⁹. De

³⁵ Vezi textul memoriului în *loc. cit.*, p.456.

³⁶ *Documente oficiale. Din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1878 până la 7/29 iulie 1880*, București, 1883, p.130.

³⁷ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 247, f. 92, r.f. nr., Athènes le 3me, Mars 1880, C. Esarcu à Boerescu.

³⁸ Beatrice Marinescu "Les événements des Balkans après le Congrès de Berlin réflètes dans la presse de Roumanie (1878 - 1886)", în *Revue Roumaine d'Histoire*, t.XX, nr.2, 1981, p.291.

³⁹ În octombrie 1863 Parlamentul din Insulele Ionice proclama alipirea acestora la Grecia. În martie 1864 trupele britanice au evacuat insulele. În virtutea tratatului greco-britanic din mai 1864, Marea Britanie renunța la protectoratul asupra insulelor, ele intrând în componența statului elen. Lordul W. E. Gladstone se afla la acea dată în fruntea Foreign Office-ului.

asemenea, îi bucura numirea în fruntea Ministerului Afacerilor Străine francez a lui Barthelemy St. Hilaire, pe care îl socoteau filogrec datorită traducerii operei lui Aristotel. Profitând de bunele relații dintre Grecia și România, primul ministru elen, Tricupis, a încercat să obțină un sprijin concret din partea acesteia. În acest sens, el îi vorbea în august 1880 agentului român la Atena, C. Esarcu, despre necesitatea “de a negocia un tratat de alianță între cele două state”. Ideea era socotită însă inoportună de principele și guvernul român⁴⁰.

La 3 octombrie 1880, Sublima Poartă, amenințată de flota unită a marilor puteri cu blocada portului Dulcigno, adresa acestora o notă în care se referea și la relațiile cu Grecia. După ce se declara dispusă să rezolve problemele de frontieră cu aceasta, ea propunea un alt traseu al graniței și solicita exceptarea de la cedare a orașelor Ianina, Metzovo, Tchamuri și Lărissa. În final, nu uita să atenționeze Atena că, în cazul unui refuz, își rezerva dreptul de a rupe relațiile diplomatice⁴¹. Propunerile Constantinopolului nu corespundeau însă dorințelor Atenei, tot mai convinsă, pe măsura scurgerii timpului, că numai un conflict armat i-ar aduce câștig de cauză.

Anul 1881 a găsit Grecia hotărâtă să obțină Tesalia și Epir pe calea armelor. Ea se baza, în martie 1881, pe o armată de 100.000 oameni, careia se adăugau cretanii, gata oricând să declanșeze o insurecție. Conflictul armat era dorit și de Germania, dacă dăm crezare premierului Tricupis. Acesta îi declara lui Esarcu că Berlinul, deși se pronunța pentru soluționarea prin tratative a neînțelegerilor, în fapt acționa pentru tensionarea relațiilor și declanșarea ostilităților, deoarece împreună cu Austro-Ungaria ar fi avut planuri în zonă⁴². Tricupis avea dreptate numai în ceea ce privea Viena. În privința Berlinului, lucrurile stăteau exact contrar. În virtutea rolului pe care și-l atribuisese, de jandarm al Europei, cancelarul Bismarck a căutat prin toate mijloacele să mențină *statu-quo*-ul în sud-estul continentului și să nu implice, în vreun fel, Germania în eventuale conflicte.

⁴⁰ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 247, f.125-126, Athènes le 28 Aôut/9 Septembre 1880, C. Esarcu à V. Boerescu.

⁴¹ Vezi textul notei Imperiului Otoman în *British and Foreign State Papers*, vol. 72, pp.289-296.

⁴² Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 247, f. 280-281, r. nr.33, Athènes le 20 Mars/1 Avril 1881, C. Esarcu à V. Boerescu.

Pericolul iminent al războiului a determinat marile puteri să iasă din expectativă și, în virtutea prevederilor protocolului 13, să facă propuneri, chiar presiuni, acolo unde se impuneau. Treptat, Marea Britanie nu a mai susținut cu atâta convingere Poarta ca în toamna anului 1879, iar Rusia nu a mai făcut un secret din simpatia față de greci. Ca atare, la 26 martie/7 aprilie 1881, marile puteri adresau guvernului elen o notă colectivă prin care îi solicitau o poziție mai moderată, propunându-i totodată și noul parcurs al frontierei. Nota preciza că teritoriul Punta era cedat Greciei, iar toate fortificațiile de la intrarea în golful Arta, atât cele de la Preveza, cât și cele de la Punta, trebuiau demolate, în golf circulația navelor fiind liberă. De asemenea, se cereau garanții pentru musulmani⁴³. În paralel, Marea Britanie și Rusia și-au intensificat presiunile asupra regelui și guvernului de la Atena pentru a accepta traseul propus⁴⁴. Peste câteva zile, la 8/20 aprilie 1881, o nouă notă colectivă era înmănată guvernului elen. La observația primului ministru că nu se fac nici un fel de referiri la locuitorii Epirului rămași în afara graniței, reprezentantul Germaniei a replicat că nu primiseră instrucțiuni în acest sens. În realitate, numai Austro-Ungaria și Franța erau dispuse la concesi în favoarea populației grecești, exclusă de la prevederile privind noua frontieră⁴⁵. În nota adresată în ziua precedentă Sublimei Porți se preciza că Grecia va trebui să dea garanții speciale musulmanilor din teritoriile anexate în ceea ce privește libertatea presei, religiei și respectarea proprietății⁴⁶.

La 24 aprilie/6 mai 1881 guvernul otoman a fost nevoit să accepte propunerile marilor puteri. Pentru Poartă lucrurile intraseră într-o fază greu de controlat: Franța se hotărâse să ocupe Tunisul, iar în nordul teritoriilor albaneze insurgenții blocaseră trupele lui Derviș-Pașa. La 12/24 mai 1881, la Constantinopol, reprezentanții marilor puteri își puneau semnătura pe convenția pentru stabilirea frontierei dintre Grecia și Imperiul Otoman ce prevedea ca linia de demarcație să fie cea propusă de o comisie europeană de delimitare în componența căreia să intre și delegați ai celor două părți. Se mențin stipulațiile privind golful Arta și

⁴³ Vezi textul notei colective din 26 martie/7 aprilie 1881 în *British and Foreign State Papers*, vol. 72, pp.519-520.

⁴⁴ Arh. M.A.E., fond A.I., vol. 247, f. 284, tel. confidentielle, Athènes le 31 Mars/11 Avril 1881, C. Esarcu à V. Boerescu.

⁴⁵ Vezi *British and Foreign State Papers*, pp.519-520, Athens, Avril 8/20 1881, E. Corbett to lord Granville.

⁴⁶ Vezi textul notei în *loc. cit.*, pp.518-519.

fortificațiile de pe litoralul său. Prin obținerea de către Grecia a Puntei, punct strategic situat la intrarea în golful Arta, vis-avis de Preveza, se corecta una dintre erorile delimitării din 1832, generatoare de stări de încordare în zonă. De asemenea, se hotăra ca Grecia să suporte o parte din datoria publică otomană, proporțional cu veniturile teritoriilor cedate. Convenția era completată de un protocol și de 7 anexe cu caracter militar, însumând cele 7 momente de dezarmare a garnizoanelor din golfurile Arta și Volos⁴⁷. Grecia primea astfel Tesalia și o parte din Epir, ce alcătuiau Arta cu o suprafață de 13.800 km și o populație de 293.883 locuitori⁴⁸. Tratatul greco-otoman din iulie 1881 consfințea cedarea celor două teritorii în schimbul unei despăgubiri.

Noua frontieră era departe de a-i mulțumi pe greci. Ea lăsa în afara teritoriului elen munții Pelion și Ossa și câmpiile mănoase ale Artei. Grecia obținea în schimb roditoarele câmpii ale Tesaliei. Insula Creta continua să facă parte din Imperiul Otoman. Această realitate nu a fost pierdută niciodată din vedere de greci, indiferent de consecințe, unele dureroase și chiar umilitoare, soldate cu pierderi teritoriale așa cum s-a întâmplat în 1897. Nerespectarea statutului de autonomie internă înscris în Regulamentul Organic din 1868, a modificărilor acestuia, materializate în octombrie 1878 prin Pactul Halepa, ce acorda drepturi civile și politice creștinilor, dar mai ales revizuirea acestuia din urmă în 1889 și reinstaurarea inegalității între cetățeni pe criterii religioase au generat o stare de acută instabilitate și tensiune în Creta încă de la sfârșitul anilor '80. Altercațiile între administrație și restul populației, de fapt între creștini și musulmani, soldate în numeroase cazuri cu morți și răniți au culminat cu izbucnirea răscoalei populației creștine la 24 mai 1896 la Canea⁴⁹.

⁴⁷ *Ibidem*, p.382.

⁴⁸ N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789 - 1923)*, București, 1987, p.264.

⁴⁹ Detalii privind statutul populației din Creta, luptele între creștini și musulmani și reacția puterilor europene față de aceste realități vezi la: Daniela Bușă, "Comunitățile etnice minoritare din țările sud - est europene și statutul lor la sfârșitul secolului al XIX-lea" în *SMIMod*, vol. XI, București, 1997, pp.154-156; G.S. Papadopoulos, *England and the Near East 1896 - 1898*, Thessaloniki, 1969, pp.45-113; *Histoire de l'Empire Ottoman* (sub direcția lui Robert Mantran), Paris, 1989, pp.560-564; Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits*, Bloomington and London, 1973, p. 159; E.Driault și Michel Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grece de 1821 à nos jours*, vol. IV, Paris, 1926, pp. 301 - 405.

Epuizată din punct de vedere financiar, cu o armată prost echipată și antrenată, izolată din punct de vedere politic, Grecia nu părea a întruni toate criteriile care să-i permită o reală și eficientă susținere a luptei creștinilor. Si totuși acest lucru s-a produs. Fondarea de către un grup de ofițeri, în septembrie 1895, a "Societății naționale" cu scopul de a organiza și pregăti țara în vederea ridicării moralului populației pentru purtarea unui război de eliberare a teritoriilor grecești aflate sub dominație străină și crearea unei Grecii mari (Megalo-Ideea), a avut un impact deosebit în rândul populației. Au fost create trupe de voluntari care luptau fie în Creta, fie împotriva bandelor de *comitadji* bulgari din Macedonia. Prezența acestora, lipsa unor măsuri efective din partea Porții în direcția aplicării reformelor promise și abuzurile comise în continuare de autorități au impulsionat lupta cretanilor. Sub presiunea opiniei publice, guvernul elen, în ciuda dificilei situații în care se afla, a decis intervenția armată în Creta, trimițând la începutul lunii februarie 1897 un corp expediționar alcătuit din 1500 soldați. Insurgenții cretani au declarat unirea cu Grecia. Aceasta, ca și incidentele succesive ce au avut loc de o parte și de alta în lunile următoare au dus la izbucnirea ostilităților la 17 aprilie 1897.

Dintr-o dată Grecia s-a trezit izolată. În timp ce diplomația otomană se străduia să încheie noi alianțe, cea greacă nu a întreprins nimic pentru a scoate țara din izolare. Isteria populară imprimată de discursurile naționaliste ale unor lideri politici, lipsa de fermitate și chiar oscilațiile guvernului în luarea unor decizii, la care se adăugau și aprigile dispute politice pe tema conflictului cu Poarta, au făcut ca problemelor decisive pentru cursul unui conflict armat să li se acorde un rol mai puțin însemnat, așa cum a fost cazul armatei. Ca atare, cu tot eroismul grecilor, trupele otomane au obținut victorii succesive în Tesalia și Epir, iar flota grecească, superioară celei a adversarului, a fost aproape inexistentă pe câmpul de luptă. În fața acestei situații, Grecia a fost nevoită să semneze la 8/20 mai 1897 armistițiul și să accepte medierea marilor puteri.

Negocierile de pace au fost lungi și dificile, deoarece priveau probleme de maximă importanță, cum erau stabilirea frontierei și cuantumul indemnizației de război, asupra cărora marile puteri nu erau în totalitate de acord. De la toate aceste discuții Grecia a fost exclusă. Cu prilejul numeroaselor întrevederi ale ambasadorilor marilor puteri la Constantinopol, reprezentării Porții s-au dovedit foarte interesați de traseul frontierei cu Grecia, sperând în recuperarea Tesaliei. Sultanul

Abdul-Hamid al II-lea făcuse din aceasta o chestiune de orgoliu și prestigiu, iar diplomația otomană, prin note și memorii, încerca să convingă puterile europene de justetea cererilor. Acestea nu erau însă dispuse să dea satisfacție sultanului.

În iunie 1897 Sublima Poartă a fost nevoită să accepte o rectificare a frontierei pur strategică și nu una în profunzime, așa cum ar fi dorit. Atașaii militari ai Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Italiei și Rusiei, întruniți pentru a studia noul hotar, au constatat ca acesta “ oferă Turciei toate avantajele din punct de vedere teoretic pentru apărarea ei”⁵⁰. Pe baza memoriului acestora, ambasadorii marilor puteri au fost de acord, la începutul lunii iulie, cu cedarea către Imperiul Otoman a unui teritoriu de cca. 55 km, populat în mare parte de vlahi, care ar fi acceptat trecerea sub controlul direct al sultanului”⁵¹.

La 12/24 iulie 1897 marile puteri trimiteau deopotrivă Greciei și Imperiului Otoman textul integral al proiectului de tratat ce prevedea: rectificarea frontierei, plata unei despăgubiri de război, amnistie deplină și generală, obligația părților de a semna, în decurs de trei luni, următoarele acte: convenția consulară, tratat de extrădare, convenția de comerț și navigație. La 6/18 septembrie 1897 la Constantinopol au fost semnate preliminariile de pace, iar în decembrie pacea propriu-zisă prin care Grecia era constrânsă la plata unei despăgubiri de război de 4 milioane lire otomane, la acceptarea unei rectificări ne semnificative de frontieră în favoarea Porții și a unui control financiar internațional.

Noul parcurs al frontierei privea câteva mici corecturi în amonte de Larissa în jurul localității Nezeros și pe Salambria și a fost fixat de o comisie de delimitare alcătuită atât din reprezentanții puterilor europene cât și ai celor două părți. Activitatea pe teren a dezvăluit intenția Germaniei și Austro-Ungariei de a atribui Nezeros Imperiului Otoman. Numai opoziția celorlalte puteri și mai cu seamă a Rusiei, al cărui delegat i-a susținut pe greci, a împiedicat aceasta. Timpul nefavorabil și unele neînțelegeri ivite între membrii comisiei au dus la suspendarea lucrărilor în decembrie 1897. Ele au fost reluate la începutul anului 1898, când opoziția părții elene față de parcursul deja convenit și reacția guvernului

⁵⁰ Vezi “Memorandumul” atașaiilor militari ai marilor puteri, semnat la Constantinopol la 22 iunie 1897, în *British and Foreign State Papers*, pp.350-351.

⁵¹ *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Affaires de Crete (Mai - Decembre 1897)*, Paris, 1898, p. 28, doc. nr. 42, tel., Londres le 26 Juin /8 Juillet 1897, Geoffroy à Hanotaux.

otoman față de aceasta riscau să îndeapărteze finalizarea lor. Presiunile puterilor europene și amenințările voalate sau directe ale Porții au silit, în cele din urmă, guvernul de la Atena să cedeze.

În ansamblu, actul de pace negociat de puterile europene a lezat deopotrivă pe greci și turci. Celor dintâi le-a rănit amorul propriu obligându-i, ca pe lângă cedări teritoriale, să accepte și umilitorul control financiar internațional, în paralel cu despăgubiri materiale acordate turcilor. Cu frontiera insuficient apărată, Grecia era condamnată să se teamă în tot momentul de un atac din partea turcilor. În același timp, fără a-și redresa finanțele și fără a-și redobândi în vreun fel o parte din prestigiul pierdut, Sublima Poartă a fost nevoită să se mulțumească cu plata în rate a indemnizației de război și cu câțiva kilometri pătrați de teritoriu fără populație.

În concluzie, putem afirma că, în 1878, la Berlin delimitarea frontierelor între țările din sud-estul Europei a fost expresia imixtiunii interesate a puterilor europene. Acestea s-au comportat ca un tribunal internațional a cărui hotărâre definitivă fusese dinainte stabilită prin acorduri între judecători și fără audierea tuturor părților, în acest caz țările balcanice. Din această cauză, prevederile Congresului de la Berlin au devenit surse serioase de neînțelegeri, diferende, altercații, unele din ele degenerate în conflicte armate.

**LE SUD-EST DE L'EUROPE
ET LES RELATIONS INTERNATIONALES
APRÈS LE CONGRÈS DE BERLIN À
LA LUMIÈRE DES RAPPORTS
DIPLOMATIQUES ROUMAINS INÉDITS (1878 - 1898)**

Șerban Rădulescu-Zoner

Les rapports des diplomates roumains accrédités à l'étranger sont peu connus et utilisés surtout dans l'historiographie étrangère touchant les relations internationales après le Congrès de Berlin.

La respective correspondance diplomatique portant sur une période de vingt ans présente un intérêt spécial notamment pour l'étude des relations internationales dans les Balkans et la politique des Grandes Puissances dans la zone d'autant plus que dans les relations entre ces dernières et, surtout dans la configuration du système d'alliance bismarkien, le Sud-Est de l'Europe occupait une place de premier plan.

Une série de rapports inédits des ministres plénipotentiaires roumains, notamment de ceux à Saint-Petersbourg, Vienne, Berlin, Londres et Belgrade, ainsi que de l'agent diplomatique de la Roumanie à Sofia, renferment maints détails et nuances concernant l'active politique de la monarchie austro-hongroise et de l'Empire des tsars dans le Sud-Est de l'Europe pendant les dernières décennies du XIX-e siècle aussi bien que divers informations sur l'évolution de la position des autres Grandes Puissances envers les problèmes balkaniques à l'ordre du jour. A noter que les mêmes documents portent également sur les réactions des petits États de la zone en ce qui concerne la politique des Grandes Puissances. De ce dernier point de vue, les rapports diplomatiques roumains

mentionnés mettent en lumière la mesure dans laquelle on était au courant ou on avait l'intuition, surtout à Bucarest mais aussi dans les autres pays Sud-Est européens, des traités et des arrangements secrets entre les Grandes Puissances, dont la Roumanie et les États balkaniques ne pouvaient pas faire abstraction dans l'établissement de leur politique extérieure ayant pour but final la consolidation de l'indépendance nationale et la parachèvement de leur unité étatique.

Pour ce qui est de la politique des Grandes Puissances, à noter que deux mois avant la conclusion de l'accord de Berlin du 16 Juin 1881, par lequel Bismarck avait réussi à refaire *l'Alliance des trois empereurs*, accord qui se fondait aussi, entre autres, sur la délimitation des sphères d'influence austro-hongroise et russe dans les Balkans, Gh. Vârnăv-Liteanu (ministre plénipotentiaire de Roumanie à Berlin) avait non seulement averti le gouvernement de Bucarest sur l'entente en voie de parachèvement entre l'Autriche-Hongrie, la Russie et l'Allemagne, mais souligne également le fragile caractère de celle-ci. Dans un rapport diplomatique de 16/28 Avril 1881, il opinait que l'alliance en train d'être forgé ne faisait, en dernière instance, que temporiser la transformation de la rivalité dans les Balkans, entre Vienne et Saint-Pétersbourg, en état conflictuel, déterminé par la politique expansionniste des deux empires¹. En dépit du fait que le protocole concernant les Balkans, annexé au traité de Juin 1881 sus-mentionné, était à l'époque secret, Nicolae Kretzulescu, ministre plénipotentiaire de Roumanie à Saint-Pétersbourg, communiquait au gouvernement roumain, quelques mois plus tard, qu'entre la monarchie des Habsbourg et l'empire des tsars était intervenu un accord touchant le status de la Bosnie et l'Herzégovine ainsi qu'une éventuelle union de la Roumélie à la principauté bulgare².

Intéressants, cette fois-ci sous l'aspect de l'interprétations des rapports internationaux à l'époque, sont les commentaires de Vârnăv-Liteanu, du 1-er /13 Septembre 1883, en marge de la rencontre Kálnoky-

¹ Gh. Vârnăv-Liteanu, à D. Brătianu, le 17/28 Avril 1881, Archives du Ministère des Affaires Etrangères (sera cité Arch.M.A.E), Fond *Archives historique*, vol. 242, f. 96. Dans le même document Liteanu se réfère aussi aux causes internes, respectivement aux progrès des mouvements à caractère révolutionnaire, inclusivement socialiste, qui ont déterminé le rapprochement des trois cours impériales, en dépit des intérêts opposés de Vienne et de Saint Pétersbourg dans les Balkans. La même idée est reprise par Liteanu aussi dans les rapports adressé à I.C. Brătianu le 7/19 Mai 1884, *Ibidem*, f. 301.

² N. Kretzulescu à D.A. Stătescu, le 15/27 Dec. 1881, *Ibidem*, vol. 268, f. 70.

Bismarck de Salsbourg à la veille des conversations du premier ministre roumain I.C. Brătianu à Gastein, au sujet de la future adhésion de la Roumanie à la Triple Alliance. Suivant les conclusions du diplomate roumain, l'antagonisme entre Vienne et Saint-Pétersbourg allait aboutir à un conflit armé. Il considérait, en même temps, que l'alliance germano-austro-hongroise aura pour conséquence un probable rapprochement entre la Russie et la France³.

“Les véritables rapprochement sont fondés sur la concordance des intérêts. Or, sur tous les points, les intérêts de l'Autriche sont en contradiction avec les intérêts de la Russie. Les Balkans et le Danube sont un champ ouvert à la influence, à la rivalité, à l'hostilité des deux Monarchies et les questions du Danube et des Balkans seront, un jour, vidées par les armes” – écrivait Vârnav-Liteanu au ministre des Affaires Etrangères, D.A. Sturdza, le 11/23 Janvier 1884⁴.

L'une des lignes directrices de la politique extérieure de la Roumanie après le Congrès de Berlin et la reconnaissance internationale de l'indépendance de l'État roumain fut le non-alignement à la politique Sud-Est européenne de quelq'une des Grandes Puissance. On a poursuivi, en échange, le resserrement des rapports d'amitié avec les pays balkaniques, notamment avec ceux voisins. Particulièrement significatif est le fait qu'un agent diplomatique roumain fut accrédité à Sofia, sans un accord préalable de la Porte ottomane, bien que la Principauté bulgare ait été encore vassale du sultan⁵.

Au cours des années suivantes, soit durant la période de la réception des rapports diplomatique déjà mentionnés touchant à la politique de la monarchie des Habsbourg et de l'empire des tsars dans les Balkans, le gouvernement roumain suivait avec attention l'évolution de la crise politique de Sofia⁶, car les efforts de Saint-Pétersbourg de conserver sa tutelle sur la Bulgarie n'excluaient pas, *in extremis*, une intervention des

³ G. V. Liteanu à D.A. Sturdza, le 1-er/13 Sept. 1883, *Ibidem*, vol. 242, f. 229.

⁴ *Ibidem*, f. 260.

⁵ Voir *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I, București, 1967, p. 263; de même N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 271. Voir également Elena Staelova, “Bălgaro-rumânskite otnoșeniia sled săzdavaneto na Knejstvo Bălgaria (1879 - 1886)” dans *Nationalno osvoboditelni dvijeniia na Balkanite v kraja na XIX v.*, Sofia, 1976, p. 39.

⁶ Concluyente à ce point de vue est une lettre à 9 questions adressée par le ministre des Affaires Etrangères de Roumanie D.A. Sturdza, à l'agent diplomatique roumain de Sofia, E.I. Ghica, Arch.M.A.E., vol. 197, f. 121.

troupes du tsar au sud du Danube, ce qui aurait mis en danger autant le statut international de la Principauté bulgare que la souveraineté de la Roumanie, en sa qualité d'État indépendant⁷. Que rapportait de Sofia l'agent diplomatique roumain? En voici quelques exemples: "Mr. Stoiloff fut informé que le gouvernement russe considérait l'envoi d'un agent bulgare en Russie comme une offense à la personne de l'Empereur. Quel besoin le Prince avait-il d'un avocat à St. Pétersbourg ? Il avait a qui parler à Sofia même, puisque l'Empereur lui avait envoyé monsieur Yonine, sans compter les généraux Soboleff et Kaulbars" – écrivait Emil I. Ghica au ministre des Affaires Etrangères, D.A. Sturdza le 31 Août/12 Septembre 1883⁸. Dans un autre rapport, le même diplomate roumain communiquait à Bucarest que le langage et les actes des deux généraux mentionnés envers le prince Alexandre de Battenberg "tendaient à lui montrer la nécessité absolue de se soumettre ou de se démettre"⁹. Finalement, dans plusieurs rapports, Emil. I. Ghica attirait l'attention de ses supérieurs de Bucarest sur le caractère versatile du prince de Battenberg et sur une imminence de l'abdication de celui-ci, avec la conséquence du déclenchement d'une crise politique internationale¹⁰. La Porte ottomane, conformément à la dépêche du ministre plénipotentiaire roumain a Istanbul, P. Mavrogheni, considérait avec satisfaction de décroissement de l'influence tsariste en Bulgarie mais craignait des complications ultérieures déterminés par le mécontentement de Saint-Pétersbourg, "si les vellétés d'émancipation de la part des Bulgares allaient persister et s'accroître encore davantage"¹¹.

L'active politique de l'empire des tsars au Sud du Danube, dans le contexte de la détérioration des rapports entre Bucarest et Saint-Pétersbourg, comme suite des stipulations bien connues du traité de paix russo-turc de San Stefano et de celui de Berlin, la nécessité d'assurer la souveraineté et l'intégrité territoriale de la Roumanie ont constitué les

⁷ Voir Șerban Rădulescu-Zoner, "Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni", în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. 6, București, 1979, p. 63.

⁸ Arch.M.A.E., vol. 197, f. 110

⁹ E.I. Ghica à D.A. Sturdza, le 21 Sept./3 Oct. 1883, *Ibidem*, f. 122 – 123.

¹⁰ E.I. Ghica à D.A. Sturdza, le 28 Déc./9 Jan. 1883, le 26 Mars/7 Avril, le 21 Août /2 Sept., le 21 Sept./3 Oct. et le 1-er/13 Déc. 1883, *Ibidem*, f. 24 - 31, 52 - 59, 109 - 120, 132 - 134, et 200; voir aussi les télégrammes de Spiro Paul à D.A. Sturdza du 22 Août/3 Sept. et du 24 Août/4 Sept. 1883, *Ibidem*, f. 86 - 87, et 99 - 101.

¹¹ P. Mavrogheni à D.A. Sturdza, *Ibidem*, f. 163 - 164.

principaux éléments de la conclusion du traité défensif d'alliance, du 18/30 Octobre 1883, entre l'État roumain et les puissances centrales¹². En dépit de ce traité, les facteurs de décision de Bucarest n'ont pas entravé le mouvement national visant le parachèvement de l'unité national-étatique de la Roumanie¹³ et ne se sont laissés, non plus, entraînés, par la politique Sud-Est européenne de la monarchie des Habsbourgs. Sous ce dernier aspect, l'attitude de la Roumanie, pendant la crise internationale causée par l'union de la Roumélie à la Bulgarie, est éloquente.

Comme il résulte aussi des documents diplomatiques roumains, la révolte antiottomane de Roumélie a pris à l'improviste les Grandes Puissances¹⁴. Se référant aux premières réactions des milieux diplomatiques de Berlin, Vârnăv-Liteanu soulignait, dans un télégramme codé, que les événements de Philippopoli étaient considérés en tant que l'oeuvre d'un mouvement local, bien préparé, sans qu'elle eut été cependant suggérée ou approuvée par l'une des Grandes Puissances¹⁵.

Par rapport à cette constatation conforme à la réalité, les appréciations faites dans la correspondance diplomatique roumaine touchant la révolte populaire d'Herzégovine (1882), contre le régime d'occupation de la monarchie des Habsbourgs, sont de beaucoup plus nuancées, parfois même dénuées d'esprit réaliste. Si l'appui prêté aux insurgés par Montenegro et par les opposants de Serbie au régime instauré par Milan Obrénovitch, subordonné à Vienne (faits signalés par le ministre de Roumanie à Belgrade)¹⁶, répond à la réalité¹⁷, en échange,

¹² Voir et Gh. N. Căzan et Șerban Rădulescu-Zoner, *Rumänien und der Dreibund*, București, 1983, p. 66 - 77; voir également Keith Hitchins, *România 1866 - 1947*, București, 1996, p. 155 - 161.

¹³ Voir Șerban Rădulescu-Zoner, "Problema națională în contextul raporturilor româno-austro-ungare în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea", dans *Revista de de istorie*, 31 (1978), nr. 10, p. 1723 - 1739. Les principaux documents austro-hongrois et allemands sur le thème accompagnés d'une ample étude introductive ont été publiés par T. Pavel, voir *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878 - 1895)*, Timișoara, 1979.

¹⁴ Cuciureanu (Saint Pétersbourg), Bengescu (Paris) et Liteanu (Berlin) à I.I. Câmpineanu, le 10/22, le 11/23 et le 12/24 Sept. 1885, Arch.M.A.E., vol. 200, f. 30, 42, 44 et 50.

¹⁵ Gh. Vârnăv-Liteanu à I.I. Câmpineanu, le 13/25 Sept. 1885, voir la note précédente. Une appréciation similaire dans le rapport de Peticari touchant la réaction du gouvernement et de l'opinion publique italienne, *Ibidem*, f. 66.

¹⁶ L. Catargi à E. Stătescu, le 21 Janvier/2 Février et le 10/22 Février 1882, Arch.M.A.E., vol. 281, f. 281, 292-295.

¹⁷ Voir M. Ekmečić, "Ustanak u Hercegovini 1882, i istorijske pouke", dans *Prilozi*, XVIII (1982), nr. 19, p. 9 - 74; voir encore I. Geiss, *Das Deutsche Reich und der Aufstand in der Herzegovina von 1882*, dans *100 godina ustanku u Hercegovini 1882*, Sarajevo, 1982.

l'appréciation selon laquelle cette révolte fut une action préparée et soutenue par les milieux panslavistes russes, comme il résulte d'une dépêche du ministre plénipotentiaire à Vienne, I. Bălăceanu¹⁸ constitue une explication tronquée des événements. Bălăceanu n'avait pas transmis cependant son point de vue, mais des informations obtenues de la part des personnalités officielles viennoises.

En outre, le nouveau ministre plénipotentiaire de Roumanie à Belgrade, M. Mitilineu informa le gouvernement roumain également sur un possible rôle de la diplomatie tsariste dans la révolte de la vallée du Timoc, à partir de l'automne 1883 ainsi que dans les luttes politiques de Serbie¹⁹, déterminées en fait par l'opposition croissante du pays envers le régime autoritaire et en même temps servile à Vienne instauré par le roi Milan Obrénovitch.

Même si certaines informations parvenues à Bucarest par voie diplomatique étaient fausses, dont celle touchant l'imixtion de la Russie dans la révolte de la Serbie orientale, en 1883²⁰, elles ne sont pas dénuées d'intérêt si l'on prend en considération le fait que aux coté de celles réelles, celles-ci ont été reçues au ministère des Affaires Etrangères de Bucarest, contribuant à la formation d'une propre image sur l'évolution politico-diplomatique dans les Balkans.

En ce qui concerne l'attitude des États signataires du Traité de Berlin envers la question de Roumélie, envers l'union de celle-ci à la Bulgarie et envers la guerre serbo-bulgare de Novembre 1885, la correspondance diplomatique roumaine reflète des prises de position bien connues et contenues dans les documents diplomatiques des Grandes Puissances, dans une grande mesure depuis longtemps publiés. Inédits sont demeurés, en échange, une série de rapports diplomatiques et des

¹⁸ Bălăceanu au ministre des Affaires Etrangères, le 4/16 Janvier 1882, Arch.M.A.E, vol. 177, f. 185.

¹⁹ M. Mitilineu, au ministre des Affaires Etrangères, le 13/25 Déc, 1883, *Ibidem*, vol. 282, f. 76 – 77.

²⁰ Conformément à l'affirmation de D. Djordjevic, de toutes les explications données au déclenchement de la révolte de la vallée du Timoc, la seule qui n'a pas une base documentaire est celle d'avoir été inspirée et soutenue par les milieux panslavistes russes; voir "The 1883 peasant uprising in Serbia", dans *Balkan Studies*, 20 (1979), p. 251, A l'époque respective ont circulés cependant de telles informations, de sorte que lors d'une audience, l'agent diplomatique roumain, E. I. Ghica, a parlé au prince Alexandre de Battenberg de ce qu'il avait entendu à propos de la fourniture d'armes et d'argent aux insurgents par le consulat russe de Vidin, mais il fut contredit par son interlocuter: E. I. Ghica à D.A. Sturdza, le 11/23 Nov. 1883, *Ibidem*, vol. 197, f. 176.

télégrammes confidentiels, touchent l'offre fait par Milan Obrénovitch au gouvernement roumain (Septembre 1885) en vue d'une future coopération militaire, offre repoussé à Bucarest²¹.

Pendant la guerre serbo-bulgare, derriere le roi Milan Obrénovitch se trouvait la diplomatie austro-hongroise²², la Roumanie s'est située, comme on le sait, sur la position d'une stricte neutralité et a milité pour une conclusion rapide de la paix sur la base du principe *statu quo*. "Nous avons voulu la paix dans la Péninsule des Balkans, équitable tant pour les Bulgares que pour les Serbes", déclara dans le Parlement le ministre roumain I. C. Brătianu²³.

Au sujet du choix de la capitale de Roumanie pour la conclusion de la paix, on mentionnait un détail. Conformément à un télégramme de l'agence diplomatique roumaine de Sofia, Bismarck, auquel appartenait l'initiative de la suggestion respective, avait envoyé à Bucarest un émissaire spécial (Busch) pendant les premiers jours du mois de Janvier 1886²⁴.

Dans le contexte de l'aggravation de la situation au Sud du Danube, au cours des années 1886 – 1887, par suite des événements bien connus de Bulgarie (la prise du pouvoir par les "stamboulovides", les adeptes d'une politique extérieure orientée vers Vienne, le choix de Ferdinand de Saxa Cobourg en tant que prince de l'État bulgare), les documents diplomatiques roumains se réfèrent, entre autres, au danger du déclanchement d'une guerre entre l'Autriche-Hongrie et la Russie. "Dans les cercles militaires on croit à la guerre aussitôt après fêtes", avait télégraphié le 26 Décembre 1887, le ministre plénipotentiaire de Roumanie à Vienne, D. C. Olănescu²⁵. Ce dernier avait été d'ailleurs

²¹ Voir N. Ciachir, *op. cit.*, p. 275 – 284.

²² Dans un télégramme confidentiel du 2/14 Février 1886, E.I. Ghica, informait le gouvernement roumain que le ministre des affaires Etrangères de la Monarchie des Habsbourg, le comte Kálnoky, changeant d'attitude après la défaite de la Serbie dans la guerre, avait rappelé provisoirement le ministre de l'Autriche-Hongrie à Belgrade, Khevenhüller, pour l'empêcher d'interpréter les instructions reçues de Vienne à sa manière, influant le roi Milan Obrénovitch vers de nouvelles aventures: Arch.M.A.E., vol. 208, p. 166.

²³ Cf. N. Ciachir, *op. cit.*, p. 279, À propos d'autres déclarations sur ce même thème, voir aussi Beatrice Marinescu, "Les événements des Balkans après le Congrès de Berlin reflétés dans la presse de Roumanie (1878 – 1886)", dans *Revue Roumaine d'Histoire*, XX (1981), no. 2, p. 307.

²⁴ A. Beldiman à I.C. Brătianu, le 31 Décembre 1885/12 Janvier 1886, Arch.M.A.E., vol. 208, f. 55.

²⁵ Arch.M.A.E., vol. 178, f. 80.

averti dans le même sens précisément par le comte Kálnoky²⁶. Le ministre de Russie à Bucarest, M. A. Hitrovo, s'était référé lui-aussi, quelques mois auparavant, à une éventuelle intervention des troupes du tsar au Sud du Danube²⁷. En échange, les informations transmises par Vârnăv-Liteanu de Berlin vers le milieu du mois de Décembre 1887 étaient, explicitement, plus apaisantes²⁸, vu que l'on avait signé entre-temps *le traité de réassurance russo-allemand*.

Même si les clauses du traité ont demeurées secrètes, le compromis auquel on avait abouti à propos de la très disputée zone des Balkans allait être connu, dans ses grandes lignes, à Bucarest par suite de la déclaration voilées de Bismarck. En commentant le discours du 6 Février 1888, prononcé par le chancelier allemand dans le Reichstag, Vârnăv-Liteanu écrivait au ministre des Affaires Etrangères de Roumanie, P. P. Carp les lignes suivantes: "L'Allemagne est encore disposée à appuyer les efforts de la Russie, en vue de resaisir son influence en Bulgarie. Comme il s'agit d'un appui diplomatique, excluant par avance l'emploi de la force dans les Balkans le Cabinet allemand peut le prêter au Gouvernement russe sans se séparer de l'amitié et des intérêts de l'Autriche-Hongrie"²⁹. La correspondance diplomatique roumaine de la dernière moitié du XIX-e siècle touchant le Sud-Est de l'Europe est particulièrement inégale sous l'aspect de la teneur des documents et de l'interprétation des événements à l'ordre du jour dans les Balkans. Une série de documents portent sur les aspérités intervenues dans les rapports entre Bucarest et Saint-Pétersbourg, du fait du dépassement de ses attributions, en qualité de ministre plénipotentiaire, par M. A. Hitrovo, un panslaviste notoire, ainsi que de l'activité déployée par un réseau d'agents de l'Ohrane sur le territoire de la Roumanie, ceux-ci ayant d'étroits liens avec les cercles opposants de Bulgarie et de Serbie³⁰, ce dont le même Hitrovo était

²⁶ Olănescu au Ministère des Affaires Etrangères, le 1-er/13 Décembre 1887, *Ibidem*, f. 58.

²⁷ M.A. Hitrovo au Ministère des Affaires Etrangères de Russie, le 20 Mai/1 Juin 1887, dans *Documents secrets de la politique russe en Orient*, publiés par R. Leonoff, Berlin, 1893.

²⁸ Ch. V. Liteanu à M. Pherekide, le 4/17 Décembre 1887, Arch.M.A.E., vol. 243, f. 208 - 209.

²⁹ Gh. V. Liteanu à P.P. Carp, le 25 Mars/6 Avril 1888, Archives Nationales Bucarest (sera cité A. N. Buc.), Fond *Casa regală*, dossier 2/1888.

³⁰ Emil I. Ghica à Alex Lahovary, le 22 Mars/3 Avril, le 28 Mars/9 Avril, le 8/20 Mai et le 12/24 Mai 1890, le 15/27 Janvier 1891; Note de Fonton, ministre plénipotentiaire de Russie, non-datée; Note de Fonton remise à Alex Lahovary, le 28

pleinement au courant³¹. Dans une conversation menée sur ce thème, le chef de la diplomatie tsariste, N. K. Giers, repoussant en général les arguments du ministre plénipotentiaire roumain E. I. Ghica, déclara cependant à ce dernier que “Hitrovo a été invité, en outre, a montrer moins de zèle en ce qui concerne les affaires bulgares”³². Les mutations bien connues dans les priorités de la diplomatie tsariste de la fin du XIX-e siècle, ayant eu pour effet entre autres aussi la reconnaissance de Ferdinand de Saxe Cobourg, en tant que prince de Bulgarie, ont contribué également à l’amélioration sensible des rapports entre Bucarest et Saint-Pétersbourg, étant marquée également par la visite, à l’été de 1898, du roi Charles I-er en Russie. Mais comme il résulte d’un aide-mémoire du 12/24 Septembre 1897, adressé au chef de l’État roumain par le premier ministre D. A. Sturdza, ce dernier était persuadé toujours que “en dépit des erreurs et insuccès passagers, la politique de la Russie marque des progrès constants dans les Balkans, le principal point d’appui de celle-ci se trouvant a Sofia”³³.

La majorité des rapports diplomatiques roumaines concernant la situation dans les Balkans reflète cependant avec priorité les évolutions bien connues de la position des Grandes Puissances envers les problèmes Sud-Est européennes, évolutions étroitement liées aux complications d’ordre intérieur survenues en Autriche-Hongrie (par suite de la lutte d’émancipation nationale et sociale des nations et nationalités opprimées), aux intérêts croissants de Russie dans l’Extrême Orient, à la politique coloniale de la Grande Bretagne et de la France ainsi que à l’expansion économique, toujours plus marquée, de l’Allemagne dans le Proche Orient.

Si l’écho de l’accord russo-hongrois de Mai 1898 touchant le maintien du *statu quo* dans les Balkans est faiblement reflété dans les documents diplomatiques roumaines³⁴, les informations sur les réactions

Mars/9 Avril 1894; Arch.M.A.E., fond 21, fol. 273, f. 4 – 7, 11 – 15, 23 – 27, 40 – 43, 68 – 69 et 91; de même, le rapport de I. Văcărescu de Vienne, du 26 Décembre 1890/7 Janvier 1891, *idem*, vol. 179, f. 34 – 35.

³¹ Plus éloquente à ce point de vue sont les documents diplomatiques russes publiés par R. Leonoff, *op. cit.*

³² E.I. Ghica, à Alex. Marghiloman, le 28 Mars/9 Avril 1894; Arch. M.A.E., vol. 273, f. 12.

³³ A.N.Buc., fond *Casa regală*, dossier 1/1897, f. 1.

³⁴ Il paraît que Goluchowski et Muraviev auraient envoyé pourtant non seulement à Belgrade et à Sofia, mais aussi à Bucarest une note diplomatique faisant connaître aux gouvernements respectifs la décision de l’Autriche-Hongrie et de la Russie de maintenir le *statu quo* dans les Balkans: voir Veska Nikolova, “La Bulgarie et les pays voisins

des Grandes Puissances, aussi bien que des États Sud-Est européens, inclusivement la Roumanie, envers la révolte antiottomane de Crète, font l'objet de nombreux rapports des diplomates roumains accredités à l'étranger ainsi que de deux aide-mémoire (celui du 12/24 Mai 1897 à été déjà mentionné) redigés par le premier ministre de Roumanie D.A. Sturdza a l'intention du roi Charles I-er³⁵. Dans le respectif contexte international, lorsque la Bulgarie, la Grèce et le Monténégro mettant à profit les complications surgies dans l'Empire ottoman, dues "à la question crétaïne" avaient fait concentrer des troupes à la frontière turque, le gouvernement roumain a rejeté l'offre de la Porte ottomane visant la conclusion d'une alliance. Les rapports diplomatiques sur ce thème³⁶ et surtout l'aide-mémoire de D.A. Sturdza du 12/24 Septembre 1897, cité ci-haut, infirment la supposition de certains historiens contemporaines selon lesquels le gouvernement de Bucarest aurait proposé à l'époque à la Porte ottomane un traité d'alliance "offensive et défensive"³⁷.

L'ensemble de la correspondance diplomatique roumaine des deux dernières décennies révèle clairement l'antagonisme entre les intérêts des Grandes Puissances et ceux des petits Etats des Balkans avec leurs aspirations au parachèvement de l'unité étatique ou à une indépendance pleine et entière. Dans le même temps et surtout les mêmes documents permettent de connaître le niveau et la qualité des informations sur la situation internationale, detenues à l'époque par les facteurs de responsabilité de Bucarest, ce qui contribue à une meilleure compréhension de la politique extérieure roumaine durant la période comprise entre le Congrès de Berlin et la fin du XIX-e siècle.

pendant la guerre greco-turque (1897)", dans *Bulgarian Historical Review*, 9 (1981), nr. 4, p. 38 et la note 68.

³⁵ D.A. Sturdza à Carol I, le 3/15 Août 1896 et le 12/24 Sept. 1897, A.N. Buc., fond *Casa regală*, dossier 10/1896, et 1/1897.

³⁶ A propos de la correspondance diplomatique roumaine sur ce thème voir Beatrice Marinescu, "Romania and South East Europe at the end of the 19-th century", dans *Revue des Études Sud-est européennes*, XXI (1983), nr. 4, p. 323 -340; voir également N. Ciachir, *op. cit.*, pp 289-292.

³⁷ Voir Veska Nikolova, *op. cit.*, p. 36 et la note 57

POLITICĂ ȘI IDEOLOGIE ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

O DENATURARE IMAGINARĂ: DICTATURA MONTAGNARDĂ

Alexandru Mamina

De peste două sute de ani, Revoluția franceză reprezintă mai mult decât un fapt istoric pur și simplu. Ea constituie o “epopee a originilor”, un discurs asupra identității politice contemporane, care a implicat - în această calitate - angajamentul politic personal al istoricilor, opțiunea lor pentru o anume ideologie și un anume partid¹.

Această constatare este valabilă o dată în plus, în cazul aprecierii episodului dictaturii montagnarde, în care istoricii au văzut o culme a Revoluției, o chintesență a principiilor și energiilor sale pozitive, sau, după caz, negative. Dictatura montagnardă a părut să însumeze tot ce avea mai bun sau mai rău Revoluția. Doar că acest “mai bun” și acest “mai rău” nu erau, de multe ori, atât rezultatul judecării dictaturii montagnarde ca atare, cât al proiecției retrospective a convingerilor politice contemporane ale autorilor asupra ei. Polemicile politice se continuau, astfel, în istoriografie. Dictatura montagnardă nu a mai fost înțeleasă prin ea însăși, ci prin prisma ideologiei istoricului, care nu a mai văzut în ea atât ceea ce a fost, cât ceea ce ar fi trebuit să reprezinte conform imaginarului său politic.

Până aproximativ acum două decenii, istoriografia revoluției era dominată (mai ales în mediul universitar francez) de interpretările marxiste. Autorii comuniști, mai ales, au impus un model de interpretare

¹ François Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, București, 1992, pp. 17-22.

care acredita “revoluția burgheză” drept un fenomen politic premergător - ca program și participare - “revoluției socialiste”. În acest context, dictatura montagnardă a fost evaluată cel mai favorabil, ca faza de maxim radicalism politic și social din vremea Revoluției. Ea reprezenta momentul “popular” (sau aproape “popular”) al Revoluției, urmând celui “aristocratic”, exprimat de Adunarea Națională, și premergându-l pe cel “burghez”, al “reacțiunii” thermidoriene².

Această denaturare, chiar schematizare a realității istorice, se datorează mai mult decât opțiunii intelectuale marxiste, partizanatului politic comunist al autorilor. Ei au evaluat Revoluția - și dictatura montagnardă în particular - prin filtrul imaginarului politic bolșevic. Primii bolșevici - autori ei înșiși ai unui nou proiect de societate, opus “Vechiului Regim” țarist - au practicat identificarea cu “arhetipurile” Revoluției franceze. Lenin vorbea despre “esența iacobinismului”, reprezentată de alianța revoluționarilor cu țărănimia. Stalin și Buharin îl acuzau pe Troțki că ar fi dorit să devină un “Napoleon roșu”. Troțki, Zinoviev și Kamenev spuneau despre Stalin și Buharin că erau niște “thermidorienii” care voiau să pună capăt revoluției. Era, totodată, o chestiune de imaginar și de limbaj. O chestiune de imaginar în măsura în care identificările nu erau doar “figuri de stil”, ci simbolizau un “program” politic (asumat sau numai atribuit polemic de către adversari). O chestiune de limbaj, atâta timp cât este mai ușor să redai o “semnificație” printr-un “semn” deja existent și asimilat de public, decât să crezi un “semn” nou, susceptibil de neclarități.

Istoricii comuniști ai Revoluției franceze au inversat perspectiva. Dacă putem spune așa, au “bolșevizat” Revoluția franceză, au descris-o potrivit modelului revoluției ruse care primea, în acest fel, un gir de autenticitate istorică și legitimitate politică. Au încercat să regăsească realități rusești în Revoluția franceză. Așa, de pildă, Albert Soboul - unul dintre cei mai serioși istorici marxiști ai Revoluției, de altfel - vorbea despre Societățile frățești ale *sanculoșilor* ca despre niște Soviete ale muncitorilor și soldaților *avant la lettre*³. De asemenea, punea înlăturarea dictaturii montagnarde pe seama lipsei conștiinței de clasă a susținătorilor săi și a inexistenței unui partid de clasă, cu o disciplină severă, ca instrument al acțiunii politice⁴.

² Albert Soboul, *Revoluția franceză. 1789 - 1799*, București, 1962, p. 370.

³ *Ibidem*, p. 340.

⁴ *Ibidem*, p. 368.

Acest gen de istorie “în oglindă” practicat de comuniști a fost promovat și de adversarii lor de dreapta. A compromite dictatura montagnardă prin etichetarea ei drept comunistă, însemna a compromite Revoluția, a cărei expresie concentrată păreau a fi montagnarzii, iar a compromite Revoluția însemna a compromite Franța republicană, fondată pe principiile revoluționare, însemna a face propagandă în favoarea monarhiei, a catolicismului și a descentralizării provinciale, potrivit ideilor maurassiene. Lucrarea lui Pierre Gaxotte sintetizează acest tip de abordare ideologică⁵. Teza lui, potrivit căreia Robespierre, Saint-Just și ceilalți montagnarzi ar fi fost comuniști (*sic!*), nu mai merită, la drept vorbind, multe comentarii. “Comunismul” lor s-a rezumat, în fapt, la impunerea rechizițiilor forțate și a prețurilor maximale la produsele de primă necesitate⁶, măsuri pe care le-ar putea adopta, într-o situație de criză, și cel mai onorabil guvern “burghez”. Pentru ei, singura egalitate posibilă era cea formală, în fața legii. “Egalitatea bunurilor este o himeră”⁷, declara Robespierre în Convenție, la 24 aprilie 1793. Ceea ce au condamnat a fost “opulența”, discrepanța tot mai evidentă dintre “noii îmbogățiți” și oamenii de rând, ei susținând o “democrație socială”. Sub termenul analog de “protecție socială” sau de “redistribuire a veniturilor”, obiective similare pot apărea inclusiv în programele neoliberale.

Nu vom insista nici asupra denaturărilor create de istoriografia comunistă, nici asupra celor ale istoriografiei Acțiunii Franceze. Nici unele, nici celelalte nu mai au astăzi impactul de altădată, cel puțin în mediile științifice. Le-am precizat însă, deoarece în aceeași logică a imaginarului partizan, și împrumutându-le reprezentările, se afirmă în ultimele două decenii un alt tip de denaturare: denaturarea liberală. Un anume segment al istoriografiei de inspirație liberală - reprezentat prin excelență de Alain Besançon - preia de la Acțiunea Franceză clișeul similarității tipologice dintre dictatura lui Robespierre și cea a lui Lenin, dar nu pentru a condamna abolirea Vechiului Regim, ci pentru a critica suprimarea libertății. În fond, este vorba tot de o finalitate politică contemporană. În condițiile identificării bolșevicilor cu montagnarzii, Robespierre apare ca un prototip al lui Lenin, iar dictatura montagnardă ca o anticipare a totalitarismului comunist. Prin urmare, critica dictaturii

⁵ Pierre Gaxotte, *La Révolution française*, Paris, 1957.

⁶ Albert Soboul, *op. cit.*, p. 346-347.

⁷ *Ibidem*, p. 350.

montagnarde are drept consecință compromiterea - explicită (politică) sau implicită (în imaginarul subiacent) - a regimului comunist. Pentru Alain Besançon, între iacobinism și bolșevism există o continuitate de esență. Paralelismele sunt mai importante decât disjuncțiile. “Pentru prima dată - spune el - apare un embrion a ceea ce va fi Partidul. Societățile de gânditori, cluburile iacobine, societățile populare se organizează în rețele, comunică între ele, difuzează informațiile, cuvintele de ordine, programele. Ele formează un aparat al puterii care dublează instituțiile legale și se străduiesc să le controleze, să le epureze, așteptând să li se substituie. Adevărata viață politică se derulează în interior. Puterea se cucerește sau se pierde în incinta închisă a cluburilor. Se forjează o tehnică politică nouă, deja pusă la încercare în lojele și societățile de gânditori ale Vechiului Regim și se aplică identic adunărilor publice și legale: degajarea majorităților, arta moșiunilor, manipularea minorităților, infiltrare, obstrucție, epurare, etc. Acolo se află, am zice, pâinea cea de toate zilele a vieții democratice. Da, dar diferența este că aceste manevre normale se operează la adăpostul unui limbaj codificat și că au drept scop mai puțin o gestiune politică, cât o instaurare a utopiei. Într-adevăr, politica este suprainvestită prin faptul că e considerată drept loc al mântuirii universale și că, în consecință, ansamblul corpului social, inclusiv viața particulară, trebuie să intre în sfera puterii, în măsura în care totalitatea problemelor umane este reductibilă la problema politică ... În fine, apare tipul uman al ideologului. Sincer, dezinteresat, neubind nici femeile, nici banii, nici vinul, fără prieteni, neobosit om de club, uneltitor, crezând tot ceea ce spune, văzând peste tot capcane și comploturi, mare maestru al limbajului și, mai presus de toate, total impersonal și abstract, Robespierre îl prefigurează, irezistibil, pe Lenin”⁸.

Am reprodus acest citat mai lung întrucât cuprinde sintetic critica liberală la adresa iacobinilor în general. Dictatura montagnardă nu a fost, așadar, numai un regim opresiv, care a anulat libertatea și care a practicat eliminarea oponentilor, ea a însemnat și instaurarea unui “totalitarism”, caracterizat de controlul “partidului” asupra statului, de intruziunea politicului în sfera privată și de încercarea de a impune societății un unic “adevăr” ideologic, inclusiv prin coerciție. Reluând o formulă a lui Alain Besançon, putem spune că - în această interpretare - “totalitarismul” montagnard îl “prefigurează irezistibil” pe cel sovietic.

⁸ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, București, 1993, p. 35-36.

Considerăm că, și în acest caz, ne aflăm în fața unei denaturări ideologico-prezenteiste a esenței dictaturii montagnarde. Regimul acesteia nu este analizat în specificitatea sa istorică, ci în funcție de rațiunile polemicii politice contemporane. Acolo unde comuniștii vedeau ceva meritoriu, liberalii găsesc ceva condamabil. În ambele cazuri, însă, este vorba de o construcție factice, mai mult propagandistică decât propriu zis istorică.

Au fost montagnarzii “părinții” modelului politic totalitar? Alain Besançon răspunde hotărât că da: montagnarzii i-au premers, logic și legic, pe bolșevici. François Furet și Bronislaw Baczko, deși se detașează critic de “vulgata” istoriografică iacobino-comunistă a Revoluției, nu se hazardază totuși să avaseze o asemenea idee. Poate pentru că, spre deosebire de Alain Besançon, ei s-au ocupat propriu-zis de Revoluție, nu de leninism, și pentru că au făcut-o ca istorici, și nu ca polemisti politici. Au evidențiat sistemul ideologic și instituțional al Terorii, caracterizat de supralicitarea revoluționară, încercarea de a impune binele cu forța și autoreproducerea în vrie a represiunii, pe măsură ce agenții regimului se temeau tot mai mult să nu devină ei înșiși victime⁹. Potrivit lui François Furet, Revoluția a inventat trădările “ca tot atâtea condiții ale dezvoltării sale, căci ideologia iacobină și teroristă funcționează în mare măsură ca o instanță autonomă, independentă de circumstanțele politice și militare, loc al unei supralicitări cu atât mai nedefinite cu cât politica este deghizată în morală iar principiul realității a dispărut”¹⁰. Există prin urmare, câteva elemente susceptibile să acrediteze analogia Teroare - totalitarism. Dar tot atât de adevărat este că respectivele elemente există numai în imaginarul politic contemporan, pe care îl transpunem asupra unor situații din trecut.

După părerea noastră, dictatura montagnardă a fost calitativ diferită de modelul politic totalitar. Nu numărul execuțiilor contează în definirea regimului (pot conta execuțiile în sine, în măsura în care exprimă o realitate politică), ci natura și funcționarea puterii. Din acest punct de vedere, regimul montagnard a fost ceea ce s-ar putea numi o “dictatură legală”. Dictatura montagnardă a fost instaurată după modelul dictaturii romane, ca o soluție tranzitorie, pentru a depăși criza provocată de înfrângerile militare. În acest sens, este relevant faptul că a încetat după

⁹ Istoricii liberali de astăzi reiau, de fapt, observațiile, adeseori foarte pătrunzătoare, ale Germainei de Staël. Vezi Germaine de Staël, *Considérations sur la Révolution française*, Paris, 1983, pp. 302, 304-305.

¹⁰ François Furet, *op. cit.*, p.160. Vezi și Bronislaw Baczko, *leşirea din Teroare. Thermidor și Revoluția*, București, 1993, pp. 64-67.

primele victorii decisive ale Franței în 1794 - Fleurus, iunie 1794 (cf. Jacques Godechot)¹¹. Sunt evidențe care se uită nu o dată, în favoarea unei “perspicacități” analitice care descoperă raționalități absconse unor fenomene, fără ca respectivele raționalități să aibă prea mare legătură cu realitatea.

S-ar putea distinge în perioada Convenției montagnarde (iunie 1793 - iulie 1794), diverse episoade “teroriste”, culminând cu “marea Teroare”, pe care Albert Soboul o plasează în iunie 1794¹², iar François Furet în primăvara aceluiași an¹³.

Dar imaginarul politic contemporan tinde să identifice întreaga dictatura montagnardă cu Teroarea. În cazul de față nu mai este vorba de o confuzie. Teroarea nu a fost decât expresia instituțională concentrată și chiar simbolică -am putea spune - a dictaturii montagnarde, atât ca resorturi, cât și ca energii puse în mișcare. Este motivul pentru care observațiile noastre presupun dictatura montagnardă și Teroarea într-o manieră oarecum indistinctă.

Dictatura montagnardă s-a instaurat în condițiile unei situații de criză economice și militare - a se vedea trădarea lui Dumouriez - și s-a precizat pe măsura agravării crizei - înfrângerile de pe front și rebeliunea vandeeană. Esența regimului a exprimat-o declarația Convenției din 10 octombrie 1793, potrivit căreia acesta trebuia să rămână “revoluționar până la încheierea păcii”. În cazul de față, “revoluționar” însemna dictatorial.

Se observă, așadar, caracterul de excepționalitate atribuit dictaturii, înțeleasă ca o paranteză istorică și un rău necesar, înaintea reinstaurării libertății. Episodul suspendării Constituției montagnarde adoptată în august 1793, tot până la pace, are aceeași valoare simbolică. Putem, desigur, să suspectăm aceste gesturi de ipocrizie, dar nu ar însemna decât să defulăm deteriorările subliminale ale psihicului nostru în interpretarea realităților trecute. Realmente nimic nu justifică bănuiala că Robespierre sau Saint-Just ar fi fost niște disimulanți, care invocau principiile numai pentru a-și asigura puterea personală. Se poate ca ei să fi greșit (privind lucrurile cu ochiul celui de astăzi), dar cel puțin au fost onești în ceea ce au întreprins*. După ce Robespierre a definit Revoluția ca fiind “războiul libertății împotriva dușmanilor acesteia”, iar Constituția drept “regimul

¹¹ Germaine de Staël, *op. cit.*, p. 642.

¹² Albert Soboul, *op. cit.*, p. 343-344.

¹³ François Furet, *op. cit.*, p. 160.

*Această introducere a “presupunerilor” fără suport documentar în analiza istorică duce la disoluția oricărui criteriu de inteligibilitate și veridicitate, putându-se specula orice.

libertății învingătoare și pașnice”¹⁴, Saint-Just a rostit sentința celebră “Revoluția a înghețat”, care echivala, astfel, cu o autocondamnare politică. Altfel spus, au fost, primii conștienți de natura conjuncturală, trecătoare, a puterii lor. Ori, pentru bolșevici, dictatura a reprezentat întotdeauna elementul central al ideologiei, o etapă logică și pe un orizont de timp nedefinit în proiectul lor de societate.

Dictatura montagnardă nu poate fi evaluată în termenii epocii noastre fără a-i denatura specificitatea. Devine inteligibilă numai dacă o observăm prin prisma imaginarului politic al secolului al XVIII-lea. Resorturile sale imaginare și intelectuale nu se prelungesc spre prezent, spre “totalitarism”, ci sunt produsul trecutului, al gândirii luministe, care, la rândul ei, a preluat modelul și mai vechi, al dictaturii romane. În general, revoluționarii au fost sensibili la referințele și reprezentările antice. Formula “Patriei în primejdie” a fost preluată tot de la romani. În contextul “Patriei în primejdie” montagnarzii au instaurat o dictatură care materializa ideile lui Rousseau: concentrarea exercitării puterii și suspendarea temporară a unor legi (Constituția)¹⁵.

Sprijinul politic al dictaturii montagnarde a fost, de asemenea, unul legal (în contextul legalității specific revoluționare). Principala sursă a puterii și legitimității sale a constituit-o Convenția, aleasă prin vot universal în 1792. Comitetul Salvării Publice era o componentă a Convenției, care i-a susținut deciziile. Montagnarzii au instaurat dictatura dar s-au ferit de arbitrar, adică de abaterea de la legalitate. Așa se și explică situația fără ieșire a lui Robespierre la 9 Thermidor și refuzul său de a ordona trupelor Comunei să atace Convenția: scos deja în afara legii, nu avea cum să acționeze împotriva instanței care îl legitimase până atunci, și să rămână, totodată, fidel principiilor sale politice. Această relație de putere și acest legalism care l-a pierdut pe Robespierre, i-au scăpat în mod surprinzător lui Alain Besancon. Lenin, pentru care singura sursă de putere și legitimitate erau sovietele, nu a ezitat să dizolve, în ianuarie 1918, Adunarea Constituantă abia aleasă, cu o majoritate nebolșevică. Pentru Lenin, interesele revoluției proletare primau în raport cu drepturile “formale” ale unei Adunări reprezentative. Contrar oricăror aparențe și analogii, între cei doi a existat cel puțin această diferență majoră: Robespierre a rămas un “doctrinar”, în timp ce Lenin a fost un pragmatic.

¹⁴ Apud Albert Soboul, *op. cit.*, p. 326.

¹⁵ Jean - Jacques Rousseau, *Contractul social*, București, 1957, pp. 262-263.

Dar nu este mai puțin adevărat că, pe lângă Convenție, dictatura montagnardă s-a sprijinit pe mișcarea populară. Această legătură a fost invocată frecvent în imaginarul thermidorian, ca un procedeu retoric prin care Convenția căuta să se disculpe și să oculteze partea ei de responsabilitate la Teroare. Se spunea, de pildă, că în mai - iunie 1793 poporul făcuse propria lui revoluție, pentru ca în iulie 1794 Convenția să o facă pe a ei. Sau despre decretul care autoriza Comitetul Salvării Publice și Comitetul Siguranței Generale să-i aresteze pe reprezentanții poporului fără a fi audiați în prealabil de Adunare, deputații afirmau că “fusesse impus pe neașteptate (*sic*) Convenției” de către niște oameni obișnuiți să înșele justiția¹⁶. Dihotomia rămâne totuși valabilă: 9 Thermidor a însemnat prima victorie a Adunării contra străzii pariziene, după iulie 1791¹⁷.

Relația montagnarzilor cu mișcarea sanculoților a fost una complexă și fluctuantă. Sanculoții fuseseră “brațul armat” al grupării montagnarde, asociați acesteia în lupta împotriva girondinilor și în acțiunea de radicalizare a Revoluției. Intr-un fel, ei au reprezentat pendantul social al radicalismului politic montagnard. Mai mult decât printr-un status economic, sanculoții se defineau printr-o stare de spirit, printr-o atitudine, care traducea o sensibilitate religioasă secularizată: egalitarismul lor nu ținea de “conștiința de clasă”, ci era versiunea laică a egalitarismului propriu milenarismelor creștine. Personificând oarecum principiul egalității economice, dorința de revanșă și inversiune socială, se poate spune că au încarnat antonimul societății aristocratice¹⁸. Acest caracter de mișcare prin excelență contestatară făcea firească alianța sanculoților cu montagnarzii în opoziție, dar indezirabilă la putere. Maximalismul lor în plan social depășea capacitatea de acceptare a montagnarzilor. Preocupat de stabilitatea și echilibrul social al regimului, precum și de unitatea conducerii politice, Robespierre a reprimat facțiunea “turbaților” - cu Hébert și Jacques Roux -, urmând apoi și “indulgenții” dantoniști. A fost însă convins că numai alianța dintre burghezie și popor putea salva Revoluția, și a încercat, prin persoana lui, să asigure legătura necesară dintre Convenție și Comuna pariziană¹⁹. În

¹⁶ Bronislaw Baczek, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷ François Furet, *La Revolution. 1770 - 1880*, Paris, 1988, p. 161.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 136-138

¹⁹ *Ibidem*, p. 140.

aceiași sens ar putea fi interpretată și simbolistica Sărbătorii cultului Ființei Supreme: Robespierre patrona o formulă de “religie civilă” care asimila radicalismul decreștinării, promovat în societățile populare, spiritului ordonator al deismului luminist, împărtășit, foarte probabil, de cei mai mulți deputați.

Cadrul privilegiat în care se realiza articularea grupării politice montagnarde cu mișcarea populară era Clubul iacobinilor. Totodată, aici Robespierre reușea să îmbine cele două surse de legitimitate ale conducerii revoluționare - sistemul reprezentativ și democrația directă, Clubul secondând Convenția în discutarea proiectelor de legi sau exercitând presiuni asupra ei²⁰. În această dublare a instituției de stat de către “embrionul a ceea ce va fi Partidul” vede Alain Besançon o dimensiune “totalitară” a dictaturii montagnarde.

În fond, problema nu ține atât de exercitarea concretă a puterii, cât de legitimarea ei. Apelul montagnarzilor la mișcarea populară, prin intermediul Clubului, nu era o tactică prin care să se obțină golirea de autoritate a statului în favoarea “partidului politic”. Era afirmarea firească - în imaginarul epocii - a identității republicane a regimului. Gândirea luministă, pe baza exemplului cetăților antice, asociase republica cu democrația participativă. Conștiința politică a vremii funcționa în temeiul acestei reprezentări. Ideile de voință generală și de popor suveran - principii constitutive ale Republicii franceze - evocau în mai mare măsură democrația directă decât sistemul reprezentativ, asociat în imaginar cu Constituția monarhică și inegalitară din 1791²¹. Apelul la popor nu făcea decât să reproducă această reprezentare. Presiunea populară exercitată prin societățile iacobine și populare asupra Convenției era - ca să spunem așa - în logica internă a ideologiei republicane. Nimeni nu a contestat însă legitimitatea Convenției ca instituție. Așadar, nu a fost vorba de înlocuirea autorității statului cu cea a grupării politice, ci de coexistența tensionată a două tipuri de legitimare republicană.

Incongruența de reprezentări a fost depășită definitiv abia în timpul Republicii a III-a, când ideea de republică a fost separată de sistemul participativ și de imaginea poporului în stradă (Adolphe Thiers a reprimat Comuna, iar provincia nu a mai urmat Parisul revoluționar). Revoluția nu s-a desăvârșit decât odată cu deplina asimilarea a principiilor democrației

²⁰ Bronislaw Baczko, *op. cit.*, p. 118.

²¹ François Furet, *La Révolution, 1770-1880.*, p. 107 și urm.

reprezentative de către societatea franceză. Această concepție a Revoluției pe durată lungă reprezintă - credem noi - contribuția cea mai remarcabilă a lui François Furet la istoriografia problemei (*La Révolution. 1770 - 1880*).

Era exclus ca iacobinii să vrea să se identifice cu autoritatea de stat, inclusiv din rațiuni de politică imediată. Ei alcătuiau o grupare suficient de coagulată în jurul unor principii generale pentru a acționa din opoziție și a prelua puterea, dar și îndeajuns de eterogenă, ca personalități și interese, pentru a rămâne unită la guvernare. Presupunând că și-ar fi propus așa ceva, iacobinii ar fi fost în imposibilitatea de a oferi o structură organizatorică și un program politic susceptibile să fie contrapuse autorității de stat ca atare (asemenea bolșevicilor, care au suprapus partidul statului). Societățile iacobine au acționat ca un “embrion” de partid prin aceea că au avut o reprezentare parlamentară proprie. Altfel, funcționarea lor le recomandă mai degrabă ca niște grupuri de presiune decât ca un partid. Este adevărat că au încercat să impună Convenției, adeseori prin intimidare, punctul lor de vedere, dar nu și-au arogat niciodată calitatea de legiuitor. Distincția formală dintre instituția de stat și gruparea politică s-a păstrat întotdeauna, așa încât afirmația lui Alain Besançon, potrivit căreia societățile iacobine și cele populare (*sic*) “așteptau” să se substituie instituțiilor legale, nu poate fi considerată, în cel mai bun caz, decât o licență poetică nereușită. (Ar fi totuși interesant de aflat de unde știe autorul că societățile respective “așteptau” și, de asemenea, de ce și până când urmau să mai “aștepte”).

Ceea ce apropie structural regimul montagnard de cel totalitar bolșevic, fiind de natură să sugereze o anume analogie sau chiar filiație între acestea, este încercarea de a-și impune principiile cu forța. În ambele cazuri a fost vorba de revoluționari care propuneau nu doar o altă manieră de administrare a treburilor publice, ci un alt tip de societate, cu o altă politică și o altă morală, cu un alt tip uman, la limită. A fost vorba de oameni sincer convinși de autenticitatea și valoarea principiilor lor, pe care au vrut să le impună și celorlalți. Oponenții politici erau mai mult decât niște rivali personali, erau inamicii binelui în general. În fapt, acești revoluționari nu aveau convingeri, ci credințe pe care le promovau în spiritul unui misionarism politic. (În cazul bolșevicilor, ne referim strict la liderii din anii revoluției). A rezultat de aici un regim de intoleranță ideologică și politică, în care represiunea se exercita în numele unor idei teoretice generoase și cu respectarea formelor legale (ale legalității proprii epocii revoluționare). Represiunea nu avea un caracter arbitrar, ci se

desfășura în mod instituționalizat. Afirmarea unui singur “adevăr”, transformat în politică de stat, înseamnă logic refuzarea dreptului la existență a oricăror altor concepții.

În legătură cu montagnarzii, trebuie făcută mențiunea că fanatismul politic al lui Robespierre nu poate fi extins asupra întregii grupări. Este suficient să amintim facțiunea “îndulgenților”, dispusă la o limitare a Terorii, tocmai pentru că nu avea o atitudine puristă și maniheistă, refractară financiar la orice concesie.

Pe de altă parte - și acest lucru îi distinge fundamental pe montagnarzi de bolșevici - revoluționarii francezi nu au impus niciodată un “adevăr” global, care să se aplice în toate sferile vieții sociale și să excludă, astfel, posibilitatea oricărei opțiuni individuale. Exceselor hébertiste anticreștine, de pildă, li s-au opus atât Danton, cât și Robespierre însuși, care, la 21 noiembrie 1793, într-un discurs la Clubul iacobinilor, s-a pronunțat pentru libertatea cultelor: “Acela care vrea să-l împiedice pe preot să officieze liturghia este tot atât de fanatic ca și el... Convenția nu va îngădui să fie persecutați slujitorii pașnici ai bisericii, dar îi va pedepsi cu strășnicie de câte ori vor îndrăzni să se prevaleze de funcția lor pentru a-i înșela pe cetățeni și pentru a folosi prejudecățile sau sentimentele monarhice drept arme împotriva republicii”²². Pe această bază, la 6 decembrie 1793, Convenția a confirmat printr-un decret solemn principiul libertății cultelor. Dictatura montagnardă a vizat numai activitatea politică, nu totalitatea existenței sociale și private, individului rămânându-i, în problemele economice sau de conștiință, posibilitatea unor opțiuni personale.

Deosebirea față de bolșevici se explică prin faptul că proiectul ideal de societate al montagnarzilor a fost unul democratic, nu totalitar. Ei nu au considerat irelevante valorile libertății de alegere și egalității politice, nu le-au contestat niciodată ca atare. Ceea ce au contestat a fost capacitatea momentană a francezilor de a exercita drepturile și libertățile democratice. Se considera că revoluția moștenise de la Vechiul Regim oameni corupți, care se impuneau să fie, regenerați din punct de vedere moral, pentru a se putea instaura regimul constituțional, al “libertății victorioase și pașnice” - cum spunea Robespierre. Ceea ce autoriza suspendarea temporară a drepturilor omului în timpul guvernării “revoluționare” (dictatoriale), dincolo de scopul salvării publice, era exigența

²² Apud Albert Soboul, *op. cit.*, p. 310.

fondării noii societăți pe virtutea cetățenilor²³. De aici logica represiunii, formulată de Robespierre într-un raport din 5 februarie 1794: "În sistemul Revoluției Franceze ceea ce este imoral este și nepolitic, ceea ce este corupător este și contrarevoluționar"²⁴.

Teroarea a rezultat, pe cale de consecință, din această tentativă de a substitui morala politicii pozitive. Când se dorește ca politica să se transforme oarecum în morala însăși, politica încetează să mai existe ca atare, este anulată în chiar natura sa. Deoarece norma morală este abstractă și absolută, iar politica este concretă și relativă. A suprapune planurile înseamnă a deschide calea opresiunii. Dacă abstractul și absolutul se substituie concretului și relativului, înseamnă că dispar percepția și criteriul realității, iar puterea se poate exercita dictatorial, în temeiul unor criterii metafizice. Într-o democrație - regim întemeiat pe dreptul pozitiv - poate exista o formă de moralitate (corectitudine) a politicii, dar morala însăși nu poate deveni politică.

Observațiile noastre sunt făcute din perspectiva finelui de secol XX, pentru perioada 1793 - 1794 se cer anumite nuanțări. Astfel, trebuie amintit că la acea dată democrația era încă într-o fază experimentală. În cultura politică a vremii modul ei de funcționare era insuficient precizat: sursele legitimității republican - democratice, exercitarea suveranității naționale, atitudinea față de facțiuni și opozanți reprezentau probleme în legătură cu care conștiința politică nu se definise încă. În plus, ideologic, montagnarzii s-au raportat la imaginarul politic luminist, singurul din care își puteau extrage referințele valorice. Ori, gândirea luministă, preluând o idee aristotelică, a afirmat tocmai faptul că principiul funcțional definitoriu al democrației era virtutea²⁵. Iar suprainvestirea politicii ca "loc al mântuirii universale" (Alain Besançon) era tot un rezultat al gândirii secolului al XVIII-lea, care identificase starea socială a umanității cu organizarea politică, nefăcând nici o distincție între "contractul social" și "contractul politic"²⁶. Robespierre nu a fost un antecesor ideologic al lui Lenin, ci un produs al gândirii politice de până la el. Activitatea sa a corespuns imaginarului politic democratic al epocii, pe care montagnarzii, în general, nu au făcut decât să și-l asume. Robespierre, cu intransigența lui, poate fi înțeles autentic numai în contextul imaginarului de

²³ François Furet, *La Révolution, 1770-1880*, p. 144 și urm.

²⁴ Apud Albert Soboul, *op. cit.*, p.337.

²⁵ Vezi Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol. I, București, 1964, p. 32.

²⁶ Vezi Louis Dumont, *Eseuri despre individualism. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne*, București, 1997, p. 97.

secol XVIII, cu trimiteri inclusiv la modelele antice. A-l scoate din acest context și a-l pune într-o relație de succesiune naturală cu ideologia totalitară leninistă, înseamnă a-i denatura specificitatea istorică în beneficiul artificiei polemice contemporane. Resorturile și obiectivele lui Robespierre au fost esențial diferite de cele ale lui Lenin.

Denaturarea istoriografică liberală despre care vorbim provine tocmai din această judecare a realităților trecute prin prisma criteriilor prezentului. A le reproșa montagnarzilor apelul la popor împotriva Convenției și suspendarea libertății în scopul impunerii virtuții democratice în societate, echivalează cu a le pretinde să fi gândit cu mintea noastră de acum. Cum am arătat, raționalitatea acțiunilor lor rezidă exclusiv în imaginarul politic al epocii, în care se afirmau atât ideea democrației directe, cât și aceea a virtuții corelative democrației. Legitimitatea democratică avea atunci alte surse, iar ideea de dictatură legală nu constituia o contradicție în termeni; afirmația lui Marat, cum că “despotismul libertății” trebuia opus câțva timp “despotismului regilor”, era conformă culturii politice a timpului. Chiar și exclusivismul ideologic avea altă valoare decât în zilele noastre. Ideea că fiecare regim politic se definea printr-un principiu fundamental, pe care trebuia să îl promoveze în detrimentul principiilor concurente, era ceva firesc. În definitiv, cu toate clamările lor împotriva acestui “fanatism” al Terorii, emigranții de la Coblenz nu gândeau altfel. Monarhiile absolutiste nu procedau altfel. Abia secolul al XIX-lea și gândirea liberală clasică aveau să aducă o schimbare, susținând neutralitatea statului în chestiunile ideologice și religioase, și dreptul la exprimare al tuturor concepțiilor. Numai interpretarea contextualizată face realmente inteligibilă dictatura montagnardă. Este ceea ce a făcut François Furet, nu și Alain Besançon. Nu e vorba de a edulcora în vreun fel violența Terorii, ci de a-i conferi adevărata semnificație.

Critica pe care o întreprinde *a posteriori* Alain Besançon la adresa montagnarzilor, este semnificativă prin ea însăși. Relevă sintetic o coordonată ancestrală - am putea spune - a culturii politice liberale: rezerva față de revoluție, ca tactică politică, și față de implicarea directă și radicală a elementului popular în exercitarea puterii. Este rezerva față de democrație a Germainei de Staël și a lui Benjamin Constant, pe care liberalii secolului nostru au reconvertit-o și transferat-o asupra mișcărilor socialiste și comuniste. Disputele contemporane invocă ilegitim modelele trecutului. Așa cum Alexandru cel Mare nu-l premerge prin nimic pe Ludovic al XIV-lea, și nici Napoleon pe Mussolini, nici pe montagnarzi nu-i angajează politic și ideologic faptul că exemplul lor a fost utilizat de bolșevici. Analogiile care se pot face în prezent cu trecutul mai îndepărtat

sunt strict creația prezentului în funcție de problemele, căutările și opțiunile sale circumstanțiate. Dacă se pierde din vedere acest lucru, autenticitatea cercetării istorice este viciată și, în condițiile în care interpretările prezenteiste sunt în mod natural mai facil asimilate decât cele contextuale, există riscul acreditării unor asocieri eronate.

Un argument pentru care am scris acest material este tocmai faptul că în istoriografia română actuală, deocamdată la un nivel difuz, neelaborat, tind să se acrediteze asocierea greșită a montagnarzilor cu bolșevicii, ba chiar a Revoluției franceze în ansamblu, cu cea sovietică. Cuvintele de pe coperta a patra a cărții lui Bronislaw Baczko, (*Ieșirea din Teroare. Termidor și Revoluția*) sunt concludente în acest sens: “Termidor devine astfel paradigmatic pentru toate revoluțiile al căror model l-a constituit Revoluția franceză este momentul mitic, pândit de Istorie, în care ele trebuie să-și recunoască eșecul. Cu cât apare mai târziu acest moment, tragedia socială, crimele și minciunile se acumulează, producând un rău din ce în ce mai dificil de înlăturat”. Experiența crudă a “revoluțiilor” comuniste o confirmă. Autorul acestor rânduri afișează concepții liberale anglo-saxone, à la Edmund Burke, ceea ce este perfect legitim din punct de vedere politic, dar pe care le transformă, ilegitim de astă dată, în presupoziii intelectuale ale analizei istorice. Cei care procedează astfel par să nu înțeleagă un lucru: comunismul poate fi combătut în sine, nu este nevoie de “terți” imaginari. Dorința de desprindere de marxism și de mitologia comunistă a istoriografiei române poate explica asemenea erori de interpretare, dar nu le face în nici un fel mai acceptabile.

Dictatura montagnardă a avut părțile negative ale oricărei dictaturi: restrângerea libertății, represiunea politică subordonarea justiției de către putere, abuzurile reprezentanților regimului în teritoriu ș.a.m.d. Și-a realizat însă obiectivul: a salvat Franța de contrarevoluție, prezervând principiile democratice. Revenirea Bourbonilor și a nobililor emigranți în 1794 ar fi avut, cel mai probabil, o altă greutate decât în 1814 - 1815. După 1815 a fost imposibil să se mai revină la situația dinainte de 1789, în 1794 nu se știe. Dictatura montagnardă, iar apoi regimul napoleonian, au oferit Franței răgazul necesar pentru a trece decisiv de la “societatea Vechiului Regim” la “societatea Revoluției”. Astfel că autorii care-i critică pe montagnarzi în numele democrației, îi critică, de fapt, pe cei datorită cărora se bucură astăzi de democrație și pot să critice - dacă este permisă o atare generalizare simbolică. Putem spune că ne-au sugerat întodeauna exemplul filosofilor de la Atena, din secolul IV î.d.H., care criticau democrația ateniană și elogiau, în schimb, virtuțile regimului spartan. Ei bine -așa cum constata Jean Pierre Vernant - este interesant că respectivii filosofi nu și-au pus niciodată problema că în Sparta ei nici măcar nu ar fi ajuns să apară.

SENSUL ISTORIC AL CONCEPTELOR DE IRENTISM ȘI REVIZIONISM IN CONTEXTUL LUPTEI POPOARELOR DIN AUSTRO-UNGARIA PENTRU ELIBERARE NAȚIONAL-STATALĂ

V. Curticăpeanu

O discuție asupra conținutului și semnificației termenului de irentism, în comparație cu cel de revizionism - noțiuni întâlnite frecvent în lucrările de istorie, cât și în publicistica cu caracter mai larg - ni se pare utilă, deoarece, în folosirea lor curentă, cei doi termeni sunt deseori confunțați, ceea ce duce implicit, la denaturarea realităților istorice. Confuzia s-a încetățenit atât de mult în această privință, încât nu rareori întâlnim cei doi termeni contradictorii, utilizați în același context, ca și cum ar reflecta procese istorice echivalente, ceea ce întunecă cunoașterea unor aspecte de interes științific și politic deosebit pentru istoria noastră modernă și contemporană.

Aspectul teoretic al problemei n-a constituit o preocupare specială în istoriografia noastră și, poate tocmai de aceea înțelegerea corectă a celor doi termeni, rămâne un deziderat neîmplinit¹. Pentru ca această problemă să poată fi abordată din unghiul de vedere al obiectivității științifice, se impune să apelăm la analiza metodei comparative, care ne dă posibilitatea să examinăm din perspectivă semantică, genetică și

¹ O primă abordare a temei am încercat-o în 1970, într-un context mai restrâns, în studiul "Le rôle du mouvement irrédentiste dans la libération des peuples de la domination de l'Empire austro-hongrois" publicat în volumul *Nouvelles études d'histoire*, București, 1970, pp. 183-195.

istorică sensul real al celor două noțiuni. Căci nu vom putea ajunge la o înțelegere cu adevărat corectă a sensurilor acestor concepte, dacă nu vom putea dezvălui conținutul, semnificația și mesajul pe care acestea le transmit, ca reflectare a unor realități istorice distincte. Adoptând această cale, am apelat mai întâi la relevarea sensurilor pe care le dau filologii celor doi termeni, căci limbajul nu este numai un instrument de comunicare, ci și unul de fixare și transmitere a ideilor, conceptelor și realităților social-istorice. În analiza noastră vom insista cu precădere asupra conceptului de iredentism deoarece utilizarea inproprie a acestuia, a dat naștere la neclarități, conceptul de revizionism fiind utilizat în studiul de față, doar ca termen antinomic de comparație.

În acest sens, considerăm că sursele italiene sunt în primul rând chemate să ne dea lămuriri mai sigure asupra înțelesului conceptului de iredentism, care exprimă un fenomen istoric specific italian, apărut îndată după realizarea primei etape a unificării Italiei. *Enciclopedia Italiană de Științe, Litere și Arte*, apărută în "Institutul de Enciclopedie Italiană"² consideră iredentismul ca o mișcare pornită pe baza principiului naționalităților, pentru unirea provinciilor italiene aflate sub stăpânire străină (*terre irredente* = ținuturi neeliberate); având aceeași limbă și cultură, aceste provincii trebuiau să se unească sub același regim politic național, făcând să se realizeze identitatea deplină între națiune și stat. Nou la început, cuvântul iredentism se subliniază în textul enciclopediei, s-a răspândit repede exprimând sensul continuității Risorgimentului, tinzând spre realizarea frontierelor naturale ale Italiei. *Dicționarul Enciclopedic Italian*³ apărut în același institut, relevă două sensuri pe care le are cuvântul iredentism; unul mai larg, exprimând sentimentul de apartenență la limba, cultura, unitatea și trecutul comun din provinciile italiene aflate sub stăpânire străină și, altul restrâns, care semnifică ideea de continuitate a operei Risorgimentului, cu scopul unificării teritoriilor neeliberate încă, după 1866, la patria mamă. *Enciclopedia Universală Italiană*⁴ dă termenului de iredentism același înțeles, ca mișcare pornită de forțele de stânga alcătuită din garibaldieni, democrați, republicani, care manifestau tendința de a reuni, la patria mamă, teritorii care se considerau aparținând Italiei și care se găseau sub dominație austriacă.

² *Enciclopedia Italiana de Scienze, Lettere ed Arti*. Milano-Roma, vol. XIX, 1951, pp.567-569.

³ *Dizionario Enciclopedico Italiano*, Roma, vol. VII, p.355.

⁴ *Enciclopedia Universale*, vol. VIII, Milano, 1964, pp.261-262.

Dicționarele franceze explică apariția și manifestarea iredentismului italian în același context istoric și având aceleași țeluri. *Grand Larousse Encyclopedique*⁵ distinge principalele faze ale evoluției iredentismului și marchează momentul determinat de Tripla Alianță din 1882, apoi noua lui amploare la începutul secolului XX, acordându-i un rol în disocierea treptată a Italiei de alianță și alăturarea ei la Antantă, în mai 1915. *Grand Larousse du XIX-e siecle*⁶ consideră iredentismul doctrină care reclamă întoarcerea către regatul italian născut din Risorgimento, a provinciilor de aceeași limbă, moravuri etc, neeliberate *non rachetés*. *La Grand Encyclopedie*⁷, referindu-se la cauzele iredentismului, evocă mai ales rezultatele congresului de la Berlin, care n-au răspuns așteptărilor, ceea ce a dus la creșterea mișcărilor populare în diverse centre italiene, la lupta pentru redobândirea provinciilor neîncorporate în regatul italian. *Encyclopedia Britannica*⁸ pornește de la explicarea fenomenului pe aceleași temeuri, subliniind că "partidul care a susținut iredentismul avea ca scop emanciparea provinciilor italiene" *unredeemed* = neeliberate. *Encyclopedia of the Social Sciences*⁹ din New-York găsește că la baza termenului de iredentism (*unredeemed*) stă principiul naționalităților dezvoltat de Mazzini și Mancini și care a devenit lozinca populară în Europa în timpul lui Napoleon al III-lea; subliniind caracterul democratic al principiului național, accentuează că acesta a stat la baza autodeterminării.

Enciclopediile germane au unele note distincte în ceea ce privește explicarea iredentismului. Astfel, *Meyers neues Lexikon*¹⁰ din Leipzig (1973) consideră că la baza revendicărilor iredentismului stau temeuri istorice, etnice și culturale și denumește provinciile neunificate *unerlost* sau *nicht befreit*; prima etapă a iredentismului italian (1870-1900) e considerată drept mișcare națională mic-burgheză, republicană; cea de după 1900 e considerată reacționară, servind imperialismului italian. *Meyers Encyclopedisches Lexikon*¹¹, publicată la Mannheim, Viena,

⁵ *Grand Larousse Encyclopedique*, vol. VI, Paris, 1962 (sub voce).

⁶ *Grand Larousse du XIX siecle*, vol. XV, Paris, p.110.

⁷ *La Grand Encyclopedie*, Paris, tom XX, p. 969.

⁸ *Encyclopedia Britannica, A new survey of universal knowledge*, vol. 12, Chicago-London-Toronto, 1951, (sub voce).

⁹ *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. VII, New-York, 1957, pp. 325-328.

¹⁰ *Meyers Neues Lexikon*, Leipzig, vol 6, 1973, p. 682.

¹¹ *Meyers Encyclopedisches Lexikon*, Wien, Zürich, vol. 12, 1974, p.792.

Zurich (1974), explică iredentismul ca o mișcare a partidelor de stânga (republicani și radicali) și totodată cultural-politică, pomită pentru eliberarea ținuturilor de limbă italiană.

Interesantă este accepția pe care o dă iredentismului *Enciclopedia Istorică Sovietică* apărută în 1965 la Moscova¹² : "în prima ei fază (1870-1900), iredentismul reunea în special elemente mic burgheze și republicane, care cereau desăvârșirea unității Italiei; "iredentiștii chemând la unire, criticau cu severitate participarea Italiei la alianța tripartită din 1882, ridicându-se împotriva războiului colonial italo-etioopian din 1895-1896".

Relevantă ni se pare definirea iredentismului de către enciclopedia maghiară *Uj magyar Lexikon*¹³; Aceasta consideră iredentismul drept "mișcare națională burgheză, care-și fixează drept scop obținerea unor teritorii aparținând altor state, pe bază de naționalitate sau pe considerentul dreptului istoric". La origine a apărut în anii 1870 în Italia, subliniază enciclopedia maghiară, "ca o mișcare a micii burghezii democratice, care urmărea alipirea la Italia, a teritoriilor italiene, ce erau atunci sub dominație austriacă".

În chip surprinzător, *Dicționarul Enciclopedic Român*¹⁴, apărut sub egida Academiei R.S.R. (1964), face excepție în privința aprecierii iredentismului ca mișcare progresistă, considerând-o "mișcare politică naționalist șovină, inspirată și condusă de burghezia și moșierimea italiană, apărută în deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea, sub lozinca alipirii la Italia a teritoriilor cu populație de origine italiană, din afara granițelor țării". *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*¹⁵ editat în 1975 de aceeași Academie, definește parțial corect noțiunea de iredentism ca mișcare progresistă; arată însă că după primul război mondial, iredentismul a devenit o mișcare cu caracter anexionist, național-șovin, ca și cum ar fi vorba de unul și același proces istoric și după 1918 când iredentismul își încheiase misiunea sa istorică. Este interesant de observat că, în 1934 Academia Română dădea iredentismului o explicație conformă cu realitatea istorică, în *Dicționarul Limbii Române*¹⁶ apărut sub redacția lui Sextil Pușcariu; aici găsim iredentismul explicat ca "doctrină politică ivită

¹² *Sovetskaia Istoriceskaia Enĭklopedia*, Moskva, vol. VI, 1965, p. 320.

¹³ *Uj Magyar Lexikon*, vol. VIII, Budapeșt, 1966, p. 444.

¹⁴ *Dicționarul Enciclopedic Român*, București, 1964, (sub voce).

¹⁵ *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, București, 1975, (sub voce).

¹⁶ *Dicționarul Limbii Române*, (red. Sextil Pușcariu), vol. II, part. I, București, 1934, p. 890.

mai întâi în Italia, având ca scop eliberarea de sub dominațiuni străine a celor ce aparțineau aceleiași neam și unirea lor într-un singur stat național". O explicație corectă mai poate fi găsită în *Micul Dicționar Enciclopedic*¹⁷ apărut în Editura Stiințifică și Enciclopedică (1978), în care iredentismul este considerat drept "mișcare politică de eliberare națională a unor teritorii aflate sub stăpânire străină, proprie italienilor, românilor și sârbilor".

Așadar, cu foarte puține excepții, din păcate furnizate de unele publicații românești, sursele de natură filologică, sunt în unanimitate la unison cu aprecierea dată asupra originii termenului de iredentism, cât și asupra caracterului mișcării, ca expresie a liniei ascendente a dezvoltării ideii de unitate națională italiană, în împrejurări și condiții istorice specifice.

Pe lângă sursele filologice poate fi invocată o literatură istorică bogată, cu deosebire italiană, care demonstrează cu fapte și argumente bogate, evoluția iredentismului, care s-a impus pe scena istoriei odată cu începutul celei de a doua etape a unificării Italiei¹⁸. Din aceasta se desprind cu claritate momentele importante ale istoriei iredentismului italian, care a debutat prin episodul din 1877, când patriotul Matteo Imbriani, împreună cu alți luptători ca: Giuseppe Avezzona, Giovanni Bario, Roberto Mirabelli și sprijinit de numeroși revoluționari și oameni de cultură dintre care: Giuseppe Garibaldi, Tomaso Campanella, Giosue Carducci, Agostino Bertani ș.a., au dat naștere așa numitei *Associazione... dell'Italia irredenta*, cu sediul la Roma. Programul asociației avea la bază ideea eliberării provinciilor italiene (Tirol, Istria, Triest, Dalmația, coasta Adriaticei) aflate sub stăpânirea Austriei. Activitatea desfășurată de aceasta este amplificată de *Societa nazionale Dante Alighieri* întemeiată la Roma în 1899 de Geacomo Venezian și de o serie de alți exilați din Triest. Primul articol al statutelor societății stabilea că ea "tutelează și răspândește în afara regatului, limba și cultura italiană pentru a ține treaz sentimentul național al italianității", fiind o fidelă continuatoare a primei

¹⁷ *Micul Dicționar Enciclopedic*, București, 1972, (sub voce).

¹⁸ Pentru istoria iredentismului italian vezi următoarele lucrări: Ch. Loiseau, "L'irredentisme contemporaine", în *La Revue de Paris* (1900), nr. 2, pp. 645-772; L. Vicini, *Una pagina storica dell'irredentismo*, Bologna, 1904; A. Vivante, *L'irredentismo adriatico*, Firenze, 1912; Pietro Orsi, *Histoire de l'Italie Moderne (1750-1910)* trad. Henri Bergmann, 1911, pp.218-389; Maurice Vassard, *Histoire de l'Italie Moderne, 1870-1970*, Paris, vol. II, 1970; J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1975.

asociații din 1877. Numeroasele sale comitete și organizații răspândite în tot restul Italiei, întemeierea de școli, biblioteci și reviste, dar mai ales organizarea de conferințe și întruniri publice aveau drept scop, dezvoltarea spiritului de luptă pentru eliberarea provinciilor aflate în posesiunea habsburgilor. Astfel, mișcarea de eliberare și unitate națională italiană și-a croit calea ireversibilă la lupta pentru dezagregarea progresivă a statutului teritorial impus Europei de Sfânta Alianță (1815). Această mișcare a fost întruchiparea luptei revoluționare inițiată de Mazzini, Garibaldi și Cavour, continuată pe un alt plan, după prima etapă a unificării statului italian (1859-1870). Ea a constituit totodată un nou model de luptă națională pentru alte popoare.

Referindu-se la evoluția mișcării naționale italiene în faza sa iredentistă, istoricul italian A. Vivante observa în 1912 că "iredentismul ca termen tehnic s-a născut după realizarea unității italiene și a fost cauzat de faptul că o parte a provinciilor italiene au rămas dincolo de frontierele statului unificat; el avea drept țintă unificarea lor deplină, pentru ca "statul italian să devină o realitate"¹⁹. După A. Vivante, fenomenul iredentist a intrat în scena istoriei simultan, atât în interiorul granițelor statului unificat cât și în afara lui, în provinciile rămase sub dominație străină. Considerând că termenul de iredentism este unul din rarele cuvinte italiene care a căpătat o anumită extensiune și o valoare europeană, Vivante privește fenomenul reflectat de același concept și în istoria altor țări, cu deosebire a popoarelor sud-slave. "Acesta - subliniază el - este aspirația iredentismului sârb sau *pansârbismul*, contra căruia Viena și Budapesta luptă cu toate armele de care dispun"²⁰.

Cu toate că încheierea alianței dintre Germania, Austro-Ungaria și Italia (1882) avea printre altele scopul de a sacrifica tendințele iredentismului spre eliberarea provinciilor italiene de sub posesiunea austriacă, această mișcare nu va slăbi, ea se va dezvolta mereu până la 1918²¹.

Deși termenul de iredentism este de proveniență italiană, mișcarea pe care o exprimă nu este proprie numai italienilor, căci ea a apărut concomitent, în împrejurări asemănătoare și la popoarele care nu-și realizaseră unitatea statală pe deplin, o parte din teritoriile lor naționale, rămânând încă sub dominația imperiului habsburgic, apoi austro-ungar.

¹⁹ A. Vivante, *op. cit.*, ediție franceză, Geneva, 1917, p.2.

²⁰ *Ibidem*, p. 52;

²¹ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p.134.

La sârbi iredentismul a cunoscut un avânt deosebit după eliberarea și constituirea Serbiei ca stat independent, în 1878. Provinciile rămase sub dominație străină (Croatia, Bosnia, Herțegovina, Slovenia, Voevodina) au văzut - ca și în cazul italienilor - în statul sârbesc, puntea de salvare pentru dobândirea propriei lor eliberări. Aici mișcarea iredentistă a pornit, cu sprijin din statul independent, în jurul unor organizații politice secrete ca: *Narodna Odbrana* (Apărarea Poporului), *Ujdenie ili smrt* (Uniune sau moarte), *Omladin*, (Tânăra Bosnie), precum și cele cu caracter cultural-național: *Matica Srpska*, *Matica Slovenska* ș.a.²².

La noi, mișcarea națională de caracter iredentist a apărut mult mai devreme decât în Italia, de unde și-a adoptat apoi numele. Iredentismul românesc a apărut și s-a dezvoltat în jurul doctrinei *daco-românismului* care a izvorât din ideile *Școlii Ardelene* și ale revoluției de la 1848, și s-a conturat în forma sa, am putea spune clasică, după crearea statului național român modern, sub Al. Ioan Cuza. Cei care au deschis acest capitol în istoria modernă a României, au fost transilvănenii, miile și zecile de mii de români nord-carpătini care, continuând un mai vechi proces emigraționist, și-au găsit adăpostul, mai ales după 1848, 1867 și 1878 în sudul și estul Carpaților. Aici, ei au constituit fermentul cel mai activ care a pus bazele mișcării iredentiste, antrenând împreună cu patrioții și cărturarii din țara liberă, mase largi, la lupta pentru eliberarea provinciilor rămase în afara granițelor naționale²³.

Acest fenomen este amplu ilustrat de lucrarea lui Ștefan Meteș *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII - XX* (1975), o imensă arhivă de informații și date statistice privind exodul și rolul jucat de românii transilvăneni în principatele române, apoi în România unită după 1859, până la 1 decembrie 1918. Este cea mai bogată sursă de cunoaștere a contribuției românilor transilvăneni în *noua patrie*, viața economică, învățământ, ziaristică, literatură, știință, istoriografie, artă etc. Cu deosebire cartea pune în evidență, prin capitole speciale, activitatea național-politică a transilvănenilor în revoluția de la 1848, războiul de independență, în intensificarea acțiunilor de propagandă națională pentru

²² *Matica Srpska 1826-1926*, Novi Sad, 1927; D. Djordjevic, *Relations nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Beograd, 1965, pp. 164-234.

²³ Pentru urmărirea rădăcinilor fenomenului vezi pe larg Stefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia, incununaarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj, 1968, pp. 63-94, 117-145 și passim

unirea cea mare, și cu deosebire privind propaganda desfășurată în țările apusene, în anii 1916-1918. Pornind de la izvoarele epocii, Șt. Meteș apreciază că, în perioada dintre 1850-1857, în principatele române au imigrat zeci de mii de oameni iar că, între anii 1857-1867 din Transilvania au emigrat peste 80.000 de persoane²⁴. Bazat pe conscripțiile oficiale ale epocii, el menționează cifra de 50.519 emigranți în deceniul 1881-1891²⁵. Același istoric evaluează, pe baza unor surse oficiale maghiare, cifra de 200.000 de persoane venite în România din Transilvania, și care aveau cetățenia română, la răscrucea dintre secolele XIX și XX; dintre aceștia un număr de 38.600 erau stabiliți în capitala țării București. Utilizând aceleași surse, Șt. Meteș menționează cifra de peste 140.000 de noi veniți din nordul Carpaților, în perioada cuprinsă între anii 1896-1913²⁶.

Cel care a sesizat poate mai bine și mai profund fenomenul iredentismului românesc, în chiar epoca afirmării lui ca proces istoric, în faza de apogeu, a fost Sever Bocu, directorul ziarului *Tribuna* din Arad și unul dintre luptătorii marcanți pentru realizarea unirii din 1918. În puțin cunoscuta sa lucrare *Les légions roumaines de Transylvanie. L'irredentisme roumain*, tipărită în 1918 în editura pariziană Paul Dupont, referindu-se la acest aspect al mișcării naționale românești conchidea: "Iredentismul istoric în țările române este de origine transilvăneană. El s-a născut în același timp cu conștiința daco-romană; de aici a fost în tot timpul transplantat, alimentat, susținut. De la George Lazăr la Simion Bărnuțiu, Ion Maiorescu, Al. Papiu Ilarian și până la părintele Lucaciu și la poetul Goga din zilele noastre, are loc neîntrerupt exodul marilor naționaliști, care, alungați de persecuția maghiară, s-au dus în România, pentru a menține spiritele într-o continuă și febrilă agitație"²⁷. Punctând principalele momente ale acestui proces în evoluția sa, patriotul bănățean relevă rolul jucat de emigranții transilvăneni de după 1848 pe lângă Al.Ioan Cuza, în special de către Al. Papiu Ilarian, subliniind "cele două

²⁴ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX*, 1975, p. 248.

²⁵ *Ibidem*, p. 253.

²⁶ *Ibidem*, p.290; vezi și Iosif I. Adam, "Considérations sur l'exode de la population de Transylvanie entre 1899 et 1913, basés sur la statistique officielle des émigrations", în *Populație și Societate*, sub red. prof. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1980, pp.202-209.

²⁷ S. Bocu, *Les Légions roumaines de Transylvanie. L'irredentisme roumain*, Paris, 1918, p.25.

idei îndrăznețe care l-au obsedat pe principe: ideea dezrobirii Transilvaniei și ideea democratizării statului român"; apoi arată rațiunile pentru care, după 1867, și mai ales după 1883, guvernele românești au cultivat raporturi bune cu Austro-Ungaria și Germania, ceea ce explică "mentalitatea oficială", cum se exprimă el, "asupra ideii atât de incomode a iredentismului, nu numai pe teritoriul regatului dar și pe propriul teren în Transilvania... Războiul mondial - continuă Bocu - a reaprins flacăra iredentismului. Doi transilvăneni V. Lucaciu și poetul Goga, trecuți pentru prima dată dincolo de Carpați, erau încarnarea vie a iredentismului și făceau din iredentism o idee irezistibilă. Entuziasmul iredentist, care a câștigat toate inimile, decidea singur destinul țării"²⁸. El aduce în această lucrare informații ample asupra transilvănenilor refugiați în România și a celor proveniți din prizonierii întorși din Rusia, înrolați sub flamurile drapelului național, care au participat la marile bătălii din vara anului 1917²⁹. Aceasta era manifestarea cea mai evidentă a iredentismului cu arma-n mână, pentru apărarea patriei libere și dezrobirea ținuturilor aflate sub dominație străină.

O evaluare realistă asupra conținutului acestui fenomen ne dă și cunoscutul doctrinar al principiului naționalităților, sociologul maghiar Oszkar Jaszi în lucrarea sa *The Dissolution of the Habsbourg Monarchy*, apărută în 1929 la Chicago, participant la marile frământări politice din epoca premergătoare unirii din 1918: "Iridenta română era la începuturile sale mai mult sentimentală și literară - spune el - dar apoi, a căpătat forme tot mai politice. O parte mare a intelectualității românești din Ungaria care nu putea găsi acasă o utilizare și nivelul de viață corespunzător, sau care intra în conflict cu justiția maghiară, a început să migreze în regatul român și a devenit acolo nucleul campaniei iredentiste"³⁰.

Cei care au pus piatra de temelie mișcării naționale românești de tip iredentist, din punct de vedere ideologic și practic, au fost reprezentanții generației de la 1848 din Transilvania, trecuți în România în frunte cu Al. Papiu Ilarian, Aug. Treb. Laurian, S. Bărnăuțiu, Aron Florian și mulți alții. Lui Al. Papiu Ilarian îi revine meritul de a fi inițiat cunoscutul *memorand* prezentat în ianuarie 1860, principelui Cuza, în care a schițat planul și mijloacele de eliberare a Transilvaniei pe calea armelor.

²⁸ *Ibidem*, p. 22.

²⁹ *Ibidem*, p. 7.

³⁰ Oszkar Jaszi, *The Dissolution of the Habsbourg Monarchy*, Chicago, 1929, pp. 394-397.

Temeiurile istorice de la care pleca, își găseau justificarea în înfăptuirea *Dacoromâniei* de către Mihai Viteazul la 1600, iar modelul de urmat, îl constituia calea iredentismului italian³¹. Imprejurările politice n-au favorizat acest proiect, iar după căderea lui Al. I. Cuza, Al. Papiu Ilarian vedea tot mai puține șanse pentru realizarea lui. De aceea își îndrepta de acum privirile spre alte căi de luptă, spre terenul culturii naționale, fiind convins că aceasta va salva românimea. Și-a concentrat eforturile în activitatea academică, dar mai cu seamă în jurul societății *Transilvania*, întemeiată de el la București, în 1867, în strânsă legătură cu mediile universitare din țară. Scopul înscris în statute "strângerea legămintelor de frăție între junimea studioasă din părțile României, venind în ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei", trăda caracterul iredentist al societății. Căci eforturile lui Al. Papiu Ilarian, secondat de o întreagă pleiadă de cărturari și oameni politici din capitala României erau menite a sprijini în primul rând, prin burse și ajutoare pe studenții români din Austro-Ungaria care frecventau universitățile apusene. Se tindea așadar spre formarea unei intelectualități românești bine instruită și cultivată, un așa numit "stat major al nației românești, care să poată purta războiul cu asupritorii lui"³². Patriotul transilvănean nu abandonase lupta pornită după primii ani ai unirii din 1859, dar acum o concepea în alt mod. "Intr-adevăr, voim să cucerim Transilvania - spunea el - dar nu' cu tunul, ci cu armele științei, cu armele culturii", răspunzând unor atacuri îndreptate împotriva societății, pe care el o considera în februarie 1871 "mai *daco-română* (s.n.) și mai universal română" decât oricare alta. Un rol cu pronunțat caracter iredentist de aceeași factură a jucat, din 1866, Academia Română, care prin însăși structura, programul și activitatea ei cultural-științifică, a polarizat în jurul său energiile inteligenței românești din toate provinciile; militantismul său deschis, a dat un contur clar pe plan intelectual și politic, ideii de unire a întregului organism etnic înlăuntrul aceluiași hotare.

De la inițiativa lui Al. Papiu Ilarian din primii ani ai domniei lui Cuza, până la cucerirea independenței României din 1877-1878, societatea românească a parcurs o perioadă de mari prefaceri. Noile generații de intelectuali și patrioți care au crescut la școala ideilor

³¹ V. Curticăpeanu, "Al.I. Cuza și Transilvania", în vol. *Cuza Vodă in memoriam*, Iași, 1973, pp.409-444.

³² *Actele Societății Transilvania pentru ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei*, București, 1967, cartea I, p.10.

iredentismului, promovate de *Societatea Transilvania, Academia Română* și cele două universități din București și Iași, au preluat mesajele revoluției române de la 1848 și le-au adoptat noilor împrejurări istorice. Proclamarea independenței și a regatului României, au dat noi impulsuri mișcării de eliberare a provinciilor aflate sub stăpânirea Austro-Ungariei.

Prima manifestare care a dat un conținut cu totul nou acestei mișcări a fost crearea la București, în 1881, a societății secrete *Iridenta Română*. Din motive lesne de înțeles, numele acesta n-a putut fi menținut, astfel că, din 1882, ea a funcționat cu numele de societatea *Carpații*. Inițiată de un grup de studenți transilvăneni de la Universitatea din București în frunte cu Gh. Secășanu și Gh. Ocășanu, societatea a fost sprijinită mai întâi de transilvănenii și bucovinenii aflați în București, apoi treptat ea s-a bucurat de sprijinul larg al intelectualității din România, printre susținătorii ei numărându-se personalități de mare prestigiu ca: M. Eminescu, B.P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, C.A. Rosetti ș.a.³³.

Cu toate că, potrivit statutelor, societatea urmărea scopuri culturale, în realitate ea desfășura o activitate secretă de pregătire și declanșare a unui război de eliberare a Transilvaniei, care urma să pornească din regatul României și să insurecționeze toată populația supusă. Prin fixarea acestui scop, societatea este *prima organizație cu caracter politic, revoluționar, care își propunea să înfăptuiască unitatea tuturor românilor pe calea armelor*. De aici reiese că la baza programului său stăteau ideile celor mai radicali reprezentanți ai revoluției de la 1848, mai întâi cele cuprinse în memoriul înaintat de Al. Papiu Ilarian domnitorului Al.I. Cuza în 1860, apoi cele de ordin strategic și tactic expuse amplu în *Planul militar de cucerire a Transilvaniei*, întocmit de Axente Sever îndată după revoluție sau, poate tocmai în perioada creării societății *Iridenta Română*³⁴. Momentul apariției societății *Carpații* coincide cu începutul unei noi etape în istoria mișcării naționale românești; datorită dezvoltării acțiunilor cu caracter iredentist duse în sudul și estul Carpaților și intensificării luptei de afirmare politică a românilor din Transilvania; această etapă este caracterizată și prin organizarea unei largi rețele de informații pe teritoriul României de către Austro-Ungaria, cu scopul urmăririi și cunoașterii acestei activități și a

³³ Cf. Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, București, 1937.

³⁴ V. Curticăpeanu, "Un plan militaire - à la fin du XIX-e siècle pour la libération de la Transylvanie", în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 6, 1969, pp. 954-955.

luării de măsuri cu caracter diplomatic și polițienesc represiv. Acest important capitol al istoriei iredentismului românesc e reflectat într-o serie de lucrări, care largesc în mod considerabil orizontul cunoașterii problemei. Primul care a abordat domeniul a fost Al. Lapedatu în lucrarea *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor acum o jumătate de veac* (1937), apoi T. Pavel în lucrarea cu o bogată anexă de documente *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația puterilor centrale 1878 - 1914* (1979, 1982); date importante aduce în aceeași problemă și M. Ionescu în studiul *Momente din lupta iridentei române transilvane în anii 1884-1886* (1967). O latură esențială a aceluiași fenomen privit din perspectiva Transilvaniei, a fost abordată de I. Bozdog în lucrarea *Statul polițist, material documentar dintr-o arhivă secretă brașoveană* (1944) și, de asemenea studiul *Răspândirea și prohibirea cărții românești în epoca dualismului austro-ungar ..* (1964).

Aceste lucrări crează împreună o imagine complexă asupra iredentismului românesc ilustrat prin informații bogate, care vin să demonstreze existența, pe teritoriul României, a unor acțiuni menite a pregăti descătușarea Transilvaniei de sub stăpânirea străină: întruniri secrete sau publice, consfătuiri, conferințe, serbări și banchete cu prilejul cărora se aniversau evenimente istorice (1784, 1848, 1859, 1877), purtarea de corespondență, crearea de fonduri și subvenții bănești etc. Această activitate iredentistă este reflectată pe larg în bogata corespondență diplomatică austro-ungară, în rapoartele ambasadurilor și consulilor precum și în informațiile furnizate de o serie de membri și agenți ai serviciilor secrete ale monarhiei pe teritoriul țării noastre. Informațiile agenților austro-ungari abundă în semnalarea unor acțiuni și a existenței unor materiale propagandistice considerate deosebit de periculoase printre care un prim loc îl ocupă hărțile geografice și istorice: *Dacia sau România cu țările române vecine pentru școalele primare și rurale, Noua Daco-Românie, Dacia modernă, Viitorul regat daco-român, România mare* etc, apoi numeroase cărți și manuale școlare, atlase geografice și istorice, portrete istorice, lozinci, poezii patriotice, printre care *Deșteaptă-te române*, sunt urmărite cu asiduitate. Acelor materiale le sunt asociate o serie de nume, de autori, de lucrări și scrieri cu caracter politic, cu deosebire, unii autori de hărți geografice printre care A.E. Gorjan, Aug.Tr. Laurian, G.A. Zamphiroiu ș.a. Din aceste publicații iredentiste menite a fi răspândite în Transilvania, rezidă spiritul care domnea în România în legătură cu ideea daco-românismului și a

solidarizării în jurul ideii *Marii României*, care face progrese tot mai mari printre români, cum se exprimă unele rapoarte. Dar, fenomenul răspândirii cărții românești este implicit urmat de cel al prohibirii lui și a înăsprii crescânde a cenzurii austro-ungare, în ultimele decenii ale secolului XIX și primii ani ai secolului XX. El a culminat cu faimosul proces intentat lui Gheorghe Cîrțan în anii 1903-1907, precedat de percheziția și confiscarea depozitului de cărți de la Predeal ce conținea impresionantul număr de 76.621 de volume de cărți, reviste și tipărituri. Acesta a fost în realitate *procesul cărții românești* înscenat poporului român de un imperiu în agonie.

Dacă inițiativa și coordonarea mișcării pornește din București acțiunea propriu zisă se desfășoară în secțiile societății *Carpații* în părțile muntoase, limitrofe Transilvaniei, în zonele Prahovei, Argeșului, Vâlcei, Buzăului, cu deosebire în apropierea căilor de acces și de pătrundere din Muntenia și Moldova spre Transilvania. Cercetările de arhive au scos la iveală o informație impresionantă, privind urmărirea bogatei activități a societății *Carpații* de către serviciile secrete ale aparatului de informații austro-ungare, în filialele din Ploiești, Pitești, Brăila, Galați, Craiova, Giurgiu, Buzău, Rm. Sărat, Focșani, Roman, Bârlad, Iași, Vaslui, Piatra Neamț, Botoșani ș.a.³⁵. În toate aceste zone, sunt menționați *comisari*, acțiuni și consfătuiri secrete cu caracter conspirativ și de asemenea informații largi despre voluntari înarmați și organizații subterane amplasate în zonele limitrofe Transilvaniei, gata să pornească incursiuni. Acestea erau sprijinite de mii de membri și simpatizanți din toată țara. Implicate în acțiunile pregătite de societatea *Carpații* erau și trupele militare ale Vânătorilor de munte de pe granița românească, mai ales Regimentul de Vânători 4 - Argeș, comandat de colonelul August E. Gorjan, membru al societății³⁶. Activitatea cu totul deosebită a filialei din Ploiești și regiunea Prahova, era urmărită de către agenții serviciului secret al Austro-Ungariei. În raportul din 10 mai 1882, agentul din București, F. Lachmann comunica ministrului de externe al Ungariei, Kalnoky, despre constituirea *Comitetului de acțiune* al societății *Carpații* din Ploiești pe al cărui stindard figurează deviza "cucerirea Transilvaniei" apoi despre "legăturile intense cu Transilvania", despre faptul că aceasta

³⁵ T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația puterilor centrale, 1878-1895*, 1979, pp. 125-311.

³⁶ *Ibidem*, p. 127

dispune de "sume însemnate de bani adunate în secret". În încheiere același raport menționează următorul anunț al societății *Carpații* publicat în ziarul *România Liberă* din București: "Societatea *Carpații* vrând să-și întindă sfera de activitate în toate părțile țării, comitetul ei invită pe românii de peste munți care doresc să se înscrie sau a cere mai înainte deslușiri să se adreseze către comitet în str. Stirbei Vodă nr.11"³⁷. Ilustrativ în ceea ce privește amploarea luată de societate este raportul din 5 iunie 1882 al aceluiași Lachmann, care menționează numărul de 1364 de membri, câți avea în acel an și reproduce lista nominală a celor mai importanți, printre care figurează: M. Eminescu, B.P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Slavici, D. Laurian, maiorul Moise Grozea ș.a., cei mai mulți profesori, juriști, zariști, ofițeri, medici, oameni politici, mai mult de jumătate din aceștia proveniți din Transilvania. Informatorul mai arată un lucru foarte important în ceea ce privește aspirațiile românilor pe care el le consideră absurde, anume că "*există deja foarte mulți partizani entuziasmați ai ideii de viitor privind constituirea României într-un imperiu dacic*" (s.n.)³⁸.

Programul politic al societății *Carpații* este reflectat mai bine în primul număr al revistei sale *Unitatea națională* din 6 dec. 1884, în care, pornind de la adevărul că "statul român nu-și va putea realiza toate condițiile unei neatârării decât atunci, când soarele libertății va luci deasupra pentru toți românii, trasează următoarea cale de urmat: "să ne preparăm de luptă .. să sădim în toate inimile idealul Unității celei mari, desăvârșite, când *Carpații* nu vor mai fi un lanț ce strânge ci, un brâu ce susține"³⁹. Îndemnul suprem al societății *Carpații* îl constituia *Proclamația revoluționară a Iridentei române* din august 1885, care, adresându-se "românilor de peste munți" și "românilor de dincoace de munți", chema întreaga națiune la lupta armată pentru dezrobirea provinciilor aflate sub stăpâniri străine prin profeticele cuvinte "Vine revoluția"⁴⁰.

Dar, poate că strigătul ei a fost prea puternic iar împrejurările neprielnice pentru astfel de acțiuni. Sub presiunile diplomatice exercitate de oamenii politici din fruntea Austro-Ungariei și Germaniei asupra guvernului român, în baza tratatului de alianță ce fusese încheiat în anul

³⁷ *Ibidem*, p. 162

³⁸ *Ibidem*, p. 164

³⁹ *Unitatea națională* (1884), an.I, nr.1 din 6 decembrie.

⁴⁰ *Proclamațiunea revoluționară a Iridentei române, dată în București la 18 august 1885*, apud. Al. Lapedatu, *op. cit.*, p.38, anexa.

1883, mișcarea iredentistă românească a primit o neașteptată și grea lovitură. Prin hotărârea guvernului liberal din 2/14 sept. 1885, autorii proclamației au fost expulzați din țară și s-au luat măsuri de împiedicare a acțiunilor naționale, menite a sprijini lupta de eliberare a românilor din provinciile supuse. Marile frământări cauzate de acest incident au fost reflectate pe larg în presa vremii, mai ales în campania de presă lansată de *opозиția unită*, de criticile liberalilor radicali în ziarul *Lupta* și, de asemenea, de furtunoasele dezbateri din Adunarea Deputaților, precum și de reacția negativă a întregii opinii publice.

Evenimentele petrecute în 1885 constituie o pagină întunecată a istoriei noastre moderne, datorită atitudinii antipatriotice pe care a avut-o guvernul liberal față de mișcarea iredentistă. dar, având în vedere rațiunile de ordin diplomatic european, de care erau conduși oamenii politici din România în acel moment și necesitatea asigurării stabilității tânărului stat care-și consolida independența, astăzi putem privi cu mai multă detașare gestul prin care, mișcarea iredentistă românească a trebuit să facă un asemenea sacrificiu, greu de suportat de opinia publică românească. O situație asemănătoare avea loc și în Italia, în 1890, când organizațiile iredentiste, conduse de patrioții Pietro Barsanti și Guilermo Oberdank, au fost dizolvate de guvernul Crispi. Despre adevărata atitudine a oamenilor politici ai vremii față de mișcarea iredentistă ne stau mărturie destule informații privind sprijinul dat pe ascuns de aceștia luptei naționale în general. E ilustrativ în acest sens, raportul informatorului imperial F. Lachmann din București, de la 11 iulie 1882 care, subliniind "divergențele de ordin intern dintre C.A. Rosetti și I.C. Brătianu", acesta notează că "atunci când este vorba de politica externă, de marea politică națională, amândoi sânt complet de acord"⁴¹.

După episodul din 1885 - 1886, mișcarea iredentistă a continuat și s-a dezvoltat dar, până în preajma izbucnirii războiului, ea s-a repliat în cea mai mare măsură în zonele activității cultural-naționale, cu un pronunțat caracter politic. În epoca *Memorandumului* s-a impus *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* care-și fixa ca scop "de a întreține continuu vie, pe baza culturii naționale, conștiința de solidaritate a întregului neam românesc". Ea a marcat un pas hotărâtor în mișcarea națională românească prin generalizarea și impulsivitatea luptei pentru unire pe tot cuprinsul României, creând unele puncte de sprijin în afara

⁴¹ T. Pavel, *op. cit.*, p.174

granițelor⁴². Devenită din 14 dec. 1914 *Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor*, ea și-a îndreptat acțiunile cu mai multă fermitate pe făgașurile luptei pentru desăvârșirea unității statale. Referindu-se la acest moment, O. Ghibu scria în acea memorabilă zi de 14 dec. 1914, în ziarul *Tribuna* din București că "iredentismul românesc are o vechime de cel puțin câteva decenii, dar, trebuie să recunoaștem că, el abia de vreo zece ani a intrat într-o fază mai realistă, mulțumită mai ales activității domnului Iorga". Revenind mai târziu la aceeași problemă, el sublinia că *Liga culturală* s-a mărturisit pe față *iredentistă*, odată cu intrarea lui Iorga în conducerea ei în calitate de secretar general.

În strânsă legătură cu Liga, Nicolae Iorga a desfășurat o largă activitate în cadrul Universității populare de la Vălenii de Munte, începând din 1908. Așezată la numai 40 de km de granița despărțitoare de Transilvania, acest așezământ era loc de atracție pentru numeroși intelectuali, studenți, elevi, țărani, muncitori din toate provinciile românești, pentru a audia conferințe pe teme de istorie și cultură românească, având drept țel cultivarea idealului unirii statale, prin dezrobirea provinciilor aflate sub stăpâniri străine.

Numărul crescând al emigranților transilvăneni din primele decenii ale secolului XX, cauzat de înăsprirea apăsărilor din Austro-Ungaria, cu deosebire după declanșarea războiului în vara anului 1914, a dus la întărirea frontului solidarității naționale. În noile împrejurări și perspective care se lăsau întrevăzute de război, mișcarea iredentistă din România, a trecut în faza sa superioară și ultimă, când mijloacele de luptă pentru realizarea unității statale și-au găsit expresia în manifestarea deschisă, publică, la nivel național și internațional, a *ideii de autodeterminare*.

În jurul acestui ideal și-au concentrat energiile atât patrioți și oameni de cultură sosiți prospăt din Transilvania în frunte cu: O. Goga, V. Lucaciu, Simion Mândrescu, Sever Bocu, I. Ursu, Vasile Stoica, Oct. Tăslăuanu, O. Ghibu și mulți alții, cât și o serie de personalități ale vieții politice și științifice din România printre care N. Filipescu, Tache Ionescu, Barbu Delavrancea, dr. I. Cantacuzino, C. Mille, G. Diamandi, Dr. C. Istrati, Toma Ionescu, M. Pangratti ș.a. Sunt bine cunoscute acțiunile politice din perioada neutralității, organizate de către societățile

⁴² Cf. Șt. Pascu și C. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, 1980.

Acțiunea națională (oct. 1914), *Federația Unionistă* (oct. 1915), *Liga culturală* ș.a. ale căror țeluri convergente ținteau spre convingerea oamenilor din fruntea țării, spre a urma "politica instinctului național", ceea ce semnifică ideea intrării României în război, cu scopul de a descătușa provinciile neeliberate și realizarea României mari.

Pregătirea acestui proces istoric, în care acțiunile interne se îmbină cu cele organizate pe plan internațional menite a amplifica lupta conjugată a tuturor popoarelor, pentru atingerea aceluiși scop comun, realizarea statului național unitar, este amplu și convingător demonstrată de Ștefan Pascu, în monografia *Făurirea statului național unitar român*⁴³. Un moment important în această direcție l-a constituit organizarea, la 15 martie 1915, în București a Congresului românilor de peste hotare, aflați în țară, de către Simion Mândrescu și Vasile Lucaciu, cu prilejul căruia s-a formulat lozinca: "România să elibereze fără întârziere ținuturile locuite de românii din Austro-Ungaria". Lupta a luat proporții impunătoare prin organizarea mișcării pentru unire, peste hotare, în țările occidentale, prin constituirea legiunilor de luptă și a comitetelor naționale, care a culminat cu crearea la Paris, în sept. 1918 a **C o n s i l i u l u i n a ț i o n a l a l u n i t ă ț i i r o m â n e**. Pe plan extern, sfera luptelor cu caracter iredentist s-a lărgit treptat prin organizarea popoarelor asuprite într-un front comun antidualist. Cea mai importantă acțiune de această natură, după declanșarea războiului a fost **C o n f e r i n ț a n a ț i o n a l i t ă ț i l o r d i n A u s t r o - U n g a r i a** organizată la Paris în iunie 1915, apoi **C o n g r e s u l n a ț i o n i l o r a s u p r i t e d i n E u r o p a c e n t r a l ă**, ținut la Roma la 9 aprilie 1918. Cu această ocazie reprezentanții italienilor, românilor, cehilor, slovacilor și polonezilor și-au exprimat la unison voința nestrămutată de autodeterminare, și totodată, de distrugere a monarhiei austro-ungare.

Caracterul asemănător până la identitate al mișcărilor iredentiste din Italia, Serbia și România este descris în mod edificator, de către ultimul șef al serviciului de informații al cartierului general și statului major, al armatei austro-ungare, generalul Max Ronge⁴⁴, într-una din lucrările sale

⁴³ Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983, pp. 157-170.

⁴⁴ Max Ronge, *Krieges und Industrie Spionage. Zwölf Jahre Kundsschaftsdienst, von General-major Max Ronge, Letzter chef der Nachrichten-Abteilung der Osterr.-Ung. Armee-Oberkomandor und des Evidenzbureaus des Generalstades*, Wien, 1930, p.130.

memorialistice, publicată în 1930: "În România exista dealtminteri o *iridentă*, care se folosea de aceleași mijloace, de aceeași mască și se bucura de același sprijin neoficial din partea românilor din regat, ceea ce se întâmpla și cu Italia și Serbia. *Liga culturală* se ocupa în aparență numai de cultivarea limbii și de cultură, căutând să evite orice politică, dar în realitate ea tindea la distrugerea monarhiei austro-ungare, întocmai ca societatea italiană *Dante Alighieri* și societatea sârbă *Narodna Odbrana*. Legiunea ardelenescă înființată de generalul Stoica în 1913, semăna foarte mult cu formațiunile voluntarilor italieni iredentiști".

Același Ronge consacră mișcărilor iredentiste din Italia, Serbia, România și Muntenegru un volum masiv, publicat în 1935⁴⁵ cu un capitol despre *iredentismul românesc*; aici aduce informații relevante referitoare la ultima etapă a acestui fenomen politic pe teritoriul țării noastre. El descrie cu lux de amănunte activitatea unei comisii de specialiști maghiari în frunte cu istoricul Jancso Benedek, sosită la București îndată după ocuparea țării de către trupele germane și austro-ungare din decembrie 1916 și, care avea misiunea de a cerceta activitatea iredentismului. Au fost studiate bibliotecile și arhivele ministerelor Afacerilor Străine, Interne, Război, Culte, al Instrucțiunii Publice, ale Camerei Deputaților și Senatului român, de asemenea s-au făcut percheziții la persoane emigrate din Transilvania. Toate au fost inventariate și expediate de la București la Viena, în februarie 1917. Concluzia, subliniază Max Ronge, a fost că statul român susținea financiar, prin intermediul Băncii Naționale Române și prin societățile naționaliste din România, mișcarea națională din Transilvania, având legături cu Banca Albina din Sibiu, cu Casa Școalelor și cu Casa Bisericii de aici.

Privit în retrospectiva timpului, iredentismul ne apare astăzi ca o mișcare specifică popoarelor europene care s-au constituit în state naționale, nedesăvârșite, în deceniile VI și VII ale secolului XIX și, care și-au pus ca principal scop lupta pe teritoriul statelor libere pentru descătușarea provinciilor rămase sub dominații străine. Pornită din înseși provinciile supuse, prin emigrarea unor patrioți înflăcărați în statele naționale libere, mișcarea iredentistă a devenit aici suportul cel mai puternic și, totodată, fermentul permanent al luptei de eliberare națională pentru propriile popoare. Istoria ultimelor decenii ale secolului XIX și primii ani ai secolului XX confirmă acest proces specific italienilor,

⁴⁵ Max Ronge, *Les Maîtres de l'Espionnage 1914-1918*, Paris, 1935, pp. 264-266.

românilor și sârbilor, a căror unitate statală deplină s-a putut înfăptui numai în urma prăbușirii monarhiei austro-ungare. Cronologic iredentismul corespunde epocii de ascensiune și afirmare a burgheziei, apariției și dezvoltării principiului naționalităților pe plan european. El a pornit din inițiativa păturilor burgheze radicale, democratice ale cărturarilor, intelectualilor de toate categoriile, având o bază largă de sprijin în masele țărănești și muncitorești animate de spiritul de libertate și emancipare națională. Iredentismul și-a încheiat misiunea istorică odată cu desăvârșirea statelor naționale ale italienilor, românilor și sârbo-croaților.

Paralel cu acest moment apare și fenomenul denaturării noțiunii de iredentism. Ceea ce a creat o anumită confuzie în accepțiunea acestui concept bine conturat în decurs de cinci decenii de luptă, a fost adoptarea, în epoca imediat următoare primului război mondial, a lozincilor iredentismului de către unele regimuri politice reacționare. Mânate de dorința de revizuire a tratatelor de pace de la Paris din 1920 și a granițelor stabilite de conferința de pace, unele state au prezentat pretențiile lor drept *iredentiste*. Este modalitatea specifică de manifestare a revizionismului din prima sa fază de contestare a statu-quoului teritorial și de deteriorare a echilibrului european.

Pornind de la ideea contestării, anulării sau cel puțin a revizuirii tratatelor de pace de la Versailles, această mișcare apărută după primul război mondial, este prin definiție, o doctrină politică revizionistă. Ea a apărut ca o creație a unor cercuri de oameni politici, lipsită și în trecut și în prezent de o bază de masă.

Judecate în acest context istoric comparativ, cele două mișcări *iredentismul* și *revizionismul* sunt, atât sub raportul conținutului, cât și al formelor lor de manifestare, fundamental deosebite și contradictorii. Deosebirea și contradicția dintre înseși realitățile istorice pe care aceste mișcări le reflectă, trebuie să concorde în chip necesar și cu antinomia dintre cele două concepte și utilizarea adecvată a celor două noțiuni.

ȚĂRĂNIMEA ÎN EPOCA MARI UNIRI

Constantin Corbu

Moment de încununare a luptei românilor pentru o viață de sine stătătoare în același corp politic național, Marea Unire din 1918 a marcat desăvârșirea statului național unitar, în cadrul unui proces caracteristic, de altfel, mai multor popoare din centrul și estul continentului și finalizat în condițiile încheierii primului război mondial. Este un moment de individualitate și de deschidere europeană la împlinirea căruia participă obștea românilor, în frunte cu generația de mari oameni politici și iluștri patrioți.

Pentru a-și îndeplini această aspirație, românii au dus secole în șir o luptă de apărare a propriei identități și, în atâtea rânduri, pentru eliberarea de sub dominația străină. În această luptă s-au angrenat toate forțele și categoriile sociale. Specificul dezvoltării societății românești a făcut ca majoritatea forțelor acesteia să-l constituie, multă vreme, țărănimea. Această ipostază a făcut-o să-și asume cu atât mai mult soarta țării și să acționeze în consecință. În marile mișcări din epoca medie, în revoluțiile sociale și naționale de la 1784, 1821, 1848, 1859, 1877 - 1878 lumea satelor a fost în primele rânduri.

Dezvoltarea economico-socială și politică a țării la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, dorința de liberă dezvoltare a românilor de pe ambele versante ale Carpaților au pus cu stringență problema eliberării teritoriilor care se mai găseau sub dominație străină, desăvârșirea statului național unitar reconstituirea integrității națiunii. Angajarea României la primul război mondial a avut ca scop tocmai realizarea acestor deziderate. În luptele de apărare față de invadatorii străini, pentru alungarea lor dincolo de fruntariile firești ale țării, s-au înscris pagini de mare abnegație națională și de eroism.

Țărănimea a acționat masiv, pe front și în spatele acestuia, la războiul de reîntregire din anii 1916 - 1918. Frontul românesc din acest război a fost al combatanților țărani. “Cântecul legănat al clopotelor -avea să scrie Eugen Lovinescu - i-a chemat la război. Odinioară îi chema buciumul lui Ștefan cel Mare și al tuturor voievozilor. Atunci, ca și acum, răsunau câmpiile și munții de cântec de război. Părăsind brazda începută, țărani înțorceau boii spre chemarea la arme. Plăieșii se scoborau din munte, muncitorii veneau de pe ogoare. Simplu, mergeau astfel ca să-și îndeplinească a doua menire a lor: după munca pământului, apărarea lui împotriva dușmanilor”¹.

Este simptomatic că, alături de armata țării în epopeea eliberării naționale au participat un mare număr de români, din teritoriile cotate, retrași în Moldova în iarna anului 1917. În aprilie 1917, la Darnița (Ucraina), a avut loc o mare întrunire românească pentru reunirea cu România a teritoriilor ocupate, la această manifestare participând foști militari români în armata austro-ungară făcuți prizonieri de armatele ruse. Au fost prezenți medici, avocați, funcționari, muncitori, dar cei mai mulți erau țărani din Transilvania și Bucovina. Cele două provincii românești - va nota A. Ganea - au fost reprezentate, așadar, și “prin floarea țărânimii”².

Țărănimea a fost, în toate provinciile aflate sub dominație străină - Transilvania, Bucovina, Banat, Basarabia, Crișana și Maramureș - axul luptei de eliberare. Am putea spune că ea a devenit forța centrală a unei veritabile revoluții care s-a declanșat dincolo de Carpați în toamna anului 1918. Soldații români din armata austro-ungară, în marea lor majoritate țărani, au părăsit frontul și cazărmile, au revenit în localitățile lor, unde au contribuit la ridicarea în masă a satelor în vederea eliminării aparatului de stat străin și al instituirii celui de drept, românesc, accelerând, prin aceasta, procesul de desăvârșire a statului național unitar român. “Și în teritoriul românesc al Ardealului - constata Silviu Dragomir - satele sunt pretutindeni în fierbere. Soldații, care se întorc, cei mai mulți înarmați, sunt gata să răzbune nedreptățile suferite de la administrația ungurească. Nemulțumirile acumulate în cursul celor patru ani de război răbufnesc cu violență, iar forța publică nu mai există pentru a strânge în frâne furia deslănțuită a poporului”³.

¹ Eugen Lovinescu, *In marginea epopeii (Note de război)*, București, 1919, p.4.

² Adrian Ganea, *Contribuția voluntarilor români la Marea Unire*, în Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, Oradea, 1938, p.325.

³ Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei*, Sibiu, 1943, p.18.

Revoluția de peste munți, continuare a participării României la primul război mondial, s-a declanșat la sfârșitul lunii octombrie și s-a dezvoltat la începutul lunii noiembrie 1918. Caracteristica ei a fost dată, în primul rând, de lupta țărănimii împotriva vechii puteri de stat austro-ungare. Ea s-a împletit cu acțiunile împotriva grofilor, pentru pământ, înscriind, un aport specific la disoluția autorităților străine. Tărănimea ardeleană a avut astfel un rol direct în urgentarea istoricului act de la 1 Decembrie 1918. "Flăcările devastării (revoluției n.n.) - așa cum nota un contemporan al evenimentelor - au pătruns până în creierul munților. Lumea săracă a crezut că a sosit ceasul să se răzbune pe aceia care i-au supt seva sângelui secole de-a rândul, să spargă grânăriile, să împartă mașinile, fabricile, cirezile de vite ale marilor domenii"⁴.

Grevele și demonstrațiile împotriva autorităților austro-ungare, au înrâurit sensibil lupta soldaților și a țărănimii. Ostașii au abandonat unitățile militare și s-au întors înarmați în satele lor, contribuind la desfășurarea revoluției în teritoriile românești de peste munți. În Transilvania, de pildă, numărul acestor soldați, în covârșitoarea lor majoritate țărani, a fost de 80.000⁵.

Soldații țărani s-au organizat în formațiuni de acțiune, care, în munții și pădurile Ardealului totalizau câteva zeci de mii de oameni. În munții Bistriței și Maramureșului, în împrejurimile Aradului s-au desfășurat lupte aprige între cetele de țărani foști soldați și forțele de opresiune străine, acțiuni care aveau un caracter social și național⁶.

Satele au devenit, alături de orașe, centrele de exprimare a revoluției. În ansamblul ei, lumea satelor s-a ridicat împotriva vechiului aparat administrativ (prim-pretori, notari, primari), a forței de opresiune (jandarmi), a grofilor și a oamenilor acestora, a instituțiilor economice, sociale și politice ale stăpânirii străine. Țăranii au atacat preturile, primăriile, serviciile de poștă, magazinele, hambarele, depozitele de armanent, au împărțit cerealele, animalele, lemnele, armele, au pus stăpânire pe pământurile grofilor, pe domeniile statului austro-ungar, au alungat pe latifundiari, autoritățile, jandarmii, iar în unele locuri i-au suprimat. Satele aveau tricolorul românesc, locuitorii purtau panglici

⁴ Ion Clopoșel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p.51.

⁵ *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900 - 1918*, București, 1964, p. 87.

⁶ *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908 - 1921*, București, 1968, p.250.

tricolore, cântau marșuri patriotice, limba română era introdusă în administrație, în învățământ. Vechea administrație era înlocuită cu una proprie, românească⁷.

Pretutindeni peste Carpați, acțiunile țărănimii au constituit o puternică integrare în fluxul unic al revoluției, satele fiind alături de muncitori, forța motrică decisivă a acesteia.

Obștea țărănimii a fost în revoluție o prezență permanentă și viguroasă mai ales după constituirea, la 31 octombrie 1918, a Consiliului Național Român Central. Faptele sunt pe cât de numeroase, pe atât de elocvente în acest sens⁸.

O contribuție majoră în direcționarea și desfășurarea revoluției au avut consiliile naționale românești județene, și comunale și gărzile naționale - forțe executive ale acestora -, formate la sfârșitul lunii octombrie și în prima jumătate a lunii noiembrie 1918, care au lucrat sub conducerea Consiliului Național Român Central. Aceste organe politice, cuprinzând reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale românești, au condus acțiunea pentru înlăturarea administrației austro-ungare și înlocuirea ei cu cea românească, pentru unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România. Chiar în efervescența evenimentelor, ele s-au preocupat de rezolvarea unor probleme economice, sociale, culturale de interes imediat. Organizarea politică a românilor în consilii și gărzi naționale, militare și civile, a dinamizat lupta pentru finalizarea operei de reîntregire națională, subliniindu-i legitimitatea și iminența. Practic, aceste organisme politice au preluat puterea, instaurând și aici o țară românească liberă așa cum preconizaseră moșii lui Horea și Avram Iancu în zona munților Apuseni. La 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, ziarul *Românul* (Arad) aprecia această situație arătând că, "trezindu-se poporul, revoluția a spulberat administrația păcătoasă, exponenții ei au fugit, temându-se de darea de seamă pentru mișeliile de secole, și așa comitetele locale au fost necesitate să ia în mâna lor conducerea".

⁷ Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român. 1918*, vol III, București, 1968, p.78 și urm.; J. Kovács, V. Popeangă, "Lupta țărănimii din Transilvania din toamna anului 1918 pentru unirea cu România", în *Studii*, tom 21, nr. 6/1968, p.1073 și urm., *Unirea Transilvaniei cu România*, ediția a III-a, București, 1978, pp.496 și urm.

⁸ Vezi pe larg: Constantin Corbu, "Contribuția țărănimii la făurirea marii Uniri din 1918", în *Anale de istorie*, nr.5, 1988, p.45 și urm.

Tot ceea ce întreprindeau la sfârșitul lunii octombrie și la începutul lunii noiembrie 1918 românii, din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș în acțiunea pentru Marea Unire era dezbătut și aprobat în cadrul întrunirilor care se organizau în fiecare localitate. Sub îndrumarea Consiliului Național Român Central, în a doua jumătate a lunii noiembrie s-au ținut, în toate localitățile, asemenea adunări. Țăranii au participat în masă la alegerea - ca deputați - a reprezentanților lor în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, cu împuternicirea de a susține dorința de Unire. În zilele care au precedat Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918, în fiecare sat a avut loc o adevărată Alba Iulia, căci în adunările de alegere a deputaților masa de țărani își exprima dezideratul Unirii și acredita aceasta prin votul dat reprezentanților aleși de ea, prin acele istorice acte de împuternicire- credenționalele - purtând semnătura obștei, expresie a hotărârii populației românești de a decide de sine și de a se uni cu Țara. Țăranii din zece comune aparținătoare cercului electoral Bran (jud. Făgăraș) au împuternicit pe aleșii lor "a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională ... și a contribui cu votul lor la deciderea asupra sorții viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișorean"⁹. Locuitorii din comuna Lesnic (jud. Hunedoara), au acreditat pe trimișii lor, aleși în unanimitate, ca "în numele nostru al tuturor, să ia parte la Marea Adunare Națională și acolo, în numele a toată suflarea românească din comuna Lesnic, să adereze și să declare sfânt și solemn că noi toți vrem întruchiparea marelui ideal național român, adică unirea tuturor românilor într-un stat național român ..., care va avea să ne ocrotească și păzească pe noi toți copiii ei, aceasta o vrem, pentru aceasta trăim și muncim"¹⁰. Iar moșii din Albac arătau că: "Atât Sfatul Național Român, cât și întregul popor din comuna Albac, la adunarea națională din 14/27 noiembrie 1918, cu unanimitate s-au declarat că unica și nestrămutata lor dorință, nemaiputând suferi jugul străin, este *unirea românilor* și că toți aderă și se vor supune întru toate hotărârilor aduse de Adunarea Națională de la Alba Iulia"¹¹. Ei mai declarau că "cele 3000 de suflete rămase acasă, a căror inimă bate după mult așteptata libertate, vor striga la 1 Decembrie 1918 acasă - Să trăiască unirea tuturor românilor!"¹².

⁹ Apud, *Marea Unire a Transilvaniei cu România...*, p. 603.

¹⁰ *Ibidem*, p. 602.

¹¹ *Ibidem*, pp. 604 - 605.

¹² *Ibidem*, p. 605.

Spre sfârșitul lunii noiembrie 1918 satele de peste munți au realizat un adevărat marș triumfal spre Cetatea Unirii. Aici la 1 Decembrie, a fost pecetluită cea mai mare înfăptuire națională din întreaga istorie a poporului român, Marea Unire, care a însemnat reîntregirea neamului, făurirea României Mari. Sunt mai mult decât numeroase mărturiile acelor timpuri care evidențiază participarea în masă a țărănimii, contribuția ei semnificativă la făurirea reîntregirii național-statale. În preajma zilei de 1 Decembrie, ziarul "Românul" relatează: "Abia au trecut două zile de când am dat de știre prin ziarul nostru că duminică 1 Decembrie c., se va ține Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Glasul nostru are un puternic răsunset în toate colțurile locuite de români și în toate păturile neamului nostru. Azi nu este suflet românesc care să nu fie pătruns de dorul: la Alba Iulia! O săptămână ne desparte de această zi istorică și începând de ieri și azi au pornit satele. Nu sunt trenuri de ajuns, țărani pleacă pe jos, înfruntând greutățile unui drum atât de lung în cap de iarnă, dar se duc"¹³. Aceeași situație precizează că la Alba Iulia sosiseră, la 1 decembrie, "moșii și satele de câmpie, sunt aici Sătmarul și Brașovul, jurul Aradului și toată împrejurimea Sibiului, falnicul Banat, călcat azi de opreliști și, totuși, reprezentat cu mândrie, tot, tot ce-i românesc în țara asta"¹⁴. Evocând sosirea țăranilor la Alba Iulia, ziarul *Unirea* scria că "au venit din toate părțile românești sutele, miile și zecile de mii: pe jos, călări, cu căruțe și cu trenurile. Am văzut la Alba Iulia - precizează mai departe ziarul - căciulile Maramureșului, pălăriile Câmpiei, cușmele Banatului, sumanele Țării Bârsei și ale Poienarilor. Satele din jur au venit toate în grupe puternice, cu steaguri tricolore, cu tăblițe, unele cu banderile de călărași, cu muzică"¹⁵.

Sătenii din localitățile mai îndepărtate au venit la Alba Iulia în ultimele zile ale lunii noiembrie, fiecare "cu nelipsitul și falnicul stindard național". Defilarea țăranilor a început în dimineața zilei de 1 Decembrie, "trecând peste larga piață a Bălgradului ... Grandioasă defilare! Moșii Abrudului ... satele de la poala munților, Murășul întreg, din jos și din sus de Alba Iulia, Secașul, Săliștea, cu frumoșii ei mărgineni, Orăștia, cu jurul ei puternic, Hunedoara, cu urmașii pletoși ai dacilor; toată lumea de săteni de aproape și de departe, ca treziți de o chemare sfântă... Un singur strigăt umple văzduhul umed de iarnă, repetat de zeci de ori la fiecare clipă: "Trăiască România Mare"¹⁶.

¹³ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 15 din 14/27 noiembrie 1918. *Ibidem*, nr. 22 din 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 22 din 23 noiembrie/6 decembrie 1918.

¹⁵ *Unirea* (Blaj), anul XXVIII, nr. 18 din 4 decembrie 1918.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 19 - 20 din 7 decembrie 1918.

Alături de deputații mandatați prin vot să participe la Marea Adunare, toți cei prezenți, între care zeci de mii de țărani, au cerut categoric, asemenea tuturor românilor aflați sub dominație străină, Unirea cu România. Ziarul "Alba Iulia", editat cu prilejul marelui eveniment, în articolul sugestiv intitulat: *Cea mai mare sărbătoare națională a românilor. Peste 100.000 de români, într-un glas au hotărât: Unirea cu România*, consemna că la 1 Decembrie 1918, "au curs din toate părțile râuri-râuri spre cetatea istorică a lui Mihai Viteazul. Au venit cu toții de la vlădică până la opincă, de la copilașul plăpând până la moșneagul gârbovit de greutatea anilor ... toți erau stăpâniți de același gând, de același dor măreț: unirea noastră a tuturor cu România, maica noastră dulce"¹⁷.

Pe lângă cei 1229 de deputați, în Cetatea Unirii, au venit peste 100.000 de români din toate categoriile sociale pentru a fi martori și garanți ai realizării marelui act național. Zecile de mii de țărani, unele surse apreciază numărul acestora la peste 100.000,¹⁸ adunați pe Câmpul lui Horea, au primit documentele adoptate de Marea Adunare Națională cu o nemărginită satisfacție. În același timp, Unirea era reconfirmată pretutindeni dincolo de Carpați de către cei ce nu putuseră să participe nemijlocit la Marea Adunare. În ziua de 1 Decembrie 1918, ora 10, când se deschideau lucrările Adunării, românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș s-au reunit, în satele și orașele lor, pentru a-și exprima încă o dată dorința de Unire. După pecetluirea Marii Uniri, au avut loc manifestații de amploare, întreaga populație aclamând hotărârile de la Alba Iulia. "Praznice se făceau în toate satele - scria un contemporan al evenimentelor. Codrii răsunau de cântece de bucurie, câmpiile păreau că au îmbrăcat haina de sărbătoare ..., copiii alergau în toate părțile strigând: "Trăiască România Mare". Țăranii și intelectualii se salutau cu aceste trei cuvinte, fetele și femeile la fel. Ceva feeric se petrecea în întreg Ardealul"¹⁹.

Desigur, în fiecare loc, formarea sau desăvârșirea statelor naționale și-a avut specificul său. Se poate spune că, la români, chezașul și factorul cel mai numeros al combatanților în războiul reîntregirii și în toate celelalte acte care au premers finalizării Marii Uniri au fost țăranii, într-un consens cu întreaga românită. Dacă - așa cum spune Lucian Blaga - eternitatea s-a născut la sat, perenitatea valorilor de unitate și libertate, componentă nedespărțită a acestei eternități, și-a avut, în mod firesc, originea și seva în vatra de viață a țaranului român.

¹⁷ *Alba Iulia*, anul I, nr. 1 din 27 decembrie 1918.

¹⁸ Gh. Tulbure, *Praznicul unirii neamului*, Oradea - Mare, 1919, p. 61.

¹⁹ I. Bordea, *Din mărețele zile ale neamului. Unirea în Ardeal*, București, 1919, p. 25.

POLITICĂ, IDEOLOGIE ȘI ISTORIOGRAFIE ÎN ROMÂNIA ANILOR '50 - '60

Florin Müller

Discurs și limbaj politic

Limbajul politic de tip comunist, limba de lemn cum a mai fost el denumit, nu poate conduce automat pe cercetător la concluzii epistemologice ferme în privința valabilității teoriei controlului politic asupra limbajelor profesionalizate, din care face parte și cel istoric. În ciuda condițiilor uneori draconice în care se desfășoară dezbaterile de idei în acest tip de regim, tocmai precaritatea intelectuală a mesajelor teoretice “elaborate” de liderii comuniști, inconsistența lor structurală, lipsa de onestitate intelectuală, le oprește, chiar împotriva voinței conducătorilor, de a deveni operaționale pentru specialiști. Reducționismele politice se exercită cu mare putere asupra conștiinței istoricilor, iar pe cei mai sensibili - din variate motive - la mesajele și presiunile politicului îi transformă în executori ai acestor mesaje. Ideologia dominantă, chiar în formele sale cele mai dogmatice, creează o stare de spirit generală, creează subiecți sociali care multiplică aceste mesaje. În realitate, nu este important dacă aceste mesaje sunt “obiective”. “Conștiința socială” se umple de asemenea conținuturi și, în absența posibilității existenței spiritului critic, adoptă din mers asemenea clișee.

Sensul acestui studiu este de a stabili care sunt aceste clișee create de conducătorii comuniști, clișee care se transmit istoricilor, dacă este vorba de o *vulgata* istorică, de un *summum* de construcții istorice care sunt asimilate în proporții diferite de scrisul istoric. Asemenea clișee sunt multiple; ele alcătuiesc o parte foarte importantă a bagajului “teoretic” al

stalinismului de tip Dej sau Ceaușescu. Ideologia comunistă este însă mai largă, dar mesajele clar Politice pot fi circumscrise de discursurile și materialele elaborate de Biroul Politic al Partidului Muncitoresc Român și eventual de materialele care au apărut sub egida Comitetului Central al P.M.R. Nu trebuie neglijate nici materialele sovietice, dar, se poate observa cum importanța lor scade în timp, după jumătatea anilor '60 dispărând, sau căpătând o conotație negativă. Receptarea acestor mesaje și clișee nu este însă uniformă și nici nu poate fi stabilită cu precizie.

Cele mai evidente preluări de clișee și mesaje politice sunt citatele. Dar, în afara citatelor, care nu conturează decât incomplet presiunea discursului liderilor, există și ea este cea mai răspândită între discursurile istoriografice politizate, maniera scrisului istoric care se lasă influențat "indirect" de sistem; acest fapt nu probează forma în care el protestează prin profesie, un clișeu foarte nociv în înțelegerea comportamentului intelectualului român în timpul totalitarismului, ci, din contră, eforturile istoricului de a fi pe linie, de a se cupla cât mai fidel la cerințele regimului și cu deosebire ale liderilor săi. Dar au existat totuși mesaje atât de bine conturate cu privire la maniera în care trebuia scrisă istoria, la figurile istorice care trebuiau să fie situate în prim planul cercetării istorice? Au atât de mare relevanță miturile istoriografice create de comunism? Au invadat ele dirijat scrisul istoric? A construit Gheorghiu Dej și ceilalți șefi comuniști o "istorie eroică" a românilor, sau a clasei muncitoare, cum se poate spune despre Nicolae Ceaușescu?

Numai analiza temeinică a discursurilor, a biografiei politice și "intelectuale" ale lui Gheorghe Gheorghiu Dej poate veni cu răspunsuri pertinente la astfel de întrebări.. Departe de tot ce poate fi denumit sub numele de cultura organizată social (universități, reviste intelectuale de prestigiu, grupări culturale, mediu de afirmare intelectual, cărți, studii în variate domenii, doctorate), Dej a păstrat, în pofida terorii anticulturale generalizate la nivelul întregii țări, un relativ respect față de intelectualii aliniați, față de scriitori, precum Sadoveanu sau Bacovia, teoreticieni literari, precum G. Călinescu și Tudor Vianu sau istorici, precum Andrei Oțetea. Bilanțul cultural al epocii Dej față de epoca despre Nicolae Ceaușescu este însă net defavorabil lui Dej.

Analiza Articolelor și Cuvântărilor lui Gh. Gheorghiu-Dej relevă foarte clar dogmatismul teoretic de care dădea dovadă liderul comunist; toate discursurile acestuia fac apologia regimului dictaturii proletariatului, a realizărilor economice, sociale și politice de după 1945, critică violent

Occidentul, și cu deosebire Statele Unite (până în 1955 când începe și o destindere relativă pe plan internațional). Destalinizarea începută în Uniunea Sovietică în 1956 nu produce în România decât critica foarte generală, fără nici un reflex practic, a “cultului personalității”. Antiintellectualismul, apologia Uniunii Sovietice, a noului regim “democrat”, antioccidentalismul au fost coordonatele după care se vor orienta o serie de studii istorice apărute în reviste de specialitate, sau (mă refer la “ideile” lui Dej) vor forma cadrul mental care a influențat direct, sau indirect, pe mulți dintre istorici. Lipsa simțului critic va parazita și acest tip de discurs istoriografic. Deosebit de importantă în contextul raportului între politică și o istoriografie de tip nou, “democratică”, “internaționalistă” și “de clasă”, este expunerea făcută la ședința lărgită a C.C. al P.C.R. din iulie 1946, intitulată *Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste*; aici Gh. Dej declanșează tirul atât împotriva vechiului regim românesc, a poziției “naționaliste” exprimate de Lucrețiu Pătrășcanu la Cluj, cât și împotriva revizionismului maghiar. Centrul de greutate al discursului cade, după părerea noastră, pe atacul împotriva lui Lucrețiu Pătrășcanu¹; din partea ungară sunt atacați numai “reacționarii maghiari” (vechea clasă politică maghiară), iar din cea românească “reacțiunea românească” (unde intrau și partidele istorice), dar și o serie de organizații de partid, în special din Transilvania; în sinteză, se poate spune, că în ciuda atacului aproape general pe care-l declanșă împotriva șovinismului și naționalismului, Gh. Dej nu era nici el foarte clar “lămurit” de “nocivitatea” acestuia. Linia de mijloc pe care încerca să se plaseze era consecința existenței a numeroase nelămuriri în interiorul Partidului Comunist, a inexistenței unei opțiuni ferme între naționalism și internaționalism. Internaționalism în acele condiții nu putea să însemne decât două lucruri: 1) fidelitatea și apologia Uniunii Sovietice, atitudini care nu se puteau separa și: 2) o atitudine cât mai defensivă în fața presiunilor autonomiste și antiromânești din

¹ Gh. Gheorghiu-Dej: *Poziția P.C.R. față de curentele șovine și revizioniste*, în: *Articole și Cuvântări*, ediția a IV-a, București, 1956: “Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că Lucrețiu Pătrășcanu, în discursul său de la Cluj, unde a afirmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populații din Transilvania, atât română cât și maghiară, noi izvoare de viață și noi căi de progres, îndreptând focul principal împotriva revizioniştilor unguri, nu a accentuat răspunderea politică a partidelor “istorice” în întreținerea urii șovine, în asuprirea națională la care a fost supusă în trecut populația maghiară din Transilvania și în provocările recente inițiate și organizate de către “partidele istorice”, p. 93.

cadrul populației maghiare din Ardeal, inclusiv, sau poate în primul rând, a comuniștilor unguri.

Un semn palid al viitoarei victorii a naționalismului stalinist părea să dea Gh. Dej în contextul intensificării luptei de clasă: “Pe tărâmul ideologiei și culturii se ascute de asemenea lupta de clasă în România. Ea se manifestă îndeosebi în lupta împotriva cosmopolitismului, reversul naționalismului. În urma muncii desfășurate de partid, oamenii muncii, intelectualii patrioți și progresiști resping cu hotărâre cosmopolitismul, indiferent dacă el se manifestă sub chipul ploconirii în fața putreii culturii a canibalilor imperialiști, sub cel al formalismului în artă sau al morganismului în știință. Documentele Academiei R.P.R. privitoare la poziția antipatriotică a *Revistei de oftalmologie*, ca și demascarea de către presa noastră de partid a unor poziții dușmănoase și a unor atitudini obiectiviste în poezie, în istorie, în lecții universitare, dovedesc ascuțirea luptei de clasă pe tărâmul ideologiei”². Dar cu câteva rânduri înainte se făcea apologia internaționalismului. Era în realitate destul de dificil de a fi în același timp și internaționalist și antic cosmopolit.

Trebuie precizat că în concepția lui Dej cosmopolitismul era reversul naționalismului, același statut avându-l și internaționalismul. Improprietatea termenilor era însă o trăsătură a discursului comunist. Esența era însă mult mai ușor de stabilit: erai internaționalist dacă făceai apologia Uniunii Sovietice, și respectai valorile noilor democrații populare (cu excepția iugoslaviei), și “cosmopolit” dacă erai “morganist”, “formalist”, sau apreciai cultura și valorile occidentale. Aproximativ aceeași idee se putea deduce din articolul său “Vigilența revoluționară a popoarelor” din 6 septembrie 1951: “Vigilența revoluționară cere intransigență cu adevărat bolșevică față de orice devieri de la internaționalismul proletar. Ea cere intensificarea muncii ideologice de educare a comuniștilor în spiritul intransigenței față de orice devieri de la marxism-leninism și de la internaționalismul proletar, în spiritul devotamentului nețărmurit față de democrația populară și socialism, față de patrie și de puternicul front al păcii și socialismului în frunte cu U.R.S.S., în spiritul devotamentului față de tovarășul Stalin”³. Gh. Dej nu era însă singurul lider comunist care nu se putea situa, în ciuda

² Gh. Gheorghiu-Dej: *Lupta de clasă în România în etapa actuală*, în: *Articole și Cuvântări*, p. 307.

³ *Op. cit.*, p. 422.

dogmatismului, pe o poziție fermă în privința raportului național - internațional, mai exact între o poziție românească și minoritățile, sau în problema raportului dintre internaționalism - cosmopolitism și patriotism (patrie). Într-un articol din 1944, Ana Pauker, educată la școala cominternismului, considera: "România care după primul război mondial devenise un stat cu diferite naționalități conlocuitoare⁴ nu a tras învățămintele necesare din politica dezastruoasă a Statului imperialist austro-ungar"⁵. Ea se situa, în noiembrie 1944, în condițiile în care în Transilvania acționau "Batalioanele Iuliu Maniu" (ulterior în acuzațiile comuniste "Bande de Iuliu Maniu") care pedepseau abuzurile foștilor fasciști maghiari, pe o poziție de condamnare a modului în care Ungaria stăpânise Transilvania până în 1918.

Însuși termenul de "naționalități conlocuitoare" va fi acela care va face carieră în timpul regimului naționalist - stalinist al lui Ceaușescu; mai categorică devenea Ana Pauker câteva rânduri mai jos: "Sub dictatura lui Carol al II-lea populația din Ardealul de Nord a trecut pragul robiei în temnița germano-maghiară ... e cert că în Ardeal numărul populației române întrece pe cel al populației ungare ... problema celor mai bune relații între poporul român și popoarele conlocuitoare din România rămâne de soluționat"⁶. Profesorul comunist T. Vescan în articolul "Ardealul va fi liber" insistă asupra saltului calitativ reprezentat de unirea Transilvaniei cu România: "Totuși prin însăși structura internă a României, Ardealul a ajuns într-o formă de stat mai evoluată decât aceea feudală - capitalistă a Ungariei, și prin aceasta s-a separat și mai mult de soarta Ungariei, încât forțarea istorică, pronunțată prin dictatul de la Viena, din 30 august 1940, a devenit, din acest punct de vedere, o încercare artificială pentru oprirea determinismului implacabil al istoriei"⁷.

Un lider comunist din imediată apropiere a puterii, istoric și sociolog prin formație, Miron Constantinescu, era însă foarte confuz în problema raportului național - minoritățile. Într-un articol semnificativ, din 2 decembrie 1944, după ce trece în revistă "răscoalele eroice" (1437, 1514, 1784, 1848) și menționa o serie de personalități agreabile

⁴ Deci nu vorbea de "popoare asuprite" așa cum foloseau documentele Partidului în perioada interbelică.

⁵ Ana Pauker: "Pentru prietenia între popoarele conlocuitoare", în: *Scânteia*, an. 1, nr. 59, 18 noiembrie 1944; ceea ce trebuia spus în titlu, putea fi omis în text.

⁶ *Ibidem*

⁷ T. Vescan: "Ardealul va fi liber", în *Scânteia*, an. 1, nr. 1, 21 septembrie 1944, p. 4

concepțiilor sale (Gheorghe Doja, Horia, Cloșca și Crișan, Petofi, Avram Iancu), vorbea de crearea în Transilvania a posibilităților “de trasare ale unui nou drum pe care să meargă popoarele din Ardeal”⁸. Miron Constantinescu lega aceste posibilități de impactul pozitiv al revoluției comuniste din octombrie 1917 și insista asupra asupririi la care a fost supus “poporul român ardelean” și “popoarele conlocuitoare”: “Ardealul a fost supus unei exploatare de jaf, poporul român ardelean a fost stors de vlagă în muncă, popoarele conlocuitoare au fost asuprite și terorizate; teroarea exercitată asupra populației maghiare n-a încetat nici un moment”⁹. Deși anul 1944 însemna “adevărată eliberare a Ardealului”, revoluția comunistă din 1919 din Ungaria crease și ea românilor “posibilități de liberă dezvoltare”¹⁰.

O expunere detaliată a “concepțiilor” despre istoria națională era raportul prezentat în ziua de 8 mai 1951 la adunarea solemnă în cinstea celei de-a 30-a aniversări a întemeierii Partidului Comunist Român intitulat *30 de ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin și Stalin*. Personalitățile menționate de Dej se înscriau în panteonul comunist: Stefan Gheorghiu, Ilie Pintilie, Pavel Tcacenco, Bela Brainer, Petre Gheorghe, Constantin David, Spiridon Vrânceanu. Constantin Dobrogeanu Gherea era supus unui aspru rechizitoriu: “propovăduiește o teorie putredă și antiproletară, de esență menșevică”, “reia concepția tactică mic-burgheză a menșevicilor”, “concepțiile oportuniste ale lui Gherea au exercitat o influență dominantă asupra conducerii Partidului Socialist, după care și-au prelungit influența nefastă și în Partidului Comunist, fiind nimicite abia la Congresul al V-lea al partidului nostru, în 1932”¹¹. Crearea Partidului Comunist Român era văzută ca o victorie “istorică a leninismului împotriva oportunistului și reformismului în mișcarea muncitorească din România. Partidul Comunist s-a plămădit în focul marilor lupte de clasă din România anilor 1918 - 1919 - 1920, în focul

⁸ Miron Constantinescu, “1 decembrie 1918”, în *Scânteia*, an. 1, nr. 72, 2 decembrie 1944.

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Miron Constantinescu, în condițiile luptei politice împotriva național-fărăniștilor, înțelegea să lege înfrângerea revoluției din 1919 de persoana lui Iuliu Maniu și să dea acțiunii românești un caracter politicianist: “În timpul revoluției socialiste maghiare din 1919, Iuliu Maniu a sprijinit represiunea sângeroasă împotriva muncitorilor și țăranilor unguri și neunguri ce luptau pentru o nouă viață”, în Miron Constantinescu, “Iuliu Maniu și clasa muncitoare”, *Scânteia*, an. 1, nr. 73, 3 decembrie 1944, p. 3.

¹¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și Cuvântări*, p. 363-364.

avântului revoluționar produs în țara noastră de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”. România devenise în primii ani de după primul război mondial o “colonie a imperialismului anglo-franco-american”, extrema dreaptă este condamnată cu virulență (Garda de Fier, creată și subvenționată de burghezie, acționează ca o organizație fascistă de șoc împotriva clasei muncitoare și poporului, ca agentură plătită a gestapoului (sic!), instruită anume pentru a sparge grevele și a organiza pogromuri diversioniste, educată în spiritul sălbăciei rasiste, al crimei și trădării intereselor naționale ale poporului român), ceea ce era foarte firesc în discursul comunist. După ce făcea un dur rechizitoriu guvernelor burgheze, cu deosebire a celor național-fărăniste, Dej stabilea și ierarhia factorilor care determinaseră actul de la 23 august 1944: 1) înaintarea Armatei Sovietice eliberatoare; 2) starea de spirit a poporului, plin de ură față de cotropitorii germani și față de dictatura fascistă; 3) izolarea clicii antonesciene; 4) panica și dezorientarea care au cuprins burghezia și moșierimea, aparatul de stat fascist, pe regele Mihai și cercurile reacționare, în frunte cu Maniu și Brătianu. Sintetic 23 august era “ziua eliberării României de către glorioasa Armată Sovietică, ziua doborârii dictaturii fasciste antonesciene de către forțele patriotice conduse de partid” ... “cea mai mare sărbătoare națională a poporului nostru”. Pe scurt, instaurarea comunismului în România era văzută ca o consecință firească, logică și logică a intervenției (împotriva fascismului) a Armatei Sovietice.

Cele 76 de pagini nu spun însă decât foarte puțin despre o mitologie istorică “coerentă”, despre un set cât de cât închegat de *mitografii* și clișee pe care istoricii comuniști să le folosească în studiile lor.

De la pluralismul istoriografic la monolitismul stalinist

Emergența rapidă spre structurile puterii a forțelor politice de extremă stânga a produs la scurt timp modificarea structurilor tradiționale în care se dezvoltase istoriografia națională, atât din punct de vedere instituțional, cât și al manierei de scriere, a universului tematic, a fundamentelor stilistice, a modului de informare (a materialului bibliografic), în sfârșit, a “cadrelor”. Noua epocă a fost numită “vârsta de mercur”¹². O parte dintre istoricii consacrați sunt treptat eliminați din sistemul universitar. Primul vizat a fost Gheorghe Brătianu, care a fost exclus întâi din Universitate și apoi de la conducerea Institutului de Istorie Universală pe care-l conducea după moartea întemeietorului său, Nicolae

¹² Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Institutul European, 1996, p. 83.

Iorga. Eliminarea din aceste posturi a fost urmată de o grea perioadă de domiciliu forțat și de detenție, încheiată cu moartea istoricului, în închisoarea Sighet, în 1953¹³.

Cel mai mare adversar - pe plan istoriografic - al lui Nicolae Iorga, istoricul C.C. Giurescu a scăpat câțiva ani de valul stalinisto-jdanovist, dar a fost și el arestat la data de 6 mai 1950 și închis la Sighet¹⁴. A ieșit din închisoare la 5 iulie 1955.

A revenit mai întâi la Institutul întemeiat de fostul său dușman, unde lucrase din iulie 1948 (după excluderea de la catedră) pentru ca apoi, în urma unor eforturi care rămân a fi stabilite, să revină la Facultatea de Istorie din București. Petre P. Panaitescu a fost unul dintre puținii istorici consacrați în anii '30 care s-a strecurat relativ ușor prin deșertul stalinist. După o scurtă detenție în lagărul de la Caracal este recuperat și integrat în echipa lui Roller în munca de editare a corpusului de documente medievale.

Nici arheologia nu a fost scutită de imixtiunile politicului. Stalinismul s-a declanșat necruțător împotriva unor specialiști, care făcuseră imprudența de a se angaja în activitatea politică de extremă dreaptă. Vladimir Dumitrescu a fost arestat în timpul unei campanii de săpături în Moldova. După câțiva ani de închisoare și lagăr (22 iulie 1952 - 28 mai 1955) a continuat munca de cercetare în Institutul de arheologie¹⁵.

Epurarea oamenilor a fost sincronă cu cea a cărților. Până la 1 noiembrie 1948 fuseseră epurate mii de titluri de carte română și străină, care contraveneau noului regim: Printre aceste titluri se găseau opere și studii istorice de o valoare deosebită, precum și unele lucrări de propagandă, realizate de istorici, precum: Nicolae Iorga (*Basarabia noastră*, 1912; *Ceea ce a fost la 24 Ianuar și ce trebuie să fie azi*, 1940; *Conferințe și prelegeri*, 1943; *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia; Cugetare și faptă germană; Hotare și spații naționale*, 1938; *Idei asupra problemelor actuale*; un total de 28 de titluri); Gh. Brătianu

¹³ Maria G. Brătianu, *Gh. I. Brătianu, Enigma morții sale*, București, 1997, p. 13.

¹⁴ Constantin C. Giurescu: *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet*, editori Lia Ioana Ciplea și Dinu C. Giurescu, București, 1994. Există suficiente studii despre închisoarea Sighet: dr. Nuțu Roșca, "Închisoarea miniștrilor" în: *Închisoarea din Sighet acuză 1950-1955*, Baia Mare, 1991; Cicerone Ionițoiu, *Cartea de aur a rezistenței românești împotriva comunismului*; referințele bibliografice le-am preluat din volumul de memorii al lui C. C. Giurescu, p. 194.

¹⁵ Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele. Memorii*, postfață de Silvia Marinescu - Bâlcu, București, 1994.

(Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu, 1939; *File rupte din cartea războiului*; *L'Italia e la Romania nella realizzazione della loro unita nazionale*, 1940; *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, 1943; *La politique exterieure du roi Charles I-er de Roumanie*, 1940; *La Roumanie et l'U.R.S.S.*, 1936, dar mai ales *Une énigme et un miracle historique, le peuple roumain*, 1937; *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, 1945; *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări*, 1944 - 1945; *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, 1944 - 1945; *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal*, 1944 - 1945); Ion Lupaș (*Factorii istorici ai vieții naționale românești*, 1919; *La Transylvanie, coeur de la vie roumanie*, 1942; *Studii, conferințe și comunicări istorice*, 1928; *Studii istorice*, 1943); Mihail Kogălniceanu (*Cuvântări*, 1940; *Scrieri și discursuri*, 1939), Bogdan Petriceicu Hașdeu (*Oameni mari ai României, Ioan Vodă cel Cumplit 1572 - 1574*, 1942), C.C. Giurescu (*Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, 1941; *Transilvania. Schiță istorică*, 1943), P.P. Panaitescu (*Corespondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc 1806 - 1810*; 1933; *Herkunft der Bevölkerung der neuen Dobrogea*, 1940; *Originea populației în Dobrogea nouă*, 1940; *Nicolae Bălcescu, 1928; Români și bulgari*)¹⁶, Silviu Dragomir (*Die siebenburgische Frage*, 1941); *La Transylvanie avant et apres l'arbitrage de Vienne*, 1943; *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, 1934; *Studii și documente privitoare la revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848- 1849, Istoria revoluției*, 1946¹⁷; *The ethnical minorities in Transylvania*, 1927), Ion Nistor (*Aspecte geopolitice și culturale din Transilvania*, 1942; *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voevodale*, 1944; *Basarabia sub gospodăria românească*, 1941; *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția*, 1943; *Der nationale Kampf in der Bukovina; Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii slavone în biserica românească*, 1934); Victor Papacostea (*Un observator prusian în Țările Române acum un veac*, 1942), Vladimir Dumitrescu (*L'art préhistorique en Roumanie*, 1939), Dimitrie Onciu (*Alegerea*

¹⁶ Posibil ca epurarea să se fi referit la recenzia articolului lui P. Mutafciiev, "Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays Danubiens", Sofia, 1932, făcută de P.P. Panaitescu în *Revista istorică română*, III, 1933.

¹⁷ Posibil ca cenzura să se fi referit la volumul *Studii și documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania*, vol. I-III și V, Sibiu, 1944-1946.

regelui Carol I al României; 1906 *Din istoria României*, 1906)¹⁸; reviste academice (*Arta și Arheologia*, *Revue de Transylvanie*, 1936, *Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii Istorice*, III, tom XXVII, 1944 - 1945, 1946; *Bulletin de la section historique*, tom XIX, 1945; *Bulletin de la Section Historique - Histoire - Géographie - Sciences Sociales*, 1913 - 1939, tom XXVI, 1945). Andrei Oțetea și Ștefan Zeletin nu figurau cu nici un titlu.

Ofensiva ideologică a noului regim lovea în toate fostele direcții ale culturii române cu excepția “culturii progresiste” și a celei de inspirație marxistă. Un atac violent l-a reprezentat broșura lui Leonte Răutu¹⁹ *Impotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*. Această broșură era de fapt un act de acuzare a culturii românești atât în direcția ei națională, cât și în cea care insista pe corelarea cu cea europeană²⁰. Primul concept vizat era *cosmopolitismul*. El “cultiva

¹⁸ Nu există, cu o excepție, studii asupra epurărilor efectuate în bibliotecile publice și particulare, după 1948; cert este că această epurare a lovit în lucrări dintre cele mai importante ale culturii române; în plus trebuie precizat că *damnatio memoriae* lovea indirect și acele opere nevizate, dar care fiind scrise de mari istorici - ne referim la marile sinteze de istoria românilor - ieșeau din circuitul normal științific și nu puteau fi consultate decât de câțiva specialiști; justificările găsite în 1948 pentru aceste distrugerii culturale sunt de un cinism și grobianism crase: “Odată cu lichidarea regimului fascist din România s-a pus problema lichidării tuturor moștenirilor pe care acesta le lăsase în urma sa. Una dintre cele mai grele moșteniri era aceea a enormei cantități de material tipărit propagandistic. În acțiunea ei criminală de a menține cu orice preț poporul în ignoranță și obscurantism reacțiunea a folosit toate mijloacele care puteau să o ajute la aceasta”, în *Ministerul Informațiilor Comisia pentru aplicarea articolului 16 din Convenția de armistițiu. Publicațiile scoase din circulație până la 1 iunie 1946*, București, 1946.

¹⁹ Interesantă este perspectiva psihologică și sociologică realizată de Vladimir Tismăneanu: “Biografia lui Răutu trimite la o anumită categorie din tipologia morală a stalinismului. Născut într-o familie iudeo-basarabeană înstărită, Răutu a intrat în P.C.R., aflat în ilegalitate în perioada studenției sale”; vizitează U.R.S.S., devine redactor șef la *Scântea*, redactor - șef la secția română de la Radio Moscova; întors în țară, în 1945, “Leonte Răutu a fost probabil cel mai titrat discipol est-european al lui Jdanov. Răutu a supraviețuit seismului politic din 1956 și a rămas unul dintre cei mai apropiați consilieri ai lui Gh. Gheorghiu Dej până la moartea liderului de partid român, în martie 1965, în: Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa răsăriteană*, Iași, 1997, p. 98.

²⁰ Această disjuncție este categoric forțată, dar ea ne este impusă de “axiologia” și “clasificările” procurorului cultural stalinist. În realitate, întreaga cultură românească autentică are filiații profunde cu cea europeană. Există și creatori cărora ne este dificil să le găsim surse de inspirație, sau filiații livrești cu spații culturale europene. Răutu sesiza această situație și nu făcea referire la Creangă sau Sadoveanu, de exemplu.

ploconirea slugarnică în fața “culturii” burgheze, imperialiste”, “se știe care sunt canalurile (sic) prin care concepția cosmopolită se infiltrează în lumea intelectualității: ploconirea, servilismul față de cultura burgheză, vorbăria despre comuniunea între oamenii de știință progresiști și reprezentanții științei burgheze reacționare”. Era incriminat “nihilismul național, adică negarea a ceea ce are valoros și progresist fiecare popor în istorie și cultură”. Istoricii erau vizați și mobilizați direct: “Istoricii noștri mai au în fața lor sarcina neîmplinită de a descoperi izvoarele cosmopolitismului în toată istoria claselor exploatatoare ale țării noastre”²¹. Titu Maiorescu, Nae Ionescu, Mircea Florian, Lucrețiu Pătrășcanu erau atacați violent, fără nici un scrupul moral sau intelectual²². În știința istorică se falsificase, după teoriile lui Răutu, originea poporului român și limbii române, “ascuzându-se documentele și faptele istorice care vorbeau despre rolul important al elementului slav în formarea poporului și limbii române”. Teoria latinității era și ea vizată: “... a fost folosită pentru a izola România de vecina și aliata ei firească, Rusia și a crea un suport științific planurilor expansioniste ale puterilor occidentale și în special ale Franței”²³. Fapte, concluzii, ipoteze culturale și personalități științifice erau “desființate”. Așa era cazul teoriei descălecatului, al rolului tinerilor cu studii la Paris în timpul revoluției din 1848, al lui Gh. Brătianu, C. Gulian (care se va alinia ulterior rapid stalinismului cultural). Impactul teoretic al stalinismului se accentuează după 1948, devenind unicul criteriu de evaluare teoretică a procesului istoric.

Dictatorul istoriografiei românești, în anii '50, este considerat - pe drept cuvânt - Mihail Roller. Născut la 6 mai 1908 și mort la 21 iunie 1958, Mihail Roller nu a reprezentat nimic în istoriografia română până în

²¹ Leonte Răutu, *Împotriva cosmopolitismului și obiectivismului burghez în științele sociale*, București, 1949, p. 28.

²² Lucrețiu Pătrășcanu este acuzat că ia pe față atitudine împotriva spiritului de partid în filozofie: “filozofia sa este un apanaj al intelectualității și micii burghezii și de abia mâine ea (filozofia) va putea <poate> cuceri o parte a muncitorimii”. Pătrășcanu “încearcă să escamoteze caracterul adânc reacționar contrarevoluționar al curentelor filozofice burgheze. Vorbind despre curentul mistic creat de *Gândirea*, Pătrășcanu afirmă că acesta n-a avut urmări importante și că singurul său efect a fost doar *mitul lui Petrache Lupu*” (referire la lucrarea *Curenți și tendințe în filozofia românească*), *ibidem*, p. 37-38.

²³ *Ibidem*, p. 39.

1944²⁴. Cu studii “superioare” la Moscova (necrologul său din revista *Studii* nu menționează nimic în acest sens), Roller s-a angajat într-o masivă acțiune de rescriere a istoriei naționale. Eforturile sale au dus la impunerea unei viziuni cumplit de dogmatice asupra diferitelor evenimente ale istoriei naționale. Incepând cu cucerirea romană și terminând cu Lucrețiu Pătrășcanu și “devierea” Anei Pauker și a lui Vasile Luca, întreaga istorie națională a fost răstălmăcită și falsificată. În modul cel mai grosier s-a insistat pe “luptele de clasă”, pe factorul benefic slav, pe caracterul “spoliator și trădător” al boierimii, dar mai ales al burgheziei.

În 1948 Roller stabilea care ar fi trebuit să fie direcțiile noii istoriografii române. Acestea erau: mișcările sociale ale sclavilor, țăranilor, orășenilor și muncitorimii, realizarea unei istorii științifice a literaturii și culturii române, intensificarea cercetărilor arheologice, analiza problemelor sciților, a “procesului de descompunere a societății primitive și apariția sclavagismului”. El forța și câteva uși deschise criticând tezele vechii istoriografii care ar fi admis “domnia întunericului pe cei aproape 1000 de ani din vremurile migrațiunii popoarelor și până la întemeiere”²⁵. Roller insista asupra partinității istoriei, a caracterului științific al acesteia (în sens ideologic, însă) și ataca “șovinismul” fostei istoriografii; totodată preciza sprijinul dat de știința istorică sovietică, critica “practicismul” (tehnicismul lucrărilor științifice, îndeosebi al celor din domeniul arheologiei)²⁶.

El a fost coordonatorul unei serii de documente medievale²⁷, inutilizabilă de către specialiști chiar din momentul apariției sale. Din 1955 a lucrat ca prim adjunct al directorului Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. Membru al Academiei R.P.R. din 1949, laureat al Premiului de Stat. Moartea sa a fost o ușurare pentru întreaga breaslă a istoricilor, necrologul fiind semnat cinic și rece “un

²⁴ În 1937 publica un rudimentar și apologetic studiu de “istorie socială” intitulat: “1920. Contribuție la istoria socială a României”. El se referea la greva generală din acel an.

²⁵ Mihail Roller, “Sarcini noi în studiul istoriei României”, în: *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, I, ianuarie - martie, 1948, pp. 128 - 134.

²⁶ Mihail Roller, “Realizări și sarcini noi pe tărâmul științei istorice”, în: *Studii. Revista de istorie și filozofie*, IV, anul 2, oct. - dec. 1949, pp. 23 - 24.

²⁷ La vocea “Documente privind istoria României” din *Enciclopedia istoriografiei românești*, pp. 404 - 405, sunt amintite deficiențele acestei serii de izvoare: nepublicarea originalelor, lipsa de unitate în traducerea unor termeni de epocă, greșeli de traducere, inexistența indicilor pentru Moldova și Transilvania, omiterea unor documente.

grup de tovarăși”²⁸. Imaginea această întunecată, fără a fi cu nimic falsă, trebuie însă corelată cu o referință inedită referitoare la poziția științifică și politică a lui Roller. Fără a fi prin nimic revoluționară (în sensul de liberală) ea ajută la o mai bună înțelegere a “destinderii” de la sfârșitul anilor '50 și la îndepărtarea lui Dej de Uniunea Sovietică, prin reconsiderarea elementului național. Despre ce este vorba? În arhiva personală a lui Dej, păstrată încă la Pitești, pe care am putut-o consulta acum câțiva ani, se afla și un studiu, de altfel - judecând după criteriile “naționale” - inofensiv, al lui Roller, referitor la participarea armatei române la războiul antihitlerist. Studiul intitulat “Participarea poporului român la lupta antifascistă de eliberare în anii 1944 – 1945”, a fost, după indicațiile pe care le conține, prezentat la consfătuirea istoricilor de la Leipzig din 30 XI 1957. Ajuns printre hârțiile personale ale lui Dej, în împrejurări pe care încă nu le cunoaștem, studiul, deși nu neagă rolul armatei sovietice (nici nu ar fi avut cum), insista asupra “factorilor interni”, adică Partidul Comunist, armata română. Importante sunt notațiile lui Dej pe marginea studiului: “bine”, “foarte bine” (f.b.), “obiectiv”, “respectă adevărul istoric”. Acest studiu marca poate o ascunsă și tardivă regăsire de către autor a drumului către naționalismul de tip stalinist către care șefii săi făceau primii pași²⁹.

Mihail Roller înțelegea să-și retipărească în 1956 o serie de studii pe care le scrisese și tipărise înainte; istoricul stalinist se referea la popor, ca făuritor al istoriei, la revoluții, la anul revoluționar 1848, la personalități, precum Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, la unirea Moldovei, Munteniei și Olteniei (!) și politica Rusiei, la războiul de independență, Constantin Dobrogeanu Gherea, răscoala țăranilor din 1888, la revoluția democratică din Rusia din 1905, la Ștefan Gheorghiu, revoluția din 1917 și atitudinea flotei române față de acest eveniment³⁰. Evaluarea personalității lui Nicolae Bălcescu și a evenimentelor din 1848 sunt relevante pentru maniera în care istoriografia aservită regimului reflecta evenimentele și procesele istorice. Roller considera că: “regimul burghez - moșieresc a căutat să dea uitării sau să falsifice adevărata înfățișare a lui Bălcescu”; “Bălcescu nu s-a ridicat la înălțimea socialismului științific. Dar Bălcescu, datorită faptului că a fost legat de lupta poporului, a depășit

²⁸ *Studii. Revistă de istorie*, an XI/1958, nr. 3, p. 159.

²⁹ Arhivele Militare Pitești, Fond *Gheorghe Gheorghiu Dej/Personale*, nepaginat.

³⁰ Mihail Roller, *Studii și note științifice privind istoria României*, București, 1956.

ideologia burgheză și a fost în epoca sa purtătorul ideilor celor mai înaintate din țara noastră, întrecând în unele probleme pe socialiștii utopiști din apus”³¹. Bălcescu, în concepția lui Roller, a depășit socialismul științific, a luptat împotriva feudalismului, se “găsea pe aceeași poziție de luptă cu Rusia populară, împotriva țarismului”, “a înțeles just conținutul reacționar al țarismului”. Pregnant se dovedea rolul progresist al lui Bălcescu în aprecierea pe care o făcea revoluției ungare de la 1848; acesta “a luptat pentru victoria revoluției maghiare, legând victoria acesteia de reapriinderea flăcării revoluționare în Țările Române”. Infamant era, prin opoziție, locul și rolul lui Avram Iancu: “Gruparea condusă de Avram Iancu, alăturându-se la început habsburgilor (cu h mic), a servit contrarevoluția”. În sprijinul afirmațiilor sale Roller da un citat din Bălcescu: “... Am văzut eu însumi, roșindu-mă de rușine, că românii se luptară pentru libertate sub steagul celui mai mârșav, mai cumplit și mai învechit despotism; este adevărat că românii se lăsară a fi înșelați de austriaci, care exploatarea eroismul și jertfele lor”. În alt loc Roller este și mai categoric: “Poziția progresistă sau reacționară a fiecărui grup social sau curent politic din Transilvania poate fi astfel ușor stabilită. Se găseau pe o poziție progresistă aceia care se plasau de partea revoluției maghiare și ajutau la reapriinderea flăcării revoluționare în Europa și pe o poziție reacționară aceia care se opuneau acestui lucru”³². Roller nu era însă ferm convins de justetea punctului de vedere “revoluționar maghiar”: “Poziția greșită referitoare la problema națională a guvernului maghiar, condus de Kossuth, care nu rezolva problema națională, prilejuiește adâncirea prăpastiei care se ivește între populația română răsculată și Ungaria revoluționară”³³.

Avram Iancu era însă considerat printre principalii vinovați de înfrângerea revoluției maghiare și de neintegrarea românilor în efortul militar maghiar: “Dar o parte din români, sub conducerea lui Avram Iancu, persista un timp în poziția greșită exprimată în platforma condiționării unirii cu ungurii de recunoașterea lor ca a patra națiune”³⁴. Trunchieri și chiar aberații apar în explicarea motivațiilor social - spirituale ale revoluției de la 1848: “În Moldova și Țara Românească,

³¹ *Op. cit.*, p. 12.

³² *Op. cit.*, p. 108.

³³ *Op. cit.*, p. 114.

³⁴ Mihail Roller, *op. cit.*, p. 115.

populația română de religie ortodoxă a avut de înfruntat biserica oficială a imperiului otoman - cea mahomedană cu care se ciocnea uneori”³⁵.

Ostilitatea politică și ideologică față de burghezie din anii '50 se regăsea în discursul istoriografic utilizat îndeosebi în dezbaterile istoricilor “de partid”.

În cursul unei astfel de dezbateri istoriografice un activist de partid arăta “rolul nefast al burgheziei românești, care nici măcar nu are meritul să fi condus revoluția burghezo - democrată până la capăt. Trădarea de către burghezie a revoluției din 1848 trebuie demascată cu toată tăria. Este necesar să se arate că timp de 100 de ani burghezia n-a vrut să rezolve sarcinile revoluției burghezo - democratice”³⁶.

La rândul său, Mihail Roller declara: “istoriografia burgheză a negat sau a falsificat rolul clasei muncitoare în dezvoltarea istorică a societății ... încă nu este clar istoricilor locul ce se cuvine tratării luptei clasei muncitoare, a partidului în cadrul istoriei patriei și nici profilul care trebuie să-l aibă manualul de istorie a partidului ... burghezia s-a transformat într-o clasă reacționară și apoi contrarevoluționară”. După ce aducea laude proletariului, ataca social - democrația: “Am preluat și o serie de resturi ale social - democratismului, concretizate la noi prin teoriile nefaste, menșevice ale lui C. Dobrogeanu - Gherea”³⁷. Alianța pentru răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza și venirea principelui Carol erau tratate în același registru: “Înfăptuirea monstruoasei coaliții burghezo - moșierești ... a căpătat o formă relativ încheagată atunci când în fruntea ei a fost pus prusacul de Hohenzollern”³⁸. Roller trasa și direcțiile pe care trebuia să le urmeze manualul de istorie a partidului: “Lămurirea caracterului revoluției în fața căreia stătea proletariatul din țara noastră și aplicarea la condițiile concrete ale României a învățaturii leniniste, rolul de hegemon al clasei muncitoare în desăvârșirea revoluției burghezo - democratice, însemnătatea istorică a alianței clasei muncitoare cu țărănimea, rezolvarea marxist - leninistă a problemei naționale, problema trecerii la revoluția socialistă”³⁹.

³⁵ Mihail Roller, *Despre anul revoluționar 1848 în Moldova, Țara Românească și Transilvania*, în, *Studii și note științifice privind istoria României*, București, 1956, p. 83.

³⁶ *Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.*, nr. 2/1955, p. 97.

³⁷ *Op. cit.*, p. 104.

³⁸ *Op. cit.*, p. 106.

³⁹ *Op. cit.*, p. 108.

Pozițiile istoricilor de partid erau influențate și de originea etnică a acestora; argumentele ideologice erau folosite pentru a tranșa probleme de natură etnică; astfel Ladislau Banyai, intelectual de origine maghiară, care ocupa poziții importante în învățământul universitar⁴⁰, aprecia: “în capitolul II, din cauza omiterii mișcării muncitorești din Transilvania, nu este expus în întregime procesul de trădare al social -șoviniștilor în problema războiului și în problema națională. Aici mă refer la subordonarea secției române a P.S.D. din Ungaria față de partidul național al burgheziei românești din Transilvania.”⁴¹ Banyai vorbește despre necesitatea menționării rolului “șpionului Pătrășcanu în răspândirea naționalismului în sânul partidului”⁴².

Clara Cușnir - Mihailovici, activistă de partid convertită în istoric de profesie, insista pentru alinierea la indicațiile conducerii de partid:” în stabilirea și definitivarea periodizării istoriei partidului nostru trebuie folosită periodizarea indicată de tov. Gh. Gheorghiu Dej în raportul prezentat cu prilejul aniversării a 30 de ani de la înființarea partidului nostru”⁴³. Considera că trebuie menționată “lupta împotriva comunismului și a șovinismului burghez - ideologia otrăvitoare folosită în mod sălbatic de către clasele exploatare”⁴⁴.

Aurel Roman, unul dintre controlorii ideologici ai Institutului de Istorie al Academiei, adjunct al directorului acestuia, rupea istoria partidului de cea a țării, tocmai pentru a-și dovedi atașamentul profund față de regim: “Eu cred că criteriile care trebuie să stea la baza periodizării istoriei partidului nostru nu pot fi identice cu criteriile care stau la baza periodizării istoriei R.P.R.”⁴⁵.

Pe o poziție importantă atât politic, dar și al prestigiului generat de politică în societate, se situa Petre Constantinescu - Iași. Fără a fi un necunoscut înainte de 1944, el se remarcase prin pozițiile sale comunisto -

⁴⁰ Născut la 17 noiembrie 1907, profesor universitar la Facultatea de Istorie, Cluj (1946 - 1957), și la Facultatea de Istorie, București (1958 - 1975); rector al Universității Bolyai din Cluj (1952 - 1956); director la Institutul de Istorie “Nicolae Iorga” (1958-1967); membru și vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice (1970); membru corespondent al Academiei R.S.R. (*Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific Ștefan Ștefănescu, București, 1978, p. 44).

⁴¹ *Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.*, nr. 2/1955, p.112.

⁴² *Op. cit.*, p. 113.

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ *Ibidem*, p. 117.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 121.

marxiste adoptate la Universitatea din Chișinău. Constantinescu - Iași adusese câteva contribuții asupra istoriei artei și realizase o periodizare asupra istoriei românești. Într-un bilanț asupra istoriografiei românești din deceniul 1944 - 1955 susținea că arheologia devenise “un bun cultural științific al întregului popor (în opoziție cu fosta arheologie)⁴⁶, nu ocoala “problema populației autohtone a daco-geților”, dădea o interpretare puțin nuanțată stăpânirii romane (“nu numai o cotropire de către un stat mai puternic a unui popor “barbar” de pe teritoriul țării românești, ci curmarea, prin violență, a unui proces de dezvoltare dintre cele mai promițătoare, nimicirea unui stat în plină desfășurare a forțelor sale economice, politico-sociale și culturale”). Revenea asupra rolului important al slavilor, acuza fosta istoriografie de susținerea tezei inexistenței “unei etape feudale în dezvoltarea istorică a societății românești (“fără a numi un istoric care ar fi susținut așa ceva), se declara împotriva “descălecatului” (aluzie la Gh. Brătianu, fără a înțelege sensul “mitologic” al acestui act de întemeiere), menționa lupta de clasă, “colaboraționismul” boieresc. Referința sa politico-iedologică era articolul lui Dej “30 de ani de luptă a Partidului sub steagul lui Lenin – Stalin”. Un articol care arăta destul de bine confuzia și nehotărârea care domnea în abordările politice comuniste imediat după război în problema națională (și care se reflecta și în manifestările istoriografice comuniste) se intitula “Ardealul în trecutul poporului român”. Aici P. Constantinescu Iași preamărea ocupația romană (Dacia Felix), “distrusă de năvălirea barbarilor germanici”. Urma în viața populațiilor din Ardeal un recul, interveneau apoi slavii, “mai blânzi decât neamurile germanice și mongolice”; o dată cu instaurarea stăpânirii feudale maghiare conducătorii români își trădau “frații de suferință”. Nici Mihai Viteazul nu era bine văzut, el fiind acuzat că asuprise pe țărani din Ardeal. Reforma era “străină de români”. Simion Bărnuțiu și Papiu Ilarian “duceau lupta (revoluția de la 1848) mai mult pentru drepturile naționale în statul habsburgic decât pentru o adevărată libertate națională și socială”. Avram Iancu este considerat “erou al revoluției”, dar “problema lui Avram Iancu rămâne deschisă, până la definitiva *deslegare a cazului său* (subl.n)”. Opoziția dintre români și maghiari nu avea decât un fundament economic, 1 decembrie 1918 era “o ușoară revoluție”, dictatul de la Viena era o “trădare”, comisă însă cu aprobarea unor falși fruntași ardeleni; după 1944

⁴⁶ P. Constantinescu Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1945 - 1955*, 1955, p. 12 și urm.

renaște “șovinismul românesc de dominație al naționaliștilor înguști”; Iuliu Maniu era deja “omul vechi cu concepții reacționare de desbinare între națiuni, antimaghiar și antidemocratic”⁴⁷. P. Constantinescu-Iași excelează și în prezentarea encomiastică a relațiilor româno-ruse. Dacă unele date sunt, sau pot fi reale, cele de istorie interbelică sunt viciate de interesul politic imediat. Dintre revoluționarii muncitori care ar fi înțeles însemnătatea apropierei și adoptării modelului sovietic sunt amintiți I.C. Frimu și Al. Constantinescu; indiferent la opțiunile majorității clasei politice care privea cu maximă circumspecție Uniunea Sovietică și politica sa externă “poporul român a știut că noul regim sovietic instaurat la vecinii săi este cel mai apropiat de el și năzuințele sale, că acolo nu mai există un regim dornic de războaie și expansionism”⁴⁸.

Relațiile ulterioare cu Uniunea Sovietică sunt răstălmăcite; astfel de-abia în 1934 este recunoscut de către guvernul român noul stat. Absolut nici un om politic (fie el și comunist) nu este amintit, cu excepția unei referiri indirecte la autor. Dintre oamenii de cultură favorabili prieteniei cu U.R.S.S. sunt menționați: Alexandru Sahia, Ion Bianu și G. Țițeica, iar dintre cei apropiați cultural de Rusia țaristă: B.P. Hașdeu, Gh. Asachi, Alexandru Odobescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Donici, Costache Negruzzi. Unii dintre ei, cum am arătat mai sus deja, prin unele lucrări de-ale lor, erau proscriși.

În domeniul epocii vechi și cu deosebire al perioadei de trecere spre feudalism, C. Daicoviciu, istoric consacrat încă înainte de 1944, se aliniase imperativelor partinice. Linia urmată de Daicoviciu era “caracterul trecător și secundar al stăpânirii populațiilor germanice, hunice și avare asupra teritoriului Daciei; rolul slavilor în procesul de formare a limbii și poporului român; întărirea romanității prin contactul populației băștinașe din Dacia cu romanitatea sud-dunăreană; importanța dovezilor arheologice în stabilirea componenței etnice a populației, ocupațiile economice ale populației ce determinau formațiuni politico-sociale cu caracter feudal”⁴⁹. Critica cea mai dură adresată pozițiilor partinice a lui Constantin Daicoviciu a venit din partea unui coleg

⁴⁷ P. Constantinescu-Iași, *Ardealul în trecutul poporului român*, București, 1945.

⁴⁸ Idem, *O prietenie de veacuri. Scurt istoric al relațiilor dintre popoarele român și rus*, București, 1957, p. 139.

⁴⁹ “<Istoria României>, sarcina principală a istoricilor din patria noastră: Realizări și probleme <Considerațiile> acad. C. Daicoviciu. *Istoria străveche*”, *Studii*, XIII, nr. 3/1960, p. 9.

arheolog, Radu Vulpe. În cadrul dezbaterilor din cadrul sesiunii anuale a secției de științe istorice, filosofice și economico-juridice a Academiei R.P.R., din 21 -24 decembrie 1953, Radu Vulpe a supus unei critici necruțătoare comunicarea lui C. Daicoviciu “Poziția antiștiințifică a istoriografiei burgheze române cu privire la daci”. Vulpe, după ce a prezentat câteva aspecte pozitive ale comunicării, s-a pronunțat împotriva prezenteismului în abordarea pozițiilor oamenilor de știință din trecut, s-a declarat în dezacord cu concepția “statică” a lui Daicoviciu în analiza contribuțiilor referitoare la daci ale lui Cezar Bolliac, ale Școlii Ardelene, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga, Ion Andrieșescu, Vasile Pârvan “fără a ține seama de deosebiri de epocă, de concepții, de competență, fără a evidenția evoluția imensului drum parcurs de la naivul exclusivism al lui Petru Maior la monumentală monografie “Getica”, în care, Vasile Pârvan impunea conștiinței noastre etnice, așa cum nu făcuse nimeni înaintea sa, măreția poporului geto-dac”⁵⁰. Radu Vulpe s-a pronunțat categoric împotriva caracterizării lui Pârvan de către Daicoviciu drept “mistic”. Vulpe nu a fost de acord, de asemenea, cu atribuirea lui Pârvan a unei tendințe “pan-dacice”; “celtismul” care l-ar fi caracterizat pe Pârvan este pus în termeni rezonabili de Vulpe, iar atenția lui Pârvan față de sciți este subliniată (Daicoviciu îi reproșa lui Pârvan lipsa de interes pentru aceștia). Vulpe mai face câteva reproșuri întemeiate, de mai mică importanță arheologului clujean. Ceea ce este important în această critică este poziția foarte serioasă, nepartinică și (cumva explicabilă) decența față de moștenirea culturală pe care înțelegea să o adopte un arheolog profesionist față de alt arheolog, tot profesionist, dar care era tributatar atât politicului (regimului) cât și clișeele sale ideologice (ura față de populațiile occidentale fie latine, fie germanice, insistența pe cele răsăritene). Daicoviciu făcuse și va continua să facă alături de activitatea de cercetare și învățământ și una politică.

Andrei Oțetea, aflat în 1960, deja la conducerea Institutului de Istorie al Academiei (care își va relua numele de “Nicolae Iorga”, în 1970) în articolul “V.I. Lenin despre principiile de bază ale istoriografiei marxiste” scria: “Istoriografia și sociologia *burgheze* nu au făcut decât să urmeze soarta clasei de care erau legate și ale cărei componente erau. Istoriografia burgheză s-a caracterizat întotdeauna - chiar și atunci când burghezia juca un rol progresist - prin tratarea idealistă a fenomenelor

⁵⁰ Radu Vulpe, “Dezbateri”, *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, I, anul 7, ianuarie - martie 1954, p. 169 - 175; mai puțin bătaioasă “critică” lui Ion Nestor, renumit pentru causticitatea erudită a criticilor sale.

sociale ... istoriografia și sociologia burgheză aveau menirea să împiedice cunoașterea legilor istorice care indicau inevitabilitatea dispariției capitalismului și triumfului socialismului”⁵¹.

Cel mai direct vizată de Oțetea a fost școala neokantiană: “Teoriile neokantiene și cele asemănătoare condamnă istoria la o simplă adunare și prezentare a materialului documentar, fără a sesiza legătura dintre fenomene, fapt care transformă istoria într-o colecție haotică de evenimente și fapte personale”⁵². Atacul era absolut gratuit, pentru a nu-l numi de-a dreptul fals. Dimpotrivă, neokantianismul a reprezentat efortul teoretic cel mai consistent de stabilire a statutului ontologic al istoriei, de stabilire a unei coerențe logice⁵³. Oțetea avea în vedere următoarele merite ale lui Lenin: importanța determinantă a relațiilor de producție în explicarea societății, rolul maselor, importanța conceptului de formațiune socială. Tonul, spiritul și conținutul articolului ne încredințează că a fost vorba de un articol de serviciu care nu putea impieta foarte mult asupra conținutului operei propriu-zise⁵⁴. Andrei Oțetea a mai căutat să precizeze raportul dintre marxism și cercetarea istorică într-un articol din 1965⁵⁵. El rediscuta problema periodizării, contrazicându-se însă pe parcursul articolului; astfel dacă la pagina 47 spunea că orânduirea feudală dura din secolul X până în 1848, câteva pagini mai jos susținea că “linia de demarcație dintre orânduirea feudală și cea capitalistă ar trebui fixată la 1821, nu la 1848. În rest, Oțetea făcea considerații generale despre rolul maselor populare, al luptei de clasă în analiza proceselor revoluționare.

Unul dintre istoricii cei mai valoroși, ai anilor '50, dar care va cunoaște consacrarea deplină în următoarele decenii este David Prodan.

⁵¹ Andrei Oțetea, “V.I. Lenin despre principiile de bază ale istoriografiei marxiste”, *Studii. Revistă de istorie*, an XIII/1960, nr. 2, p. 5 și urm.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ În acest sens cea mai temeinică monografie românească asupra subiectului rămâne Nicolae Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930. Dilthey considera că există o dublă condiție a ființei umane care face posibilă istoria ca știință: investigator al istoriei și agent al acesteia: “The fact that the investigator of history is the same as the one who makes it, is the first condition which makes scientific history possible; we have the first significant element for the solution of the epistemological problem of history”, în *Meaning in history W. Dilthey's thoughts on history and society*, edited and introduced by H.P. Rickman, London, 1961.

⁵⁴ Despre semnificația intelectuală și politică a activității lui Andrei Oțetea după 1960 vezi studiul lui Șerban Papacostea, “Andrei Oțetea, Director al Institutului de Istorie Nicolae Iorga”, *Revista istorică*, t. 5, nr. 7 - 8, p. 629 - 637.

⁵⁵ Andrei Oțetea, “Marxismul și cercetarea istorică”, *Lupta de clasă*, nr. 1, ian. 1965, seria a V-a, anul XLV.

După studii de mare amploare, precum *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*,⁵⁶ sau *Teoria imigrației din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic* în 1944, David Prodan oferea istoriografiei românești, în 1948 alte două contribuții de excepție: *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770 și Supplex Libellus Valachorum*.

Dacă prima lucrare este o istorie a muncii, care forează în universul câtorva sate din Apuseni, cea de-a doua este una dintre “cărțile formative” ale culturii române. Prodan “demontează” conținutul actului din 1791, interoghează sursele epocii, dar și climatul spiritual al acesteia. Dacă într-un capitol Prodan analizează caracterul revoluționar al *Supplex*-ului, el revine apoi și vorbește despre “non-revoluționarismul acestuia”. Prodan distinge decalajul dintre radicalitatea aspectelor naționale și arhaismul, conservatorismul implicațiilor sociale ale *Supplex*-ului. Departe de a fi sufocat de surse, arhivistice în primul rând, studiul lui Prodan sugerează acribia savantului de a decripta mecanismele constituționalismului transilvănean din epoca studiată. Acest constituționalism era retrograd, în contradicție cu “revoluția de palat” iosefină, dar în primul rând, cu voința unei națiuni politice pe cale de a se naște: cea română. Maniera foarte modernă (avem de-a face cu o istorie constituțională, cu una a instituțiilor politice, cu alta strict socială, cu o istorie a culturilor politice în conflict și expansiune) în care a fost scrisă cartea, aproape în contradicție cu ceea ce mă obișnuisem să citesc din opera lui Prodan, mă determină să-l apropiu, în acest caz, pe Prodan de Gh. Brătianu. Nu lipsită de semnificație mi se pare absența aproape totală (am numărat numai două citate politice, unul din Marx, și unul din Stalin) a “angajamentelor politice”, a funcționalismului ideologic. Cartea va cunoaște o recenzie relativ pozitivă, din partea lui V. Chereșteșiu. Acesta îi reproșează alinierea la presiunile naționalismului ardelean și neglijarea criteriilor “luptei de clasă”: “Școala <naționalismului atotcuprinzător> nu-i permite profesorului Prodan să se oprească la constatarea antagonismului intereselor de clasă în sânul națiunii în epoca lui *Supplex Libellus*: această școală naționalistă îl face să caute sinteza mișcării maselor românești și a

⁵⁶ David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938; referitor la metodologia acestei lucrări autorul consideră că s-a apropiat de “puzderia de amănunte”; în același timp nu a neglijat nici climatul “mitologic”, exagerările și falsurile evidente referitoare la evenimentele din timpul răscoalei.

pătorei conducătoare burgheze, un fel de unitate națională deasupra intereselor de clasă”⁵⁷.

Dacă, cu excepția unor intelectuali de marcă, precum Prodan și Oțetea, precum și a unor cercetători onești, istoriografia românească a fost parazitată, atât prin ideologia și politica partidului unic, cât și prin marele decalaj între generațiile interbelice și cele postbelice de istorici (tot cu excepții semnificative), în 1968 se simțea deja un aer de liberalism în evaluarea diferitelor evenimente controversate, în viața intelectuală a țării, în general. Liberalismul, deși evident, avea un aer de mitologie și operetă, certificat prin grandioasele sărbători consacrate aniversării a 120 de la revoluția din 1848.

Liberalismul, cât și cum era, se oprea însă la porțile istoriei Partidului Comunist Român. Aici tabuurile rămăneau intangibile: astfel, în *Tratatul de Istoria României*, vol. IV, realizat de un colectiv de coordonare în frunte cu P. Constantinescu Iași (redactor responsabil) și prof. univ. L. Banyai și N.N. Constantinescu (redactori responsabili adjuncți)⁵⁸, intervenția României împotriva Republicii Ungare a Sfatului este tratată foarte reținut, fără incriminări asupra politicii regimului de atunci: ”masele muncitoare din țara noastră și-au exprimat simpatia și solidaritatea cu revoluția socialistă din Ungaria”; ”Burghezia română și maghiară trecând peste vechea dușmănie care le despărțea, au făcut un front comun împotriva revoluției proletare”. Participând la intervenția împotriva revoluției proletare din Ungaria, organizată de imperialiștii Antantei, burghezia și moșierimea română au speculat învrăjbirea națională, rezultatul unei îndelungate oprămiri a românilor din fostul Imperiu austro - ungar, dezorientând unele pături ale populației din țară”. ”Cu ajutorul imperialiștilor Antantei contrarevoluția a restaurat regimul burghezo - moșieresc”⁵⁹. În contradicție cu considerațiile secretarului general al Partidului, N. Ceaușescu, se afirma că: ”În condițiile respective din acea vreme [1919], când, țările capitaliste - fie că nu existau partide comuniste, fie că astfel de partide abia se constituiseră - Internaționala a III-a a îndeplinit un mare rol istoric, ajutând militanții revoluționari să-și însușească și să aplice principiile marxist - leniniste, să se delimiteze de

⁵⁷ Recenzia D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, *Studii*, III, anul 2, iulie - septembrie 1949, p. 136.

⁵⁸ Acest volum nu a mai intrat în circulație; folosim în studiu macheta scoasă la Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 63 - 64.

concepțiile social - democratice, contribuind la formarea și maturizarea partidelor de tip nou, comuniste”⁶⁰.

În expunerea lucrărilor Congresului II al Partidului Comunist “problema națională”, nodul gordian care împiedica partidul să-și extindă influența socială, este expedită într-un singur rând. Faptul că acest capitol a fost scris de un necunoscut pe nume N. G. Munteanu, fără nici o suprafață academică sau politică, indică dorința istoricilor de partid și a celor din structurile academice sau univesitare, de a nu-și asuma rolul ingrat de a menționa o pagină antinațională din istoria partidului de la putere. “Luptele fracționiste” din 1929 - 1930, lupte pentru putere, dar și pentru stabilirea unor strategii coerente, au fost prezentate ca “acțiuni sectarist - stângiste care erau provocate în esență de politica greșită a Cominternului. Dezlănțuirea și agravarea luptelor fracționiste au fost, în mare parte, rezultatul politicii greșite duse de Comintern, desconsiderării cadrelor muncitorești, legate de masele populare, impunerii în conducerea partidului a unor elemente aventuriste, izolate de mase, străine de interesele clasei muncitoare și ale poporului, de realitățile social - politice ale țării”⁶¹.

Aceste rânduri intră în contradicție flagrantă cu pagina 80. Zeci de pagini în care se insista asupra luptei duse de comuniști împotriva reformiștilor pentru impunerea liniei radicale (comuniste) sunt astfel subminate de concluzia ineficienței politice, a greșelilor politice ale Cominternului. Imaginea secretarului general nu reieșea deloc din prezentarea manifestației din 1 mai 1939. Pagina 609 prezintă incapacitatea comuniștilor de a mobiliza “masele” împotriva dictaturii: solicitate prin manifeste (de remarcat că, în acest caz, drept surse sunt date fonduri intruabile și insuficient de credibile din Arhiva C.C. al P.C.R.) să demonstreze împotriva regimului monarhiei autoritare carliste, manifestații se pronunță foarte neutru pentru “libertate și o viață mai bună, împotriva fascismului și războiului, pentru pace, libertate și independență națională”, deziderate care erau în acordul oricărui partid democratic, “burghez”. Faptul că acest capitol a fost scris de un activist cu funcții pe linie de Interne (director al Arhivelor Statului) demonstrează că nici birocrăția de stat nu reușea să se mobilizeze suficient, dar, mai degrabă, această situație era reflexul liberalizării pe care o traversa viața politică a țării. Problema Basarabiei nu era menționată în nici un fel. Doar o expresie sibilinică, inteligibilă pentru inițiați spunea: “Între Germania

⁶⁰ *Ibidem*, p. 80.

⁶¹ *Ibidem*, p. 354.

hitleristă și Uniunea Sovietică continuau să acționeze clauzele pactului de neagresiune încheiat în 23 august 1939”⁶².

Luptele pentru Basarabia și Bucovina de nord nu sunt menționate în nici un fel. Intenționat am evitat folosirea termenilor de “ocupare” sau “eliberare”, tocmai pentru că nu sunt folosiți de autorul capitolului.⁶³ Pentru a sugera politica relativ independentă a României a fost introdus capitolul “Politica externă a României în perioada iunie 1941 - aprilie 1944”, scris de Traian Udrea. Redactarea acestor capitole de către istorici fără anvergura intelectuală și politică, dar aparținând totuși Academiei, precum Udrea, indica faptul că partidul relaxase suficient de mult regimul istoriografiei, permițând ca un subiect cu o asemenea importanță să fie scris de o persoană din afara structurilor de stat și de partid. Udrea nu ezita să prezinte eforturile guvernului Antonescu de a obține retrocedarea Transilvaniei de nord - est, și să accentueze presiunile la care era supus regimul din partea partenerului german. Se insista asupra agresivității maghiare, în special în regiunea cedată. Acțiunile partidului din anii aceștia nu sunt omise (nici nu aveau cum), dar nu sunt menționate numele lui Gh. Gheorghiu Dej sau Nicolae Ceaușescu. Filimon Sârbu, Francisc și Lili Paneth, Ada Marinescu, Petre Gheorghe, Vasile Tudose, Justin Georgescu, Lazăr Grumberg, Bernath Andrei, Ștefan Plavăț, Josza Bela sunt amintiți ca eroi ai luptei antifasciste. Deși Ștefan Foriș fusese în timpul lui Dej acuzat de moartea lui Petre Gheorghe, acum deși amândoi sunt menționați, nu se mai face nici o legătură între ei. Chiar numele celui care l-a “reabilitat” (Nicolae Ceaușescu) nu este menționat: “În același timp în activitatea lui Stefan Foris - secretar general al P.C.R. ⁶⁴ în anii 1940 - 1944 - au existat lipsuri serioase și grave greșeli, datorită unor metode nepartinice în muncă și unor trăsături negative de caracter care au dus la fracționarea și dezorganizarea unor organizații de partid, la încălcarea unor reguli ale conspirației”. Pentru autoarea capitolului, Maria Covaci, nu mai era necesară aici adăugarea modalității în care a fost răsturnat din funcția de secretar general al Partidului, Ștefan Foriș. Teoria

⁶² *Op. cit.*, p. 631, la capitolul “România în perioada dictaturii militar - fasciste și a războiului antisovietic. Lupta poporului sub conducerea P.C.R. pentru răsturnarea dictaturii militar - fasciste și pentru ieșirea din războiul hitlerist”; subcapitolul “Instaurarea dictaturii militar - fasciste și transformarea României într-o bază a agresiunii antisovietice”, era scris de Gh. Cristea.

⁶³ *Op. cit.*, capitolul “Situția politică și militară a României în perioada participării la războiul hitlerist”, scris de Traian Udrea, istoric fără anvergură intelectuală, aparținând totuși de Institutul de Istorie “Nicolae Iorga” al Academiei.

⁶⁴ Singurul activist amintit cu funcția sa, cu excepția lui Ceaușescu, *op. cit.*, p. 751.

conspirației și camuflarea adevărului acționau pentru autoare din plin, iar reabilitarea se oprișe la nivelul declarațiilor noului conducător. Fără a-l cita pe Ceaușescu, autoarea capitolului, Maria Covaci, menționează câteva pagini mai departe, constituirea conducerii provizorii, cu funcții operative (C. Pârvulescu, Emil Bodnăraș și Iosif Rangheț). Față de “deviaționiștii de dreapta” din 1952 rămânea valabilă critica făcută de fostul conducător al partidului, Dej. Nu se făcuse, istoriografic vorbind, nici un pas înainte: “Contrar intențiilor lui Ana Pauker și Vasile Luca de a rezerva Diviziei Tudor Vladimirescu rolul de organ de poliție în țară, activiștii de partid din conducerea aparatului politic al Diviziei au pregătit ostașii pentru a lupta împotriva hitleriștilor, pentru eliberarea patriei”⁶⁵.

Nu sunt omise nici alte evenimente deosebit de importante din istoria Partidului, cum ar fi evadarea din lagărul de la Târgu - Jiu a lui Gh. Gheorghiu - Dej, Gh. Apostol, Alexandru Drăghici. Toți sunt amintiți în calitate de “activiști de răspundere ai partidului comunist”. Sprijinul social acordat evenimentelor de la 23 August 1944 este precizat în încheierea subcapitolului “Înfăptuirea politicii de coalizare a tuturor forțelor antihitleriste: Organizarea insurecției”: masele, grupurile comuniste conștiente (existau și grupuri comuniste inconștiente ?), unități militare. Ca factor de psihologie politică era amintită starea de criză a regimului. Este clar că un model marxist, dacă există vreunul, este foarte greu operant aici. “Criza” și “unitatea” sunt factori greu de cuantificat, se relevă mai ales după consumarea evenimentelor. Totodată este evident că singuri, comuniștii, au fost în stare să controleze partea politică a evenimentelor de după răsturnarea regimului antonescian. “Structurile tradiționale” sunt însă mult mai responsabile: armata (conspirația din rândurile ei), monarhia, presiunea sovietică. Lipsa încă un acord politic și științific asupra perioadei de după 23 August 1944, căci tratatul se încheie abrupt cu prezentarea, destul de neangajantă și neglijentă, a culturii interbelice. Aparenta “ortodoxie” a capitolului VIII (ultimul este dedicat culturii) era asigurată de Ion Popescu-Puțuri, Titu Georgescu și Aron Petric. Toți trei ocupau poziții dominante în aparatul de partid și învățământul superior de stat (nu de partid). În realitate nici unul dintre ei nu a lăsat vreo lucrare de valoare, statutul lor fiind indiscutabil, de natură partinică și ideologică și nu academică.

Analiza influenței politicii și a ideologiei comuniste asupra istoriografiei rămâne încă a fi studiată, cercetările fiind abia la început.

⁶⁵ Ceea ce nu contrazicea intențiile grupului Ana Pauker - Vasile Luca, conform logicii textului; în realitate, *Divizia Tudor Vladimirescu* a servit de “poliție politică”.

RELAȚII INTERNAȚIONALE (1914-1945)

DES INTERFÉRENCES POLITICO-DIPLOMATIQUES ROUMAINO-ITALIENNES PENDANT LES ANNÉES 1914-1916

Constantin Bușe

Les conditions historiques concrètes, objectives et subjectives à la fois, ont contribué au rapprochement et, souvent, à la coopération entre la Roumanie et l'Italie, pendant les dernières décénies du XIX-ème siècle et les premières décénies du XX-ème siècle.

Par des raisons connues et pleinement justifiées; les deux pays ont été alliés aux Pouvoirs Centraux – l'Italie en 1882, en résultant la Triple Alliance et la Roumanie, en 1883.

Après 1900, surtout pendant les deux guerres balkaniques, des objectifs nationaux ont déterminé, tant pour l'Italie que pour la Roumanie, un éloignement de l'Autriche-Hongrie et un approche vers l'Entente.

L'Autriche-Hongrie, ayant 625.000 km² et une population d'environ 50.000.000 d'habitants, représentait à la veille de la première Guerre Mondiale un conglomérat de peuples “un goulach politique” pas tellement “une prison des peuples”, mais plutôt “un asile d'aliénés pour les nationalistes exaspérés”¹.

¹ Edmond Taylor, *La chute des Empires*, Paris, 1964, p. 123.

Le grand historien français Pierre Renouvin cite la réflexion découragée d'un homme d'état austro-hongrois: "huit nations, dix-sept pays, vingt groupes parlementaires, vingt-sept partis"².

En ce qui concerne la Roumanie, certaines constatations de quelques personnalités politiques et militaires sont particulièrement significatives. Ainsi, Franz Conrad von Hoetzendorf, le Chef de l'État Major Général de l'armée d'Autriche-Hongrie, dans une lettre du 3 Novembre 1913, adressée au ministre des Affaires Etrangères, Leopold Berchtold, exprimait son opinion, selon laquelle: "on ne peut plus compter sur une Roumanie qui serait de notre côté dans une future guerre", bien au contraire "la Roumanie pourrait se trouver même parmi nos ennemis"³.

Conformément à un rapport de la Légation Allemande à Bucarest, adressé à Berthmann-Holweg, le 9 Décembre 1913, "l'état d'esprit contre l'Autriche-Hongrie este répendu dans tout le pays" et on insistait sur le fait que "la plus mauvaise des choses est qu'il s'est insinué, même dans l'armée"⁴.

Dans ces conditions, tout comme écrivait O. Czernin, le ministre de Vienne à Bucarest, au même Leopold Berchtold, le 11 Mars 1914, "l'alliance roumaino-autrichienne (Le Traité de 1883, renouvelé le 12 Février 1913) est à ce moment un acte sans valeur" et "dans le cas d'un conflit de nature belliciste la Roumanie ne se trouvera pas au côté de la Monarchie"⁵.

Convaicu de tout ce qui se passait à travers les Carpates, Leopold Berchtold en s'adressant le 26 Mars 1914 à son représentant à Bucarest, O. Czernin, concluait que "je ne peux que partager l'opinion de Votre Excellence, qu'en ce moment nous n'avons pas le droit de nous faire des illusions sur l'état d'esprit général du peuple roumain à notre égard et de la valeur réelle de l'alliance avec la Roumanie"⁶.

Comme pour épargner les possibles illusions de Vienne, Czernin relatait quelques jours après, à Berchtold: "Sa majesté, le Roi Charles, m'a dit que <de la manière dont les choses se déroulent momentanément, la Roumanie ne peut pas aller dans une guerre au côté de la Monarchie>"⁷.

² *Ibidem*, p. 94.

³ *1918 la Români. Desăvârșirea unitații național-statale a poporului român. Documente externe, 1879 – 1916*, vol. I, București, 1983, doc. 64, p. 352.

⁴ *Ibidem*, doc. 64, p. 377.

⁵ *Ibidem*, doc. 73, p. 411.

⁶ *Ibidem*, doc. 74, p. 415.

⁷ *Ibidem*, doc. 76, p. 424.

L'évolution de la politique extérieure roumaine était poursuivie attentivement et avec un intérêt de plus en plus grand, au fur et à mesure que la situation internationale se dirigeait inévitablement vers la guerre, à Vienne et à Berlin, ainsi que dans les capitales de l'Entente, mais également à Rome où les gestes de la diplomatie italienne ressemblaient de plus en plus à ceux de la diplomatie roumaine. Le ministre d'Italie à Bucarest, ainsi que les autres membres de la Légation; enregistraient, non sans une certaine satisfaction, les gestes pas du tout amicaux de la société civile roumaine vis-à-vis de l'Autriche-Hongrie, parmi lesquels ceux organisés par la *Ligue Culturelle*, tout comme était informé, le 1-er Avril 1914, le ministre italien des Affaires Étrangères, le marquis de San Giuliano, par le premier secrétaire de la Légation de Bucarest, G. Auriti⁸. L'oppression nationale et la politique agressive des cercles politiques de la double Monarchie ont déterminé le cours des actions diplomatiques entreprises par les autorités de Bucarest et de Rome.

Selon les affirmations de Giovanni Giolitti, les plans d'agression d'Autriche-Hongrie contre la Serbie se sont dévoilés pendant la Première Guerre Balkanique, dans le cadre de la Conférence des Ambassadeurs, lorsque les diplomates de Vienne ont communiqué aux représentants de l'Allemagne et de l'Italie l'intention d'attaquer l'état voisin⁹.

L'action indépendante de la Roumanie, pendant la Seconde Guerre Balkanique, à côté de la Serbie et contre une Bulgarie pro-Vienne, l'hostilité croissante de l'opinion publique roumaine envers la politique menée vis-à-vis des Roumains de la Monarchie et, également le danger d'une rupture d'alliance par la Roumanie, ont déterminé le gouvernement de l'Autriche-Hongrie, à demander la publication immédiate du Traité secret d'Alliance de 1883. L'opposition de Czernin a empêché cette chose-là.

En même temps, le président de la République Française, Raymond Poincaré pouvait être enchanté du fait que la "Roumanie s'est libérée de la tutelle autrichienne"¹⁰

Sans doute, des constatations similaires, sur le comportement de la diplomatie italienne, ont pu être faites même avant, à Vienne, à Berlin et à Paris.

De la même façon, ces évolutions dans le cadre de la Triple Alliance ont favorisé la réalisation, même avant l'année 1914, du rapprochement et puis, de la collaboration politico-diplomatique entre la Roumanie et l'Italie, ce qui correspondait à l'intérêt des deux états.

⁸ *Ibidem*, doc. 75, pp. 418 - 419.

⁹ Giovanni, Giolitti, *Mémoires de ma vie*, Paris, 1923, pp. 314 - 315.

¹⁰ E. Poincaré, *Les origines de la guerre*, Paris, 1921, p. 164.

Quand la crise de Juin-Juillet 1914 a éclaté, le gouvernement de Vienne n'a tenu au courant ni le gouvernement de Rome, ni celui de Bucarest, en tant qu'alliés, sur le déroulement des événements, ce qui a été senti comme un affront. C'est pour cela que le 28 Juin, le marquis Antonio de San Giuliano a demandé au baron Carlo Fasciotti, son ministre à Bucarest, d'annoncer que le gouvernement italien ne se considérait pas obligé "d'accorder assistance à l'Autriche et suggérerait que si la Roumanie avait l'intention de rester neutre, elle devrait établir un accord de neutralité et d'action conciliatrice"¹¹.

C'est ainsi que les 2 et 3 Août 1914, l'Italie et la Roumanie, à la fois, ont déclaré leur neutralité dans la guerre déclenchée par l'Autriche-Hongrie contre la Serbie, justifiant cette attitude par le fait que les deux pays alliés n'ont été ni informés, ni consultés sur l'action déclenchée, et qu'un *casus foederis* demandé par le Traité d'alliance n'existait pas¹².

Le gouvernement de l'Italie avait communiqué sa décision au gouvernement de la Roumanie, avant la Réunion du Conseil de la Couronne de Sinaia, le 3 Août 1914, "ce qui a produit une forte impression sur la Roumaine" et sans doute a pesé dans l'adoption d'une même attitude de neutralité par les Roumains.

On a suivi des consultations fréquentes entre le gouvernement roumain et italien, par l'intermédiaire du baron Carlo Fasciotti, qui, au 12 Août 1914, communiquait au marquis San Giuliano qu'un "accord entre l'Italie et la Roumanie me semble très désire"¹³. Il a été envoyé à Rome une mission d'information dirigée par le président de l'Académie Roumaine, le professeur Constantin Istrate, qui, au milieu du mois de Septembre 1914, a eu des discussions avec Luigi Borsarelli; sous-secrétaire d'état au Ministère des Affaires Étrangères, et le premier ministre Antonio Salandra. Simultanément, à Bucarest, on a eu beaucoup d'entretiens entre Carlo Fasciotti et Porumbaru, le ministre des Affaires Étrangères et I.I.C. Bratianu, le premier ministre. En se rapportant à ces démarches, Fasciotti écrivait au premier ministre; Antonio Salandra, le 19 Septembre, dans des termes très fermes: "Moi, je répète que nous, si nous sommes intéressés de ne pas rester seuls, il faut nous décider à consolider l'accord avec ce gouvernement, qui autrement, prendra naturellement à

¹¹ Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913 - 1947*, Bucuresti, 1983, p. 51.

¹² *Ibidem*, pp. 47, 51.

¹³ Valeriu Florin Dobrinescu; Ion Pătroi, "Consulta și neutralitatea Romaniei (1914 - 1916)", in: *Romania și primul război mondial*, Focșani, 1998, p. 39.

ses risques et périls la décision imposée par l'intérêt et la volonté du peuple"¹⁴. Ces discussions et consultations ont mené à la signature d'un accord roumaino-italien, à Bucarest, le 23 Septembre, dont le texte avait été avancé par le marquis San Giuliano.

Un jour avant la signature du document, Fasciotti communiquait au premier ministre; Antonio Salandra que Brătianu "a accepté sans réserve le texte de l'accord" parce qu'il correspondait entièrement aux sentiments et aux désirs du gouvernement roumain" et, "pour faire immédiatement la preuve de la décision ferme du gouvernement de se maintenir dans des relations sincères, cordiales et continues avec nous, ...il m'a communiqué, à titre strictement confidentiel, que le ministre russe a demandé que l'armée roumaine occupe la Bucovine et la Transylvanie, en ajoutant, qu'une fois, la guerre finie l'attribution définitive des territoires sera faite en respectant le principe des nationalités"¹⁵.

L'accord reflète le stade avancé du rapprochement et de la coopération roumaino-italienne et il statuait l'engagement des deux pays: de ne pas abandonner la neutralité sans s'informer réciproquement, huit jours au préalable; garder un contact permanent et se consulter sur tous les problèmes d'intérêt commun; "se concerter d'une telle manière pour prendre une même attitude en vue de sauvegarder leurs intérêts, tant dans le but de maintenir la neutralité et une éventuelle médiation que dans le cas où leurs intérêts étant préjudiciés ou menacés, le maintien de leur neutralité ne sera plus possible" garder le secret absolu sur cet accord¹⁶.

Le baron Carlo Fasciotti avait attiré l'attention sur le fait que l'accord "restera lettre morte s'il n'est pas suivi d'un échange intensif d'idées et d'informations entre les deux gouvernements. C'est ainsi que Monsieur Brătianu comprend cet accord ... et seulement de cette façon l'accord pourra être avantageux"¹⁷.

La même idée se retrouve dans le cadre de la discussion qui a eu lieu à Sankt Petersburg, le 7 Octobre 1914, entre le ministre de la Roumanie, C. Diamandy et son homologue italien, celui-ci soulignant la nécessité d'un contact permanent entre Rome et Bucarest, en vue de "l'obtenir des territoires de la monarchie qui leur revenaient"¹⁸.

¹⁴ 1918 la Români, doc. 107, p. 484.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 112, p. 494.

¹⁶ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 38.

¹⁷ 1918 la Români, doc. 112, p. 495.

¹⁸ *Arh. M.A.E., Fond Primul Război Mondial*, dos. 26, telegrama nr. 1161 din 24 septembrie/7 octombrie 1914, semnată Diamandy.

Le gouvernement roumain, tout comme le gouvernement italien, comptaient que le pas suivant à entreprendre devait être le rapprochement de l'Entente par l'obtention de garanties que leurs idéaux et revendications jouiront de son appui. L'essentiel pour Brătianu était que le rapprochement d'Entente soit fait après la constitution du groupe Roumanie-Italie, donc aller aux négociations solidairement, fait qui contribuerait à l'accroissement de leurs chances dans la réalisation des objectifs fondamentaux et, en même temps, il exercerait une influence bénéfique pour l'Entente, vis-à-vis de l'attitude de la Grèce et de la Bulgarie.

Le 17 Novembre 1914, le ministre de la Roumanie à Rome, Ghica, relatait une conversation eue avec le ministre des Affaires Étrangères, Sidney Sonnino, qui a insisté tant sur les idées "exprimées aussi par le premier ministre, regardant la similitude de situation entre la Roumanie et l'Italie, que sur les possibilités d'établir certains points de contact et d'appui"¹⁹.

Dans la seconde moitié du mois de Novembre, relatait le même Ghica, dans la presse italienne ont apparu beaucoup d'articles où on parlait de "l'action décisive de la Roumanie et de l'Italie qui devrait être exercée, dans peu de temps, en vue de la guerre européenne"²⁰.

En Décembre 1914, le colonel Vasile Rudeanu, muni d'instructions de la part du chef du gouvernement roumain, arrivait à Rome pour une mission spéciale. Celui-ci devait commander de l'armement et des munitions, ce qui fut fait. En même temps, V. Rudeanu a transmis au Roi Victor Emmanuel et au premier ministre, Salandra, le désir du gouvernement de Bucarest de "suivre" la politique de l'Italie "et, le cas échéant d'entrer auprès d'elle dans la guerre"²¹.

Mais, le colonel Rudeanu devait préciser aux dirigeants de l'Italie, que l'engagement de la Roumanie dans la guerre supposait deux conditions fondamentales: la reconnaissance des revendications nationales et l'appui en armement, munition et matériel de guerre pour l'armée roumaine²².

À l'accueil de l'émissaire roumain, le roi Victor Emmanuel III, en exprimant certaines réserves en ce qui concerne l'appui immédiat en

¹⁹ *Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Casa Regală*, dos. 52, telegrama nr. 145 din 4/17 noiembrie 1914 de la Legația României la Roma, semnată Ghica.

²⁰ *Ibidem*, telegrama nr. 1299 din 17/30 noiembrie 1914 de la Legația României la Roma, semnată Ghica.

²¹ Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război*, București, 1989, p. 126.

²² *Ibidem*.

armement, a déclaré que "les aspirations du peuple roumain sont justes, légitimes, et pourraient encore être plus enrichies"²³.

V. Rudeanu a eu des rencontres cordiales avec le premier ministre Salandra avec la ministre des Affaires Etrangères, Sonnino, et avec le général Dell'Olio, le responsable de l'industrie italienne de la production d'armement.

Le ministre Sonnino, en tant que diplomate, donc avec une effusion réduite, a déclaré à Rudeanu qu'il ne s'opposait pas à ce que l'Italie soutienne la dotation et la préparation de l'armée roumaine pour la guerre, qu'il trouvait les revendications des territoires formulées par le chef du gouvernement roumain "justifiées", mais il était clair "qu'en ce qui concerne la Bucovine et le Banat on aura de grandes difficultés"²⁴.

Lorsque, le 25 Décembre 1914, les ambassadeurs de l'Allemagne et d'Autriche-Hongrie à Washington ont suggéré au président W. Wilson une éventuelle médiation de paix, Brătianu, en apprenant cela, a discuté immédiatement avec le baron Carlo Fasciotti, et lui a demandé "si, d'une certaine manière, le gouvernement de l'Italie ne considère pas qu'il est opportun de faire un pas en avant dans l'accord entre les deux pays"²⁵.

Le gouvernement italien informé sur les discussions qui ont eu lieu, a considéré nécessaire de répondre à Brătianu que l'accord existant entre les deux pays est vaste et également que l'attitude de neutralité adoptée était justifiée.

Insatisfait par les renseignements reçus de Rome, le premier ministre roumain a considéré nécessaire une discussion sur les aspects importants qui devront contribuer à l'extension de la coopération roumaino-italienne, c'est-à-dire: "Est-ce que le gouvernement italien ne considère pas utile que les deux états doivent préciser, d'une certaine façon, l'idée que la guerre actuelle a révélé le problème du démembrement partiel de l'Autriche-Hongrie? On ne croit pas utile que le gouvernement italien montre que ce processus ne pouvait pas s'achever sans la participation de la Roumanie et de l'Italie, conformément aux intérêts qui les unissent?"²⁶

²³ *Ibidem*, p. 131.

²⁴ *Ibidem*, p. 134.

²⁵ Eliza Campus, *op. cit.*, pp. 66 – 67.

²⁶ *Ibidem*, p. 67.

Le gouvernement italien n'a pas donné d'espoirs au premier ministre dans la perspective de la réalisation d'une alliance, en répondant qu'on apprécie un tel accord comme prémature²⁷. Brătianu avait des motifs sérieux de mécontentement, même de suspicion vis-à-vis des intentions réelles de la diplomatie roumaine.

Il a laissé entendre cette chose à l'entretien qu'il a eu avec Fasciotti le 16 Janvier 1915, quand il affirma que l'Italie commettrait une grave erreur si "au lieu d'une solidarité sincère et intime pour les intérêts et les actions des deux états, elle voulait se servir de la Roumanie comme d'un instrument pour ménager ses propres efforts"²⁸.

Quelques jours après, sous les pressions et les menaces au recours à la force de la part de l'Autriche-Hongrie, le gouvernement roumain a demandé à l'Italie, son appui ou, au moins, une prise de position pour décourager Vienne. Brătianu vient d'accentuer une fois de plus, au cours de son entretien avec le ministre italien du 27 Janvier 1915, que "le fondement de nos relations doit être notre conviction réciproque, que chaque état trouve une nécessité essentielle dans la sécurité de l'autre" et il ajoute à l'intention du diplomate italien et de son gouvernement que "si on permet à la Roumanie de douter du fait que l'Italie accordait une importance capitale à la sécurité de l'état roumain, alors cet état pourra, certainement, dans des circonstances différentes trouver les moyens de mettre en concordance ses intérêts et son action avec ceux de l'Italie, mais il ne sera pas possible de faire de ses relations avec l'Italie le noyau même de sa politique, tel qu'il l'avait envisagé "(Brătianu)²⁹.

Sans choisir la voie proposée par le premier ministre Brătianu, le gouvernement italien a reconnu, quand même, à certains gestes pour améliorer l'état d'insatisfaction et de méfiance qui s'installaient à Bucarest; vis-à-vis des vraies intentions de Rome.

D'abord, le duc d'Avarna, ambassadeur d'Italie à Vienne, avait reçu des instructions qui devaient être communiquées au gouvernement viennois telles que: "les nouvelles sur la concentration des troupes de l'Autriche-Hongrie à la frontière roumaine, de même qu'une possible agression envers la Roumanie, ont provoqué une puissante agitation dans l'opinion publique italienne. Le gouvernement royal ne peut s'en

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 68.

²⁹ *Ibidem*, pp. 68 - 69.

préoccuper, tandis qu'il était lié au sort de la Roumanie tant par ses intérêts généraux que par l'effet des dispositions du Traité de la Triple Alliance de Février 1913".

Puis, le 30 Janvier 1915, Carlo Fasciotti a proposé, au non du gouvernement de Rome, la conclusion d'un nouvel engagement réciproque, qui n'affectait aucunement l'accord de Septembre 1914. Le gouvernement Brătianu a analysé le texte de l'engagement proposé et a exprimé son agrément, ainsi le 6 Janvier 1915, le second accord roumaino-italien est signé, ayant une validité de 4 mois. C'était une sorte de pacte d'assistance mutuelle, formulé en cinq articles; le premier prévoyait qu'en "cas d'agression de la part de l'Autriche-Hongrie contre une des parties, sans aucune provocation de la part ces deux pays", la Roumanie et l'Italie s'engageaient à une action concertée; le second article stipulait que dans le cas d'une telle agression, la partie attaquée devait prévenir l'autre pays contractant, pour prendre ensemble les mesures qui s'imposaient.

Ce nouvel accord entre la Roumanie et l'Italie représentait une croissance qualitative évidente dans les rapports réciproques, ratifiant la séparation totale de l'Autriche-Hongrie et la certitude que les deux états sortaient ainsi de la neutralité.

Mais, après le 6 Février 1915, les relations roumaino-italiennes sont entrées dans une période d'incertitude et de doute, due à la partie italienne, qui entamait des négociations secrètes avec l'Entente, sans tenir au courant le gouvernement de la Roumanie, conformément aux engagements pris.

Il faudrait quand-même enrégistrer le moment, le 21 Février 1915, où le ministre Fasciotti, reçu par Brătianu à sa demande, lui a demandé si la Roumaine était disposée à participer à une action militaire contre l'Autriche-Hongrie, vers la fin du mois d'Avril 1915, ce qui mettait en évidence le fait que les négociations Italie-Entente étaient trop avancées et que la décision de l'Italie d'entrer en guerre était déjà prise.

Brătianu s'est déclaré d'accord pour une telle action en meme temps et avec toute la vigueur, mais à la condition que soit connue la date exacte et les modalités pratiques de l'intervention militaire, de même que les mesures qui conduisent à l'harmonisation des prérogatives militaires³⁰

³⁰ *Ibidem*, p. 76.

O. Czernin relatait dans une lettre du 18 Mars 1915, au ministre des Affaires Etrangères de Vienne, que le roi Ferdinand I-er lui a déclaré, sans hésiter, qu'il sera obligé de suivre l'Italie, l'alliée de la Roumanie, lorsque celle-ci s'engagerait dans la guerre contre la double monarchie³¹

Sachant le fait qu'à Londres on effectuait des tractations entre l'Italie et l'Entente, ce qui mécontentait, une fois de plus, Brătianu; qui n'a pas hésité à faire des reproches à la Partie italienne, le premier ministre de la Roumanie a demandé à Nicolae Mișu, le ministre plénipotentiaire à Londres, d'informer Sir Edward Grey, le chef du Foreign Office, sur l'état exact des relations roumaino-italiennes et sur le désir de la Roumanie de prendre part à la guerre auprès de et simultanément avec l'Italie. Le ministre britannique des Affaires Etrangères a déclaré à Nicolae Mișu que la proposition d'une intervention militaire simultanée roumaino-italienne dans la guerre est appréciée comme très importante, avis partagé par tous les membres de l'Entente. Malheureusement, le gouvernement italien ne considérait pas nécessaire de tenir au courant Bucarest, ainsi le 17 Avril 1915, Brătianu a convoqué Fasciotti pour que celui-ci demande à son gouvernement de ne procéder à aucun engagement définitif avec l'Entente, afin que le problème des futures frontières de la Roumanie soit élucidé³².

Le premier ministre roumain allait plus loin, en proposant de conclure un traité à cinq et, également, les principes d'une collaboration qui devrait exclure la paix séparée³³.

Après dix jours, apprenant la signature de l'accord entre l'Italie et l'Entente, Brătianu manifestait de nouveau son mécontentement et déclarait amèrement qu'il aurait espéré une autre attitude de la part de l'Italie et appréciait le geste de l'Italie comme inamicale. Au 28 Avril 1915, Fasciotti a demandé audience à Brătianu, pour offrir des explications et atténuer les aspérités apparues dans les rapports Bucarest – Rome. Le diplomate italien, en tant que mandataire du gouvernement d'Italie, l'a rassuré que l'Italie n'ignorera rien pour assurer la réussite des revendications roumaines". Brătianu a exprimé son doute en ce qui concerne une telle promesse qui, sans un accord précis, reste "quelque chose purement théorique"³⁴.

³¹ *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 68.

³² *Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Casa Regală, dos. 61, referat privind relațiile româno-italiene, decembrie 1914 – mai 1915.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

I. I. C. Brătianu et ses collaborateurs ont continué, malgré les insatisfactions connues, à suivre de près, la politique du partenaire italien.

De cette façon, à 11 Mai 1915, Brătianu n'hésitait pas à déclarer à O. Czernin que " la Roumanie suivra l'Italie et ses actions"³⁵.

Le 23 Mai 1915, l'Italie a transmis au gouvernement de l'Autriche – Hongrie la déclaration de guerre et, justifiant sa croyance dans son droit, "elle proclamait comme nul et sans effet le futur traité d'alliance avec l'Autriche – Hongrie, violé par le gouvernement Impérial et royal"³⁶.

L'entrée de l'Italie dans la guerre aux côtes de l'Entente a provoqué l'enthousiasme des entenophiles roumains, et à Bucarest ont eu lieu des manifestations de sympathie pour l'Italie dans lesquelles des personnalités de la culture et de la science roumaines et le baron Carlo Fasciotti ont pris la parole et dans lesquelles on a scandé le slogan "Vive notre Ardeal!; Vive la Grande Roumanie!; Vivent nos soeurs, l'Italie et la France!"³⁷.

Depuis le mois de Mai 1915 et jusqu'en Août 1916, la Roumanie a été soumise aux pressions, au chantage et à toutes sortes de promesses de la part de l'Entente et des Pouvoirs Centraux, le gouvernement Brătianu étant décidé à se rallier à l'Entente, après la reconnaissance des droits sur les territoires trouvés sous la domination de l'Autriche – Hongrie et après une bonne préparation de l'armée.

Le représentant de l'Italie, mis au courant des négociations de la Roumanie avec les Anglais et les Français avant et après le 24 Mai 1915, critiquait l'intransigeance de la Russie vis-à-vis des revendications de Brătianu, auquel il conseillait de manifester plus de modération. L'Ambassadeur italien soutenait que la Grande Bretagne, essayant de ménager l'allié russe, ne se prononçait pas en faveur des Roumains, mais il assurait que l'Italie et la France "feront des efforts à Petrograd" en faveur de la Roumanie³⁸. Un tel "effort" a été entrepris par l'Italie auprès de Nicolas II à l'appui des revendications de la Roumanie³⁹ et le ministre roumain dans la capitale russe, Constantin Diamandy, remarquait pour l'instant: "seulement l'Italie appréciait la formation d'une Roumanie puissante dans la région des Balkans"⁴⁰.

³⁵ *Documents Diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie, 22 Juillet – 27 Août, Vienne, 1916, p. 18.*

³⁶ *România in primul război mondial, p. 115.*

³⁷ *Ibidem, p. 116.*

³⁸ Valeriu Florin Dobrinescu; Ion Pătroi, *op. cit.*, p. 42.

³⁹ *Ibidem: România in primul război mondial, p. 119.*

⁴⁰ *Ibidem.*

Au début de Juillet 1915, les quatre grands pouvoirs de l'Entente ont déclaré l'accord de principe sur les revendications de la Roumanie, ce qui représentait une véritable victoire de la diplomatie du gouvernement Brătianu. Les pressions exercées sur celui-ci, tant par les Pouvoirs Centraux que par la Quadruple, n'ont pas pu modifier trop rapidement la politique pleine de prudence du gouvernement Brătianu. Les offres de nature territoriale et financière avancées par l'Allemagne et par de l'Autriche-Hongrie ont inquiété les gouvernements de l'Entente, qui forcent la note pour faire sortir la Roumanie de sa neutralité.

Au 6 Novembre 1915, dans une lettre adressée à Antonio Salandra, Carlo Fasciotti, inquiet des offres de Vienne et Berlin, opinait que l'Entente se trouvera devant les alternatives suivantes ; soit passer à traiter avec le gouvernement roumain sur des positions de force soit considérer définitivement perdue la partie des Balkans, en ajoutant que "Brătianu, chaque fois que mes collègues lui parlent de l'entrée de la Roumanie en action, il demande ce que fait l'Italie⁴¹ on qu'on "entrera dans la guerre quand on aura 75 % (pour cent) de chances de n'être pas écrasé "⁴².

En dehors des consultations et négociations entre les diplomates roumains et ceux des états de l'Entente, un moment significatif des rapports roumaino-italiens de la période de neutralité de la Roumanie, a été représenté par la visite en Italie, en Décembre 1915, du général Ioan Perticari, l'aide-de-camp du roi Ferdinand, porteur de certaines lettres de la reine Maria pour la reine de l'Italie et du roi Ferdinand pour le roi Victor Emmanuel III "d'ami à ami". Le souverain de la Roumanie sollicitait du roi de l'Italie des informations, "spécialement sur les points suivants:

- I. Quelles sont les intentions de l'Italie en ce qui concerne les Balkans?
- II. Quelle sorte d'appui attend la Roumanie de la part de l'Italie, si les circonstances lui permettent d'entrer en action?
- III. Si la collaboration éventuelle de la Roumanie et de l'Italie pourrait comporter un accord spécial et une coopération plus directe avec l'Italie "⁴³.

Le baron Carlo Fasciotti, qui relatait au premier ministre Antonio Salandra la raison de la visite du général Perticari et le contenu de la

⁴¹ 1918 la Români, doc. 190, p. 665.

⁴² Ion Bulei, 1916. Zile de vară, Bucuresti, 1978, p. 28.

⁴³ 1918 la Români, doc. 194, p. 675.

lettre du roi Ferdinand, appréciait que ce document "... peut fournir l'occasion de reprendre les rapports brusquement rompus à la suite de notre accord avec l'Entente et qui pourrait avoir, propice, les meilleures conséquences pour nous et pour nos alliés". Immédiatement, Fasciotti pensait nécessaire de recommander que "cette démarche du roi de Roumanie lui faisait la plus cordiale réception, tenant compte du désir sincère qui l'a inspiré en vue de resserrer de plus en plus les relations entre les deux nations et les deux dynasties"⁴⁴.

"Il n'est pas nécessaire – concluait dans son rapport Salandra - de revenir sur l'utilité d'insister auprès du gouvernement de la Roumanie et de son souverain pour obtenir la collaboration qui changerait peut-être le sort de la guerre, si nous ne le réalisons pas jusau'au mois de mai "⁴⁵.

Un autre épisode intéressant, lié aux rapports roumaino-italiens dans le problème difficile de l'engagement de la Roumanie dans le conflit mondial au côté de l'Entente ; regarde l'action entreprise durant l'hiver 1915/1916, par l'ambassadeur de l'Italie à Paris, T. Tittoni. Celui-ci relatait au ministre de la Belgique dans la capitale de la France: "Durant l'hiver 1915, j'ai suggéré à la Russie de céder à la Roumanie la partie montagnaise de la Bessarabie. C'était non seulement la réparation d'une injustice, mais un acte politique. Qu'importait à la Russie la perte d'un million d'habitants dont les regards sont sans cesse tournés vers Bucarest, si elle conservait avec Reni l'accès au Danube. Elle s'attachait ainsi à jamais un pays dont l'amitié lui est précieuse. À la suite de cette cession, la Roumanie eut déclaré la guerre aux Empires centraux en même temps que l'Italie, c'est-à-dire au moment où la coopération eut été efficace "⁴⁶.

Les Russes n'ont pas tenu compte de telles propositions, et c'est ainsi qu'on a continué les tractations entre le gouvernement roumain et les gouvernements de l'Entente, dans une atmosphère le plus souvent tendue, due au fait des pressions exercées sur la Roumanie non seulement par ceux-ci mais également par l'Allemagne et l'Autriche - Hongrie.

Le 18 Juin 1916, le gouvernement roumain a répondu qu'il est prêt "à s'engager définitivement" dans la guerre contre l'Autriche – Hongrie, après deux mois, au maximum, de la conclusion d'une convention politique et d'une convention militaire avec l'Entente.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 676.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. II, doc. 265, p. 867.

Le 27 Juillet 1916, le gouvernement roumain a présenté en détail ses demandes dans un *mémoire* adressé aux pouvoirs de l'Entente, où on mettait l'accent sur sa décision de déclarer la guerre seulement à l'Autriche – Hongrie; l'assurance que les alliés concluront la paix justement au moment où les objectifs suivis par la Roumanie seront atteints ; obtenir la garantie de la part de la Grande Bretagne, la France, l'Italie et la Russie pour l'intégrité territoriale de l'ancien Rouyaume et la participation de l'État roumain avec des droits égaux, à la Conférence de paix.

Jusqu'au 12 Août tous les pouvoirs de l'Entente ont déclaré leur accord avec les demandes du gouvernement roumain, ainsi le 17 Août 1916 on a pu signer le Traité d'Alliance et la Convention militaire entre la Roumanie et l'Entente. Le Traité garantissait l'intégrité territoriale de la Roumanie, prévoyait l'entrée en guerre jusqu'au 28 Août 1916, reconnaissait le droit de la Roumanie d'ajouter les territoires habités par les Roumains de l'Autriche – Hongrie, stipulait les obligations de tous les signataires de ne pas conclure la paix séparément, tout comme l'égalité en droits de la Roumanie avec les pouvoirs de l'Entente aux préliminaires et aux traités de paix.

Les deux années de neutralité et négociations ont mis au jour les différends entre les Alliés sur le sort de la Roumanie. La Grande Bretagne pensait que la Roumanie toute entière stopera l'expansion de la Russie vers les Balkans, la France attendait que la Grande Roumanie représente un obstacle pour l'expansion allemande.

L'Italie voyait dans la Roumanie latine un allié contre les slaves, et la Russie espérait voir la Roumanie sortie de la sphère économique de l'Allemagne et un protecteur de sa politique dans le sud-est du continent.

En conclusion je considère opportun d'utiliser le témoignage d'un participant représentatif de l'histoire de cette période, Ion G. Duca, le futur ministre des Affaires Étrangères et premier ministre de la Grande Roumanie: "si on ne peut pas être égaux avec les puissants, soyons égaux au moins, par notre sentiment de dignité nationale. Personne n'a cherché à garder plus intacte la souveraineté de cet État que Brătianu, dans tous ses rapports avec les puissants, grâce à lui Roumanie a maintenu toujours sa dignité. Cela a été la note personnelle de sa diplomatie qui lui a bien réussi, car les puissants respectent d'avantage les dignes que ceux qui s'humilient"⁴⁷.

⁴⁷ I. G. Duca, *Memorii*, vol. II, *Neutralitate*, Partea I (1915 – 1916), Bucuresti, 1992, p. 137.

DESPRE O CĂLĂTORIE PUȚIN CUNOSCUTĂ A LUI PIŁSUDSKI ÎN ROMÂNIA, AUGUST - OCTOMBRIE 1928

Florin Anghel

Mareșalul Józef Piłsudski surprindea din nou lumea politică polonă când, la 25 iunie 1928, își prezenta demisia din fruntea guvernului. Adversar convins al sistemului parlamentar - statuat de Constituția din martie 1921 (inspirată de cea franceză din 1875) - Piłsudski era vădit nemulțumit de rezultatele nesatisfăcătoare obținute în alegerile din 4 - 11 martie 1928 de către gruparea din jurul său, *Bezpartyjny Blok Współpracy z Rzadem* (B.B.W.R.) - 21,5% din voturi și 122 de locuri în Sejm dintr-un total de 444¹. Obosit de practicile politice necruțătoare de la Varșovia, deja afectat de boala de plămâni care avea să-i aducă și sfârșitul, șapte ani mai târziu, în mai 1935, Piłsudski anunța că dorea să se odihnească, vreme de 5 - 6 săptămâni, în România. Răspundea, arăta el, invitației a doi din foarte puținii lui prieteni intimi și persoane de absolută încredere pentru omul foarte suspicios care era: Regina Maria și dr. Łucjan Skupiewski. Fire extrem de puternică, tenace și orgolioasă, Piłsudski era

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond *Polonia* (în continuare citat A.M.A.E, *Polonia*), vol. 16, f. 52. Pentru alegerile din martie 1928 vezi și Andrzej Ajnenkiel, *Parlamentaryzm Drugiej Rzeczpospolitej*, Warszawa, 1975, pp. 306 - 308; Andrzej Albert, *Najnowsza historia Polski*, London, 1993, pp. 230-240; Robert Machray, *Poland 1914 - 1931*, London, 1932, pp. 352 - 353; Antony Polonsky, *Politics in Independent Poland, 1921 - 1939. The Crisis of Constitutional Government*, Oxford, 1972, p. 249.

de-a dreptul fermecat de personalitatea suveranei de la București și nu de puține ori, în cercuri oficiale sau mai puțin protocolare, el și-a exprimat admirația fără margini pentru activitatea reginei în timpul primului război mondial.

Centrele de putere polone - politice și militare - erau deosebit de preocupate de evoluțiile rapide de la București din cursul anului 1927. Moartea Regelui Ferdinand, în iulie 1927, instaurarea Regenței, slăbirea evidentă a capacității de guvernare a Partidului Național Liberal după dispariția prematură a lui Ion I. C. Brătianu, în noiembrie 1927, dădeau imaginea unei Români fragile și nesigure din punct de vedere politic. Cât se poate de tranșant, mareșalul îi arătase ministrului român la Varșovia, Al. Iacovaky, într-o discuție confidențială din iunie 1927, temerile sale principale: “Regența în trei este un lucru puțin de dorit căci armonia și unitatea de vederi între cei care o compun se va realiza cu greu (...) *Prevăd pentru țara voastră o perioadă destul de grea. Este dificil să încredințați un copilăș (n.n. - tânărul rege Mihai avea șase ani) în mâinile a trei persoane*”².

Piłsudski se dovedea extrem de rezervat și în ceea ce privește conducerea Partidului Național Țărănesc, principala formațiune politică de opoziție care se pregătea să preia puterea. Liderii ardeleni păreau Varșoviei, înainte de a ajunge la guvernare, mai puțin maleabili decât experimentata elită liberală. Mediile polone de decizie erau tentate să creadă, în primele luni ale lui 1928, că situația politică “neclară” și “insuficiența pregătirii militare” făceau din România “*un aliat care nu prezintă mult interes*”³. Evident, deosebit de interesat de realitățile de la frontierele răsăritene al țării sale, mareșalul dorea să se informeze personal despre starea de lucruri. Totodată, după consultarea documentației pe care am avut-o la îndemână (inclusiv monografiile scrise de către apropiații lui), demersul nostru mai propune o ipoteză, în condițiile în care acceptăm premisa atitudinii rezervate a Varșoviei, în 1927 - 1928, față de relația cu România, țara noastră constituind un aliat indispensabil față de Soviete dar prea slab pentru un rol precumpănitor în politica polonă din Europa Centrală⁴ *Avem în vedere, în special,*

² A.M.A.E., *Polonia*, vol.53, f. 80 - 82; raport nr. 2784 din 25 iunie 1927 de la Al. Iacovaky, Varșovia, pentru M.A.E.

³ *Ibidem*, f. 108 - 109; raport nr. 1100 din 30 martie 1927 de la Al. Iacovaky, Varșovia, pentru M.A.E.

⁴ *Ibidem*.

conectarea unor lideri politici români, din afara P.N.L., care se pregătea să iasă de la guvernare, la interesele specifice ale relației strategice dintre București și Varșovia. Credem că Piłsudski a contat pe cel puțin trei personalități: generalul Alexandru Averescu, prim ministru în timpul semnării convențiilor de alianță din martie 1921 și relativ recent retras din fruntea guvernului, în vara lui 1927 (liderul Partidului Poporului era decorat, de altfel, la încheierea vizitei, cu cea mai înaltă distincție polonă, “*Vulturul Alb*”); N. Iorga care, alături de *Neamul românesc*, era cea mai energică forță din elita românească susținătoare a intereselor polone în România și național-țărănistul Virgil Madgearu, perceput de mareșal drept mai moderat decât Iuliu Maniu sau Ion Mihalache.

Despre vizita dintre 21 august - 2 octombrie 1928 efectuată de Piłsudski în România, istoriografia este deosebit de laconică⁵; de multe ori, informația nici nu apare. Mai trebuie să adăugăm și faptul că, între 1919 - 1935, mareșalul a făcut extrem de puține vizite în străinătate, preferând să-și petreacă timpul liber la Wilno (Vilnius), Sulejówek (lângă Varșovia) sau în stațiunea climaterică Druskieniki, pe malul Niemenului (acum în Lituania). Oficial, el a călătorit doar în Franța (cu ocazia semnării tratatului de alianță din 1921), în România (de patru ori, în 1922, 1928, 1930 și 1931) și la sediul Ligii Națiunilor de la Geneva (în decembrie 1927).

După lovitura de stat din mai 1926, sistemul parlamentar polon a fost înlocuit, cel puțin teoretic (căci, în practică, el a funcționat cel mai devreme până la alegerile din martie 1928 sau cel mai târziu până în toamna anului 1930), cu un regim ce-și propunea, întâi de toate, eliminarea deficitului de putere decizională în instituțiile statului și asanarea (pol.: *sanacja*) elementelor constitutive ale națiunii. Departe de a fi un simplu “Bonaparte polon”⁶, mareșalul a avut de înfruntat, pe lângă

⁵În istoriografia polonă informația apare, în câteva rânduri de tipar, doar la Waław Jędrzejewicz, Piłsudski: *A Life For Poland*, New York, 1982, p. 272. La Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1918 - 1939)*, București, 1991, ea este doar amintită. Monografiile consacrate nu se ocupă de acest eveniment. Vezi Andrzej Garlicki, *Józef Piłsudski, 1867 - 1935*, Warszawa, 1990; Waław Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego, 1867 - 1935*, tom I - II, London, 1977; Mieczysław Lepecki, *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa, 1988; Waław Lipinski, *Wielki Marszałek 1867 - 1935*, Warszawa, 1936; Władysław Pobóg-Malinowski, *Józef Piłsudski: życie, idee i czyny, 1867 - 1935*, Warszawa, 1937.

⁶ Perceput așa la A. Polonsky, *op. cit.*, p. 175.

vehemența opoziției politice reprezentate de Dreapta naționalistă și catolică (Partidul Național Democrat și Partidul Creștin Democrat) și consensul civic din fostele regiuni germane și austriece (Poznanja, Pomerania, Silezia, Cracovia, Galiția), adeptele ale jocului democratic în echilibrul politic, ostile oricăror experimente autoritare.

Sentimentul de izolare, frustrarea, lipsa de interes a Centrului față de provincie - în condițiile deosebite din punct de vedere social, economic și cultural în cele trei foste posesiuni reunite în Republica a II-a polonă -, blocajul aproape permanent la nivel decizional, repercusiunile crizelor economice devastatoare din perioada 1919 - 1925, abuzurile și corupția administrației și a clasei politice, toate acestea adunaseră în jurul Mareșalului pe toți nemulțumiții, pe "toți aceia care asistaseră la falimentul parlamentarismului, faliment grăbit de politica de compromis"⁷.

Adoptată fără rezerve de către susținători - "mareșalul, șeful suprem al națiunii"⁸ - formula a fost cultivată de către liderii regimului sanalist, în strânsă relație cu ideea "revoluției morale" declanșate în mai 1926. Termenul ca atare (*rewolucja moralna*)⁹ a fost încetățenit pentru a desemna principiile modelului propus: esențială se dorea solidaritatea socială, iar interesele societății și ale diferitelor ei componente trebuiau să corespundă intereselor generale ale țării¹⁰. Walery Sławek, liderul B.B.W.R., a preluat tema "armoniei sociale", negând dreptul elitelor politice de a construi, singure, regulile compromisului; cele mai importante trebuiau să fie "problemele actuale, reale", cărora era necesar să li se dea, rapid, o "rezolvare practică"¹¹. Un alt ideolog al B.B.W.R., Wacław Makowski, pornea de la modelul de criză al sistemului parlamentar și construia o teorie potrivit căreia societatea nu trebuia reprezentată doar de un grup, în general elite, ci era necesar să fie coordonată de un Executiv puternic. Democrația și partidele politice - credea Makowski - aveau nevoie de corecție iar masele de o putere decizională cât mai însemnată¹². Nu departe de Makowski, un alt

⁷ A.M.A.E., *Polonia*, vol.16, f. 159.

⁸ *Głos Prawdy*, Warszawa, nr. 207, 31.07.1929.

⁹ A. Skwarczynski, "Rewolucja moralna", în *Droga*, nr. 5, mai 1926, p. 2.

¹⁰ P. Dunin-Borkowski, "Współczesne zagadnienie moralne", în *Droga*, nr. 10, octombrie 1926, p. 4.

¹¹ Władysław Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926 - 1935*, Wrocław, 1985, p. 132.

¹² *Ibidem*, p. 131; Jerzy Holzer, *Mozajka polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1974, pp. 293 - 295.

apropiat al Mareșalului, Waclaw Stpiczyński, credea că activitatea politică trebuia să aibă, în mod necesar, drept criteriu doar “interesele națiunii”, organismele politice fiind obligate să asigure o “coordonare a intereselor reale”¹³.

În prima perioadă a evoluției sale, regimul sanartist își mai căuta încă, ideologic, un contur propriu, diferit de sistemele autoritare sau dictatoriale europene. La fel, problema sensibilă a minorităților naționale - complexă în întregul spațiu al Europei Central - Răsăritene - a primit, după 1926, un cadrul nou de abordare, concretizat în încercări permanente de “seducere” a principalelor organizații etnice (o reușită parțială). La câteva zile după lovitura de stat, în 24 mai 1926, în *Kurier Poranny*, noul ministru de interne (evreu de origine), Karol Młodzianowski, își făcea publice intențiile programatice în acest domeniu: “guvernul intenționează să urmărească o politică sinceră și deschisă în ceea ce privește problemele și interesele minorităților naționale”¹⁴. Conform recensământului din 1931, dintr-un total de 32.090.000 locuitori, 68,9% s-au declarat de origine polonă, 13,9% de origine ucrainiană, 8,6 - evreiască, 3,1 - bielorusă, 2,3% - germană, 0,4% - rusă, iar 2,4% din populație de alte naționalități (lituanieni, cehi, slovaci, țigani, etc)¹⁵. Comparativ cu alte state din regiune, procentul minoritarilor din Polonia reprezenta, în adevăr, plafonul maxim demografic și procentual. În Cehoslovacia, spre exemplu, numărul cehilor, slovacilor și rutenilor (aceștia din urmă dobândind, prin Constituție, dreptul la autonomie în cadrul Republicii și, deci, reprezentând parte constitutivă) însuma, la sfârșitul anului 1930, aproape 71% din populație¹⁶. Popoarele Iugoslaviei reprezentau, în aceeași perioadă, aproape 85% din total în vreme ce Ungaria - tot în 1930 - 1931 - deținea doar un procent de 8% populație minoritară¹⁷. România, într-o situație delicată din punct de vedere demografic în unele regiuni, deținea - statistic - o poziție mai bună decât Polonia¹⁸.

¹³ Waclaw Stpiczyński, “Sedno przewrotu”, în *Głos Prawdy*, nr. 110, 3.11.1926.

¹⁴ A. Polonsky, *op. cit.*, pp. 214 - 215.

¹⁵ *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa, 1933, pp. 47 - 53.

¹⁶ *Československa statistika*, vol. 98, partea I, Praha, 1934, pp. 46 - 47.

¹⁷ Kamil Krofta, *Les nouveaux etats dans l'Europe Centrale*, Praha, 1930, pp. 112 - 117; Józef Chmelar, *Les minorites nationales en Europe Centrale*, Praha, 1934, pp. 54 - 55 și 63.

¹⁸ Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României*, București, 1938, pp. 63 - 65.

Cea mai numeroasă și mai bine organizată comunitate etnică din Polonia era cea a ucrainenilor - peste 5,5 milioane persoane (conform estimărilor din interiorul organizațiilor ucrainiene, în 1931)¹⁹ sau 4,8 milioane (conform datelor polone, în 1928)²⁰. Majoritatea se situa în estul și sud-estul țării (Galiția, Volânia, Polesia); o populație predominant rurală, fără un stat național propriu, ucrainenii au fost, în fapt, adevărata provocare minoritară adresată Sanacjei. În cadrul politic al comunității au predominat grupările radicale, maximaliste, unele chiar cu caracter terorist. Este cazul grupărilor U.V.O. (*Ukrainska Viiskova Orhanizațiia*) și O.U.N. (*Orhanizațiia Ukrainskih Naționalistiv*). Fondurile lor proveneau de la diaspora ucrainiană din S.U.A., Canada și Europa occidentală precum și de la autorități de stat din Germania și Lituania. Spre exemplu, guvernul naționalist de la Kaunas finanța ziarul U.V.O.-*Surma*, procurând, în același timp, membrilor organizației aflați în nesiguranță în Polonia pașapoarte și acte de identitate false²¹.

Radicalismul politic ucrainian a cunoscut și formule de stânga, de inspirație comunistă; cea mai bine conturată a fost Uniunea Socialistă Ucrainiană a Muncitorilor și Țăranilor (*Sel-Rob*). Organizația a acceptat calea parlamentară de confruntare și a trimis deputați în Sejm la alegerile din 1928 și 1930. Programul *Sel-Rob* avea în vedere strângerea colaborării cu U.R.S.S., autodeterminarea și unirea tuturor teritoriilor ucrainiene cu R.S.S. Ucrainiană. Spre deosebire de cealaltă forță parlamentară ucrainiană - Uniunea Național Democrată, U.N.D.O., apropiată de Biserica unită din Galiția și având adepți în rândul țăranimii bogate și mijlocii - *Sel-Rob* a acționat cu precădere în una din cele mai înapoiate regiuni ale țării, Volânia, provincie cu păduri întinse, cu o agricultură rudimentară, fără rezultate deosebite și cu o industrie aproape inexistentă. Majoritatea locuitorilor Volâniei erau de religie ortodoxă, cu instruire minimă (cei mai mulți chiar fără știință de carte), cu o conștiință națională insuficient definită: ne referim, în special la numiții *tutajszy* ("autohotoni", "de aici"). Clivajul, în rândul comunităților locale avea la

¹⁹ Kenneth C. Farmer, "National Minorities in Poland", în vol. *Eastern Europe National Minorities*, Littleton, 1985, p. 41.

²⁰ A. Krynski, "Le nombre et la repartition des Ukrainiens en Pologne", în *Les questions minoritaires*, an II, nr. 3, 1929, p. 117.

²¹ Aleksander Motyl, "Ukrainian Nationalist Political Violence In Inter-War Poland", în *East European Quarterly*, XIX, nr. 1, 1985, p. 48 - 49.

bază religia și nu limba sau originea etnică²²; tradiționalismul și superstițiile se dovedeau mult mai puternice decât eforturile modernizatoare. Nu dorim să pierdem din vedere că separația dintre omul obișnuit al acestor regiuni (nepoloni în mare majoritate) și *the upper ten* (clasa proprietarilor, mare parte poloni) a fost hermetizată prin paradoxul că o masă covârșitoare și un mic grup, care susținea că era rolul civilizator, pur și simplu nu puteau sta de vorbă unii cu alții din cauza limbii diferite.

O ideologie egalizatoare, precum cea a *Sel-Rob*-ului, a avut, bineînțeles, influență în rândul acestor locuitori nevoiași și fără perspective imediate de reușită; sunt cazuri în Volânia unde un locuitor din 300 simpatiza sau era membru al organizației²³. Partidul *Sel-Rob* a fost nominalizat de către serviciile de informații ale Marelui Stat Major polon ca fiind inspiratorul unei tentative de asasinare a lui Józef Piłsudski în timpul vizitei sale în România și anume printr-un asalt armat asupra vilei rezidențiale din Târgoviște.

La puțin timp după demisia din fruntea guvernului, survenită la 25 iunie 1928, mareșalul a lansat o furibundă campanie împotriva sistemului politic de esență parlamentară; în principal, sugera el, atribuțiile președintelui Republicii și ale primului ministru erau limitate și neclar statuate²⁴. Interpelat în Sejm în legătură cu aceste noi sfidări, liderul B.B.W.R., Walery Sławek, a respins acuzațiile Partidului Socialist care susțineau că guvernul ar fi de inspirație fascistă; Sławek arăta că Polonia nu dorea să aplice măsurile lui Primo de Rivera sau Mussolini²⁵. Chiar Piłsudski refuzase orice apropiere ideologică sau politică de sistemul

²² Mikołaj Romer, *Stosunki etnograficzno-kulturalnie na Litwie*, Kraków, 1907, pp.10 - 13. Mai nou, Piotr Lossowski, *Po tej i tam tej Niemna*, Warszawa, 1985, pp.23-28. Dintr-o perspectivă lituaniană, Petras Klimas. *Les rapports des nations lituanienne et polonaise*, Paris, 1927, pp. 19 - 20. Cu siguranță lipsa unei identități etnice și lingvistice la *tutajszy* au provocat discuțiile asupra Vilnei, la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea: orașul și provincia erau revendicate drept teritoriu istoric de către poloni, lituanieni și bieloruși pe baza unor argumente nu întotdeauna foarte clare. Vezi recentul studiu al lui Rimantas Miknys, "Vilnius and the problem of Modern Lithuanian State-hood in the Early Twentieth Century", în *Lithuanian Historical Studies*, 2, 1997, pp. 108 - 113.

²³ Aleksander Motyl, "The Rural Origins of the Communist and Nationalist Movements in Wolyn, 1921 - 1939", în *Slavic Review*, 3, 1978, p. 415.

²⁴ Robert Machray, *op. cit.*, p. 359.

²⁵ A. Polonsky, *op. cit.*, p. 258.

italian; în discuțiile cu apropiații săi, el repetase de câteva ori că: “să nu vă gândiți că în sistemul de guvernare aș dori să *maimuțăresc* (n.n. - sublinierea noastră) fascismul lui Mussolini. Aceste metode nu se potrivesc nicidecum spiritului polon și nici nu sunt pe gustul meu”²⁶. Cu toate acestea, războiul cu sistemul democratic clasic era total: într-unul dintre articolele sale programatice - “Fundul ochiului sau impresiile unui om bolnav asupra sesiunii bugetare a Sejmului”²⁷ -. mareșalul elabora, într-un limbaj deosebit de pitoresc, un dur atac la adresa elitei conducătoare: “nu uit niciodată definiția unuia dintre cei mai inteligenți miniștri ai noștri, că după o conversație pe care e silit să o aibă cu domnii deputați are impresia că a ieșit dintr-o menajerie plină de maimuțe răutăcioase, care își îndeplinesc toate necesitățile lor în mod public, fără nici o grijă de a semăna cu oamenii”.

Józef Piłsudski a intrat în România în noaptea de 20 spre 21 august 1928 prin stația de cale ferată Grigore-Ghica Vodă, de la frontiera româno-polonă din Bucovina. La punctul de vamă, personalitatea polonă (însoțită de doar doi aghiotanți) a fost întâmpinată oficial de prefectul de Cernăuți, de o delegație de înalți ofițeri români, de inspectorul general al Siguranței și de atașatul militar al Legației polone la București. De la Cernăuți, un tren regal, special comandat de Regina Maria, l-a transportat până la gara Periș, lângă București, unde a fost întâmpinat de către Gheorghe Tătărescu, subsecretar de stat în Ministerul de Externe, și de contele Jan Szembek, ministrul Poloniei. Într-un automobil guvernamental, mareșalul s-a îndreptat de la Periș către Târgoviște²⁸ unde, în vila dr. Lucjan Skupiewski (rezident român), avea să-și înceapă tratamentul. A doua zi după sosirea la Târgoviște, la 23 august, Piłsudski a avut o lungă întrevedere confidențială la Peleş cu Regina Maria, urmată de o scurtă întâlnire cu cel mai important membru al Regenței, patriarhul Miron Cristea²⁹. Nu deținem date despre discuțiile de la Peleş dar putem bănuși că ele s-au centrat asupra situației politice din România, a relațiilor din cadrul familiei regale și a viitorului alianței româno-polone.

Referitor la lunga călătorie în România a fondatorului republicii polone interbelice avem de semnalat câteva observații. Mai întâi, și foarte

²⁶ Wl. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudski*, 1991, p. 206.

²⁷ Józef Piłsudski, “Dno oka czyli wrazenia czlowieka chorego z sesji budzetowej w Sejmie”, în *Epoka*, Warszawa, nr. 94, 7.04.1929, p. 3.

²⁸ *Czernowiecka Gazeta Polska*, Cernăuți, an. 46, nr. 505, 26.08.1928, p. 2.

²⁹ *Ibidem*, nr. 506, 2.09.1928.

important, anonimatul aproape total în care s-a desfășurat, din punctul de vedere al reflectării ei în presă și în documentele diplomatice. La fel, așa cum am amintit deja, nici istoriografia nu este mai bogată în acest sens. Mai mult decât atât, pe parcursul desfășurării ei, au planat amenințări teribile - o tentativă de asasinat - care ar fi putut provoca o reacție în lanț pe plan internațional și în cadrul relațiilor bilaterale. Nici despre această din urmă acțiune nu am găsit referiri bibliografice, ceea ce ne îndeamnă să considerăm demersul nostru ca fiind unul inedit.

Presă românească a prezentat, în primele zile după sosirea mareșalului, informații bogate și editoriale incitante pentru ca, în luna septembrie, cu excepția unor palide știri telegrafice să nu se mai publice nici un rând. Dorința lui Piłsudski de a i se respecta intimitatea și confortul personal? Teama autorităților române de posibile complicații cu organizațiile extremiste (comuniste) polone sau pe plan internațional (ne gândim la eventuale reacții ale aliatului din Mica Înțelegere, Cehoslovacia)?

Universul, cel mai popular cotidian, insera în numărul din 20 august 1928 un consistent articol al lui Romulus Seișanu, cu o biografie oficială a mareșalului. Editorialistul se declara un admirator al regimului sanarist și al liderului polon: “Ca să scoți patria ta din mormântul peste care trei puteri mari, asociate și complice, au pus o lespede grea, trebuie să ai un suflet de erou, o voință neînduplecată și aprigă și, mai presus de toate, o încredere desăvârșită în rezervele morale ale națiunii tale, dezmoștenită de patrimoniul ei teritorial printr-un rapt fără precedent în istoria omenirii”³⁰. *Curentul*, la fel, prezenta pe prima pagină informații succinte despre sosirea în țară³¹. *Indreptarea* Partidului Poporului îl declara pe mareșal drept “oaspete ilustru și prieten drag care prin opera înfăptuită își onorează țara și întreaga omenire”; oficiosul mareșalului Alexandru Averescu acorda spații largi unor critici la adresa sistemului parlamentarist de pe cunoscutele poziții Piłsudskiste³² (prezentate anterior).

Voce singulară în mediul politic și intelectual, unul din cei mai fervenți mijlocitori ai cauzelor polone în societate românească, N. Iorga publica un interesant punct de vedere care aborda relațiile polono-

³⁰ Romulus Seișanu, “Mareșalul Piłsudski în România”, în *Universul*, an 46, nr. 192, 20 august 1928.

³¹ “*Curentul*”, an I, nr. 218, 22 august 1928.

³² *Indreptarea*, an X, nr. 183, 20 august 1928.

lituaniene în ceea ce privește statutul regiunii Vilna (Vilnius, Wilno). Regulile consacrate ale științei istorice se amestecau tumultos cu opțiuni politice tranșante și cu sentimente personale evidente: primul ministru al guvernului de la Kaunas, naționalistul Augustinas Voldemaras, își contura, în viziunea savantului, “un temperament puțin prezidențial”. Diplomația lituaniană era atacată de Iorga, motivându-se că se refuza respectarea normelor juridice statuate în cadrul relațiilor internaționale: “Diplomația nouă are talent la invenții. În afară de *pământul meu și pământul tău*, ea caută să introducă noțiunea de drept a *pământului rezervat pentru discuție*”³³.

Înainte de sosirea lui Piłsudski în România, la mijlocul lunii august 1928, serviciile speciale de informații ale Marelui Stat major polon informau -confidențial- pe atașatul militar al Poloniei al București că viața mareșalului, pe teritoriul român, putea fi în pericol. Dezvăluirile priveau direct organizația ucrainiană *Sel-Rob* care pregătea un atentat: în acest scop, pe Nistru, în dreptul Tighinei, 12 membri ai *Sel-Rob*-ului trecuseră frontiera în România³⁴. Datele cu care operau serviciile polone erau cât se poate de neclare și incomplete: deși inițial fusese localizat un grup de 12 persoane, un alt document evidenția că era vorba de doar 10, lor urmând să li se alăture o femeie ce ar fi sosit direct din Polonia. Marele Stat Major polon nu dobândise nici numele complete ale posibililor atentatori și nici date suficiente pentru o mai bună identificare. Era vorba, astfel, de un oarecare Hatiuk, fost căpitan în armata austro-ungară; Roman Paslawski, fost locotenent în aceeași armată; Rumeniuk; Nikolai Vasilișin; Tenciuk; Szezurek; Nikolai Wintkuian; Hipolit Hankiewicz; Michał Pralinski; Michał Ogoniewski. Cea care avea să sosească cu trenul direct Varșovia - București și să se întâlnească cu ceilalți zece se numea Olena Stasiewicz. Seria inexactităților - de unde și impresia noastră de a considera acțiunea drept puțin serioasă - continua cu greșita localizare a reședinței oficiale a lui Piłsudski: Ploiești³⁵. Pe lângă faptul, deci, că Ploieștiul era confundat cu Târgoviște, nu ne putem opri de a emite o altă ipoteză: este destul de greu de crezut că un grup mare de străini (10 - 11

³³ N. Iorga, “Între Polonia și Lituania”, în *Neamul românesc*, nr. 181, 17 august 1928, p. 1.

³⁴ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău, fond 680, f. 13. Și pe această cale, mulțumirile cele mai călduroase se îndreaptă către dr. Ion Varta, de la Institutul de Istorie din Chișinău, care mi-a oferit materialul de arhivă necesar.

³⁵ *Ibidem*

persoane) într-un oraș mic precum capitala județului Dâmbovița, într-un mediu provincial ar fi trecut neobservat.

Inspectoratul General al Siguranței din Basarabia trimitea la București un raport confidențial în care se arăta că nici unul dintre cei semnalati de serviciile Marelui Stat Major polon nu fusese descoperit în zona frontierei pe Nistru³⁶. Două zile mai târziu, brigada din Cetatea Albă raporta că nu identificase, în sudul Basarabiei, nici un suspect³⁷. Ne rămâne, în lipsa datelor, terenul nesigur a supozițiilor: monografiile dedicate lui Piłsudski și rezultatele istoriografiei polone nu amintesc, nici ele, incidentul. Putem accepta intenția *Sel-Rob*-ului (sau a altei organizații radicale ucrainieni) de a-l asasina pe *mareșal* în România (în ideea de a se evita represalii de amploare în Polonia) și, totodată, renunțarea la acest plan datorită inconvenientelor: necunoașterea terenului, a sistemului de securitate, greutăți în ceea ce privește modul de integrare în societatea românească a grupului stabilit, forțele desfășurate de Siguranța română. În același timp, însă, putem avea în vedere și o dezinformare - nu neapărat voită - din partea serviciilor polone în ideea de a i se asigura lui Piłsudski o foarte bună apărare în condițiile în care Varșovia percepea România drept o țară nesigură, cu un guvern liberal epuizat și cu o Regentă fără experiență decizională.

Documentul la care vom face imediat referire accentuează starea de confuzie, în lipsa unor elemente ajutătoare: el poate fi integrat în oricare din cele două scenarii. Este vorba despre o notă din 25 martie 1929 (la șase luni după plecarea liderului polon din țara noastră) emisă de către Brigada de Siguranță din Bălți³⁸, tot din Basarabia. Informațiile fac legătură între un fost agent al Siguranței din Bălți, Ioan Chirulescu, și un informator al Marelui Stat Major român, de la Divizia XIV din Bălți, Vladimir Novitzki. Ultimul era în legătură cu un fost colonel al armatei ruse, de origine polonă, și împreună ar fi încercat șantajarea mareșalului cu fotografii din perioada deportării acestuia din urmă în Siberia. Cu toate acestea, la numai câteva luni distanță, documentul la care ne referim nu amintește nimic de tentativa de asasinat, ceea ce pune în discuție, credem, consistența dovezilor prezentate de serviciile secrete polone.

³⁶ *Ibidem*, f. 9; adresa nr. 472/21 septembrie 1928 a Inspectoratului General al Siguranței din Basarabia, către Ministerul de Interne.

³⁷ *Ibidem*, f. 7; adresa nr. 2684/23 septembrie 1928 a Brigăzii de Siguranță Cetatea Albă către Inspectoratul General al Siguranței din Basarabia.

³⁸ *Ibidem*, f. 17 18; adresa nr. 697/25 martie 1929 de la Brigada de Siguranță Bălți către Inspectoratul General al Siguranței din Basarabia.

După întrevăderea de la Sinaia, din 23 august 1928, percepută de presa germană drept negocieri secrete pentru încheierea unui nou acord militar româno-polon³⁹, la 29 august 1928 Piłsudski a plecat la Constanța. Ca de multe alte ori, datele cu care operăm despre prezența în Dobrogea nu numai că sunt sumare dar și contradictorii. Surse gazetărești polone arată că mareșalul a locuit la Palatul Regal din Mamaia, unde a avut o lungă discuție cu Regina Maria și cu Regina Elena (mama regelui Mihai)⁴⁰; un foarte serios cotidian constănțean, *Dobrogea jună*, asigură cititorii săi că liderul polon s-a retras la hotelul "Palace" din Constanța unde a avut o audiență la copilul - rege Mihai, în prezența Reginei-Mame⁴¹.

La Constanța, Piłsudski a vizitat îndelung porturile comercial și militar, vigilent la toate perspectivele pe care țara sa le putea obține în cadrul unui statut de porto-franco la Marea Neagră. Atât el cât și guvernele sanaliste aveau în vedere evoluțiile pozitive ale arealului industrial și portuar Silezia - Baltica, prin construirea căii ferate și a modernului port Gdynia. Industria polonă căuta, totodată, debușuri pentru produsele sale metalurgice, textile și alimentare în Balcani, Orientul Mijlociu și zona Africii de nord. Aceste proiecte ambițioase trebuiau completate și sprijinite de facilități comerciale de tranzit de genul zonelor libere oferite de statul român la Dunărea maritimă și Marea Neagră⁴². Mai mult decât atât, autoritățile române elaboraseră, în 1926 (planul inginerului Al. Davidescu), un complex proiect de punere în valoare din punct de vedere comercial a regiunii dunărene cuprinsă între Galați și mare, pe brațul Sf. Gheorghe, și din punct de vedere militar a zonei Tașaul - Midia, la nord de Constanța⁴³. Polonia s-a dovedit, inițial, interesată doar de facilitățile comerciale; spre sfârșitul deceniului 4, odată cu realizarea concretă a primelor obiective (diguri, magazii, cale ferată), interesul pentru proiectata bază militară maritimă de pe lacul Tașaul a

³⁹ *Curentul*, nr. 221, 25 august 1928.

⁴⁰ *Czernowiecka Gazeta Polska*, nr. 507, 9 septembrie 1928.

⁴¹ *Dobrogea jună*, Constanța, an 24, nr. 186, 31 august 1928.

⁴² Florin Anghel, "Un model strategic româno-polon: canalul Marea Baltică - Marea Neagră în perioada interbelică", în *Revista Istorică*, nr. 7 - 8, 1996, pp. 585 - 590.

⁴³ Ministère Royal des Affaires Étrangères, Direction de la Presse, *La Presse Polono-Roumaine*, Conférence constitutive tenue à Galatz, 6 - 8 Mai 1926, entre les délégués autorisés de la presse roumaine et de la presse polonaise. Procès verbaux, rapports, vœux et statut, pp. 183 - 188.

sporit consistent⁴⁴. Concurența era intensă între porturile maritime românești și cele bulgare în încercarea de a obține avantajele tranzitului polon. Presa dobrogeană relatează, în timpul vizitei lui Piłsudski la Constanța, că municipalitatea Varnei acordase statului polon un teren pentru construirea unui sanatoriu iar lângă palatul regal de la Euxinograd, tot pe malul mării, guvernul bulgar decisese împroprietărirea Crucii Roșii polone cu un alt teren. Sofia oferise Varșoviei o zonă liberă în portul Varna⁴⁵ deși polonii își manifestaseră deschis opțiunea pentru unul sau două din porturile României.

De la Constanța, prin Cernavodă, pe Dunăre, Piłsudski a plecat, în dimineața zilei de 31 august, spre Brăila. Sensul vizitei în portul dunărean trebuie căutat, evident, tot în interesul direct al Poloniei de a stabili puncte benefice de tranzit al mărfurilor spre piețele sud-est europene și orientale. Ca și la Costanța, și aici mareșalul a fost însoțit de două înalte oficialități ale Siguranței: Grigore Ștefu, inspectorul general al Siguranței din Dobrogea și Constantin Duca, inspector general pentru Brăila⁴⁶. Putem emite ipoteza că autoritățile române se dovedeau preocupate de informațiile primite și că se luaseră deja măsurile convenite de securitate. Vizitarea orașului și a portului - în ziua de 1 septembrie - s-a făcut în compania consulului onorific al Poloniei la Brăila, Mihail Bocov⁴⁷; după aceea, într-un automobil al guvernului român, Piłsudski a plecat, pentru o lună, în Transilvania (Alba-Iulia, Oradea, Sibiu, Cluj, Brașov) și Bucovina, cu repetate întoarceri la Târgoviște.

Ultima parte a călătoriei în țara noastră, 30 septembrie - 2 octombrie, a avut un caracter oficial. După sosirea la București, însoțit de ministrul român de Război, gen. Paul Anghelescu, Piłsudski a depus o coroană la mormântul Eroului Necunoscut din parcul Carol. În aceeași zi, 30 septembrie, în saloanele Legației polone au fost invitați liderii de frunte ai P.N.L., inclusiv primul ministru Vintilă Brătianu, alături de I.G. Duca, Constantin Argetoianu, gen. Paul Anghelescu. Din partea Palatului au fost invitați D. Hiott (ministrul Palatului) și baronul Mocsoni - Stârcea. Nimeni din partea P.N.Ț. nu a fost prezent.

⁴⁴ Archiwum Akt Nowych, Warszawa, Fond *Minister Spraw Zagranicznych*, Ambasada Rzeczpospolitej Polski w Bukaresztie, vol. 450, f. 197 - 198.

⁴⁵ *Dobrogea jună*, nr. 187, 1 septembrie 1928.

⁴⁶ *Cuvântul*, Brăila, an 9, nr. 198, 31 august 1928.

⁴⁷ *Czernowiecka Gazeta Polska*, nr. 508, 16 septembrie 1928.

Negocierile și întâlnirile oficiale au continuat la 1 octombrie; Vintilă Brătianu și I.G. Duca l-au asigurat pe mareșal că, în cazul schimbării guvernului, Regența va fi capabilă să modereze tendințele P.N.Ț., accentuat antiliberale. Totodată, celor doi lideri i-au urmat generalului Al. Averescu, N. Iorga și național-țărănistul Virgil Madgearu⁴⁸. Primul ministru român l-a decorat pe Piłsudski, în numele Casei Regale, cu ordinul “*Carol I*” și cu medalia “*Virtute militară*” iar, la rândul său, gen. Al. Averescu a primit cea mai înaltă distincție polonă, ordinul “*Vulturul alb*”⁴⁹.

O altă sursă de informații a fost generată de întâlnirea confidențială din 2 octombrie pe care liderul polon a avut-o cu importanți factori de decizie militară: gen. Paul Anghelescu și gen. Mărdărescu, șeful Marelui Stat Major⁵⁰. Spre exemplu, *Universul* prelua un comentariu al foarte influentului cotidian cracovian *Illustrowany Kurier Codzienny*: prezența lui Piłsudski în România ar fi fost “în strânsă legătură cu încheierea unui misterios tratat militar care s-ar fi îndreptat împotriva Rusiei Sovietice”⁵¹. Ministerul român de Externe era informat de reacțiile provenite din mediile politice germane - deosebit de atente la pozițiile celor două aliate față de Moscova - și anume că Berlinul percepea întâlnirile dintre Vintilă Brătianu și Józef Piłsudski drept un efort de mediere a diferendului româno-ungar și de conturare a unei politici comune față de Soviete. “Ultimele știri primite din Polonia referitoare la o colaborare mai strânsă cu Ungaria au fost întâmpinate în România cu mari nemulțumiri” - arată documentul la care facem referire. Mai departe, se susținea că Piłsudski, la sugestia lui Mussolini, ar fi propus liderilor români “să intre” într-o “nouă grupare de state” care să cuprindă Italia, România, Bulgaria, Polonia, Ungaria și Turcia⁵².

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 511, 7 octombrie 1928.

⁴⁹ *Ibidem*, 21 octombrie 1928.

⁵⁰ *Ibidem*, 7 octombrie 1928.

⁵¹ “Relațiunile polono-române”, în *Universul*, nr. 225, 28 septembrie 1928, p. 1.

⁵² A.M.A.E., *Polonia*, vol. 53, f. 181 - 183. Lucian Blaga, atașat de presă la Berna, trimitea, la 9 martie 1929, o telegramă în care arăta că ziarele elvețiene preluaseră informații din oficiosul lituanian *Lietuvos Aidas* privind încheierea unui tratat militar secret între România și Polonia îndreptat împotriva Rusiei Sovietice și Lituaniei, la 1 octombrie 1928. Același tip de știre se regăsește și în *Berliner Tageblatt*, *Frankfurter Zeitung*, *Svenska Tageblatt*. La Berlin, la 11 martie 1929, ministrul Lituaniei i-a reproșat lui Petrescu-Comnen că în timpul vizitei la Varșovia, a ministrului de externe, G.G. Mironescu, s-ar fi încheiat un acord secret împotriva Rusiei Sovietice și Lituaniei (*ibidem*, f. 176).

Că Italia ar fi inițiat - sau, cel puțin, dorit - astfel de discuții preliminare rămâne de analizat, mai ales că România semnase cu aceasta, prin generalul Al. Averescu, un tratat bilateral și Roma se declarase interesată de spațiul sud-est european și de așa-numitul “bloc catolic” (cu Polonia și Ungaria). Este dificil de presupus, însă, că Varșovia, la momentul 1928, era în măsură să construiască un nou plan amplu de acțiune diplomatică în Europa Centrală după eșecul negocierilor cu Lituania de la Königsberg și în condițiile în care securitatea baltică reprezenta, mai presus de toate, o necunoscută⁵³. Poate doar odată cu semnarea protocolului de la Moscova, din 9 februarie 1929, când Varșovia a mediat între București și Kremlin, se poate vorbi de o demarare a proiectelor polone în spațiul “*intermarium*” (Marea Baltică - Marea Neagră)⁵⁴.

Vizita puțin cunoscută a mareșalului Piłsudski în România s-a desfășurat în cadre neobișnuite, dovadă fiind anonimatul de care a fost acoperită și inconsistența surselor documentare. Totuși, putem aprecia în mod corect că ea a avut un caracter pragmatic și s-a dorit un gest - public și politic - de a sugera că mecanismul de securitate din Europa Central - Răsăriteană, am numit alianța româno-polonă, reprezenta o necesitate. Și aceasta pentru că, în perioada 1927 - 1928, relațiile bilaterale intraseră în faza unei stagnări care nu amenința, însă, soliditatea bazelor. Situația tranzitorie era determinată de evoluțiile specifice interne: în România, transferul de putere de la liberali la național - țărăniști, cu o Regență fără autoritate iar în Polonia rezultatele nesatisfăcătoare obținute de gruparea regimului sanalist, B.B.W.R., la alegerile din martie 1928 și, deci, inconsistența modelului politic autoritarist propus societății polone.

⁵³ Confirmări la Zdzisław Budecki, *Stosunki polsko-litewskie po wojnie swiatowej. 1918 - 1928*, Warszawa, 1928, pp. 78 - 80; Marjan Leczyk, *Polityka Drugiej Rzeczypospolitej wobec Z.S.S.R. w latach 1925 - 1934*, Warszawa, 1976, p. 186 și urm.; Wojciech Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918 - 1939*, Warszawa, 1995, pp. 216 - 218; Stanisław Sierpowski, *Piłsudski w Genewie. Dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*, Poznan, 1990, pp. 158 - 164.

⁵⁴ Un foarte interesant punct de vedere, în acest sens, apare la istoricul lituanian Česlovas Laurinavičius, de la Institutul de Istorie din Vilnius, în studiul manuscris, aflat și în posesia noastră, *Protokol Litwinowa (9 lutego 1919) i litewska dyplomacja*, care consideră această dată drept evenimentul unui început în evoluția diplomației polone în anii '30.

IMPLICAȚII INTERNAȚIONALE ALE RĂZBOIULUI ITALO-ETIOPIAN (1935-1936) ÎN VIZIUNEA DIPLOMAȚIEI S.U.A

Nicolae Dascălu

Războiul italo-etioopian a avut largi și complexe implicații internaționale. Unele dintre acestea pot fi situate, pe drept cuvânt, la originile celui de la doilea Război Mondial. Conform documentelor diplomatice americane, conflictul italo-etioopian a generat, mai ales în faza sa finală, o multitudine de efecte politico-ideologice, economice, militare, religioase și rasiale. Într-o sinteză din 8 februarie 1936, elaborată de Statul Major General al Armatei S.U.A se afirma: “Conflictul italo-etioopian evoluează în jurul a trei factori importanți: politic, economic și militar. Dintre aceștia, elementul politic este considerat, de departe, ca cel mai important din cauza implicațiilor sale largi. Practic, fiecare țară din lume este direct sau indirect interesată în vreuna din fazele războiului italian în Africa de răsărit. Ca urmare a invaziei italiene, Societatea Națiunilor a adoptat sancțiuni împotriva Italiei...”¹.

Într-adevăr, mai toate statele lumii au fost nevoite a-și preciza atitudinea față de conflict. Chiar cele care nu erau membre ale Societății Națiunilor, dar aveau interese economice cu beligeranții, au fost puse în această situație. Și dacă nu s-a înregistrat o luare de poziție oficială, cum s-a întâmplat în foarte puține cazuri, opinia publică s-a pronunțat deschis.

¹ *National Archives of the U.S.A., Washington D.C. (mai departe National Archives), General Records of the Department of State, record group 59, Decimal file 1930-1939 (mai departe State Department file), War Department, Office of the Chief of Staff to under secretary W.Philipps, February 8, 1936, The Military Situation in Ethiopia, f.s., p.1 (765.84/ 3773)*

Implicațiile politice sunt legate, în primul rând, de atitudinea față de Societatea Națiunilor. Cum Etiopia a făcut apel la forumul de la Geneva, iar agresiunea era evidentă, toate statele membre au fost chemate a decide. Pentru Societatea Națiunilor războiul italo-etioopian a fost “piatra de încercare” a eficienței sale. Imperfecțiunile Pactului ca și efectele contradictorii ale intereselor marilor puteri și-au spus cuvântul. Războiul din Africa de răsărit a confirmat ceea ce se știa deja și era acceptat de mulți: Societatea Națiunilor nu era în măsură a-și îndeplini funcția de bază, aceea de menținere a păcii în lume. Imediat după terminarea ostilităților, secretarul general al organizației mondiale a ridicat problema reformării Ligii prin prisma învățămintelor dobândite².

Agresiunea italiană fiind foarte evidentă, statele membre ale Societății au trebuit să se pronunțe. Cele mari au reacționat în funcție de interese. Cele mici, la unison, s-au pronunțat în favoarea victimei agresiunii unei mari puteri. Atitudinea lor s-a cristalizat în aplicarea deciziilor forumului de la Geneva și mai ales a sancțiunilor economice.

Conflictul italo-etioopian a generat o modificare a raportului de forțe, o clarificare a acestuia. După oscilațiile inevitabile, Italia s-a desprins de Franța și de Marea Britanie. Acordurile de la Roma și deciziile Conferinței tripartite de la Stresa au fost anihilate. Italia se va apropia ferm și decisiv de Germania, de care era legată și ideologic. Războiul italo-etioopian a atenuat vechile controverse dintre cele două state totalitare. Prin aceasta, conflictul din Africa de răsărit poate fi situat la originile celui de al doilea Război Mondial³. Pe de altă parte, Hitler și-a întărit convingerea că marile puteri nu sunt apte a adopta o atitudine fermă față de un act de forță. Consecințele acestei păreri a liderului nazist vor fi incalculabile.

Franța a oscilat între conservarea apropierei de Italia (Acordurile de la Roma) și ameliorarea raporturilor cu Anglia. Atitudinea ezitantă a Parisului va avea efecte grave. Va submina acțiunea Societății Națiunilor și va demonstra statelor mici că nu era de așteptat ajutor din partea marilor puteri, în cazul unei agresiuni față de care acestea aveau interese speciale. Anglia s-a pronunțat ferm pentru sancționarea agresorului.

² *National Archives*, State Department file, The consul at Geneva to the State Secretary, May 29, 1936, Gilbert, 7p.(765 84/4622)

³ Manfred Funke, “Le relazioni italo-tedesche al momento del conflitto etiopico e delle sanzioni della Società delle Nazioni”, în *Storia Contemporanea*, II, 1971, nr. 3, pp.475-493.

Această atitudine a fost dictată guvernului de către opinia publică engleză. În același sens a acționat și poziția populației de culoare din Imperiul britanic. Totuși, și în atitudinea Angliei s-a înregistrat inconsecvență. Cea mai bună dovadă este planul Laval-Hoare, din decembrie 1935. Prin prisma relațiilor anglo-franceze, războiul italo- etiopian a menținut, dacă nu chiar a înrăutățit, raporturile mediocre dintre cele două state. Conflictul a evidențiat, însă, necesitatea unor bune relații între Paris și Londra pentru soluționarea unor probleme internaționale. Deși de pe poziții diferite, Uniunea Sovietică și S.U.A au urmărit cu atenție evenimentele și au tras concluzii importante. U.R.S.S a fost, însă, direct implicată în activitatea Societății Națiunilor. S.U.A, promotoare a politicii izolaționiste, au tras importante concluzii politice și militare, din conflictul, față de care au păstrat, totuși, neutralitatea absolută⁴.

Implicațiile economice ale crizei etiopiene sunt legate de adoptarea și aplicarea sancțiunilor. Aceasta a contravenit, adesea, intereselor naționale ale țărilor în cauză. Cu toate acestea, cel puțin pentru a păstra aparențele, toate statele membre au aplicat sancțiunile în forma lor incipientă. Datele furnizate de state, privind comerțul lor cu Italia, sunt sugestive, ele trebuie totuși privite cu rezerve⁵. Când a fost însă vorba de embargoul petrolului situația s-a schimbat. Contradicția cu interesele economice naționale a fost atât de flagrantă, încât decizia nu a putut fi adoptată.

La nivel ideologic, războiul italo-etiopian a anticipat războiul civil din Spania, la proporții mai reduse desigur. Faptul că un stat fascist a atacat o țară pașnică a declanșat o reacție generală. Aproape în toate statele lumii forțele democratice și antifasciste au condamnat agresiunea italiană. Confruntarea ideologică dintre fascism și democrație s-a redus, în cazul războiului italo-etiopian, la forme pasive, de blamare a agresorului și de exprimare a simpatiei pentru victimă.

Etiopia a fost primul stat creștin din Africa. Acest fapt a provocat o *reacție de solidaritate și din partea unor grupări religioase*. În țară acționau, de asemenea, câteva zeci de misionari protestanți. Unele

⁴ Arthur H. Furnia, *The diplomacy of Appeasement. Anglo-French Relations and the Prelude to World War II, 1931-1938*, Washington, 1960, pp.156-176.

⁵ League of Nations, *Dispute between Ethiopia and Italy. Statistics of Trade with Italy and Italian Colonies. November 1935- January 1936*, Coordination Committee, no.116, Geneve, 1936, 40 p. ; Idem, *December 1935- March 1936*, Coordination Committee, no.125, Geneve 1936, 60 p; vezi și Maria Marcelletti, *Bibliografia delle sanzioni*, Firenze, 1937, 227 p.; Ov. Al. Vlădescu, *Problema sancțiunilor în dreptul internațional public*, București, 1937, 194 p.

organizații religioase au înființat unități medicale pentru armata etiopiană, aproape complet lipsită de serviciu sanitar. Chiar Comitetul executiv al Consiliului creștin universal, reunit la Montreux, în noiembrie, 1935, a protestat împotriva agresiunii italiene. În sfârșit, faptul că religia oficială a statului agresor era cea catolică a trezit vechi resentimente anticatolice în multe țări. Pe de altă parte, catolicii din multe state ale lumii s-au simțit datori a fi solidari cu acțiunea Italiei, tocmai datorită religiei comune.

Implicațiile rasiale nu au lipsit nici ele. Etiopia era singurul stat independent din Africa Neagră. Populația de culoare din Imperiul britanic s-a declarat solidară cu cauza etiopiană. În rândul celor 12 milioane de negri din S.U.A au început agitații. Totodată, s-au pus bazele acțiunii de organizare a sprijinului material și umanitar pentru Etiopia. Nici italienii din America (5 milioane) nu au rămas pasivi. Mai mult chiar, solidaritatea lor cu patria de origine a fost mai evidentă, prin strângerea de fonduri, organizarea de demonstrații și înaintarea unor petiții, precum și prin trimiterea câtorva sute de voluntari pentru corpul expediționar italian⁶. Gesturi similare s-au înregistrat și în alte țări, unde se aflau colonii de italieni.

Militar războiul italo-etiopian a avut, de asemenea consecințe largi, internaționale. Și la acest nivel este comparabil cu războiul civil din Spania. Ambele au dus la concluzii tactice și strategice de oarecare importanță pentru operațiunile din al doilea război mondial. Totuși, spre deosebire de Spania, Etiopia a servit mai mult unei analize teoretice. Foarte multe state au avut observatori militari. Unele au acreditat chiar misiuni militare în ambele tabere. Între acestea din urmă s-au aflat și Statele Unite, în pofida politicii izolaționiste și a liniei de neutralitate față de conflict. Observatorii militari străini au putut trage concluzii în ce privește: logistica (asigurarea căilor de comunicație între baze și teatrul de operațiuni, foarte îndepărtat); utilizarea tancurilor și a aviației în condițiile deșertului; importanța petrolului pentru armatele mecanizate; importanța propagandei de război, etc.

Este necesar să mai subliniem un aspect al implicațiilor militare. Anume, că Germania nazistă nu a fost unicul stat care a vândut armament Etiopiei. Este drept că a fost un singur transport de arme automate și

⁶ W. Dubois, "Inter- Racial Implications of the Ethiopian Crisis", în *Foreign Affairs*, vol. XIV, October, 1935, pp. 82-92.

tancuri, trimis după multe ezitări și ajuns prea târziu. Așa cum subliniază specialistul în această problemă, Manfred Funke, nu sancțiunile au fost acelea care au apropiat Germania de Italia. Deși nu a fost membră a Societății Națiunilor, Germania a redus o parte din exporturile pentru Italia. Războiul italo-etioopian a contribuit la apropierea celor două state fasciste deoarece a demonstrat lui Mussolini, și lumii întregi, incompatibilitatea alianței între Italia fascistă și marile democrații europene⁷.

Documentele americane și cele italiene, completate uneori cu lucrări inedite, permit a schița reacția față de războiul italo-etioopian a nu mai puțin de 54 de state independente. La acestea se adaugă 13 dominioane și teritorii sub mandat englez, 4 teritorii sub mandat francez și unul olandez. Așadar 72 de formațiuni, din cele 90 înregistrate în epocă în statisticile Societății Națiunilor. Cele 18 unități lipsă sunt ne semnificative. Această apreciere desigur că nu privește părțile în conflict, Etiopia și Italia, neincluse în analiza noastră. Cele despre care avem date și informații le vom prezenta selectiv, în limita spațiului, folosind o ordonare strict alfabetică.

Atitudinea Albaniei față de conflictul din Africa de Est a fost determinată de natura specială, de dependență, a relațiilor cu Italia. Alături de Austria și Ungaria, aflate într-o poziție oarecum similară, Albania nu a acceptat aplicarea sancțiunilor.

Refuzul Albaniei de a accepta recomandările forumului de la Geneva nu a dus însă la intensificarea relațiilor comerciale italo-albaneze. Aceasta pentru simplul motiv, evidențiat de ministrul S.U.A la Tirana, Grant, că Albania nu avea produsele necesare Italiei.

Dincolo de poziția în problema sancțiunilor, războiul italo-etioopian a fost folosit de Roma ca un fundal pentru agravarea subordonării Albaniei. Aceasta s-a realizat prin prevederile Acordului italo-albanez, din 19 martie 1936⁸.

Austria a evoluat mulți ani din perioada interbelică în orbita Italiei. Teama de *Anschluss* a fost cauza acestei orientări, care a și generat o încordare în raporturile italo-germane, imediat după instaurarea

⁷ Manfred Funke, *Sanktionen und Kanonen, Hitler, Mussolini und der internationale Abissienien Konflikt, 1934-1936*, Düsseldorf, 1970, 220 p.; Idem, „Deutsche Kanonen für den Negus“, în *Publik*, 11 iunie 1971.

⁸ Esmond M. Robertson, *Mussolini as Empire Builder. Europe and Africa, 1932-1936*, London, 1977, pp. 44-53, 70-83 și 132-144.

nazismului la putere. Dacă războiul italo-etioopian marchează începutul apropierei dintre Berlin și Roma, atunci prețul a fost tocmai Austria lăsată de Mussolini la dispoziția lui Hitler. Acestea au fost efectele ulterioare ale evenimentului. În timpul conflictului presa și declarațiile oficialilor accentuau că Austria nu are interese în afara Europei. Ca urmare, conflictul italo-etioopian nu o putea interesa decât în măsura în care afecta situația din Europa⁹.

Poziția Belgiei, de sprijinire a acțiunii Societății Națiunilor, a fost afirmată de șeful guvernului încă înaintea de declanșarea ostilităților¹⁰. Ca urmare, imediat ce au fost făcute recomandările Comitetului de coordonare, Belgia a aplicat cele patru propuneri economice și le-a acceptat pe cele din categoria V-a. Guvernul de la Bruxelles a urmărit cu multă severitate, până la capăt, aplicarea sancțiunilor. Există chiar convingerea unor cercuri belgiene că Italia considera țara lor ca fiind inamicul nr. 2 (după Anglia). A activat și o misiune militară belgiană, condusă de maiorul B. Dothee, acreditată în Etiopia¹¹.

Poziția Bulgariei față de conflictul din Africa de est a fost echivocă. Ca membră a Societății Națiunilor, ea a aderat la politica de sancțiuni. Dar, așa cum aprecia ministrul plenipotențiar al S.U.A la Sofia, faptul că 20% din comerțul exterior se realiza cu Italia era de maximă importanță. Ca urmare, Bulgaria a recurs la soluția menținerii legăturilor cu Italia, indirect, prin intermediul Germaniei mai ales¹². Cu toate acestea, cifrele oficiale furnizate Societății Națiunilor indică o scădere a volumului comerțului cu Italia. Cu siguranță că nu sunt cele reale. În acest sens este semnificativă și aprecierea din documentele italiene: "Bulgaria a aderat la politica sancționistă, sub influența Angliei, dar o aplică pasiv"¹³.

Atitudinea Cehoslovaciei față de conflictul italo-etioopian a fost cea așteptată de la o țară ce milita pentru pace și *statu-quo*. Totuși, Beneš i-a declarat ambasadorului S.U.A, Wright, la sfârșitul lunii august 1935 că

⁹ *National Archives*, State Department file, American Embassy, Viena, August 26, 1935, no.532, Messersmith, 17p. (765.84/2081).

¹⁰ *Ibidem*, Viena, October 11, 1935 no.572, Messersmith 17 p. (765.84/2031).

¹¹ League of Nations. *Statistics of Trade with Italy and the Italian Colonies*, Coordination Committee, no. 125, pp. 34-35

¹² *National Archives*, State Department file, American Embassy, Sofia, October 15, 1935, no. 186, McArdle, 2p (765.84/2684).

¹³ *National Archives*, Microcopy T- 586, C.107.101-115, Ministero degli Affari Esteri. Quaderno no. 10, *Bulgaria*, 1936, f.s.

cea mai bună poziție ar fi neutralitatea. Aceasta ar satisface Italia care nu ar mai privi spre Europa Centrală și nu ar mai încuraja revizionismul maghiar. Cum războiul era iminent, guvernul cehoslovac a decis a opri imediat exportul de arme produse la Škoda pentru Etiopia. Diplomatul american mai sublinia că mulți oficiali cehoslovaci erau convinși de imposibilitatea reglementării pacifice a diferendului italo-etioopian. De asemenea ei credeau că arbitrajul Societății Națiunilor era sortit eșecului¹⁴.

Poziția fermă a Cehoslovaciei a generat resentimentele Italiei. În sinteza privind situația din 1935, se aprecia că unul din obiectivele politicii externe cehoslovace era de a întări Societatea Națiunilor. Pentru aceasta Cehoslovacia “s-a pus în serviciul Marii Britanii”, împotriva drepturilor juste ale Italiei. De aici și înrăutățirea raporturilor italo-cehoslovace. La aceasta a contribuit atât aplicarea sancțiunilor cât și agravarea relațiilor italo-iugoslave. “Întreaga poziție a Cehoslovaciei față de războiul din Africa, se sublinia în document, arăta clar că Praga urma directivele Parisului”¹⁵.

Atitudinea Elveției față de războiul italo-etioopian, a fost determinată de statutul de neutralitate perpetuă. Secretarul federal cu probleme externe, Motta, a declarat la 10 octombrie 1935 la Societatea Națiunilor că Elveția era totuși dispusă a participa la sancțiuni. Aceasta implica mari pierderi economice, de vreme ce avea legături comerciale intense cu Italia. De asemenea, prin poziția geografică, Elveția mai servea ca intermediar comerțului de tranzit italo-german. Prin mai multe decrete succesive, Elveția a pus în aplicare sancțiunile, dar cu unele rezerve. În nota din 29 octombrie 1935, adresată forumului mondial de la Geneva, guvernul elvețian sublinia că rațiunile rezervelor făcute sunt mai mult politice decât economice. Guvernul federal nu dorea o agravare a legăturilor cu Italia. Ca urmare, Elveția va aplica embargoul armamentului, dar față de ambii beligeranți. Accepta propunerea a II-a, dar cerea precizări cu privire la metodele de aplicare. De asemenea, propunerile III-IV nu le putea transpune în practică așa cum au fost recomandate, ele aducând mari pierderi economiei elvețiene¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*, State Department file, American Embassy, Prague, August 26, 1935, no. 254, Wright, 2p. (765.84/1111).

¹⁵ *Ibidem*, Microcopy T-586, Roll 1290 C.107766-107772, Ministero degli Affari Esteri, Quaderno no.6, *Cechoslovachia, Situazione politica nel 1935*.

¹⁶ *Ibidem*, War Department, Office of Chief of Staff, Military Intelligence Division Military Attaché, Bern, November 6, 1935, report. No. 3070, *Switzerland's Application of League Sanctions against Italy*, lt.col. John Magruder, 2p. (2657-R-42/3550).

Poziția Franței față de conflictul italo-etioopian a fost oscilantă. Efectele internaționale ale acestei atitudini au fost profund negative. Întreaga problematică legată de politica franceză în acest sens a fost amplu studiată¹⁷.

Într-un raport din 7 octombrie 1935, atașatul naval al S.U.A la Paris sintetiza astfel poziția Franței: guvernul era în dilemă, încercând a rămâne în relații amicale cu Italia și cu Marea Britanie. Cu Italia, după pasul înainte făcut prin Acordurile de la Roma, din ianuarie 1935, și cel militar, din mai, cu Anglia, pentru a menține tradiția. Există opinia că Franța nu trebuia să intre în război pentru un teritoriu african. Menținerea relațiilor amicale cu Anglia apărea pe zi ce trecea tot mai importantă. Devenea tot mai puternică convingerea că Anglia era unicul aliat stabil față de pericolul german. Franța nu avea nimic împotriva ocupării Etiopiei, ci doar împotriva metodelor folosite de italieni¹⁸.

Opinia publică franceză a fost divizată. Astfel, în Parlament, în dezbaterile de politică externă, centrul și dreapta s-au opus cu fermitate aplicării rigide a sancțiunilor. Aceasta deoarece o asemenea poziție ar fi dus la căderea regimului fascist în Italia, lucru pe care cercurile respective nu-l doreau. În masa mare a francezilor, comuniștii, socialiștii și radicalii extremiști erau împotriva Italiei fasciste din principiu. Dincolo de elementele politice, puține la număr, cei mai mulți dintre francezi nu doreau altceva decât a evita cu orice preț angajarea țării în război. Ori aplicarea severă a sancțiunilor nu părea multor francezi a fi eficientă și cu siguranță ea implica mari pericole. Sprijinul Franței pentru Societatea Națiunilor era doar unul de principiu. În criza dată, sprijinul nu era decât formal, deoarece marea majoritate a francezilor nu erau de acord cu această linie. Politica lui Laval se baza tocmai pe cunoașterea stării de spirit a concetățenilor săi¹⁹.

Germania nazistă a urmărit evoluția conflictului italo-etioopian prin prisma viitorului. Hitler era preocupat de situația raportului de forțe, fiind gata a trage profitul posibil. Evenimentele ulterioare au confirmat această

¹⁷ Cea mai reprezentativă este lucrarea lui F.D. Laurens, *France and the Italo-Ethiopian Crisis, 1935-1936*, Paris, 1967, 432 p.

¹⁸ *National Archives*, Navy Department Office of Naval Intelligence, *Naval Attaché Reports*, Paris, October, 7, 1935, Serial no. 518, T.E. Chandler, 2p. (C-10-j/15373/A).

¹⁹ *Ibidem*, Navy Department, Office of Naval Intelligence, *Naval Attaché Reports*, Paris, October 15, 1935, Serial no. 545, F.E. Chandler, 2p. (C-10-j/15373-B).

apreciere a ambasadorului Statelor Unite la Berlin. Acesta considera, într-un amplu raport de la începutul lunii octombrie 1935, că oficialii naziști erau convinși că o victorie a Italiei nu putea decât să întărească poziția Germaniei naziste. Zvonurile că Germania era în așteptare, gata de a profita de orice situație favorabilă erau frecvente în cercurile diplomatice de al Berlin. Cu timpul s-a întărit convingerea că o înfrângere prematură sau o retragere a Italiei din Etiopia ar fi o lovitură indirectă pentru nazism. În schimb, în caz de victorie, cei doi dictatori își vor uni forțele în promovarea unei politici de agresiune²⁰.

Unul dintre marile câștiguri pentru Germania de pe urma crizei italo-etioپیene, și cu efecte negative pentru pacea internațională, a fost apropierea de Italia. În acest sens considerăm ca foarte convingătoare argumentarea lui Manfred Funke că nu problema sancțiunilor a contribuit la aceasta. Determinante au fost considerentele de strategie politică cât și afinitățile ideologice. Trecerea spre apropierea Roma-Berlin s-a făcut destul de lent. Acordurile franco-italiene, și mai ales participarea Italiei la Conferința de la Stresa nu au putut decât să agraveze vechea dispută dintre cele două state în legătură cu Austria. Iată de ce presa germană, aflată sub controlul sever al statului nazist, exprima la începutul anului 1935, simpatie pentru cauza etiopiană. Acțiunea italiană era calificată drept imperialistă și comparată cu cea a Japoniei în Manciuria²¹.

Pe de altă parte, Hitler a exploatat conjunctura generată de războiul italo-etioپیean pentru a declanșa criza renană. Acest aspect este clar relevat de documentele diplomatice italiene. În sinteza Ministerului de Externe italian privind situația Germaniei în 1935 era pe larg analizată și politica față de războiul din Abisinia. Astfel, se aprecia că interesele Reichului cereau un conflict de durată, care să deterioreze relațiile internaționale. Neutralitatea Germaniei față de conflict apărea Romei ca fiind impusă de necesități, cât și de dorința personală a lui Hitler. Acesta cu "o viziune clară" a anticipat cursul evenimentelor viitoare, fapt de o importanță capitală²².

Grecia, situată în imediata apropiere a teatrului de operații, a urmărit cu interes evoluția războiului italo-etioپیean. Guvernul elen a fost

²⁰ *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol.III, Cambridge, 1969, p.44.

²¹ *National Archives*, State Department file, American Embassy, Berlin, February 25, 1935, no.1800, W.E. Dodd, 5p. (765.84/188).

²² *Ibidem*, Microcopy T-586, Roll 1289, c. 107367-79, Ministero degli Affari Esteri, Quaderno no.12, *Germania*, 1935.

conștient de atracția pe care porturile țării o exercitau pentru navele de război italiene sau britanice. Asemenea cazuri se mai întâmplaseră în trecut; de aici și ostilitatea grecilor împotriva Italiei fasciste. În ciuda conjuncturii internaționale dificile, opinia publică greacă era mai preocupată de problemele interne.

Pentru toți observatorii străini era clar că opinia publică greacă manifesta simpatie pentru cauza Etiopiei, iar în momentul în care Societatea Națiunilor recomanda sancțiunile, guvernul elen a adoptat măsurile necesare. Totodată acesta a acceptat discuțiile inițiate de Marea Britanie cu Grecia, Iugoslavia și Turcia pentru cooperare în cazul unui atac italian asupra flotei engleze din Mediterană. Guvernul elen s-a declarat în principiu de acord să participe la acest program de asistență mutuală²³.

Ministrul Statelor Unite la Atena aprecia că poziția Greciei față de conflict era identică cu cea a statelor mici din Balcani. Acestea acordau o importanță majoră Societății Națiunilor. În special pentru Grecia aceasta era importantă, deoarece sub egida forumului de la Geneva fuseseră soluționate problemele teritoriale cu vecinii. Era deci normal ca Grecia să stea alături de Ligă și în problema sancțiunilor, chiar dacă în acest fel comerțul său exterior ar fi avut mult de suferit²⁴.

Opinia publică din Iugoslavia s-a declarat fără rezerve în favoarea Etiopiei încă înainte de declanșarea războiului. Ca urmare, Iugoslavia a aderat imediat la sancțiuni și a aplicat toate recomandările Comitetului de coordonare. Pentru Iugoslavia, conflictul din Africa de est a avut o importanță specială datorită raporturilor aparte cu Italia, marea putere vecină, cu care avea neînțelegeri în probleme teritoriale. Totuși Iugoslavia a aderat la politica de sancțiuni sprijinită de marile puteri. Dar în momentul în care s-a aflat conținutul planului Laval-Hoare a intervenit o schimbare. Impresia nefavorabilă a opiniei publice și a guvernului iugoslav a fost generată de credința că Marea Britanie se va înțelege cu Italia. În acest fel Iugoslavia era amenințată a rămâne singură. Ca urmare, dorea încheierea războiului și sfârșitul sancțiunilor ce-i provocau daune. Se accentua opinia că Societatea Națiunilor era un instrument al marilor puteri. Ca urmare, micile state nu mai puteau găsi un sprijin în forumul de la Geneva. De aici și atmosfera neprietenească față de marile puteri²⁵.

²³ *Ibidem*, State Department Division of Near Eastern Affairs, January 30, 1936, Murray to Phillips, *Memorandum*, 2p. (765.84/3676).

²⁴ *Franklin D. Roosevelt...*, vol. III, pp. 225-226.

²⁵ *Ibidem*, Belgrade, December, 16, 1935, no. 37, Wilson, 1p. (765.84/3081).

Japonia a manifestat simpatie pentru intenția Italiei de a cuceri Etiopia. Articolele din presa niponă sunt ilustrative pentru această tendință, vizibilă încă înainte de începerea războiului. La sfârșitul lunii iulie, ambasadorul Japoniei la Roma i-a declarat lui Mussolini că țara sa nu are interese politice în Etiopia. Totodată, Ministerul de Externe nipon dezmente oficial zvonurile că Japonia ar avea interese economice și ar dispune de o misiune militară în Etiopia. Imediat după declanșarea ostilităților Ministerul de Externe declară presei că Japonia va rămâne neutră. Ea va urmări cu atenție evenimentele dar nu va participa la nici o acțiune colectivă²⁶.

Politica Marii Britanii, ca și a celorlalte mari puteri, a fost pe larg analizată. Ca și în cazurile anterioare ne vom limita la a puncta unele probleme.

Atitudinea Angliei față de războiul italo-etioopian trebuie analizată prin prisma multiplelor sale interese. Raportul Comisiei interdepartamentale Maffey, instituită în primăvara lui 1935 de guvernul englez, evidențiază interesele economice și politice ale Angliei în Etiopia. Era vorba și de preocuparea majoră a asigurării securității căilor de comunicație spre o parte din Imperiu. Ocuparea Etiopiei putea duce la blocarea Suezului, așadar constituia un pericol direct pentru Imperiul britanic. Drumul spre India, Ceylon, Birmania, Australia și Noua Zeelandă putea fi închis. Pe de altă parte, Italia fascistă a intensificat propaganda în Egipt, unde se afla și o mare colonie de italieni. Deci o nouă sursă de îngrijorare. În același timp, ostilitățile puteau consolida influența engleză asupra Egiptului care se putea considera amenințat de expansiunea italiană²⁷.

Multiplele interese ale Imperiului cât și poziția opiniei publice au fost decisive pentru adoptarea atitudinii față de războiul italo-etioopian de către guvernul englez. Imediat după începerea ostilităților cabinetul a ținut o ședință specială. A fost analizată situația și s-a decis luarea unor măsuri severe mergând până la inițierea sancțiunilor economice la Geneva²⁸.

²⁶ *Ibidem*, Tokyo, October, 5, 1935, no. 182, index., 3p. (C.-10-M/2184 K).

²⁷ *National Archives*, War Department General Staff, Military Intelligence Division, *Military Attaché Reports*, London, 6-2 report, no. 37535, July 17, 1935, col. R.E.Lee (2659-E-336/62).

²⁸ *National Archives*, State Department file, American Embassy, London, October 3, 1935, no.491, Bingham, 7p. (765.84/1538).

Oficial, guvernul Poloniei, a dezaprobat politica italiană față de Etiopia. Poziția era doar aparentă și oricum instabilă căci relațiile polono-italiene erau foarte bune. Opinia publică poloneză era favorabilă Etiopiei, dar nu avea posibilități pentru a-și exprima liber poziția. În dezbaterile de la Societatea Națiunilor, Polonia s-a aflat până în ultimul moment pe linia neaplicării sancțiunilor. Schimbul de mărfuri polono-italian era foarte intens. Așa cum informa ambasadorul S.U.A la Roma, Long, Polonia dădea Italiei cărbune, Cehoslovacia, bocanci pentru corpul expediționar, Iugoslavia carne și grâu, România petrol, iar Franța diverse materii prime.

Într-o amplă sinteză privind situația Poloniei în 1935, ambasadorul Statelor Unite la Varșovia a subliniat câteva rațiuni ale politicii polone. După 1933 relațiile italo-polone s-au ameliorat. Italia dorea o Polonie puternică capabilă a face față Germaniei. Polonia nu agreea a depinde de Berlin și a salutat prevenirea *Anschluss*-ului, care ar fi întărit forțele Reichului. La aceste considerente politice se adăugau interesele economice importante. Totuși, cel mai bun partener comercial al Poloniei rămânea Marea Britanie. Iată de ce, chiar cu ezitări și rezerve, Polonia a aderat la sancțiuni. În același sens a acționat și teama guvernului polon că Societatea Națiunilor va fi zdruncinată. De asemenea, temerea că în timp ce Italia era ocupată în Africa, Germania putea acționa în Europa. Toate aceste considerente par a fi fost cunoscute și de Roma, care a privit cu înțelegere participarea Poloniei la sancțiuni.

Atitudinea României, față de conflictul italo-etioopian pornea de la pericolul ce-l reprezenta pentru pacea europeană. Cercurile oficiale de la București, credeau, în septembrie 1935, că războiul era inevitabil. Presa sublinia necesitatea localizării conflictului. Ideea unor sancțiuni militare nu era bine văzută. Preocuparea de bază părea a fi evitarea răspândirii conflictului în Europa centrală și de sud-est²⁹. Declanșarea războiului a accentuat această preocupare. Cercurile oficiale și presa subliniau că trebuie făcut totul pentru prevenirea efectelor europene ale războiului din Etiopia. Se aștepta revenirea lui Titulescu de la Geneva. În optica ministrului Statelor Unite la București, Harrison, Titulescu avea controlul politicii externe românești. El trebuia să fie în măsură de a contracara orice posibile tendințe pro-germane ale regelui și a ține politica Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice în linie cu cea a Franței³⁰.

²⁹ *Idem*, State Department file, American Legation, Bucharest, September 21, 1935, no.23. Harrison, 4p (765.84/1290).

³⁰ *Ibidem*, Bucharest, October, 5, 1935. No.25, Harrison. 2p(765.84/1615).

Presa română a dezbătut pe larg și problema sancțiunilor economice. Acordul a fost aproape unanim. Se sublinia totuși efectul lor negativ asupra comerțului exterior al României.

Întrădevăr, România a aderat la sancțiuni. La 19 octombrie 1935, era promulgat decretul regal care punea în practică embargoul armelor și sancțiunile financiare. Au urmat decretele pentru aplicarea celorlalte două recomandări cu caracter economic. De asemenea, România a acceptat propunerea nr.V. privind asistența mutuală în caz de agresiune. Când s-a pus în discuție embargoul petrolului, România a notificat Societății Națiunilor că va adera “imediat ce celelalte state producătoare vor proceda la fel”. Era o consecință a puternicii opoziții interne a reprezentanților marilor companii petroliere din țară. Aplicarea embargoului ar fi dus la mari pierderi, deoarece exportul de petrol pentru Italia crescuse în ultimul an³¹.

Poziția față de embargoul petrolului, care nu diferea cu nimic de a altor state, a generat atacuri în presa străină la adresa României. În ianuarie 1936 ambasadorul României la Washington a înaintat un protest oficial în legătură cu atacurile unor ziare americane.

România a primit negativ Planul Laval-Hoare. Într-o discuție cu ministrul Statelor Unite la București, din 18 decembrie 1935, Titulescu și-a exprimat nemulțumirea față de conținutul Planului. Titulescu a declarat că documentul era inacceptabil și că toate statele mici se vor opune. Iar dacă Societatea Națiunilor va accepta această împărțire a unui stat atacat nu va rămâne altceva decât revizionism. Iar atunci, el, Titulescu, se va retrage din activitatea forumului de la Geneva³².

Titulescu i-a declarat ministrului S.U.A la Geneva că nu vede în embargoul petrolului o chestiune de maximă importanță. Era suficient dacă sancțiunile financiare și comerciale vor funcționa eficace. Era de maximă importanță a aplica riguros sancțiunile. Altfel, Societatea Națiunilor ieșea compromisă. Revenind la embargoul petrolului, ministrul român credea că Italia nu va deschide ostilitățile cu Anglia din această cauză deoarece nu terminase încă campania din Etiopia.

Conform deciziei Societății Națiunilor, România a ridicat sancțiunile economice la 14 iulie 1936. Diplomația italiană a văzut o atitudine distinctă la cercurile oficiale și la opinia publică. Chiar dacă și

³¹ *Ibidem*, Bucharest, December 8, 1935, no. 31, Harrison, 1p(765.84&3187).

³² *Ibidem*, Bucharest, December 19, 1935, no.32, Harrison. 1p(765.84/3153).

în cadrul guvernului existau diverse păreri, a primat decizia de aderare la sancțiuni. Titulescu a fost adeptul înfocat al combaterii politicii italiene în Etiopia. Această atitudine a Romei contravenea spiritului Genevei, ce stătea la baza întregii politici românești. Opinia publică - considera Roma - era favorabilă Italiei³³. În fapt, doar o parte din opinia publică românească a privit pozitiv agresiunea Italiei fasciste. Era vorba de cercurile de extremă-dreaptă și cele de afaceri, interesate în comerțul cu Italia. Marea majoritate a opiniei publice românești a condamnat agresiunea și a sprijinit poziția guvernului.

Atitudinea Statelor Unite ale Americii față de conflictul italo-etio-pian s-a încadrat în politica izolaționistă promovată după 1919. La sfârșitul lunii august 1935 a fost decretat embargoul armelor, iar la începutul lunii octombrie a fost adoptată legea neutralității. S.U.A nu aveau nici un fel de interese în Etiopia. Cu Italia relațiile politice erau mediocre. În schimb cele economice erau intense. Se adaugă și influența celor cinci milioane de italieni-americani. De aici și poziția complexă a Statelor Unite. Administrația Roosevelt a utilizat toate mijloacele legale pentru menținerea neutralității³⁴.

Opinia publică americană a fost divizată. Din considerente politico-ideologice, economice, religioase sau rasiale s-au creat două tabere. Cea pro-italiană, redusă în raport cu populația totală și formată din italienii-americani, din forțele de dreapta și din unele cercuri ale oamenilor de afaceri sau religioase. Cea pro-etio-piană grupa pe negrii americani (12 milioane), pe evrei, forțele democratice, sindicatele muncitorești, organizații religioase și diverse asociații pacifiste și civice. De reținut că mare parte din forțele grupării din urmă susțineau cauza Etiopiei în principiu, ca victimă a agresiunii unui stat fascist, care amenința pacea lumii³⁵.

Opinia publică din Turcia a dezaprobat acțiunile italiene împotriva Etiopiei. Această atitudine se va menține până la terminarea războiului. Ca membră a Societății Națiunilor, Turcia a aplicat sancțiunile economice. Ambasadorul Statelor Unite în Turcia îl informa personal pe președintele Roosevelt de atmosfera locală. Într-o scrisoare

³³ *National Archives*, Microcopy T-586, Roll 1290 V-107704-712, Ministero degli Affari Esteri, no. 26, *Romania*.

³⁴ Harris Brice, Jr. *The United States and the Italo- Ethiopian Crisis*, Stanford, 1964, 187 p.

³⁵ John P. Diggins, *Mussolini and Fascism. The View from America*, Princetown, 1972, pp. 287-312.

din 5 decembrie 1935 el menționa o oarecare indiferență a ministrului de externe, Aras, față de planul de împărțire a Etiopiei. Răspunzând, la 19 decembrie, Roosevelt sublinia că metodele aplicate Etiopiei, în acel moment, pot fi aplicate mai târziu și Turciei. Aceasta ar fi putut fi un aspect ce ar fi trebuit să preocupe guvernul turc, încheia șeful executivului american. Diplomația italiană sublinia că în ciuda neutralității binevoitoare, manifestate până în septembrie 1935, Turcia a aderat la sancțiunile economice³⁶.

Ungaria s-a declarat favorabilă proiectelor italiene în Etiopia. Această poziție era în acord cu bunele relații ungaro-italiene, bazate pe revizionism. Ca urmare, Ungaria a refuzat a vota pentru sancțiuni. Delegatul maghiar a declarat că țara sa “nu poate întoarce spatele unui prieten și aliat”, ca Italia. Primul ministru, Gombos, a justificat oficial neparticiparea la sancțiuni prin temerea “că aplicarea acestora va duce la război”. În conjunctura generată de aplicarea sancțiunilor, Ungaria a intensificat schimbul de mărfuri cu Italia. Cu celelalte state a menținut relațiile comerciale normale. Excepție a făcut Marea Britanie. Pentru mărfurile engleze erau necesare “certIFICATELE DE ORIGINE”, ca modalitate de control. În acest sens, influența Romei era evidentă. În spiritul politicii pro-italiene nu este de mirare că Ungaria a primit cu satisfacție Planul Laval-Hoare. Eșecul acestuia și numirea lui Eden la Foreign Office au fost interpretate, la Budapesta, ca o mărire a dificultăților “pentru soluționarea problemei etiopiene”³⁷.

Uniunea Sovietică a urmărit cu toată atenția evoluția disputei italo-etiopiene. Pentru Litvinov era clar, încă de la începutul lui iulie 1935, că Italia va declanșa foarte curând războiul. Dacă ostilitățile nu au fost o surpriză, nici reacția U.R.S.S imediat după izbucnirea lui nu a avut nimic neașteptat. Presa sovietică a evidențiat caracterul imperialist al campaniei Italiei fasciste. Ca cel mai recent membru al Ligii Națiunilor, Uniunea Sovietică a subscris desigur politicii sancțiunilor. Ca și celelalte state care au adoptat aceeași decizie, U.R.S.S a primit o notă de protest din partea Italiei pentru aplicarea sancțiunilor. Răspunsul sovietic a fost “amical dar ferm”³⁸.

³⁶ *Franklin D. Roosevelt and Foreign Affairs*, vol III, pp., 111-112.

³⁷ *National Archives*, State Department file, American Legation, Budapest, December 27, 1935, no.323, Montgomery, 3 p.

³⁸ *Ibidem*, Moscow, December 9, 1935, no.1120 L. Henderson, 6 p. (765.84/3238).

Guvernul sovietic a apreciat că embargoul petrolului prezenta maximă importanță. Presa sublinia că eficacitatea deciziei putea fi reală doar dacă toate statele producătoare, inclusiv S.U.A, o vor aplica. Reprezentantul sovietic a informat Societatea Națiunilor că țara sa va pune în aplicare embargoul petrolului, la data fixată, dacă toate statele membre ale Societății Națiunilor ce exportă petrol, anunță decizia lor de a aplica aceeași măsură.

Opinia publică sovietică a condamnat agresiunea italiană. Presa a menținut totuși o orientare moderată. Blamarea Planului Laval-Hoare a fost vehementă. Ziarele subliniau că propunerile anglo-franceze duc la divizarea teritorială a victimei agresiunii. În consecință, aceste propuneri nu au nimic cu principiile forumului mondial³⁹.

Diplomația italiană considera că războiul italo-etioopian nu a trezit un interes special în Uniunea Sovietică. Presa a avut un limbaj relativ moderat la adresa Italiei. Litvinov a explicat poziția delicată a țării sale. Aceasta nu avea nici un fel de interese în Etiopia. Singurul aspect ce reținea atenția Uniunii Sovietice, afirma Litvinov, era acțiunea de perturbare a păcii, de subminare a acțiunilor de creare a securității colective. Această latură era direct legată de prestigiul forumului de la Geneva. După discursul rostit în Adunarea Generală, discurs a cărei rigiditate era doar formală, Litvinov s-a abținut cu bună știință a avea inițiative. Mai mult chiar, a făcut rezerve la unele propuneri engleze. Concluzia Romei era că U.R.S.S se va arăta ferm în declarații publice, dar maleabil în aplicarea sancțiunilor⁴⁰.

Deși am menționat individual atitudinea statelor Micii Înțelegeri și ale Înțelegerii Balcanice, este necesară și o analiză globală. Documentele diplomatice americane evidențiază acordul deplin al statelor celor două alianțe față de conflictul italo-etioopian. Ele au afirmat neutralitatea absolută față de ostilități. S-au declarat interesate doar în aplicarea deciziilor Societății Națiunilor. Diferențe au apărut în aplicarea sancțiunilor economice. Nici unul dintre membri nu a putut merge dincolo de o limită a intereselor comerciale naționale. Țările Micii Înțelegeri și ale Înțelegerii Balcanice au acceptat și aplicat cele patru propuneri pentru sancțiunile economice. De asemenea, și-au dat

³⁹ *Ibidem*, Moscow, December 17, 1935, no.526, Henderson, 1 p. (765.84/3089).

⁴⁰ *Ibidem*, Microcopy T- 586, Roll 1291, f.n. Ministero degli Affari Esteri, no. 33, U.R.S.S, 1935, pp.11-14.

asentimentul pentru propunerea a V-a, privind ajutorul mutual în caz de agresiune⁴¹.

În concluzie, menționând atitudinea diverselor state trecute în revistă am putut desprinde în fapt implicațiile internaționale ale războiului italo-etiopian. Acesta a avut efectiv un ecou mondial. Practic, fiecare țară de pe glob a fost nevoită să adopte o poziție. Economic și politic toate au fost afectate. În unele state, nu puține la număr, s-au înregistrat și fenomene de natură ideologică, religioasă, rasială sau militară. Exemplul cel mai concludent pentru acțiunea tuturor acestor laturi rămâne, în opinia noastră, cel al Statelor Unite ale Americii.

Multe state au avut pierderi economice din aplicarea sancțiunilor. Totuși, majoritatea a respectat cu rigurozitate angajamentele asumate. Câteva țări, din America Latină mai ales, au tergiversat transpunerea în practică a sancțiunilor. Puține au fost la număr statele care au refuzat să adere la politica aplicată de Societatea Națiunilor. Între acestea Elveția a mers pe o linie de excepție, din considerente economice. Albania, Austria, Japonia, Peru și Ungaria nu au aderat la sancțiuni, în declarații, mai mult sau mai puțin oficiale, exprimându-și simpatia pentru acțiunea Italiei fasciste.

Războiul italo-etiopian a fost un fenomen extrem de complex. El a avut largi implicații internaționale, deși istoriografia problemei a ignorat, de regulă, complexitatea sa. Unele efecte au fost temporare, altele de lungă durată. Între acestea din urmă se află și cele care i-au făcut pe Maurice Baument și Max Gallo să plaseze conflictul italo-etiopian la originile Marii Conflagrații. Dincolo de toate acestea, în epocă, războiul din Africa de est a avut rezonanțe universale, a stârnit pasiuni, a trezit energii, a dezlănțuit confruntări, a determinat o clarificare a conștiințelor. A fost un preludiv, e drept nematurizat, a ceea ce avea să urmeze. Adăugăm la toate acestea că a fost ultimul război colonial din perioada interbelică și avem expresia condensată a semnificației istorice a războiului italo-etiopian.

⁴¹ *Ibidem*, State Department file, American Legation, Belgrade, September 3, 1935 no. 385, Abbot, 2 p. (765.84/1469); *Ibidem*, Bucharest, September 11, 1935, Harrison, 2 p. (765.84/1473); *Ibidem*, no. 19 (765.84/1110); *Ibidem*, Wien, September 21, 1935, no. 557, Messersmith, 2 p (765.84/1507); *Ibidem*, Prague, October 31, 1935, no. 314, Wright, 5 p.(765.84/2696).

CONTRIBUȚII LA RELAȚIILE JAPONO-GERMANE ÎN PREAJMA ȘI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Zorin Zamfir

La începutul anilor '30 în Extremul Orient s-a născut primul focar de război. Agresiunea Japoniei în China de Nord-Est a fost primul pas al militaristilor niponi pe calea înfăptuirii Memorandumului Tanaka Guchi, plan de instaurare a dominației mondiale elaborat încă în vara anului 1927¹.

Violarea celor mai elementare norme ale dreptului internațional de către Japonia, a emoționat și nemulțumit pe oamenii de bună credință de pretutindeni, dar nu a îngrijorat prea mult cercurile politice conducătoare occidentale, care sperau - și aceste speranțe erau întreținute de propaganda niponă - că războiul din Manciuria se va transforma într-un război antisovietic. Generalul Iwane Matsui, șeful delegației Imperiului de la Soare Răsare la conferința pentru reducerea și limitarea armamentelor, a adus cu sine un *Studiu asupra Manciuriei și dezarmare* în care era definită poziția japoneză în această importantă problemă, afirmând că în China de Nord-Est (Manciuria), Japonia "are drepturi" și "interese speciale"². Militarul nipon preciza: "Eu am din nenorocire ferma convingere că va veni curând ziua când Japonia va trebui să ia în considerație puterea formidabilă a Rusiei sovietice"³.

¹ Pentru detalii vezi: *Le brigandage japonais en Mandchourie. Mémoire présenté par le président du Conseil japonais à l'empereur du Japon*, Paris, 1932; Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, (1917-1939), București, 1974; pp. 125-129; *Istoria voinii na Thom Okeane*, tom I, Moskva, 1957, p.104.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (citată mai departe A.M.A.E.) Fond 71, *Dosare speciale. Conflictul Chino-japonez*, vol. 231, f. 181.

³ *Ibidem*, f. 187

Presa de dreapta niponă stăruia asupra iminenței unui conflict militar de proporții japono-sovietic. *The Japon Advertiser* din 5 martie 1932 a apărut cu o serie de documente, semnate de oameni politici și militari de vază ai Japoniei, în care se sublinia inevitabilitatea unui război între Japonia și U.R.S.S. Dintr-un asemenea material extragem spre edificare următorul fragment: “Consider necesar ca Japonia să adopte o politică fermă față de Uniunea Sovietelor și ea trebuie să fie bine pregătită spre a putea începe un război în orice moment. Scopul principal al războiului nu ar fi de a apăra Japonia contra comunismului, ci o anexare teritorială a Siberiei Extrem-Orientale”⁴. Pe aceeași linie într-un alt material se lansa ideea că printr-un război antisovietic victorios “... ocupația japoneză s-ar putea extinde până la Lacul Baikal și chiar mai departe, dacă colaborarea cu națiunile Europei ar fi eficace”⁵.

Momeala japoneză a dat roade. Cea mai mare parte a diplomaților acreditați pe lângă guvernul de la Tokio aștepta declanșarea agresiunii japoneze împotriva Uniunii Sovietice. “Atașatul militar francez - relatează Eugen Stoicescu, reprezentantul României în capitala niponă, în raportul din 23 martie 1932- ... mi-a spus că un conflict armat între Japonia și Rusia, ar fi un bine pentru multe țări europene...”⁶.

La aceste interese antisovietice exprimate atât de clar trebuie să adăugăm și lăcomia cercurilor de afaceri occidentale, care sperau ca războiul în Extremul Orient să devină o afacere “grasă”, iar Japonia un client rentabil. O telegramă către Nicolae Titulescu a reprezentanței diplomatice române de la Viena, datată 30 mai 1932 informa că: “... este pe cale a se constitui la Viena un consorțiu care va lua asupra-și furnizarea către Guvernul de la Tokio a unui foarte important stoc de conserve de carne de porc, pentru armata japoneză. Livrarea acestor conserve ar urma să fie efectuată în trei luni. Comanda în chestiune este pusă în legătură cu zvonurile despre pregătirile armatei japoneze în vederea unei eventuale campanii militare contra U.R.S.S.”⁷. Curând în lume s-au răspândit știri mult mai alarmante.

⁴ *The Japan Advertiser*, Tokyo, Saturday, March 5, 1932.

⁵ *Ibidem*

⁶ A.M.A.E., Fond 71, *Dosare speciale ...*, f. 31.

⁶ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Chestiuni Militare, Culturale, Monarhie, Diverse. 1923 - 1943*, vol. 9., Telegramă din Viena către Nicolae Titulescu, 30 mai 1932

⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Chestiuni Militare, Culturale, Monarhie, Diverse. 1923 - 1943*, vol. 9., Telegramă din Viena către Nicolae Titulescu, 30 mai 1932.

Eugen Stoicescu și-a intitulat raportul său din septembrie 1935 foarte sugestiv: *Relațiunile japono-sovietice și expansiunea Japoniei în Asia*. Documentul relatează despre numeroase incidente care "...s-au succedat în cursul ultimelor luni de-a lungul frontierei sovieto-manciuriene, cu întreg corolarul lor de încălcări de granițe, schimburi de focuri între pichetele de grăniceri și atacurile repetate ale bandiților chinezi (este vorba de partizanii chinezi - n.n.) însuflețite de soviete"⁸.

Pe lângă cele relatate există și alte numeroase indicii care nu ne permit să apreciem drept simple diversiuni actele antisovietice comise de japonezi. Aceasta cu atât mai mult cu cât ostilitatea niponilor față de comunism și U.R.S.S. era bine cunoscută. Istoria nu prea îndepărtată arătase liderilor japonezi că pentru a-și asigura sorți de izbândă într-un mare război împotriva Uniunii Sovietice, Imperiului de la Soare-Răsare îi erau necesare alianțe politico-militare solide sau măcar un aliat puternic. La Tokio s-au cântărit bine lucrurile și după venirea la putere a național-socialiștilor în Germania, la 30 ianuarie 1933, liderii japonezi s-au decis. Noul conducător al Germaniei, Adolf Hitler se exprimase limpede în *Mein Kampf*: "Lupta împotriva bolșevizării mondiale evreiești cere o atitudine netă față de Rusia sovietică. Diavolul nu poate fi alungat cu ajutorul lui Belzebut"⁹.

Exprimându-și intențiile războinice, revizioniste, pline de dispreț față de tratate, acorduri, pacte și convenții internaționale, Hitler scrisese: "Limitele statelor sunt făcute de oameni și sunt schimbătoare ca și ei"¹⁰. Acesta era aliatul pe care și l-a ales *Dai Nihon*¹¹.

Ostilitatea anticomunistă și antisovietică niponă crescândă și atitudinea vădit conciliatoare a occidentalilor față de aceasta a determinat Kremlinul să ia unele măsuri de precauție. La începutul lui martie 1936, în presa sovietică a apărut un interviu acordat de I.V. Stalin ziaristului american Howard, care interviu, între altele, cuprindea două precizări cu grad de avertisment: a) în cazul în care Mongolia va fi victima unei agresiuni japoneze, U.R.S.S. îi va veni în ajutor și b) Germania și Japonia desfășoară o politică externă agresivă care poate să ducă la un război

⁸ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu alte state, 1921 - 1944*, vol. 11, Raportul Legației regale a României, Tokio, 1 septembrie 1935, f. 472

⁹ Adolf Hitler, *Mon Combat*, (Mein Kampf), Paris, p. 661.

¹⁰ *Ibidem*, p. 651.

¹¹ *Dai Nihon* - Japonia mare.

general¹². Cum atmosfera în această zonă devenea neîncetat, tot mai tensionată după vorbe au urmat fapte: la 12 martie, același an, s-a semnat *Protocolul de asistență mutuală între U.R.S.S. și Republica Populară Mongolă*, care la articolul I cuprindea următoarele: “În caz de amenințare cu agresiunea din partea unui al treilea stat împotriva teritoriului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste sau Republicii Populare Mongole, guvernele Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste sau Republicii Populare Mongole se angajează să procedeze mutual la o consultare imediată asupra situației ce se va crea și să ia toate măsurile ce ar fi necesare pentru a apăra securitatea teritoriilor lor”¹³.

Ecoul acestui act a fost imediat și cu o puternică rezonanță. Cercurile politice conducătoare japoneze și odată cu acestea și conducătorii statului marionetă *Manzhougan** - au fost cuprinse de iritare și nervozitate, iar guvernul naționalist chinez de la Nanjing a protestat considerând încheierea Protocolului sovieto-mongol drept o încălcare a suveranității chineze¹⁴. Lucrurile nu s-au oprit aici. La 25 septembrie 1936 s-a semnat *Pactul anticomintern* prin care Japonia și Germania se obligau “... să se informeze în mod reciproc cu privire la activitatea *Internaționalei* comuniste, să se consulte asupra luării măsurilor de apărare necesare și să mențină o strânsă corelare în realizarea acestor măsuri...”¹⁵. Publicarea lui a fost însoțită însă de un zvon pe cât de credibil pe atât de persistent că alături de textul acestui Pact ar fi și un al doilea text secret privind o adevărată alianță militară ofensivă și defensivă japo-germană împotriva Uniunii Sovietice¹⁶.

Din Anexă, a cărei existență va fi confirmată ulterior, reținem conținutul articolului 2, important pentru evoluția relațiilor dintre Imperiul Japoniei și cel de-al treilea Reich: “Părțile contractante, pe perioada valabilității prezentului acord, se obligă fără vreun acord

¹² A.M.A.E., Fond 71, 1920-1944, U.R.S.S., Telegramă din Moscova, 6 martie 1936, f. 130 - 131 (Aprecierea lui I. V. Stalin s-a dovedit extrem de exactă. La 7 martie 1936, Germania, după cum se știe, a denunțat Tratatul de la Locarno, trupele *Wehrmacht*-ului ocupând zona demilitarizată germană).

¹³ *Ibidem*, Protocoale d'assistance mutuelle entre l'U.R.S.S. et la Republique populaire de Mongolie, f. 145 - 146.

¹⁴ *Ibidem*, Raport al Legației regale a României la Tokio, 12 mai 1936, f. 142 - 143.

¹⁵ Alexandru Vianu, Zorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, op. cit., p. 255

* *Manzhougan* = Manciuco

¹⁶ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, Japonia. *Relații cu alte state*, 1921 - 1944, vol. 11, Telegramă din Tokio, 26 noiembrie 1936, f. 36.

reciproc, să nu încheie cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste nici un fel de tratat politic care ar contraveni spiritului prezentului acord”¹⁷.

Cu toate acestea, Japonia nu se considera suficient de pregătită pentru a purta cu succes un război contra Uniunii Sovietice care dispunea de imense resurse de oameni și materiale. Efortul economic pe care l-ar fi impus un asemenea război depășea puterea economică a Imperiului de la Soare-Răsare. Aceasta explică în mare parte faptul că în urma unor masive concentrări de trupe, în noaptea de 7 - 8 iulie 1937 japonezii au atacat, cu violență forțele armate chineze la Podul Lugon (Podul Marco-Polo). Acest “incident” a marcat începutul unei ofensive de proporții a japonezilor cu țelul ocupării totale a Chinei în urma căreia ar fi fost posibilă dezvoltarea expansiunii și în alte direcții. Astfel, a început războiul chino-japonez care avea să dureze opt ani. Profitând de neputința și șovăiala lui Jiang Jieshi¹⁸, de unele deficiențe decurgând din modul de organizare a armatei chineze, în cadrul căreia persistau foarte multe rămășițe tipic feudale, de atitudinea mai mult decât îngăduitoare a puterilor occidentale, japonezii au ocupat în iulie 1937 Beijing, în noiembrie 1937 - Shanghai, iar către finele aceluiași an - Nanjing. În decurs de un an și trei luni China de Nord, principalele linii de comunicații dintre China de Nord și China de Nord - Est, ca și China de Sud - Est au intrat sub controlul nipon. În aceste circumstanțe de deosebită gravitate pentru existența Republicii China, *Guomindang*-ul a consimțit să colaboreze cu Partidul Comunist Chinez într-un front unic și unit anti-japonez. Ambele partide au recunoscut ca bază a colaborării lor cele trei principii politice ale lui Sun Zhongshan¹⁹. Din nefericire cele două partide interpretau aceste principii în mod cu totul diferit.

La realizarea acestei colaborări a avut o însemnătate notabilă încheierea la Nanjing, pe data de 28 august 1937, a *Tratatului de neagresiune între Uniunea Sovietică și Republica Chineză*. Dintre stipulațiile acestui tratat menționăm pe cea cuprinsă la punctul al doilea și anume: “Dacă una din Inaltele Părți contractante va fi supusă unei agresiuni din partea uneia sau mai multor terțe puteri cealaltă Inaltă parte se obligă ca, în tot timpul conflictului să nu acorde acelei sau acelor terțe puteri nici un fel de ajutor, nici direct, nici indirect, precum și de a se

¹⁷ *Hrestomatiia po Noveișei Istorii*, tom I, 1917 - 1939, Moskva, 1960, p. 252.

¹⁸ Jiang Jieshi = Cian Kai-și.

¹⁹ Sun Zhongshan - Sun Yat-sen.

abține de la orice acțiuni sau convenții, care ar putea fi folosite de către agresor sau agresori, în dezavantajul Părții supuse agresiunii”²⁰.

Cercurile guvernamentale de la Tokio, în special comandamentele militare și înalta ofițerie erau convinși că asupra Chinei vor obține o victorie facilă. Așteptările niponilor s-au prăbușit. Cu deosebire după ce s-au pus bazele colaborării *Guomindang*-ului cu Partidul Comunist Chinez. Mișcarea de rezistență a poporului chinez a intrat într-o etapă nouă, ea transformându-se într-un război general de apărare purtat atât de armată cât și de popor. În pofida superiorității armatei japoneze, în privința tehnicii militare și a pregătirii de luptă, crotopitorii au suferit pierderi grele în oameni și materiale, au pierdut bătălii însemnate, ca cele de la Xinkon - 7 - 3 octombrie 1937, Shanghai - august - noiembrie 1937, Taierzhuang - martie - aprilie 1938.

În iureșul acestor încheștări de mare anvergură s-au creat noi baze anti-japoneze în provinciile Shanzi, Chadar, Hebei, Henan și Suiyuan, iar efectivele Armatei a VIII-a și mai apoi ale Noii Armate a IV-a, înființată în decembrie 1937, au crescut considerabil.

În fața rezistenței chinezilor, ce au dat dovada unui eroism împletit cu un total dispreț față de moarte, cercurile diriguitoare de la Tokio au fost nevoite să-și reconsidere planurile de expansiune în Orientul Indepărtat. În primul rând liderii niponi au inițiat manevre diplomatice în vederea constituirii unui așa numit guvern chinez “național” de certă orientare politică pro-japoneză, cu ajutorul căruia, considerau ei, ar fi obținut ceea ce prin mloace militare nu puteau, transformarea Chinei într-o bază de cucerire a întregii Asii. În acest caz, guvernării japonezi au încercat o apropiere de Jiang Jieshi, fie direct, fie cu ajutorul ambasadelor Germaniei și Italiei la Chongzing, dar fără rezultat. Tot cu eșecuri s-au încheiat și tratativele purtate cu elemente pro-japoneze ca: Wu Peifu și Wang Jingwei. Abia în martie 1940 vor izbuti să înfiripeze un guvern marionetă, sub conducerea acestuia din urmă²¹. Totodată, pentru a spori forța militară a imperiului, guvernul japonez a determinat adoptarea, la 26 martie 1938, a legii: *Cu privire la mobilizarea generală a națiunii* însoțită de măsuri dictatoriale în întreaga viață economică și politică a țării²².

²⁰ A. Vianu, Z. Zamfir, C. Bușe, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 262

²¹ *Marea Conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, București, 1971, p. 198.

²² C. Bușe, I. Cârțână, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *Istoria Universală. Epoca contemporană. 1918 - 1939*, vol I, București, 1975, p.221.

De reținut este cu deosebire remanierea guvernului imperial din 26 mai 1938. Într-o telegramă din Tokio a ambasadorului român se relatează următoarele în legătură cu acest fapt: "În vederea intensificării operațiunilor de război cu China și pentru a adopta eventual o atitudine mai dârză față de Rusia, Președintele Consiliului de Miniștri a remaniat astăzi Guvernul, încredințând portofoliile Externelor, Educațiunei, Finațelor, respectiv Generalului Ugaki fost Guvernator al Coreei, Generalului Araki, fost Ministru de război și Ikeda, fost Guvernator al Băncii Japoniei. Este probabil ca actualul Ministru de război va fi înlocuit cu Generalul Itakagi unul din inițiatorii campaniei în China. Afacerile Statului se află acum cu totul sub controlul autorităților militare și morale"²³.

Faptele vor dovedi veridicitatea aprecierii diplomatului român. Încă pe la începutul lunii iulie 1938 s-au răspândit zvonuri din ce în ce mai insistente, mai alarmante privind iminența unui conflict între Japonia și U.R.S.S. La 22 iulie 1938, Agenția Sovietică de știri, T.A.S.S., a dat publicității un comunicat în care se relatează cu amănunte cursul incidentului de graniță japono-sovietic²⁴. Corespondența reprezentanțelor noastre diplomatice la Moscova și Tokio dobândește o frecvență mereu sporită, iar știrile au pe lângă caracterul alarmant tot mai accentuat, un volum mare de elemente cu adânci semnificații. O telegramă din Moscova, din 23 iulie 1938, informează despre vizita făcută de ambasadorul nipon lui Maksim Maksimovici Litvinov, șeful diplomației sovietice căruia i s-a comunicat cererea guvernului imperial ca trupele sovietice să se retragă de pe înălțimile de lângă lacul Hasan din preajma Vladivostokului. Refuzul lui M.M. Litvinov a fost însoțit de asigurarea că Uniunea Sovietică este hotărâtă să-și apere teritoriul cu armele în mâini²⁵. În perioada 29 iulie - 11 august, forțe armate japoneze pornind din Manciuria au săvârșit o agresiune fățișă împotriva U.R.S.S.²⁶.

Cancelariile diplomatice occidentale nu-și puteau ascunde bucuria, iar presa de dreapta s-a dezlănțuit într-o virulentă campanie antisovietică. O corespondență de la Moscova pentru ministerul Afacerilor Străine de la București, referindu-se la aceasta aprecia cu nedumerire: "Este straniu că presa occidentală și cea de la noi prezintă în general conflictul ruso-

²³ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *U.R.S.S. Relații cu Japonia.*, 1934 - 1944, vol. 64, Telegramă din Tokio, 26 mai 1938, f. 264.

²⁴ *Ibidem*, Comunicatul Agenției T.A.S.S., 22 iulie 1938, f. 270 - 272.

²⁵ *Ibidem*, Telegramă din Moscova, 23 iulie 1938, f. 267.

²⁶ M.I. Sladkowski, *Kitai I Japonia*, Moskva, 1971, p. 169.

japonez ca provocat de Soviete, pe când trebuie să recunoaștem că bolșevicii nu fac decât să se apere”²⁷.

Esecul din iulie - august 1938 n-a descurajat pe japonezi, care au atacat, de data aceasta, Republica Populară Mongolă. Probabil că în mintea liderilor de atunci ai Japoniei își făcuse loc ideea că I.V. Stalin nu-și va respecta cuvântul formulat în interviul, din martie 1936, acordat ziaristului american Howard și Uniunea Sovietică nu va intra în foc pentru a-și apăra aliata, conform Protocolului sovieto-mongol din 12 martie același an. În vara anului următor agențiile de presă au răspândit în toată lumea știri privind aprige ciocniri între forțe japono-manciuriene, pe de o parte și forțe mongolo-sovietice pe de altă parte. Încă de la 11 mai trupe japoneze și manciuriene au declanșat o serie de acțiuni provocatoare împotriva R.P. Mongole în zona Halmin-Gol. În perioada 12 iulie - 31 august au avut loc lupte grele; japono-manciurienii au efectuat bombardamente violente, de artilerie și aviație asupra pozițiilor sovieto-mongole, cel mai puternic fiind bombardamentul din 29 iulie, încercări repetate de infiltrare pe teritoriul mongol în regiunea lacului Buir-Nuur, etc.²⁸. Agresorii au primit o replică extrem de puternică fiind respinși cu pierderi grele.

La Tokio atmosfera în cercurile politice conducătoare era apăsătoare, deoarece Germania nazistă nu-și “onorase” obligațiile care-i reveneau conform articolului 2 al Anexei secrete la *pactul anticomintern*. Totuși guvernării niponi și cu deosebire comandamentele militare militau pentru încheierea în cel mai scurt timp a unei alianțe militare veritabile cu Germania, împotriva U.R.S.S. În acest sens se înscriau, în iunie și iulie 1938, demersurile lui Oshima, sub impulsul Statului Major japonez, pe lângă guvernul lui A. Hitler cu privire la întărirea cooperării celor două state împotriva Uniunii Sovietice. În guvernul imperial inițiativa Statului Major a provocat disensiuni, ezitări care au dus în cele din urmă la demisia guvernului prințului Fumimaro Konoye la 4 ianuarie 1939. În fruntea imperiului a venit acum un cabinet condus de baronul Kiichiro Hiranuma, intim legat de guvernul Araki.

Noul guvern a pus la baza politicii lui externe antagonismul dintre Germania și U.R.S.S. și n-a menajat interesele anglo-franco-americane în

²⁷ A.M.A.E, Fond 71, Telegramă din Moscova, 4 august 1938 și Depeșă din Moscova 12 octombrie 1938, f. 281 și 309 - 310.

²⁸ *Ibidem*, Comunicatele Agenției T.A.S.S 23 iulie 1939 și 6 august 1939, f. 252 - 253 și 367 - 368; Pentru detalii vezi: M.I. Sladkowski, *op. cit.*, 170.

zona Extremului Orient și a Oceanului Pacific²⁹. În cursul verii anului 1939 guvernarea japoneză a încercat prin toate mijloacele să încheie cu Germania un *Pact de asistență* îndreptat împotriva Uniunii Sovietice. Guvernul lui Hitler, care urmărea cu atenție mersul tratatelor între Franța și Anglia, pe de o parte și U.R.S.S., pe de altă parte, tratative care se tergiversau din vina occidentalilor, propunea încheierea unui *Pact de asistență japoano-german* împotriva oricărui inamic potențial. Negocierile erau în curs când s-a răspândit vestea semnării la Moscova, în ziua de 23 august 1939, a *Tratatului de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică*. Guvernul lui Kiichiro Hinamura a trebuit să părăsească scena lăsând locul unui nou cabinet condus de generalul Nobuyuri Abe³⁰. La 1 septembrie 1939, Wehrmacht-ul hitlerist a atacat Polonia, iar la două zile au intrat în pârjolul mondial, ce se isca, Marea Britanie și Franța aducând cu ele întinsele lor imperii coloniale. În aceste condiții imperiul nipon a decis să stea de o parte de războiul european - și poate în același timp - să dea o lecție aliatului hitlerist ce, după părerea niponilor, se dovedise lipsit de loialitate. Astfel, la 4 septembrie, același an, guvernul de la Tokio, a dat o *Declarație de neutralitate* prin care se preciza că noul cabinet consideră ca problemă primordială și esențială, ce trebuie soluționată cât mai degrabă, "incidentul" cu China și de aceea imperiul japonez înțelege să ducă o politică de neamestec în treburile europene. Atitudinea niponă față de alte puteri, mari sau mici, va fi în funcție de poziția acestora referitoare la instaurarea "noului ordin în Asia de Răsărit"³¹.

Diplomații niponi au folosit în continuare diverse prilejuri pentru a susține această *Declarație* și a-i explica sensul. Ambasadorul Japoniei la Washington, Kensure Hori, a făcut o declarație publică, la 20 septembrie 1939, precum că armistițiul sovieto-japonez de pe frontul din Mongolia nu are nici o legătură cu evenimentele din Europa sau S.U.A. Diplomatul nipon a ținut să sublinieze că politica țării sale este de a evita orice amestec în afacerile europene și de a-și concentra eforturile pentru rezolvarea "chestiunii chineze"³².

Desfășurarea războiului în Europa, inerția anglo-francezilor și victoria fulgerătoare a Wehrmacht-ului în Polonia a creat o

²⁹ Jean Lequiller, *Le Japon*, Paris, 1966, pp. 364 - 365.

³⁰ *Ibidem*, p. 366 - 367; Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu, *op. cit.*, vol. II, 1939 - 1945, 1976, p. 14.

³¹ *Ibidem*, p. 15.

³² A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *U.R.S.S. Relații cu Japonia.*, 1934 - 1944, vol. 64, Copie de pe raportul Legațiunii noastre din Washington, 21 septembrie 1939.

susceptibilitate crescândă la Tokio. Creșterea puterii militare a Germaniei în dauna puterilor occidentale crea în cercurile politice japoneze o vădită îngrijorare, vecină cu teama, o neliniște explicabilă pentru soarta posesiunilor coloniale ale acestora în Asia, în fond, pentru interesele nipone în această imensă zonă. Referitor la aceasta, iată ce spune într-o depeșă a Legației regale a României la Tokio: "... se mai poate ca japonezii să se fi speriat de puterea tot mereu crescândă a Germaniei, să se teamă de amestecul acesteia în Asia, mai ales în China și în Pacific. În China unde a creat și stăpânit Tsingtoo, în Pacific unde insulele Caroline, Palau și Marshal i-au aparținut..."³³.

În această problemă s-a angajat, la indicațiile guvernului său, generalul Oshima, care a obținut pentru ziua de 24 octombrie 1939 o audiență la Adolf Hitler. În tirada interminabilă de fraze bombastice obișnuite, Führerul i-a repetat diplomatului japonez în mai multe rânduri că interesele germane nu se vor înfrunta niciodată cu cele japoneze. Germania revendica colonii în Africa unde japonezii n-aveau interese, regiunile unde erau interesați niponii nu prezentau nici un interes pentru germani³⁴.

Liderii niponi știau din proprie experiență cât valorau afirmațiile făcute de Adolf Hitler, neliniștea lor a sporit mai ales după cotropirea de către naștiți a Olandei, Belgiei și Luxemburgului și zdrobirea Franței. Probabil niponilor le devenise clar că Hitler urmărea să încheie pace cu Anglia, după prăbușirea Franței. F. Holder își amintea că Führerul spusese la un moment dat: "Dacă voi zdrobi Anglia, întreg Imperiul britanic se va dezagrega. Dar, Germania nu va câștiga nimic din aceasta".

De aceea, guvernul imperial a trecut la acțiune. Pe data de 13 iunie, pe când în Franța se desfășurau ultimele operațiuni militare, iar Republica a III-a era în agonie, guvernul francez a primit o notă din partea Japoniei, cu caracter ultimativ, prin care se cerea închiderea completă a frontierei Indochinei cu China sub control japonez. Generalul Catroux, guvernatorul de atunci al Indochinei, a acceptat, de nevoie, aceste condiții. Generalul nipon Nishihara a fost autorizat să deschidă, la Tonkin, tratative directe cu autoritățile coloniale franceze. Paralel, tot în problema indochineză, la

³³ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu România, 1925 - 1944*, vol. 12, Corespondență din Tokio, f. 421.

³⁴ Andres Hillgruber, *Les entretiens secrets de Hitler. Septembre 1939 - Decembre 1940*, Paris, 1969, "Visite d'adieu de l'ambassadeur de l'empire du Japon, le general Oshima, au Führer le 24 octobre 1939, de 4 h. 30 a 5 h. 10", pp. 61 - 62.

Tokio, au început tratative între șeful *Gaimusho*³⁵ și Ariène Henri, ambasadorul Franței.

În urma acestor negocieri, la 20 iunie 1940, s-a căzut de acord asupra închiderii frontierei chino-indochineze pentru transporturile de materiale strategice, precum și asupra modalității trimerii în Indochina franceză a unor “inspectori” și trupe nipone de control al traficului la: Hanoi, Haifang, Laokai, Lianghansu. Părerea reprezentantului României la Tokio, exprimată într-un raport din 5 iulie 1940, este: “Ceea ce este caracteristic e că acești inspectori sunt însoțiți nu numai de atașatul militar francez din Tokio, ceea ce e foarte natural fiind vorba de o colonie franceză, dar și de ajutorul Atașatului Militar german, ceea ce m-a îndreptățit să presupun că toată manevra japoneză în chestiune e susținută de Berlin”³⁶. De altfel, pentru a evita apariția vreunor complicații în relațiile cu Germania și Italia, Ariène a trimis instrucțiuni ambasadorilor niponi la Berlin și Roma spre a atrage atenția celor două puteri, că Japonia are în Indochina atât interese economice, cât și militare “...pentru stabilizarea situației în Estul Asiatic”³⁷.

Tratativele dintre Tokio și Vichy au continuat. La 30 august s-a semnat un Acord japoно-vichyst prin care trupele nipone obțineau dreptul de trecere prin Indochina, de a folosi aerodromurile și bazele navale din nord. La acest document se vor adăuga aranjamentele din 23 și 27 septembrie, același an, prin care Indochina, cu toate resursele ei, era pusă la dispoziția Japoniei în vederea “... stabilirii unei noi ordini în Asia Orientală și a rezolvării problemei chineze ...” De altfel, la 23 septembrie 1940 trupe japoneze, după o scurtă și neconvingătoare rezistență a francezilor, au ocupat Tonkin³⁸.

Este perioada în care relațiile economice și politice ale Japoniei cu Statele Unite s-au deteriorat treptat. Americanii nu voiau să accepte o creștere peste măsură a influenței nipone în China și în sud - estul asiatic, ea periclitând interesele lor în zonă. Aceasta a pus însă în primejdie

³⁵ *Gaimusho* = Ministerul Afacerilor Externe (în jap.)

³⁶ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu alte state*, 1921 - 1944, vol. 11, Copie de pe raportul Legației regale a României la Tokio, 5 iulie 1940, f. 52; Jean Thouvenin, *Une année d'histoire de France, 1940 - 1941*, Paris, 1941, pp. 199 - 200.

³⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, vol. 10, Copie de pe raportul Legației regale a României, Tokio, 22 iulie 1940, f. 92.

³⁸ Jean Thouvenin, *op. cit.*, pp. 200 - 201; Jean Lequiller, *op. cit.*, p. 272;

C. Bușe, I. Cârțână, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *op. cit.*, vol. II, pp. 282 - 283; A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *op. cit.*, vol. II, p. 67.

acoperirea necesităților japoneze de materii prime, mai ales, de fier și petrol, în special. Dacă în problema fierului japonezii nădăjduiau să-și satisfacă mare parte din necesități pe seama Mancuiriei și Chinei, cu petrolul situația era mult mai dificilă și ea s-a complicat și mai mult după ce olandezii, pronunțându-se pentru tratative economice și politico-militare, au refuzat să livreze Japoniei cele 3 milioane tone din Indiile olandeze cerute de guvernul de la Tokio. De aceea, *Conferința Legăturii Imperiale*³⁹ din 19 septembrie 1940 a hotărât ca Indiile olandeze să fie detașate de Regatul olandez și să se asigure, și acolo, preponderența intereselor japoneze. În acest context se înscrie și încheierea la Berlin în ziua de 27 septembrie 1940, a *Pactului tripartit*, între Germania, Italia și Japonia, semnat în prezența lui Adolf Hitler⁴⁰. Cu cinismul care le-a caracterizat relațiile, cele trei puteri își împărțeau prin acest document sferile de dominație asupra lumii. Astfel, articolul 1 stipula următoarele: “Japonia recunoaște și respectă conducerea de către Germania și Italia a operei de creare a noii ordini în Europa”, iar articolul 2, preciza că: “Germania și Italia recunosc și respectă conducerea de către Japonia a operei de creare a unei noi ordini în marele spațiu asiatic”⁴¹. Dar, *Tratatul* nu stabilea precis limitele “Asiei Mari”. În mod cert însă, Kanoye, Matsuoka și Tojo includeau în această sferă: fostele colonii germane aflate sub mandat japonez, Indochina franceză, arhipelagurile din Pacific, Thailanda, Malaiesia, Boruco, Indiile olandeze, Birmania, Australia, Noua Zeelandă, India⁴².

Dar, peste satisfacția obținerii din partea aliaților germano-italieni, a recunoașterii zonei de dominație japoneză în “marele spațiu asiatic”, politicienii dela Tokio au recunoscut și reținut câteva elemente de mare însemnătate pentru înfăptuirea politicii lor expansioniste.

Cu toată susceptibilitatea lor, și atitudinea bănuitoare față de guvernul hitlerist, japonezii n-au intuit cele ce se urzeau în culisele diplomației Berlinului, ei, la cea dată ignorau total manevrele lui Hitler. Asigurați de *Pactul tripartit*, și-au intensificat acțiunile în sud - estul

³⁹ *Conferința Legăturii Imperiale* reunea în prezența împăratului pe principalii miniștri și comandanți militari. Prima a avut loc la 27 iulie 1940. Numărul acestor conferințe este destul de mare ele eclipsând în măsură considerabilă guvernul imperial.

⁴⁰ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 226.

⁴¹ A. Vianu, C. Bușe, Z., Gh. Bădescu, *op. cit.*, vol. II, p. 68; Jean Lequiller, *op. cit.*, p. 373.

⁴² J. Lequiller, *op. cit.*, p. 373.

asiatic. După modelul nipon, însă, guvernul de la Bangkok, influențat de durul și șovinul *Partid al sângeului thailandez* a ridicat pretenții teritoriale asupra Laosului și Cambodgiei, intrând în conflict cu Franța vichystă. Ciocnirile de frontieră, uneori de amploare, au luat sfârșit, așa cum doreau liderii niponi, în urma mediației oferite de japonezi la 21 ianuarie 1941. La 29 ianuarie, același an, o Comisie tripartită franco-nipono-thailandeză s-a reunit la Saigon pentru a discuta modalitățile aplicării armistițiunii. dar, adevăratele negocieri s-au desfășurat la Tokio și s-au încheiat cu un *Acord*, semnat la 11 martie, garantat de Japonia⁴³.

De cealaltă parte, reacția a fost promptă. Statele - Majore ale S.U.A și Angliei au încheiat în luna martie un *Acord*, ce va avea o mare însemnătate pentru cursul războiului în Extremul Orient și bazinul Pacificului, privind strategia ce urma să se aplice în cazul intrării americanilor în război⁴⁴.

Intenția guvernanților niponi de a-și spori energia în vederea realizării "*programului Sudului*" este trădată și de faptul că, în decembrie 1940, cabinetul de miniștri a decis să trimită pe Matsuoka Yosuke, șef la *Gaimusho*, să facă un turneu în unele capitale europene. Desigur, vizita la Berlin era o etapă extrem de importantă, ea constituia un răspuns favorabil la invitația adresată de Ribbentrop încă la 27 septembrie 1940. Dar o etapă, credem mai importantă, era vizita la Moscova unde la indicațiile guvernului său, Matsuoka trebuia să obțină semnarea unui *Pact de neagresiune japono-sovietic*⁴⁵. Călătoria lui Matsuoka a fost lungă și destul de obositoare, șeful diplomației nipone preferând trenul, avionului. Aceasta, nu pentru mai multă siguranță, ci, probabil, pentru a explica mai convingător hitleriștilor motivele opririi la Moscova și întâlnirea cu conducătorii sovietici. La 16 martie, Matsuoka a plecat de la Tokio și a sosit la Moscova la 23 martie, unde, a doua zi s-a întreținut cu I.V. Stalin și V. M. Molotov. În ziua de 25 martie, șeful de la *Gaimusho* și-a reluat călătoria ajungând la Berlin în seara zilei de 26 martie, moment în care Adolf Hitler decidea soarta Iugoslaviei. Pe data de 27 martie, Matsuoka a fost primit de Hitler. La această întrevedere au fost de față: J. Ribbentrop, Eugen Ott, ambasadorul german la Tokio și Hiroshi Oshima, ambasadorul

⁴³ Jean Thouvenin, *op. cit.*, pp. 201 - 208; N. V. Rebrikova, *Ocerki noveișei istorii Tailandei, 1918 - 1959*, Moskva, 1960, p. 84; J. Lequiller, *op. cit.*, p. 374.

⁴⁴ Frank Freidel, *Les États - Unis d'Amérique au XX-e siècle*, Paris, p. 230; J. Lequiller, *op. cit.*, p. 374.

⁴⁵ A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 510.

japonez la Berlin. Führer-ul, cum avea obiceiul, s-a angajat primul în discuție expunând, în felul său fulminant, situația militară din Europa, din Africa de Nord și Mediterană. Interesant de reținut este faptul că liderul de la Berlin n-a voit să împărtășească intențiile sale belicoase împotriva U.R.S.S. lui Matsuoka pe care-l considera, probabil, un guraliv nedemn de încredere. Cu toate acestea, el i-a dat de înțeles, că în relațiile germano-sovietice s-a schimbat ceva. "Germania, spunea Hitler, a încheiat cu Rusia tratatele care se știu, dar ceea ce este încă important pentru ea, este faptul că dispune de 160 sau 180 de divizii pentru a se proteja, la caz de nevoie, de Rusia".

În cuvântul său, șeful de la *Gaimusho*, după ce l-a flatat pe Hitler, regretând că Japonia n-are în frunte un asemenea om și rugându-l pe acesta să păstreze totala discreție asupra acestor declarații, l-a încredințat că la Moscova el făcuse lui Molotov doar "o vizită de curtoazie" și că numai la propunerea insistentă a acestuia l-a vizitat pe I. V. Stalin.

Prezentând aceste fapte ca fiind cu totul banale, Matsuoka a menționat că i-a împărtășit lui Stalin părerea guvernului imperial că anglo-saxonii "... sunt inamicii comuni ai Japoniei, Germaniei și Rusiei sovietice". După părerea lui Matsuoka, Stalin s-a arătat favorabil acestui punct de vedere și dispus, ca la înapoiere, să mai discute această problemă"⁴⁶ Rezultă din toate acestea, după părerea noastră că naziștii nu acordau prea multă încredere aliașilor lor japonezi. Nici aceștia nu aveau încredere prea mare în hitleriști care îi mai înșelaseră. Mai mult chiar, Matsuoka nu putea să-l creadă pe Hitler în declarațiile lui bombastice privind înfrângerea Angliei. Liderii niponi știau, și nu numai ei, că bătălia Angliei fusese pierdută de Germania nazistă.

După o scurtă vizită la Roma, unde s-a întreținut cu Benito Mussolini, la 1 aprilie și la Vatican, unde a fost primit de papa Pius al XII-lea, la 2 aprilie, Matsuoka a revenit la Berlin și la 4 aprilie a avut o nouă întrevedere cu Hitler. Relatându-i acestuia despre întrevederile avute în Peninsula italică, Matsuoka și-a dezvăluit impresiile cu privire la Mussolini, la ideile acestuia, dintre care a reținut cu deosebire aprecierea dictatorului Italiei fasciste că inamicul principal pentru puterile tripartite sunt S.U.A., iar pe locul secund, Uniunea Sovietică. Probabil că, atât Hitler, cât și Ribbentrop au considerat că nu era cazul să dezvăluie lui Matsuoka secretul *planului Barbarossa* și că deja îi spusese prea multe

⁴⁶ Pentru detalii vezi: A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 511-522; J. Lequiller, *op. cit.*, p. 375.

referitoare la schimbările ce surveniseră în relațiile germano-sovietice. Așa încât la această problemă n-au mai adăugat nimic⁴⁷.

Șeful diplomației japoneze, la rândul său, înțelesese prea bine că treburile erau mult mai încurcate și nu numai în bătălia Angliei, ci și în Africa de Nord, în Balcani, unde italienii suferiseră înfrângeri grele, iar germanii aveau de întâmpinat dificultăți neprevăzute. Toate acestea l-au determinat pe Matsuoka să înfăptuiască fără întârziere indicațiile guvernului său. Deci, în drum spre țară, el s-a oprit la 7 aprilie în capitala sovietică unde a rămas până la 13 aprilie când a semnat *Pactul de neagresiune între Uniunea Sovietică și Japonia*. Articolul 1 al acestui document stipula următoarele: “Ambele părți contractante se obligă să mențină între ele relații pașnice și prietenești și să respecte reciproc integritatea și inviolabilitatea teritorială a celeilalte părți contractante”. Considerăm că în complexitatea lanțului de evenimente ce aveau să se declanșeze în curând, articolul 2 are o însemnătate deosebită: “În cazul când una din părțile contractante va fi obiectul unor acțiuni militare din partea uneia sau a câtorva terțe puteri, cealaltă parte contractantă va respecta neutralitatea în cursul întregului conflict”⁴⁸.

La Berlin, vestea încheierii Pactului sovieto-japonez a provocat, nu nedumerire, ci pur și simplu o furie neputincioasă. Guvernanții niponi își luaseră revanșa. În plus, dacă se renunțase la *proiectul nordului*, în schimb China trebuia să cadă, astfel calea spre sud era larg deschisă. De altfel, încă în ianuarie 1941, amiralul Iamamoto, comandatul șef al Marinei imperiale, dispusese elaborarea unui plan pentru atacarea Pearl-Harbor-ului⁴⁹. Proclamarea, la 27 mai 1941, a situației excepționale nelimitate în S.U.A., interzicerea, la 20 iunie, același an, a exportului de petrol și arme prin porturile atlantice americane, cu excepția Marii Britanii, refuzul olandezilor din Batavia de a satisface pretențiile nipone, urmat de ruperea negocierilor nipono-olandeze la 17 iunie, au determinat cercurile politice conducătoare de la Tokio, care erau conștiente că dețineau pentru un moment superioritatea din punct de vedere militar în Extremul Orient și bazinul Pacificului, să treacă în grabă la înfăptuirea ambițiosului plan și nebunescului “*program al Sudului*”.⁵⁰

⁴⁷ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 526-532.

⁴⁸ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *op. cit.*, vol. II, p. 87; vezi și *Hrestomatiia po Noveișei Istorii*, Tom II, pp. 64 - 65.

⁴⁹ J. Lequiller, *op. cit.*, p. 376.

⁵⁰ *Ibidem*; vezi și Frank Freidel, *op. cit.*, p. 232; N.V. Sivacev, E. F. Jazikov, *Noveișia istoriia S.S.A. 1917 - 1972*, Moskva, 1972, p. 128.

Agresiunea Germaniei naziste împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941, a produs la Tokio o adâncă stupefacție și aceasta cu atât mai mult cu cât întreaga politică externă a Japoniei, pentru un timp, fusese calculată în funcție de victoria rapidă a celui de-al treilea Reich asupra Marii Britanii și de *Pactul de neagresiune germano-sovietic*. Guvernul hitlerist cerea aliaților japonezi să schimbe total datele politicii lor externe și pentru a susține Germania să atace U.R.S.S. în Siberia renunțând, pentru o vreme, la înaintarea lor spre Singapore și Indiile olandeze.

Generalul Hideki Tojo, ministrul de război și Iosuke Matsuoka, după ce și-au venit în fire, au propus împăratului amânarea înaintării spre sud și deschiderea ostilităților împotriva Uniunii Sovietice. Dar, numeroși alți oameni politici niponi nu împărtășeau acest punct de vedere. *Conferințele de legătură* din 25 iunie și 2 iulie 1941 au luat, după ample și agitate dezbateri, hotărârea, de însemnătate capitală, ca Japonia să nu intre în război împotriva Uniunii Sovietice. În același context, hotărându-se menținerea alianței cu Germania s-a decis stabilirea unui control ferm al întregului teritoriu indochinez, la nevoie, procedându-se cu forța, chiar dacă aceasta va duce la un război cu S.U.A. și Anglia. Drept urmare a acestor decizii, la 16 iulie, același an, Konoye s-a debarasat de gălăgiosul Yosuke Matsuoka, aducând la *Gaimusho* pe amiralul Toyoda⁵¹.

În fața atitudinii șovăitoare și a neputinței autorităților de la Vichy, la 20 iulie 1941, forțe armate japoneze au ocupat cu forța Indochina franceză. De această dată intențiile nipone au devenit și mai clare. Ei vizau nu numai China, ci și Malaesia, Indonezia și Filipinele și chiar mai departe. Reacția americanilor a fost promptă: la 25 iulie, același an, au fost înghețate bunurile japoneze din Statele Unite, ceea ce a însemnat completa sistare a comerțului japoно-american. Se pare că în fața exigențelor americanilor, diriguitorii de la Tokio, în marea lor majoritate, s-au decis pentru un război cu SUA și aliații lor⁵².

Văzând că previziunile sale, privind distrugerea U.R.S.S în 15 zile, nu se îndeplinesc, iar războiul cu aceasta se anunța, deja, lung, anevoios și istovitor, Hitler și-a schimbat orientarea depunând eforturi pentru a determina Japonia să deschidă front în Extremul Orient, folosind ca bază

⁵¹ J. Lequiller, *op. cit.*, p. 377 - 378; C. Bușe, I. Cârțână, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *op. cit.*, vol II, p. 283.

⁵² Pentru detalii vezi: J. Lequiller, *op. cit.*, pp. 378 - 379; Frank Freidel, *op. cit.*, pp. 232 - 233.

de atac Manzhongon. Chiar de la 10 iulie 1941, J. Ribbentrop a trimis instrucțiuni ferme lui Eugen Ott, ambasadorul german la Tokio, pentru a lua toate măsurile și a insista "... ca Japonia să intre cât mai curând în război împotriva Rusiei... cu cât mai repede se va produce aceasta, cu atât mai bine. Tinta noastră este aceeași; să strângem mâna Japoniei pe magistrala feroviară Transiberiană încă înainte de începerea iernii"⁵³. Răspunsul lui E. Ott n-a întârziat și el era plin de optimism. "... Incerc, scria el, prin toate mijloacele să obțin intrarea Japoniei în război împotriva Rusiei în cel mai scurt timp... Judecând după pregătirile militare, consider că intrarea în război a Japoniei în cel mai scurt timp este asigurată"⁵⁴.

În ziua de 14 iulie, același an, Adolf Hitler a avut o întrevedere, în prezența lui Ribbentrop, cu generalul Hiroshi Oshimas, ambasadorul nipon la Berlin. După ce a expus, plin de emfază, mersul războiului împotriva U.R.S.S., Führerul a insistat asupra câtorva idei și anume: "... nimicirea Rusiei este de cel mai mare interes și pentru Germania și pentru Japonia. Rusia va fi totdeauna aliata inamicilor noștri". Atât Germania, cât și Japonia se află între două amenințări: Germania la vest este amenințată de SUA, iar la est de Uniunea Sovietică; Japonia este amenințată de U.R.S.S., la vest, iar la est de Statele Unite ale Americii. De aceea, el socotea necesar ca împreună, cele două puteri să zdrobească atât pe sovietici, cât și pe americani.

În finalul expunerii sale Hitler a revenit la ceea ce-l interesa în primul rând: "Distrușgerea Rusiei trebuie să constituie opera politică capitală a Germaniei și Japoniei. Și noi vom putea să o realizăm cu ușurință coordonându-ne acțiunile și tăind în același timp firul vieții Rusiei"⁵⁵.

În mod cert, Hitler nu știa nimic despre deciziile luate în cadrul *Conferinței de legătură* din 2 iulie 1941 când japonezii optaseră pentru respectarea pactului de neutralitate japoно-sovietic din 13 aprilie 1941 și pentru îndeplinirea *programului Sudului*. Declarațiile unor personalități politice nipone precum că: "A ataca U.R.S.S. este un act extrem de grav, care cere o profundă chibzuință", deși au ajuns la urechile hitleriștilor au fost, probabil, considerate simple opinii ale unor oameni izolați, neîmpărtășite de majoritatea liderilor japonezi"⁵⁶.

⁵³ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *op. cit.*, pp. 76 - 77.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 77 - 78.

⁵⁵ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 606 - 615.

⁵⁶ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 605 - 606; vezi și *Marea conflagrație a secolului al XX-lea. Al doilea război mondial*, p. 200.

Pentru diplomații, acreditați la Tokio, înzestrați cu simț de observație și obișnuiți să potrivească dincolo de aparențe, devenise clar, încă în vara anului 1941, că Imperiul de la Soare-Răsare nu se va anagaja într-un război antisovietic, cel puțin deocamdată. Intr-o depeșă trimisă la București, generalul George Băgulescu, reprezentantul României în capitala niponă explica în felul său "espectativa" Japoniei : "1) A vedea care este hotărârea Americii, de care a început să țină seamă (economic sau eventual operativ); 2) Pentru a aștepta o vlăguire sau o distrugere în bună parte a forțelor sovietice, o slăbire a comandamentului bolșevic și apoi să intre în acțiune.

Se teme îndeosebi de bombardamentele aviației sovietice. Se mai poate ca Japonezii să se fi speriat de puterea tot mereu crescândă a Germaniei, să se teamă de amestecul acesteia în Asia, mai ales în China și în Pacific. În China unde a creat și stăpânit orașul Tsintao, în Pacific unde insulele Caroline, Palau și Marshal i-au aparținut..."⁵⁷ De altfel, în urma unei propagande îndelungate, în arhipelagul nipon exista, încă înainte de anul 1941, o vădită atitudine de ostilitate față de străini în general și de aliați în special. "Deocamdată, relatează Băgulescu în mai sus amintita depeșă, japonezii manifestă o ură cruntă contra străinilor și nu prea fac deosebire între aliați și vrăjmași"⁵⁸.

Conferințele de legătură și activitatea autorităților guvernamentale se derulează în cel mai sever secret. Dar, anumite evenimente trădează intențiile războinice ale Japoniei. După ce la 6 septembrie, *Conferința de Legătură* a acordat lui Konoye șase săptămâni pentru a convinge pe americani să accepte pretențiile expansioniste nipone, la 17 octombrie el a fost înlocuit, în fruntea guvernului, cu generalul Hideki Tojo, partizan declarat al războiului împotriva SUA⁵⁹. În zilele de 1 și 2 noiembrie au avut loc reuniuni ale guvernului cu comandanții militari, la care s-a adoptat o atitudine ultimativă față de americani: ori acceptă propunerile nipone, ori la începutul lui decembrie se va declanșa războiul.

Germanii, angajați încă de la 30 septembrie în bătălia Moscovei, care se desfășura în defavoarea lor, cunoscând, probabil înfrigurarea pregătirilor de război ale japonezilor, au făcut mai multe declarații de

⁵⁷ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu România, 1925 - 1944*, vol. 12, George Băgulescu către Ministerul Afacerilor Străine, f. 421.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 423.

⁵⁹ C. Bușe, I. Cârțană, Gh. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *op. cit.*, vol II, pp. 283 - 284; J. Lequiller, *op. cit.*, p. 379 - 380.

solidaritate “loială” cu aceștia. După o convorbire avută cu Hiroshi Oshima la 29 noiembrie, J. Ribbentrop notează: “Dacă Japonia ar angaja lupta cu Statele Unite, Germania ar interveni, bineînțeles, imediat în conflict”⁶⁰.

Graba și decizia cu care hitleriștii își încredințau aliații niponi de sprijinul lor în cazul unui război japono-american, au sporit și mai mult bănuielile și neîncrederea guvernanților de la Tokio. De aceea, ei au decis să păstreze cel mai strict secret asupra pregătirilor pentru războiul din sud. Adolf Hitler a fost extrem de nedumerit la vestea declanșării atacului japonez la Pearl Harbor și dezlănțuirea războiului în Pacific⁶¹.

În condițiile în care bătălia Moscovei se desfășura în dezavantajul lor, iar americanii și englezii, în pofida loviturilor năucitoare primite de la niponi, continuau să considere că pericolul principal venea din partea Germaniei naziste, iar cele mai importante teatre de război erau în Europa și Atlantic, guvernauții naziști nu și-au permis să se supere pe aliații lor din Orientul Îndepărtat. În consecință, a fost elaborat și ratificat, în pripă, un nou *Pact tripartit*, prin care cele trei puteri agresoare se obligau să continue războiul cu americanii și englezii până la victoria finală, iar la 11 decembrie 1941, Germania a declarat război Statelor Unite ale Americii⁶².

Guvernul nipon nu s-a lăsat amețit însă de declarațiile lui Hitler și temându-se ca acesta să nu-i “pretindă”, în schimbul acestei declarații, intrarea în război împotriva U.R.S.S, a luat măsuri grabnice pentru a eluda problema și a nu se angaja în nici un fel. Generalul Oshima a primit, în acest sens, instrucțiunii foarte precise. La 13 decembrie 1941, Hitler a avut, în prezența lui Ribbentrop, o întrevedere secretă cu ambasadorul japonez. Din expunerea bombastică a lui Hitler reținem exprimarea satisfacției guvernului nazist privind intrarea Japoniei în război care reprezenta o mare ușurare pentru Germania, ca și maniera acesteia de a deschide și desfășura operațiunile militare în Pacific. Minimalizând proporțiile bătăliei Moscovei, el a expus planurile sale de a dezvolta ample operațiuni ofensive în Transcaucazia și mai departe împotriva Iranului și Irakului. Fără a se arăta prea încântat de aceste perspective,

⁶⁰ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 78.

⁶¹ J. Lequiller, *op. cit.*, p. 393.

⁶² *Ibidem*, pp. 384 - 385; 393 - 394.

diplomatul nipon, cunoscut pentru sentimentele sale filo-germane, n-a dat curs discuțiilor dirijate de Führer și s-a oprit numai asupra necesității coordonării operațiunilor militare japono-germane.

Chiar și la cererea lui Hitler, din finalul întrevederii, de a jugula aprovizionarea sovieticilor cu produse americane prin Vladivostok a rămas fără răspunsul așteptat de hitleriști. De aici, rezultă că niponii acordau în acea perioadă o deosebită importanță Tratatului de neutralitate cu U.R.S.S.⁶³.

Infrângerea de lângă Mosova i-a făcut pe hitleriști și mai insistenți în strădaniile lor de a determina Japonia să declare război Uniunii Sovietice și să înceapă ostilitățile împotriva acesteia. La 10 iunie 1942 s-a declanșat o amplă ofensivă spre Volga, însoțită de crâncene încleștări în zonele Voronejului și nordul Caucazului. Se apropia cu pași repezi uriașa bătălie a Stalingradului. Dârzenia apărării sovietice îi îngrijora pe germani în așa măsură încât eforturile lor de a împinge Imperiul de la Soare-Răsare în războiul antisovietic au devenit cu fiecare zi mai persistente. Într-o convorbire cu Hiroshi Oshima, la 9 iulie 1942, J. Ribbentrop a căutat tot timpul să-l convingă pe acesta "... că tocmai acum a sosit momentul atacului Japoniei împotriva Rusiei ...că dacă Japonia va lovi acum Rusia, aceasta va provoca înfrângerea morală a Rusiei, și în orice caz va grăbi prăbușirea actualei ei orânduiri". Pentru starea de spirit de la Berlin și îngrijorarea guvernului nazist privind mersul războiului în Estul european ni se pare edificatoare insistența, vecină cu implorarea, lui Ribbentrop din finalul convorbirii: "Oricum niciodată nu i se va prezenta Japoniei un asemenea moment favorabil ca să nimicească dintr-o dată și pentru totdeauna colosul rus în Asia răsăriteană"⁶⁴.

Dar, guvernării japoneze erau preocupați de șubrezirea situației lor militare în bazinul Pacificului, unde mersul războiului începuse să se desfășoare în avantajul forțelor aliate. După bătălia aeronavală din Marea Coralilor, a urmat marea încleștare de forțe aeronavale din largul insulelor Midway, 4 - 7 iunie 1942, încheiată cu înfrângerea decisivă a flotei nipone. Victoria americană de la Midway a marcat începutul cotiturii radicale în desfășurarea războiului din Oceanul Pacific. Pe uscat ofensiva

⁶³ A. Hillgruber, *op. cit.*, pp. 692 – 697.

⁶⁴ A. Vianu, C. Bușe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *op. cit.*, p. 79.

japoneză a fost oprită la “porțile” Indiei. De aceea, nu este de mirare că toate încercările guvernului hitlerist de a împinge Japonia în războiul antisovietic au rămas fără ecou. Ingrijorarea cercurilor politice conducătoare de la Tokio creștea zi de zi, iar situația nemților la Stalingrad era rău prevestitoare. Mersul războiului interesa în cel mai înalt grad și autoritățile antonesciene. Mihai Antonescu, observator atent al evenimentelor politico-militare, încerca în fel și chip să afle adevărul din culisele cancelariilor diplomatice, să culegă datele necesare politicii regimului pe care-l slujea. Cu abilitatea-i cunoscută, vice-președintele guvernului antonescian, a stabilit relații, dacă nu amicale, în orice caz de încredere, cu ambasadorul nipon la București. În ziua de 24 noiembrie 1942, la Președinția Consiliului de Miniștri, M. Antonescu, a avut o convorbire intimă cu acesta. Diplomatul nipon l-a informat că tocmai se înapoiase de la Berlin unde participase la o conferință a miniștrilor japonezi în Europa. “Întrebat care este poziția Japoniei față de Rusia - nota Mihai Antonescu - Ministrul Japoniei mi-a spus că Japonia preocupată de foarte multe chestiuni în Orient, nu a fixat intervențiunea sa în conflictul rus”⁶⁵.

În mod cert, atât curiozitatea vice-președintelui guvernului antonescian, cât și rezerva rece a diplomatului japonez își au originea în cursul războiului în est, unde la 19 noiembrie 1942 se dezlănțuise impetuoasă contraofensiva sovietică din zona Stalingradului. Spargerea blocadei Leningradului, ofensiva sovietică din Caucaz și de pe Donul Mijlociu și mai ales capitularea forțelor Wehrmacht-ului încercuite la Stalingrad au provocat, pe lângă furie neputincioasă și nemulțumire la Berlin față de aliatul din extremul Orient, insensibil la cerințele ce îi fuseseră, cu insistență, făcute de a intra în războiul antisovietic. În culisele diplomatice începuse să circule, tot mai frecvent, zvonuri privind înlocuirea guvernului imperial cu un altul mai favorabil intereselor celui de-al treilea Reich. O telegramă venită de la Tokio, din partea Legației române, cu data de 31 ianuarie 1943, cuprindea în final următoarele: “Pentru pornirea Japoniei cu Axa Roma - Berlin se impune un fel de ultimatum de la Berlin. Este necesară schimbarea primului ministru japonez”⁶⁶.

⁶⁵ A.M.A.E., Fond 71, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu România, 1925 - 1944*, vol. 12, f. 297.

⁶⁶ *Ibidem*, Telegramă din Tokio, 31 ianuarie 1943.

Anul 1943 a adus însă de la început noi și mereu mai importante succese, pe toate fronturile, pentru Națiunile Unite. Situația Germaniei, Japoniei și a aliaților lor s-a înrăutățit și mai mult.

Zvonuri peste zvonuri, unele fundamentate, altele nu, izvorâte din surse de cele mai multe ori necunoscute sau bănuite, circulau într-un vârtej susținut, în cercurile diplomatice. Referitor la o convorbire cu ministrul japonez la București în ziua de 25 mai 1943, M. Antonescu nota: "L-am întrebat pe Ministrul Japoniei dacă într-adevăr Japonia a făcut bune oficii între Germania și Rusia. Ministrul Japoniei mi-a răspuns categoric că nu crede acest lucru și dacă s-ar așeza baze aeriene sau navale în Rusia de către americani, atunci Japonia ar începe războiul cu Rusia. Crede însă că Rusia va avea destul realism ca să evite această situație"⁶⁷.

De asemenea, relațiile dintre puterile tripartite au continuat să se deterioreze. Robert Bellaire, fost corespondent al agenției de știri *United Press*, ziarist experimentat și talentat, înzestrat cu un deosebit spirit analitic, aprecia în iunie 1943 că relațiile dintre puterile Axei sunt departe de a fi cordiale. "Cercurile guvernamentale japoneze - se spune într-o notă a legației române în capitala Imperiului japonez - au interzis orice manifestări cu ocazia aniversării Pactului Tripartit, au pus sub severă supraveghere întreaga misiune diplomatică din Japonia, a suprimat toate societățile secrete subvenționate de germani și refuză retransmiterea emisiunilor germane pentru Japonia"⁶⁸.

În cursul anului 1943 se declanșează și se adâncește rapid criza din sânul coaliției tripartite. În vreme ce planurile ofensive ale Wehrmacht-ului nazist din zona Kursk, denumite: *Citadela* și *Pantera*, se prăbușeau sub loviturile viguroase ale armatelor sovietice, la 25 iulie 1943, în Italia, a avut loc o lovitură de stat. Mussolini a fost demis și arestat, iar în fruntea țării a venit un guvern condus de mareșalul Pietro Badoglio. În aceste condiții, șansele germanilor de a împinge Japonia în războiul antisovietic au fost total compromise. În urma unei convorbiri cu ministrul japonez la București, în ziua de 3 august, M. Antonescu nota: "L-am întrebat pe Ministrul Japoniei, dacă Japonia schimbă politica sa externă față de Rusia și dacă vreo posibilitatea de intrare în război a

⁶⁷ *Ibidem*, f. 308.

⁶⁸ *Ibidem*, E 9, *General* 1941 - 1945, vol. 338, f. 341, 343.

Japoniei în contra Rusiei se reliează ca actuală - spunându-i în dorința ca să cunosc mai bine punctul său de vedere - că am auzit unele versiuni în acest sens. Mi-a răspuns categoric: Japonia nu-și schimbă politica sa față de Rusia și nu-i va declara război. Japonia are prea multe probleme și greutăți - și la nord, și la sud, și la est și la vest - pentru ca să-și poată lua riscul de a lupta împotriva tuturor”⁶⁹.

Ultimele acțiuni care pot fi înscrise nu numai în interesul nipon, dar și la activul Japoniei ca aliat al Germaniei naziste, au fost întreprinse în prima parte a lunii septembrie 1943. În dimineața zilei de 9 septembrie, trupe japoneze au ocupat concesiunea italiană din Shanghai confiscând toate proprietățile italienilor.⁷⁰ De asemenea, într-o telegramă a Legației române la Lisabona, cu data de 12 septembrie se spune: “ministrul Japoniei mă informează că Guvernul Japoniei a declarat Italia țară dușmană și a dezarmat trupele italiene de la Tien- Tsin, iar concesiunea italiană a fost integrată Chinei. Vasele de război și de comerț din porturile japoneze au intrat sub control japonez. Ambasada italiană din Tokio este sub pază”⁷¹.

Marile înfrângeri suferite în cursul anului 1943 de Wehrmacht-ul hitlerist, în special pe frontul de est, slăbirea regimurilor impuse de germani în țările armate, creșterea impetuoasă a Mișcărilor de Rezistență Antifascistă de pretutindeni au devenit o preocupare acută a cercurilor guvernante de la Tokio. Conferința atașăților militari japonezi din Europa care a avut loc la Berlin, spre sfârșitul anului 1943, a dezbătut pe larg și cu atenție aceste probleme. La 8 decembrie, o misiune japoneză, condusă de generalul Bansai, atașatul militar nipon în capitala celui de-a treilea Reich, a plecat spre Tokio, prin Turcia și U.R.S.S. Misiunea ducea guvernului nipon un raport, elaborat în urma conferinței amintite, care încerca să dea răspuns la următoarele probleme: a) cauzele înfrângerii lui Rommel în Egipt; b) neputința submarinelor și aviației germane de a împiedica debarcarea anglo-americană în Africa de Nord; c) explicația forței U.R.S.S. de a declanșa acțiuni ofensive în ciuda asigurărilor date de Hitler că Uniunea Sovietică nu mai dispune de forțe pentru operațiuni

⁶⁹ *Ibidem*, 1920 - 1944, *Japonia. Relații cu România, 1925 - 1944*, vol. 12, f. 315.

⁷⁰ *Ibidem*, Transmisia postului de radio New Delhi, 9 septembrie 1943, orele 14, f. 99.

⁷¹ *Ibidem*, Telegrama Legației române la Lisabona, 12 septembrie 1943, f. 104.

militare ofensive, d) moralul populației civile din Germania și Italia în fața ofensivei anglo-americane și e) refuzul țărilor ocupate de a colabora voluntar la eforturile de război ale Axei

În acest fel, cooperarea japoно-germană în preajma și-n timpul celui de-al doilea război mondial, care niciodată nu fusese ideală, lua sfârșit. Prăbușirii Germaniei naziste, i-a urmat cea a Japoniei militariste. Prin capitularea necondiționată de la 2 septembrie 1945 lua sfârșit, aventura militară a teribilului *Dai Nihon*. Nu târzie vreme, după vindecarea rănilor și învingerea imenselor dificultăți postbelice, Japonia avea să intre într-o nouă aventură - cea economică.

ROMANIA AND ITS EAST-WEST RELATIONS. THE DIPLOMACY OF THE SPHERES OF INFLUENCE: INSTALLATION OF THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA

Ioan Chiper

During the afternoon of March 6, 1945, A.I. Vyshinsky, deputy people's commissar for Foreign Affairs of the USSR, and Marshal R.I. Malinowsky, commander of the Ukrainian 1st Front, came to King Mihai I of Romania in order to "congratulate" him on occasion of the constitution of the government of "wide democratic concentration", led by dr. Petru Groza. The audience represented the event of a severe political crisis - preceded by demonstrations and clashes culminating, on February 24, 1945 with the one taking place in the Royal Palace Square, whose result were several dead and wounded people - which had begun on February 26th, as Vyshinsky reached Bucharest. For a few days, Moscow's emissary had exerted strong pressure on the King (after one of their meetings, A.I. Vyshinsky slammed so violently the door of the Royal cabinet that the plaster around it had fallen down), resorting to threats regarding the continuity of the Romanian State (the Romanian military units in Bucharest had been disarmed on order of the Soviet authorities of occupation, while patrols and armoured cars belonging to the Red Army made their appearance on the streets of Bucharest), this blackmail aiming at removing the Government led by General Nicolae Rădescu, accused of "fascism", and replacing it by a new cabinet which, beyond the term used by it to characterize itself ("wide democratic concentration")

was, in fact, controlled by the Communist Party of Romania and totally subordinated to Moscow¹.

The next day, on March 7, a Soviet delegation made up of experts on Romanian problems, handed to the representatives of the Communist Party of Romania (Ana Pauker, Constantin Pârvulescu and Constantin Doncea) a plan of the measures which were to be taken in Romania, during the next three years, in order to abolish the "bourgeois" regime. That was the beginning of Sovietization/Communistisation of Romania.

Thus, March 6, could be considered the date when the communist regime was installed in Romania. The event, of a capital importance for the history of the Romanian society, was possible in the context and as a consequence of the evolution of military operations and agreements which took place between the Soviet Union and the Great Western Allies.

Politically and militarily isolated on the international plan after the conclusion of the Molotov - Ribbentrop Pact and the defeat of France (June 22nd, 1940), Romania was compelled, as a consequence of the new political-strategic context and of the territorial amputations suffered during the summer of 1940, to enter the orbit of the III-rd Reich, forgoing the Anglo-French guarantees (July 1st, 1940) and adhering, after the Antonescu regime took the rule (September, 1940), at the Tripartite Pact (November 23rd, 1940). On June 22, 1941, it entered, on Germany's side, the war against Russia, in order to retrieve Bessarabia, the northern part of Bukovina and the Hertza District, annexed by the Soviet Union on June 28, 1940. Its participation at the campaign in the East brought it into war with Great Britain (December 6, 1941) and the United States (the declaration of war of Romania on December 12, 1941, the declaration of war of the United States on June 6, 1942).

Perceived as a "satellite" of Nazi Germany and being ruled by a Government led by Marshal Ion Antonescu, whom the Allies considered another Quisling, in spite of its inter-war policy of co-operation with France and Great Britain and the Pro-Occidental orientation of most of the Romanian society, at London and Washington Romania was regarded as an enemy country, doomed to suffer the consequences of its co-operation with the III-rd Reich.

¹The shorthand report of the discussion between King Mihai, A. I. Vyshinsky and R. I. Malinowsky, at Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu regele Mihai I al României*, Bucharest, 1991, pp. 243 - 244.

The British and American political leaders and analysts had already understood by the end of 1941 Stalin's intention of holding the annexed territories and of creating a large security zone, which included Romania, at the Western borders of the Soviet Union. The initial rejection of these intentions, by invoking the Atlantic Charter, later on made room (after the projects and attempts of federalisation of the States in Central-Eastern and south-eastern Europe proved impossible to achieve, since the Kremlin strongly opposed it, the Anglo-American "strategic dispute" was put an end. To as the American point of view was imposed, while the development of military operations on the Eastern Front increased constantly the weight of the Soviet point of view) for a modification in attitude of the Great Western Allies, which was taking into account the military and political preponderance of the Soviet Union in post-war Oriental Europe. Still, it did not also mean the explicit acceptance in advance of a modification of the social regime in the States included within the security belt of the Soviet Union, in other words, the after-war Western planners did not approach in precise terms the significance of the formula referring to "friendly Governments" or Governments promoting a "friendly policy" towards the Soviet Union.

The failure of W. Churchill's attempt at the *Conference of the three Big* in Teheran of bringing about a secondary military action in the Balkan Peninsula had - irrespective of the causes of the American cautions which, as a matter of fact, served the Soviet interests - important consequences for the British ongoing diplomatic approach and for the historic evolution of the countries in the region, as well.

The fact that the proposals of the British prime-minister were rejected was translated on the strategic plan by a recognition that this part of the continent would represent an operational zone of the Red Army and a sphere of interests of the Soviet Union.

At any rate, the policy carried on by Great Britain and the United States towards Romania was subordinated to the effort of winning the war. The British secret agent Ivor Porter (about whom we shall talk later) summarised very correctly London's attitude towards Romania: "In effect, we now had no Romanian policy. We had a Russian policy, which incorporated Romania. We rightly argued that the defeat of Hitler must take precedence over the fate of East European Countries"².

² Ivor Porter, *Operation "Autonomus"*, London, 1989, p. 94.

In order to make the leaders of the democratic opposition from Romania understand that no peace soundings could possibly avoid the Soviet Union, but on the contrary, had to take first this country into consideration, the "Special Operations Executive" (S.O.E.) sent the group *Autonomous* to Romania (the group was formed of A.G. de Chastelain, former oil magnate in Romania before the war, who held an important role in the Balkan section of the S.O.E.; Ivor Porter, former lecturer of English courses at the University of Bucharest; and Stelian Metianu, wireless operator). Parachuted by mistake to another place than where they were expected they were arrested on December 22nd, 1942 and detained until August 23rd, 1944 in the building of the General Inspectorate of the Gendarmerie, where they could talk with General Constantin (Piky) Vasiliu, under-secretary of State at the Ministry of Internal Affairs, General Tobescu, deputy commander of the Gendarmerie, and Eugen Cristescu, the chief of the Intelligence Service. The group "Autonomous" was used by Marshal Ion Antonescu to establish a contact with the Anglo-Americans by means of their station.

Faithful to their ally, the British informed the Soviet about the messages, at the request of the Romanian authorities. Though on April 23rd, 1944 Churchill had confirmed to V.M. Molotov the leading role of the USSR in the Romanian affairs ("we regard you as our leaders in the Rumanian affairs"³). The chief of the Soviet diplomacy sent the British prime-minister an irritated answer on April 30th, accusing him of having sent without consulting Moscow previously a quasi-official mission to Romania, in order to conclude a secret agreement with the Romanian Government; Molotov asked Churchill to explain clearly the objectives of the group "Autonomus".

Moscow's suspicion and the tone of Molotov's message caused one of those well-known reactions of rage of the British Prime Minister. Set, in order to avoid any misunderstanding in a moment when, as a result of the Uman-Botoșani Operation, the Red Army had set foot on the Romanian territory and seemed to be ready to occupy the whole Balkan Peninsula in a short period of time, Churchill decided to reach an agreement with Stalin concerning the issues in south-eastern Europe.

The British Prime Minister's main concern was to avoid, in case the German front collapsed, a Soviet military presence in Greece. In London's perspective, Greece appeared to be the continental shield for the

³ Elisabeth Barker, *British Policy in South-Est Europe in the Second World War*, f.l., 1976.

Oriental Mediterranean and the Suez, the landmark of major strategic interest on the imperial way linking the British mother country with its possessions and interests in Asia and north-eastern Africa.

The defence of the British interests in Greece - where the forces of the left, led by the communists, held an important weight in the anti-German oppositions - coupled with the strain of the Anglo-Soviet relations by the end of April-beginning of May, 1944, caused by - or on pretext of - the mission "Autonomous" in Romania. In both cases, Moscow's attitude was harsh. It found its expression in the messages that Molotov addressed to Churchill: in the case of Greece, he dissociated of any British action in that country: in the case of Romania, as we have already shown, the British Government was be accused of under undertaking actions that it hid from its Soviet ally.

In London, the Soviet position was interpreted as paving the way to sending a Soviet mission to Greece⁴.

The delimitation of the spheres of action - the Soviet Union in Romania, Great Britain in Greece - seemed to Churchill to fit most the British interests in the Oriental Mediterranean, making also possible to avoid disagreement in Anglo-Soviet relations.

In this sense, on May 5, 1944 the British Minister of Foreign Affairs, Anthony Eden, suggested to the Soviet ambassador to London, Fedor Gusev, an agreement in terms of which the Soviet Union was to have preponderance in Romanian affairs, while Great Britain in the Greek ones⁵. The Anglo-Soviet-American talks of the weeks that followed led to the conclusion (in spite of the opposition of the American Secretary of State, Cordell Hull) of a three months' agreement between Great Britain and the Soviet Union, based on the British proposals of May 5, 1944. The President of the United States F.D. Roosevelt, consented to this agreement, though he stressed that the division of responsibilities proposed by the British prime-minister could be taken into consideration only from the point of view of the military operations, but could not possibly have the meaning of spheres of influence.

In parallel with the talks between London, Moscow, and Washington concerning Romania and Greece (during the proceedings Churchill suggested that the Anglo-Soviet agreement should be extended

⁴ Ivor Porter, *op. cit.*, p. 163.

⁵ Stephen G. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944 - 1945*, Thessaloniki, 1963, p. 43.

to Bulgaria and Yugoslavia, too), in Cairo continued the negotiations between the emissaries of the opposition from Romania Barbu Știrbey and Constantin Vișoianu and the representatives of Great Britain (Lord Moyne), USSR (ambassador V.N. Novikov), and the USA (ambassador McVeagh).

Initiated on March 17, 1944 by Barbu Știrbey (C. Vișoianu arrived on May 25th) the negotiations started from Molotov's declaration made on April 2, 1944 when the Soviet troops had set foot on the territory of the Old Kingdom that "the Soviet Government had no intention of acquiring any part of the Romanian territory or of changing the social system existing in Romania" and that "the Soviet troops' entering the Romanian territory was dictated exclusively by war necessities and by the fact the enemy troops continue to resist" ⁶.

On April 12, the Soviet Government presented the conditions of the armistice with Romania (the Romanian - Soviet frontier, as it had resulted from the annexation, on June, 1940 by the USSR of Bessarabia, the Northern part of Bukovina and the Hertza District; the annulment of the Vienna Dictate and the restitution to Romania of the Northern part of Transylvania or of most of it; the payment of war compensations, etc).

We shall not follow now the debates regarding the conditions of the armistice, but only those aspects of the discussion in Cairo and Stockholm that emphasise the Occidental acknowledgement concerning Romania's being included within the sphere of influence of the Soviet Union.

The negotiations in Cairo were integrated to the plan of strategic deceit set against Germany as to the region where the second front was to be open. As a result of deliberate leaks, the information relative to these secret negotiations broadcasted by mass-media in Great Britain and the United States had to alert Berlin to bring about the occupation of Romania by German troops, making thus easier the preparation and development of the operation *Overlord*.

Immediately after the landing in France, the talks in Cairo practically stopped, in spite of the fact that the leader of the National Peasant Party, Iuliu Maniu, the most Outstanding representative of the opposition had stated his determination of getting Romania out of the war and had presented the plan he had in mind for achieving this objective.

⁶ *Politica externă a României – cronologie*, (ed. Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu), Bucharest, 1986, p. 244.

The discussion of July 11, 1944 between the British diplomats Christopher Steel and Sir Rome Sargent concerning the continuation of the talks in Cairo characterises the position of Great Britain: "It has been quite definitely decided that

The negotiations with Romania should be from now on in Russian hands, but Mr. Steel questioned whether we had any interest in trying to further them. Maniu was a feeble old man, incapable of taking any decisive action. It was more than improbable that his coup comes off until the Russians had advanced into Romania, when it would be too late to be of any use. Moreover, had we now any particular interest of getting Romania out of the war as soon as possible? In the spring, it was important because armistice negotiations and the threat of Romania coming out of the war locked German troops, which might otherwise have been for *Overlord*. Indeed, in the circumstances, interesting ourselves in Maniu might only saddle us with some moral commitment to him, which would embarrass us generally and with the Russians perhaps in particular, should they wish to repudiate their armistice terms. Our main interest in Romania was to see it an independent State and it seemed fairly certain that the Russian had been convinced by the Czech (particularly Dr. Benes) that this should also be an aim of Soviet policy in order that Czechoslovakia and Romania between them could keep Hungary in check"⁷.

The points of view of the British diplomats started from the principle expressed clearly by Anthony Eden in march 1943: "Our policy towards Romania is subordinated to our relations with the Soviet Union and we are unwilling to accept any commitments or to take any action except with the full cognisance and constant of the Soviet Government"⁸. As to the status of Romania, at the Foreign Office it appeared to be that of an independent State, but whose policy was to take as a guide the security interests of the Soviet Union (as we all know, in the post-war period the term *Finlandisation* was created to designate such situations).

While the emissaries of the Romanian opposition were discussing with the representatives of Great Britain, the United States, and the USSR in Cairo, in Stockholm Romanian-Soviet probe discussions took place, the ambassador of the Soviet Union, Alexandra Kollontay, meeting Frederic Nanu, the Romanian Minister on Sweden, representing the

⁷ *State Archives in Bucharest*, microfilms England, roll 406, frames 585 - 586.

⁸ Paul Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies toward Romania: 1938 - 1947*, Los Angeles, 1977, p. 84.

Romanian Government, and George Duca, the counsellor of the oppositions (F. Nanu knew nothing about the discussions between Duca and Kollontay)⁹.

As a first impression, it seems paradoxical that the Soviet offered better armistice terms to the Antonescu Government than to the opposition whom the communists had joined since June 1944 (on June 20th the Democratic National Liberal Party, the Social-Democratic Party, and the Communist Party of Romania).

Moscow's attitude can be explained by taking into account Stalin's pragmatism: his main concern being to insure the quick advance of the Red Army, he was more disposed to concluding the armistice with the one who held the power (Antonescu), than with the opposition, whose coming to power was questionable. Antonescu was already compromised because of the policy of co-operation with Germany, which he had carried on, so the Soviet could easily get rid of him as soon as their interests would have required it. At the same time, Stalin thought Maniu could get stronger support from the Occidentals, so that a completely isolated Antonescu seemed preferable¹⁰.

While the Cairo Canal had been blocked, in spite of Maniu's desperate calls of being informed about the Allies' intention in case the *coup d'état* would take place in Romania, and in Stockholm. Alexandra Kollontay was promising that the same armistice terms as for the government would be offered to the opposition, too. (George Duca had underlined correctly that in case Marshal Antonescu could insure a more favourable armistice for Romania, the opposition would have no justification for removing him). The great Soviet offensive was launched on August 20th, 1944 (the "Jassy-Kishinev Operation").

Marshal Antonescu's options about the armistice terms determined his arrest in the afternoon of August 23rd and he was removed from power, on King Mihai's order, in agreement with the opposition.

In the new Government, presided by General Constantin Sănătescu and composed of military, the leaders of the four parties forming the Democratic National Bloc were admitted as ministers of State without

⁹ Concerning these negotiations, see F. Nano, "The First Soviet Double Cross", in *Journal of Central European Affairs*, 12 (1952), pp. 236 - 258; George Duca, *Cronica unui român în veacul al XX-lea*, vol. III, München, 1985, *passim*.

¹⁰ See Paul Quinlan, *op. cit.*, p. 95.

portfolio, except Lucrețiu Pătrășcanu, the representative of the Communist Party of Romania, who also took over ad-interim the Ministry of Justice.

From the documents that we have now at hand, we cannot know for sure, to what extent the Communist Party of Romania was in touch with Moscow and followed the instructions received from the crypto-Komintern.

The policy of the Communist Party of Romania of forming a large Antihitleriste Patriotic Front had followed even since 1941 the line dictated by the Komintern to the communist parties in the countries which were occupied or controlled by German. According to certain oral information, the link between the Communist Party of Romania and the Komintern was made by means of the Soviet diplomatic representations from Bulgaria as that country had not declared war to the Soviet Union. The effective of the Communist Party of Romania was extremely modest: during the summer of 1944, there were less than 1,000 members of this party. In fact, since it counted its adherents especially among the ethnic minorities (Jews, Hungarians, Bulgarians, Russians), the Communist Party of Romania was not ethnically proportional in number to the population of the country, while as a political force it was the weakest Communist Party of the whole Central - Eastern and South - Eastern part of Europe until the autumn of 1944¹¹.

In spite of all the social problems that existed in Romania, the pro-Occidental orientation of the Romanian society as a whole, the fears or the suspicion rooted in the historical experience of the Romanians towards the Russian policy and the slogans of the Komintern, directed against the Romanian national State, prevailed and maintained a certain hostility or attitude of reserve towards communism among the authorities

¹¹ According to the statistics kept in the *Archives of the Komintern* regarding, among others, the situation of the Communist Party of Romania in 1927, the number of the members of this party had fallen down to 300. In 1933 there were 1,635 members (cf. other sources, 1, 665) out of which 440 were Hungarians, 375 were Romanians, 300 were Jews, 140 were Bulgarians, 100 were Russians and 70 were Ukrainians, etc.) (*Rosiiskii Tents Hranenja i izucenija documentov noveisei istorii - RTHIDNI*, fund 495, list 25, file 744, f. 1 - 11). During the summer of 1940, according to estimations from the same Archives, there were 4,210 members, out of which, after the loss of Bessarabia and the Northern part of Bukovina, there remained only 3,260 (*RTHIDNI*, fund 495, list 180, file 482, f. 2).

as well as at the level of the public opinion of Romania. As the military operations and the inter-ally relations developed during the spring and summer of year 1944, the Romanian social - democrats became closer with the Communist Party of Romania and later the Democratic National Bloc was formed, not independent of the suggestions coming from the Allies. Meanwhile, the Soviet Union was hosting a communist group, having Ana Pauker and others as leaders. From what we know today, the general secretary of the Communist Party of Romania, Ștefan Foriș, who was acting in Romania, was hostile to the instructions of the Komintern concerning the organisation of acts of sabotage or - even more temerity - of a resistance movement, as he was afraid that the retaliation would make even thinner the ranks of its members, bringing about the dissolution of this party. On April 4, 1944 Foriș was removed and the leadership was taken by a “troika” formed of Constantin Pârvulescu, Emil Bodnăraș, and Iosif Rangheț. Still, the most important representative of the Communist Party of Romania, present at the discussion with the “bourgeois” parties, was Lucrețiu Pătrășcanu. Since Emil Bodnăraș was a former agent of the Komintern (deserting the Romanian Army, he had escaped to the USSR, from where, in 1935 he had been sent on a mission to Bulgaria: being recognized in Romania, in 1936 he had been sentenced at six years of prison, being released in 1942) it is presumed that he had been the one to keep in touch with Mōscow, acting in accordance with directives from the crypto-Komintern.

Judging from Anglo-American sources, it seems however that Romanian’s changing the front on August 23rd, 1944 surprised not only Great Britain and the United States, but even the Soviet Union.

Romanian’s ranging on the side of the Antihitleriste coalition modified entirely the strategic - political situation in South - Eastern Europe. Initially, the directive of the Soviet High Command of August 2nd, concerning the “Jassy - Kishinev Operation” did not forecast the overtaking of the disposition Focșani - Nămoloaș - Galați¹². Considered being “one of the strongest positions of strategic defence in Europe”¹³.

This disposition was blocking the advance of the Red Army to the Balkans. Once the “Focșani Gate” was open, the Soviet forces could flood the whole peninsula.

¹² *Osvoboditel'naja mija Sovetskikh voorujenih Sil v Evrope vo vtomoi mirovoi voine*, Moscow, 1985, pp. 39 - 40.

¹³ *The Second Great War* (ed. Sir John Hammerton), vol. III, London, p. 3475.

Great Britain made one last attempt to insure if not the control, at least an important British military presence in Bulgaria, which was considered an outpost for defending Greece. London proposed a modification of the armistice terms with Romania, in order to create a precedent, meant to be afterwards capitalised for the armistice with Bulgaria¹⁴. As a matter of fact, the analysis of the policy of the great allied powers towards Romania before and especially after August 23rd, 1944 evinces in our opinion - as we have already formed it a few years ago - that Romania was transformed into the main experimental ground for the tripartite relations, since it was the first country in Central - Eastern and South - Eastern Europe coming out of the control of Nazi Germany¹⁵.

The dislocation of the German dispositions from the Balkans - as a result of the quick advance of the Red Army, thus of the strategic, military, and political impact of Romania's changing the front - the penetration of Soviet troops South of the Danube, with the modifications engendered within the Bulgarian foreign and domestic policy, required - since the three months' period of the Anglo - Soviet agreement concerning the delimitation of the spheres of interest in South - Eastern Europe was over - the setting up a new formula of Anglo - Soviet partnership in this part of the continent, in order to avoid a clash between London and Moscow.

The talks which took place in Moscow in the period October 9-17, 1944 between Churchill, Stalin, Eden, and Molotov started from the known percentage proposed by the British prime-minister: Romania - 90% for the USSR, 10% for others (that was Great Britain, in agreement with the USA); Greece - 90% for Great Britain, in agreement with the USA, 10 % for the USSR, etc. Presented by Churchill to Stalin on October 9, 1944 and accepted on the spot by the Soviet leader, during the following days the percentages made the object of discussions which ended with modifications for the benefit of the Soviet Union in the case of Bulgaria and Hungary, but not in the case of these basis of the agreement: Romania and Greece¹⁶.

¹⁴ *Public Record Office, London (PRO), PREM 3/374/8, f. 118 - 119; National Archives Washington, RG - 43, EAC/Mosley, Box 16. The shorthand reports of the meetings of the European Advisory Commission of August 24 and 25, 1944.*

¹⁵ See Ioan Chiper, "Actul istoric de la 23 august 1944 în contextul politicii marilor puteri față de România", I - II, in *Revista de istorie*, tome 42 (1989), number 9, pp. 927 - 944; number 10, pp. 1019 - 1034.

¹⁶ Albert Resis, "The Churchill - Stalin Secret Percentages. Agreement on the Balkans", *The American Historical Review*, vol. 83 (1978), number 3, pp. 368 and the following.

The protocol of the discussion concerning a matter which Churchill himself called a “naughty document” shows that the agreement had an “informal” character and that, in opposition with what Churchill asserted in his memories - that the agreement was valid only until the military operations ended - it did not stipulate any term when it would expire.

As the American historian Albert Resis noticed - we owe him the most pertinent analysis of the percentage agreement - “the agreement was put to test almost immediately. And for a time it worked”¹⁷. While in Greece the British troops were repressing violently the communist resistance movement, without any protest from Stalin, in Romania, protected by the Red Army, by the interventions in the domestic policy of the Allied (Soviet) Control Commission - in which the British and American representatives had practically no possibility of saying a word - and, when it was the case, by the emissary sent directly from the Kremlin, the communists penetrated progressively into the structures of the power. When Anthony Eden warned Churchill about the repeated and harsh intrusions of the Soviet into the Romanian domestic affairs, the British prime-minister answered: “Considering the way Russians have so far backed us up over what is happening in Greece, we really must not press our hand too far in Romania. Remember the percentages we wrote out on paper”¹⁸.

Looking Romania, even since the spring of 1944, under the sphere of influence of the Soviet Union (though the term was not used, being even denied), gave the Kremlin the right of “the first say” in Romanian affairs, and it hurried to use this right as soon as the circumstances were favourable.

The change of attitude of the Communist Party of Romania during the autumn of 1944 says much in this sense. During the war, until August 23rd, 1944, the Romanian communists were in favour of any form of co-operation with any party, organisation or political outstanding person, starting from the attitude towards the Eastern campaign, nazi Germany and the Antonescu regime. Yet, their repeated appeals met the suspicion of the democratic opposition, bent to see the communists as “Moscow’s agents”. At the same time, the “historical” parties did not want to get involved into negotiating and signing an agreement which stipulated the yielding of Bessarabia, the Northern part of Bukovina, and the Hertza District, which the communists had accepted.

¹⁷ *Ibidem*, p. 367.

¹⁸ See Paul Quinlan, *op. cit.*, p. 95.

As the Red Army was advancing, the small communist party got a political importance which was not justified by its effective, so that it became - as we have already shown - one of the four members of the Democratic National Bloc and later on was represented in the Sănătescu Government.

According to a source - that could not yet be checked - as the Romanian delegation arrived in Moscow to sign the armistice, the Soviet capital hosted discussions between Lucrețiu Pătrășcanu - the representative of the "domestic group" of the Communist Party of Romania - and Ana Pauker, the leader of the "exterior group (from Moscow)" of the party¹⁹. When arriving at Moscow, Pătrășcanu asserted - which was right - that the communist party was a weak party, having no experience in government and that it should co-operate with the other parties, in accordance with the agreement it had concluded (the Democratic National Bloc). After having met Ana Pauker, Lucrețiu Pătrășcanu delayed, obviously troubled, that the communist party would attack its former partners in the Democratic National Bloc, accusing them of "fascism"²⁰.

The Soviet change of attitude - it was doubtless that Ana Pauker was acting following the directives of the crypto-Komintern - expressed the new strategic - political situation in South - Eastern Europe in general and especially in Romania. As long as the Red Army had not occupied Romania, Moscow had suggested the Antihitleriste coalition, in the context of which the Communist Party of Romania had not required a privileged position. The great alliance between the USSR, Great Britain and the USA had as its correspondent the joint front of the Antihitleriste forces²¹. As soon as the Soviet troops were able to control front and encouraged the communist's' assault to gain the power.

Stalin's famous declaration about the specific character of the Second World War - during which, each army imposes upon the occupied territory the social system of the State to which the respective army belonged - is dated April 1945. Still, we should point out that the Soviet

¹⁹ About the two groups, see details in Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucharest, 1990, pp. 33 - 62.

²⁰ *Hoover Institution on War, Revolution and Peace*, Stanford, CA, Archives, fund Dumitru Danielopol, Box 1, (Romania at the Peace Conference in Paris, 1946, n. p. mss.)

²¹ In this respect, see the pertinent observations of William McCogg, *Stalin Embattled, 1943 - 1948*, Detroit, 1978, pp. 31 and the following.

leader started putting this principle into practice beginning with the autumn of 1944 in Romania, which was the first country "freed" by the Red Army.

The Communist Party of Romania broke the alliance with the democratic parties and in 1944 it formed a coalition of the forces of the left - communists, social-democrats, crypto-communist organisations, etc. - called the Democratic National Front, in whose orientation the communists had the leading part.

After having spent six years in the absence of Parliamentary democracy - during which three authoritarian or totalitarian regimes followed one another - and after several years of war, with all that it brought about for Romania on a political, territorial, economic, and social plan, by the end of the year 1944 and the beginning of the following year segments of the Romanian society were relatively easy to manipulate by dynamic, aggressive political forces, especially since they had such an important support from outside, while the authority of State was so vulnerable and could be neutralised by the same external factors.

Under the umbrella of the newly formed coalition, the Democratic National Front, the Communist Party of Romania started a campaign of mass-meetings, bringing forth slogans with a large economic, social, and political resonance: the increase of salaries, the agrarian reform, democratic freedom and especially the democratisation of the State and of the State institutions (as a matter of fact, this was the slogan under which the ones who did not co-operate with the communists were eliminated and under which the control of the State was initiated). The actions of this kind became even more frequent after the communist's leader Gheorghe Gheorghiu-Dej visits to Moscow and the Congress of constitution of the unique trade union (the General Conference of Labour), in January 1945.

In the conditions of this communist assault, the democratic forces and, first of all, the National Peasant Party and National Liberal Party, being blocked in their capacity of action and disoriented by the lack of any support from the Western democracies, were not able to express themselves freely and adequately socially and politically. Older disputes within the two "historical" parties, differences of opinion, and manifestations of opportunism led to the appearance of dissidents, who were then temporarily lured by a co-operation with the Communist Party of Romania and its associates.

During the autumn of 1944, the leaders of the National Peasant and National Liberal Parties especially tried several times to obtain an explanation from the Anglo-American representatives in Bucharest concerning the attitude of their Governments towards Romania. The key-question which the representatives of the democratic forces asked their Anglo-American collocutors can be put as follow: Had Great Britain and the United States abandoned Romania for the benefit of the Soviet Union? On December 8, 1944, Iuliu Maniu declared to the representative of the United States in Romania that if his country had really been included within the sphere of influence of the Soviet Union it was their duty to inform him, since he was convinced of his capacity of founding a more acceptable formula than the communists could, in order to obtain a *modus vivendi* with the Soviet²².

In accordance with the dispositions received from the Foreign Office and the Department of State, the Anglo-American representatives contested that Romania would have been abandoned and declared that Great Britain and the USA were interested in the maintenance of an independent Romanian State.

These reassuring declarations seemed to be confirmed by the "Declaration concerning freed Europe" adopted by the Conference in Yalta, through which Roosevelt, Churchill, and Stalin expressed their will of supporting the installation of democracy – by means of free elections – in the countries this came out of the occupation or the control of the Reich.

Only two weeks later, the declaration in Yalta was to be cruelly contradicted in Romania. General Nicolae Rădescu's Government installed on December 6, 1944 with the Soviet "blessing" became the target of violent attacks coming from the Democratic National Front. Inside the country, encouraged and, sometimes, with the participation of the Soviet troops of occupation, the adherents of the Democratic National Front took by assault the townhalls and the prefect's offices, installing by means of force mayors and prefects obedient to the Democratic National Front. A slogan was also launched, regarding the achievement of the agrarian reform "starting from the bottom", without waiting for a law to be voted in this respect. Thus, a real dual power was reached (the Government - the Democratic National Front), which was the source of tension and conflicts. The political crisis reached the paroxysm on February 24, 1945, when a great anti-governmental manifestation took

²² Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane, 1944 - 1947*, Bucharest, 1993, doc. 12, pp. 102 - 103.

place in the Royal Palace Square, during which the participants were shot. The autopsy of those who were killed revealed that the bullets were of Soviet fabrication!

Thus, we can say that, in fact, the political crisis in Romania was a scenario drawn up in Moscow, for whose capitalisation A. I. Vyshinsky came again to Bucharest.

It is still to be established in detail, starting from the Soviet archives, when it becomes possible, whether Stalin had decided to act more rapidly and peremptorily in Romania only on the basis of the percentage agreement and the element that determine him to initiate the action immediately after the Conference in Yalta.

We evoked at the beginning of this paper the violence with which Stalin's messenger imposed the Groza Government to King Mihai. The King, lacking the slightest support from the Anglo-American representatives in the Allied Control Commission, after considering for a moment the idea of abdicating, yielded to the Soviet pressure and appointed Petru Groza as prime-minister.

Alongside with the threats about the disappearance of the Romanian State as an independent entity, there were two main reasons that made the King accept the Soviet directives: the re-establisher of the Romanian administration in the Northern part of Transylvania and the application with flexibility of the armistice terms.

The Transylvanian issue had a capital importance for the whole public opinion in Romania: the North-Eastern part of the province had been incorporated to Hungary by the Vienna Dictate (August 30, 1940) and then freed by the Soviet and Romanian troops during the fights which ended on October 25, 1944. On pretexts of disturbances provoked by national-peasants "bands", on November 11, 1944 the Soviet had banished the Romanian administration from the freed territory and had introduced the Soviet military administration.

Since in the convention of armistice of September 12, 1944 it was mentioned that Romania was to take Transylvania "or most of it", the introduction of the Soviet military administration increased the apprehension of the population in connection of the destiny of the province, that had always had a strong emotional connotation in the Romanian collective conscience.

The Soviet promise - transmitted by Groza to the King - had a decisive weight in the King's bent in front of the Kremlin's will. The promise was kept and on March 9, during a ceremony-taking place in Cluj, in the presence of the King, of the Prime Minister, and of A.I. Vyshinsky, the Romanian administration was installed again.

The Groza Government could apparently pretend to be of “wide democratic concentration”: alongside with communists, who held three Ministries (Of Internal Affairs, of Justice, and of Communications), there were also national liberals from among the dissidents led by Gheorghe Tătărescu (he was vice-prime-minister and minister of Foreign Affairs), members of the Ploughmen’s Front, a dissident group coming from the Peasant National Party, etc. In fact, the Government was under communist control²³.

The following day, on March 7, according to an account sent by a secret agent of the Office of Strategic Services - the American service of espionage - the Soviet transmitted to the representatives of the Communist Party of Romania (Ana Pauker, C. Pârvulescu, C. Doncea) a three years’ plan having in view the Sovietization of Romania. Here are some of the objectives: “(A) Completion of the Agrarian Reform, confiscating large estates and ruining landlords; (B) Suppression of the Army and its present form and the creation of a new army... (C) Liquidation of all banks through attacks on the National Liberal Party ...; (D) Small farms to be cut up to deprive small land-owning peasants of machines and cattle. This is to open the way for their absorption into collective farms; (E) Abdication of the King and exile of the Royal family; (F) Gradual suppression of import-export firms doing business with U.S. and Great Britain and the direction of the Rumanian export toward the Soviet and countries under Soviet administration; (G) Suppression of historical parties by arresting, killing and kidnapping their members”, etc²⁴.

During the crisis whose culminating point was March 6, Churchill had to act permanently in order to “calm” the British diplomats whom, having not been informed about the percentage agreement, were alarming against the Soviet intrusion and were trying to limit them. The Prime-minister was warning them, in his turn, that for Great Britain it was Greece that represented the real stake, and not Romania and that as long as Stalin respected the percentage agreement in Greece, Great Britain had to respect it in Romania. For instance, on March 4 the Prime-minister was noting: “I am very much afraid of our going so far considering the

²³ See for details Șerban Rădulescu - Zoner, “Cu privire la instalarea guvernului Petru Groza (6 martie 1945)”, in *Revista istorică*, tome IV (1993), numbers 7-8, pp. 663 and the following.

²⁴ Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, “Planul sovietic de comunizare a României”, in *Revista istorică*, tome IV (1993), numbers 7-8, pp. 657 - 661.

informal arrangement about Greece and the strict manner in which it was kept by U.J. After all, the Romanians and Bulgarians have been our fees and we cannot run the same risks for them as we have done for Greece and Poland. I am much concerned less U.J. should reproach us for breaking our understanding with him about Romania at the same time as the strife about Poland comes to a head. We must keep our own however painful if we are to use that argument to him with effect. I am anxious to go full out about Poland and this requires concentration at the expense of other matters”²⁵.

Shocked however by the manner in which Stalin understood to apply the just signed Declaration in Yalta, especially in the case of Poland - which was considered as more important and, also, an allied country which did not fall under the incidence of the percentage agreement - the Governments of Great Britain and of the U.S.A. decide not to acknowledge the new Government, which was considered as not being illustrative and which had been installed in Bucharest as a result of Moscow’s will. But the only immediate support which the Anglo-Americans considered to give the democratic forces was the personal protection of the King, of Queen-Mother and of the former minister N. Rădescu, but in this case, too, the British asked Americans to take over part of the burden²⁶.

Later, on April 11, the British Prime Minister was sending a message to the President of the USA, in which F.D. Roosevelt was being asked to take the lead of the Romanian Affairs ²⁷. Even if he had intended to do it, he died before.

The refusal of the British and American Government to acknowledge the Groza Government offered King Mihai the ground to urge, on August 20, 1945, the resignation of the Government imposed by the Soviet - that was after the Conference in Potsdam, where the representatives of Great Britain, the United States and the Soviet Union talked a lot about the unillustrative Governments in Romania and Bulgaria. Encouraged initially by the Americans - it is obvious that Roy Melbourne, the American ad-interim representative, went beyond the intentions of his Government - the King, having the support of the democratic forces, thought he would be able to obtain the removal of the Groza Government, but the Soviet *veto* brought about the failure of his attempt, so that the only

²⁵ *PRO, PREM*, 3/374/9, f. 195.

²⁶ *Sovietizarea României...*, doc. 36, pp. 145-146.

²⁷ *Ibidem*, doc. 39, pp. 163 -178.

means by which the King could reveal the unconstitutional character of the Government was to refuse to sign the decrees with character of laws which were presented to him (the "Royal strike").

The United States and Great Britain - the latter had followed Washington's line with reserve - in order to keep up the appearances and break the deadlock brought about by the "Royal strike", accepted on occasion of the Conference of the Ministers of Foreign Affairs that took place in Moscow during the period December 16-25, 1945, a "cosmetic" formula, meant to insure the "illustrative character" of the Groza Government: to include a representative of the National Peasant Party as ministers without portfolio.

A "team" formed of made the "selection". A. I. Vyshinsky, Averrel Harriman, the American ambassador in Moscow, and his British counterpart, Sir Archibald Clark Kerr. In fact, the only one who took decisions was Vyshinsky. The talks taking place in the capital of Romania (the delegation arrived on December 31st, 1945 and the two ministers were appointed on January 7th) were very well characterised by the conclusion presented in the report of the British Ambassador in Moscow ²⁸, which expressed the diplomat's relief that he was not born in Romania!

The American historian Paul Quinlan drew the conclusion that the formula adopted at the Conference of the Ministers of Foreign Affairs in December, 1945 put an end to the Western hopes of re-establishing a democratic Government in Romania.

The Parliamentary elections of November 19, 1946, on which occasion the political parties and organisations subordinated to or co-operating with the communists (the Bloc of Democratic Parties) obtained a great majority by means of bulky falsifications; then the economic measures taken in 1947, marked by a strong anticapitalist character; the banishing of the National Peasant Party; the arresting and political trials instituted against the leaders of the opposition; and finally, the constraint imposed upon King Mihai to abdicate (December 30, 1947) marked the way to the total taking over of the power by the communists.

The Romanian historiography of the period after the war until 1989 could not approach properly the matter of the installation of the communist regime in Romania. During a first phase, until the mod of the '60s, the stress was laid on the role of the Communist Party of Romania and of the "popular masses" which acted under favourable conditions and with the "disinterested Soviet support" in order to create the longed for regime of "popular democracy" and then to eliminate the "reactionary

²⁸ Paul Quinlan, *op. cit.*, p.151.

forces” and the exploiting classes. During the second phase, which witnessed the deterioration of the relations between the Romanian communist leaders and the ones from the Kremlin, the stress was laid only on the role of the domestic factors and it became even possible to publish a number of documents - very few in fact - that pointed out the Soviet political intrusion on March 6, 1945. A proper presentation of the historical circumstances under which the communist regime was installed was not allowed, since this would have raised the essential problem of the *legitimacy* of the communist regime.

The historical sources leave no doubt about the decisive weight of the external factor in the Romanian inclusion within the sphere of Soviet hegemony and the installation of the communist regime in this country.

We wish to mention in this context, and to put an end to this analysis, the hypothesis of the Canadian historian Perry Bidiscombe, who considers that the Groza Government was imposed as a Soviet reply at the preparation of the German offensive in Western Hungary (started on March 6th, 1945), in junction with actions of resistance in Romania, organized by the *iron-guards* movement, the German Ethnic Group, and some Romanian military²⁹.

However, it is obvious that a broad scientific analysis is necessary, based on sound historical sources, concerning the economic, social, and political problems of the Romanian society by the end of the war.

The revaluation of the process of Communisation/Sovietization of Romania, in respect with the Cold War period, depends on the access to archives, especially and decisively the Soviet ones, in whose files we are convinced to find the key of the controversial problems which have not been solved yet.

²⁹ Perry Bidiscombe, “Prodding the Russian Bear: pro-german Resistance in Romania 1944 – 1945”, in *European History Quarterly*, vol. 32 (1993), number 2, pp. 193-232; Florin Constantiniu, “6 martie 1945: există o legătură între instalarea guvernului Groza și ofensiva germană din Ungaria?”, in *Revista istorică*, tome IV 1993, numbers 7 - 8, pp. 779- 84.

EVOLUȚII POLITICE ȘI IDEOLOGICE ÎN ' EUROPA COMUNISTA

DATE NOI DESPRE CAZUL PĂTRĂȘCANU

Florin Constantiniu

În pofida unei documentații abundente despre anchetele și procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu¹, împrejurările eliminării sale din grupul conducător și, apoi, execuția lui în aprilie 1954 prezintă încă laturi obscure.

Documente sovietice, publicate de curând, aduc informații noi, în măsură să permită reconstituirea mai riguroasă a tragediei trăite de liderul comunist în anii 1948 - 1954.

Sursele de care dispunem până acum pun în lumină o realitate corect subliniată de Vladimir Tismăneanu: Lucrețiu Pătrășcanu își atrăsese ostilitatea atât a lui Gh. Gheorghiu-Dej cât și a tandemului Ana Pauker - Vasile Luca. Prin pregătirea și în cultura sa marxistă, prin experiența politică, dobândită în Comintern și activitatea de partid din țară și prin prestigiul căpătat, ca urmare a participării la pregătirea loviturii de stat de la 23 august 1944, Lucrețiu Pătrășcanu apărea ca un concurent primejdios atât pentru grupul liderilor din interior (cei aflați în țară în anii războiului) cât și pentru grupul moscovit. Așa cum remarcă Belu Zilber, "Dintre cele două clici, cea mai înverșunată împotriva lui Pătrășcanu era aceea a lui Gheorghiu-Dej"².

¹ *Principiul bumerangului*, București, 1996. O analiză de substanță a cauzelor eliminării și apoi a execuției lui Lucrețiu Pătrășcanu a dat-o Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, 1992, pp. 58-73. ("Semnificația procesului Pătrășcanu" și "De ce a fost ucis Pătrășcanu?"). Pentru cadru general al cazului Pătrășcanu, vezi Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948 - 1965*, București, 1998.

² Herbert (Belu) Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu. Prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, 1997, p.195.

La rândul său, Lucrețiu Pătrășcanu, conștient de propriile calități, nu se putea mulțumi cu un rol subaltern. Gheorghiu-Dej i-a relatat lui Silviu Brucan că “la un chef cu mai mulți tovarăși, /Pătrășcanu/ declara: - Ce, Ghiță trebuie să fie conducătorul partidului? Eu trebuie să fiu!”³. La începutul grevei regale, L. Pătrășcanu și-a însușit sugestia lui Belu Zilber de a deveni prim-ministru în locul lui Petru Groza⁴.

Căderea lui Pătrășcanu la începutul anului 1948 a fost rezultatul convergenței de interese în privința eliminării lui dintre grupul Dej și grupul Pauker - Luca și a intervenției directe a ambasadorului sovietic la București, S.I. Kavtaradze.

L. Pătrășcanu îl vizitase pe acesta la 29 ianuarie 1948 și îi făcuse o lungă prezentare asupra izolării sale în partid, a atmosferei de ostilitate cu care era înconjurat (Pătrășcanu credea că principalul său adversar în Biroul Politic este Ana Pauker!). Concluzia trasă de Pătrășcanu era corectă: “cariera sa politică se apropie de sfârșit”⁵. În finalul raportului redactat de S.I. Kavtaradze despre cele spuse de Pătrășcanu, figurează o notă în cuprinsul căreia, ambasadorul sovietic amintește că a primit o informare secretă de la Teohari Georgescu, ministru de Interne, privitoare la Pătrășcanu: potrivit unei surse de încredere “Pătrășcanu are o poziție antipartinică și antisovietică și întreține legături cu cercurile reacționare ale emigranților români, care i-au propus să intre în organizația lor”⁶.

Intrucât, la 21 februarie 1948, urma să înceapă Congresul de unificare al P.C.R. și P.S.D., iar Pătrășcanu era propus ca membru al Comitetului Central, S.I. Kavtaradze a cerut lui Gheorghiu-Dej, Anei Pauker și lui Teohari Georgescu să rezolve problema Pătrășcanu, înainte de Congres⁷.

Dintr-un raport al lui N.P. Șutov, prim-secretar al Ambasadei URSS la București, cunoaștem, pe baza notelor lui Iosif Chișinevschi, comunicate diplomatului sovietic, discuția din Biroul Politic al C.C. al P.C.R. în privința lui Pătrășcanu, cu participarea acestuia⁸.

³ Silviu Brucan, *Generația irosită*, București, 1992, p. 71.

⁴ Belu Zilber, *op. cit.*, p. 197.

⁵ *Vostocnaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov 1944 - 1953*, sub red. lui G.P. Muraško, (citată, mai departe, *VE*), vol. I, 1944-1948, Moscova-Novosibirsk, 1997, pp. 746-750.

⁶ *Ibidem*, pp. 750-751.

⁷ *Ibidem*, p. 751.

⁸ *Ibidem*, pp. 764-767.

Includerea lui Pătrășcanu în lista membrilor viitorului Comitet Central al Partidului Muncitoresc și transmiterea de către Teohari Georgescu lui S. I. Kavtaradze a informării secrete despre poziția “antipartinică și antisovietică” a lui L. Pătrășcanu apar ca o acțiune abilă a celor două grupări din Biroul Politic, decise să-și elimine rivalul prin intervenția sovieticilor, care nu puteau fi indiferenți - așa cum s-a și întâmplat - față de acuzații atât de grave, într-o perioadă de “ascuțire” a “vigilenței revoluționare”, după crearea Cominformului în septembrie 1947.

Deznodământul este cunoscut: Pătrășcanu nu a mai fost ales în Comitetul Central, a “demisionat” din funcția de ministru al Justiției și s-a aflat cu arest la domiciliu, sub ancheta unei comisii de partid.

Documentele sovietice, recent editate, aduc date noi despre această fază a “cazului Pătrășcanu”. Reiese că la originea preluării anchetării lui Pătrășcanu de către Serviciul Special de Informații, în toamna anului 1949⁹, s-a aflat tot o inițiativă sovietică.

L. S. Baranov, activist sovietic, șeful cancelariei secretariatului Cominformului, a aflat de la un subaltern al lui Iosif Chișinevschi, B. Feltev că, în cursul percheziției efectuate la un anume Petrulescu, fusese descoperită o scrisoare, din care reieșea intenția de a se înființa o “asociație sau partid al veteranilor comuniști”, nemulțumiți de crearea PMR, în care ar fi intrat “oameni nesinceri și chiar ostili comunismului”; în scrisoare era menționat un judecător de la Curtea de Apel, Vasile Pranițchi, “fost bun prieten al lui Pătrășcanu”. L. S. Baranov a avertizat pe Ana Pauker și pe Teohari Georgescu că “dușmanii clasei muncitoare din România pot să se unească în jurul lui Pătrășcanu” și le-a cerut să ia imediat măsuri pentru a-l face inofensiv pe liderul dizgrațiat. Cei doi au fost de acord cu Baranov că era primejdios ca Pătrășcanu să rămână cu arest la domiciliu în casa de la Băneasa și că trebuie “arestat”. Informându-l, în septembrie 1949, pe Stalin despre cele aflate și discutate la București, L. S. Baranov conchidea: “Aș considera oportun să se atragă atenția tovarășilor Dej și Chișinevschi, aflați în prezent în U.R.S.S, asupra necesității unor măsuri efective pentru o izolare mai eficace a lui Pătrășcanu și grăbirea anchetei în cazul său”¹⁰.

⁹ Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere; 1966 - 1968. Ancheta cazului Pătrășcanu*, București, 1999, p. 59.

¹⁰ VE, vol. II, Moscova - Novosibirsk, 1998, p. 841.

Evident, s-a dat curs acestei recomandări, întrucât în afară de preluarea anchetei de către S.S.I., Pătrășcanu a fost transferat în arestul S.S.I., iar soția sa, Elena, în cel al Securității¹¹.

După înlăturarea așa-zişilor “deviatori de dreapta” - Vasile Luca, Ana Pauker și Teohari Georgescu - ancheta cazului Pătrășcanu a intrat într-o nouă fază - cea mai sălbatecă, prin metodele folosite pentru a smulge “mărturisirile” dorite de la acuzați¹². Gheorghiu-Dej ar fi vrut să organizeze un proces, care să reunească, pe banca acuzării, cele două grupuri de rivali: Pătrășcanu și “deviatorii de dreapta”. Procesul urma să se desfășoare fără public, în presă urmând să apară numai rechizitoriul, recunoașterile acuzaților și sentința¹³.

Moartea lui Stalin și eliberarea din închisoare a Anei Pauker l-au obligat pe Gheorghiu-Dej să renunțe la acest proiect. Era hotărât însă să-l suprime pe Pătrășcanu, care putea deveni din nou primejdios, în condițiile “dezghețului” ce ar fi putut veni (și chiar se anunța). La 25 august 1953, el l-a informat amănunțit pe ambasadorul U.R.S.S. la București, L. G. Melnikov, despre procesul ce urma să fie organizat în cazul Pătrășcanu, calificat de el drept “un spion american, (care) a creat un centru insurecțional (*povstaničeskii Ńentr*) și a pregătit o lovitură contrarevoluționară în țară...”¹⁴. Dej susținea că ancheta și mărturiile celor arestați au confirmat vinovăția lui Pătrășcanu. Totuși, “până acum - a spus Dej - el (Pătrășcanu - n.n.) nu recunoaște acuzațiile de spionaj. El nu neagă că, punând la cale o răscoală contrarevoluționară, a organizat un centru insurecțional, dar că ar fi devenit agent al spionajului străin, această crimă o neagă, deși martorii îl demască în întregime. Incontestabil, a spus Dej, că toți acești complici îl vor demasca la proces, dacă Pătrășcanu va nega crima sa”. Dej a spus că în Biroul Politic al C.C. al P.M.R. nu se hotărâse încă dacă procesul va fi public sau nu; el dorea acum un proces public și larg reflectat în presă deoarece îl considera “extrem de favorabil pentru noi pe plan politic”¹⁵.

La 11 septembrie 1953 într-o convorbire cu I. A. Korolev, consilier la Ambasada sovietică, Iosif Chișinevshi afirma că procesul Pătrășcanu va fi mult mai important pentru străinătate, decât pentru opinia publică din

¹¹ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 841.

¹² *Ibidem*, p. 98 și urm.

¹³ *VE*, vol. II, p. 875.

¹⁴ *Ibidem*, p. 952.

¹⁵ *Ibidem*, p. 953.

România întrucât “Pătrășcanu nu a avut niciodată influență în țară, iar populația, probabil, nu și-l mai amintește...”¹⁶. Diplomatul sovietic a propus ca Uniunea Sovietică să fie consultată și, în acest scop, să fie trimisă “o notă amănunțită”¹⁷.

Aproape sigur, această “notă amănunțită” este textul de circa 40 de pagini pe care Miron Constantinescu l-a prezentat (din însărcinarea dată de Gheorghiu-Dej) lui N.S.Hrușciiov, cerându-i să fie de acord cu execuția lui Pătrășcanu. Răspunsul liderului sovietic a fost: “Asta e o problemă a voastră a românilor, voi s-o rezolvați, noi nu ne amestecăm”¹⁸.

Pe baza informațiilor documentare prezentate mai sus se desprind două concluzii:

a) Moscova a fost permanent ținută la curent cu desfășurarea anchetei în cazul Pătrășcanu.

b) Decizia de a-l executa pe Pătrășcanu (și Remus Koffler) aparține exclusiv lui Gheorghiu-Dej și membrilor Biroului Politic al C.C. al P.M.R., în primul rând, Iosif Chișinevschi.

¹⁶ *Ibidem*, p.954.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Grigore Răduică, *op. cit.*, p. 148 - 149.

THE BRITISH “SELL OUT” OF ROMANIA. 1944 OR 1978?

Mark Percival

Since the fall of Nicolae Ceausescu's regime in 1989. Romanians have sought explanations as to why their country suffered the disaster of 45 years of communist rule, the effects of which are still evident even after 10 years. The national tragedy was all the greater because in Romania genuine support for communism had been lower than in any other East European country. Had the falsified elections of November 1946, which confirmed the Soviet sponsored Petru Groza government in office, been free, communists would have gained about one or two percent. This compares with Czechoslovakia where in more or less free elections in the same year, the communists under Klement Gottwald won around 35% of the vote. The alien nature of communism in Romania contributed to the particular brutality of the regime in that country because the leadership, knowing that they had so little genuine support, were frightened to liberalise¹.

The particularly strong role of outside forces in imposing the communist system in the Romanian case has understandably led many analysts to examine the role of the Great Powers in the 1940s. While it is obvious that communism in Romania was imposed by Soviet tanks, many commentators have complained at the failure of the Western powers, Britain and the US, to prevent Moscow from imposing its authority over half the Continent. The most emotive episode, which has provoked

¹G. Ionescu, *Communism in Romania*, London, Oxford University Press, 1964, pp. 120-121, 123-124; H.L. Roberts, *Political Problems of an Agrarian State*, London, Oxford University Press, 1951, pp. 303-304; C. King, *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980, pp. 50 - 51.

numerous books, articles and commentaries, is the so-called Percentages Agreement made between Churchill and Stalin in Moscow in October 1944. At the well-known meeting, the two leaders made a list of East European countries together with percentages for the degree of influence, which Moscow and London were to have in each of them. The most important part of the deal was that Britain accepted that the Soviet Union should have “90%” influence in Romania in return for the British having “90%” influence in Greece. Then British wartime many Romanian historians for what have castigated Prime Minister are seen as a cynical abandonment of they is country to the ‘horrors of communist rule’².

However, this analysis is simplistic. It is, first, naive to expect that a great power like Britain should pursue a moral foreign policy in which it would intervene or go to war in favour of small nations to protect them from an oppressor. The basis of any country’s foreign policy is the national interest, particularly when it comes to waging war. Indeed there are strong moral arguments why this should be so. If war is waged for moral reasons, there are inevitably inconsistencies as proved by the recent Kosovo conflict when NATO countries went to war with Serbia to protect the Kosovo Albanians. By the same principle, NATO should have gone to war with Russia because of its oppression of the Chechens.

This, of course, would have provoked Armageddon. Use of military force purely for moral reasons is not a good idea.

In the case of Romania in the 1940s, there were simply not enough British interests to justify going to war against the Soviet Union over Romania, which is the only way Stalin could have been prevented from working his will. By that stage, Britain’s main foreign policy objective was the defeat of Germany. The policy of the Entente Powers, particularly France, in oppressing Germany in the inter-war period is certainly questionable. Economic woes caused by reparations payments combined with the humiliation of military defeat were of major significance in the rise of Hitler and the eventual outbreak of World War 2. Hitler’s launch of Operation Barbarossa in the East in 1941 forced the unholy alliance between the Western Powers and Stalin’s Soviet Union. However, whatever the diplomatic mistakes had led to the rise of Hitler, by 1944 the situation was clear. Germany had to be defeated.

² W.S. Churchill, *Triumph and Tragedy*, London, 1954, p. 198; N. Baci, *Agonia României*, Cluj, Editura Dacia, 116-26.

For a more balanced view of British policy in this period by a Romanian historian see V. Dobrinescu, *Anglia și România între anii 1939 – 1947*, Bucharest, 1992.

Romania, for its own reasons, had sided with Berlin. Having lost territory in 1940 to the Soviet Union, Hungary and Bulgaria, Bucharest gambled on a German victory fighting alongside German forces to regain lost territory from the Soviet Union and hoping that by winning favour in Berlin the hated Vienna Diktat which had awarded Northern Transylvania to Hungary would be overturned. The Romanian gamble in 1945 was logical, given that France, seen as Bucharest's Essential Western ally, had been knocked out and Britain was fighting for survival. However, Germany's defeat at Stalingrad changed the course of the war and by August 1944, King Michael recognised the need to switch to the allied side.

However, in spite of the important military contribution which Romania made to the defeat of Germany between 23 August 1944 and May 1945, with its soldiers fighting in appalling conditions, Britain still perceived Bucharest as guilty for having sided with Berlin. British diplomatic correspondence from the period is filled with strong criticism of Romania's stance. While this analysis was simplistic and failed to take account of the difficult situation, which Bucharest faced in 1940, it was understandable given that at the time it was written German bombs were still falling on London. It was also understandable that politicians and officials should feel no obligation to help Romania. British interests in the country were confined to oil companies and other commercial concerns, which had been confiscated when Romania had sided with the Germans. It is possible that Churchill had these in mind when he told Stalin that Britain still had a 10% interest in Romania and indeed on one occasion British Foreign Secretary Anthony Eden corrected an official who suggested that total Soviet control had been conceded. "Not quite", the Foreign Secretary wrote. "We still have 10%".³

Romanian criticism of Churchill is particularly misguided considering that at the Teheran Conference in 1943, the British Prime Minister argued for a campaign in the Balkans by the British and Americans. This would have made it far more difficult for the Red Army to impose Moscow's will in Eastern European countries, because there would have been a military presence by the Western powers. It was Roosevelt, however, who sided with Stalin in opposing the British Prime Minister's initiative, as Alexandru Crețianu, who admires Churchill as a strategist, recognises. Churchill, moreover, was no friend of communism. After the Soviet Union had been established, he was a strong supporter of the Entente Powers' military intervention in favour of the White forces

³ UK *Public Record Office* (hereafter *PRO*), FO 371 48547, R1771; Handwritten minute by Eden, January, 1945.

against the Bolsheviks. He entered the alliance with Moscow in 1941 fully aware of the nature of the regime, but saying that it necessary he would make a pact with the Devil in order to defeat Hitler. The Teheran Conference, however, confirmed the Red Army's dominant role in Eastern Europe. Having failed to persuade Roosevelt of the dangers of the situation, Churchill by 1944 had to work with the realities of the time. He could do little but negotiate with Stalin from a position of weakness, in order to protect British interests, knowing that in practice he could do virtually nothing to stop the Soviet dictator doing whatever he liked. Even if Britain had wanted to take action in 1944 to protect Romania there simply no British troops in the region to do the job.⁴

Nevertheless, Churchill considered the October 1944 meeting with Stalin to be important. He left in spite of facing problems in Parliament over housing and at a time when he was quite badly ill. He evidently saw a pressing need to make clear to the Soviet dictator where British interests in South East Europe lay, given the Red Army's advance, and was particularly concerned to save Greece because of its strategic importance on the Mediterranean, which was the main British route to India. However, it seems that Foreign Secretary Anthony Eden, together with his officials, were quite cynical about the percentages agreement, considering it to be rather less important than did Churchill. This is understandable, given that the Prime Minister drew up the agreement with Stalin on his own initiative without consulting officials. Eden and the Foreign Office may well have been more realistic about Britain's room for manoeuvre with Stalin given the lack of a British military presence in the Balkans and understood that to try to bargain with Stalin from this position of weakness was futile. It is possible that Orme Sargent, a Deputy under Secretary in the Foreign Office, opposed the percentage agreement. In April 1945 he criticised a suggestion that a deal be made with Moscow to allow the Soviet Union unrestricted control over Poland, Romania and Bulgaria in return for not becoming involved in Czechoslovakia, Yugoslavia, Austria and Turkey. Sargent condemned this idea as "a cynical abandonment of the small nations whose interests we are pledged to defend" and "the abdication of our right as a great power to be concerned with the affairs of the whole of Europe and not merely those parts in which we have special interests". Sargent was probably more worried about abandoning Poland, for which Britain had gone to war, rather than Romania, but his comments

⁴ Sir L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, vol. 2, London, 1971, pp 599 - 603; L. Gardner, *Spheres of Influence: The Partition of Europe from Munich to Yalta*, London, John Murray, 1993, p. 195; A. Crețianu, *The Lost Opportunity*, London, 1957, pp 18, 78, 106, 108, 120 - 2, 167, 174 - 5.

nevertheless contradict the percentages agreement, or at least the interpretation of that agreement as a “sell out”.⁵

Moreover, there is nothing about the percentage agreement in the diaries of Sir Alexander Cadogan. Permanent Under Secretary at the Foreign Office and Orme Sargent’s superior. Cadogan’s diaries were published in 1971, over twenty years after Churchill’s memoirs, which mention the 1944 accord. There was thus no reason why Cadogan should be secretive about the Moscow arrangement. Moreover, only a year after Cadogan’s diaries were published, the majority of British wartime Foreign Office papers were released for public research. These documents contain references to the percentages agreement. The reason why Cadogan does not mention the accord is probably that he simply did not consider it important. Had the percentage agreement played a major role in British policy in Southeast Europe I would have expected Cadogan to try to justify it, rather than not refer to it at all?⁶

Turning to the documents themselves, these vindicate Churchill’s claim that the percentage agreement was merely a wartime arrangement. It is only referred to as a justification of British policy in Romania between November 1944 and April 1945, a month before the war in Europe ended. It was certainly quoted as a reason for British restraint in the face of aggressive Soviet behaviour in Romania, but frequently it is Churchill who intervenes, urging caution or Eden and Foreign Office officials.

This reinforces the impression that the Foreign Office considered the Moscow accord to be for less important than did Churchill. The Prime Minister was highly critical of Ian le Rougetel, the British political representative in Bucharest, for over-zealous intervention in Romanian politics during the turmoil of the two Sănătescu governments in 1944. In January 1945, Churchill objected to British intervention in support of ethnic Germans in Romania, who the Soviets were deporting for forced labour in the USSR. The Prime Minister displayed a particularly callous attitude to this question. “I cannot myself consider that it is wrong of the Russians to take Romanians of any origin they like to work in the Russian coal field in view of all that has passed”. The percentages agreement was also invoked on a number of occasions as a reason for British restraint

⁵ Churchill Archive Centre, Cambridge, UK; *Diaries of Sir John Colville, Churchill’s Private Secretary*, vol. V; 10, 18, 22 October 1944: P.G.H. Holdich, “A Policy of Percentages? British policy in the Balkans after the Moscow Conference of October 1944” in *International History Review*, 1987, v. 9(1), p. 45.

⁶ D. Dilks, (ed.), *The Diaries of Sir Alexander Cadogan*, London, Cassell, 1971, p. 672.

during the political crisis in February and March 1945, which led to the imposition of the Soviet sponsored Petru Groza government⁷.

However, after the end of the war in Europe, relations between the Western powers and the Soviet Union deteriorated. Churchill's naughty document no longer had any relevance, and Britain placed considerable emphasis on the Yalta Declaration on Liberated Europe, which was supposed to lead to free elections in the newly liberated countries. Eden was keen to invoke Yalta about Romania. Differences between Moscow and the West were clearly demonstrated by the break-up of the London Foreign Minister' conference in September 1945, largely because of Soviet demands for a base on the Mediterranean, which Britain saw as a threat. In Romania, the dispute between Moscow and the Western powers was demonstrated by the encouragement given to King Michael in particular by the Americans during the "royal strike" from August 1945. At this time, the King refused to sign decrees made by the Groza government because of its undemocratic behaviour and refusal to make way for forces that are more representatives.⁸

Moreover, during 1944 and 1945, Britain showed considerable interest in redeveloping trade with Romania in the post-war period. This meant that it was very reluctant to see complete Soviet domination and unhappy about Moscow's demands for high reparations. It was obvious that these payments would be met by delivery of goods and so if the figures were too high it would mean that the Soviet Union would be able to take the lion's share of Romania's exports simply as reparations, while Britain would get nothing. The British Board of Trade saw particular advantages in importing food products from Romania (the breadbasket of Europe in the inter-war period) to satisfy domestic shortages, as well as timber for post-war reconstruction. Unfortunately, these hopes were dashed by the Soviet-Romanian "trade agreement" of 8 May 1945, whereby Moscow effectively took over the Romanian economy, and the Sovrom joint companies were set up, which had numerous privileges. In practice, the agreement simply formalised the plunder of Romania by the Soviet occupiers, which had been taking place ever since they entered the country in September 1944.⁹

⁷ PRO, FO 371, Minute, Churchill to Eden, 19 January 1945

⁸ *Documents on British Policy Overseas*, London, 1985, Series I, Vol 2, D 93, 95 (September 1945).

⁹ PRO BT II 2382; Board of Trade Memorandum, 29 August 1944; Ionescu, *op. cit.*, pp. 112 - 3; Roberts, *op. cit.*, pp. 320 - 1.

The real point at which Britain conceded Soviet control in Romania was the Moscow Agreement of December 1945. In order to end the political crisis caused by the “royal strike”, Britain and the U.S. recognised the Groza government in exchange for minor changes allowing representation of the historic parties (whom the majority of the population supported) and theoretical guarantees of freedom of speech and of the media. In practice, these concessions by the Soviets were meaningless. The representatives of the National Peasant Party and National Liberal Party were minor figures who were easily sidelined by Groza and excluded from government business. Moreover, the Soviet vetoed the presence of the party leaders, Iuliu Maniu and Dinu Brătianu. The clauses on freedom of speech and of the media were in practice ignored after the government was recognised. The British attitude to the Moscow negotiations was demonstrated by the briefing for the delegation which argued that the reintroduction of democracy in Romania and Bulgaria could not be expected in the short term, but should instead be seen as a long term goal, which could be achieved only after the withdrawal of Soviet troops. The briefing argued that Britain should not oppose elections and the US “even if they do not come up to our standards”. The Moscow Agreement dealt a severe blow to the position of King Michael, who had been fighting recognition of Groza, and paved the way for the fraudulent elections of November 1946, which confirmed his government in power. Britain accepted the elections and the US even through the enormity of the falsification was obvious. Groza won 80% of the vote, when he should not have obtained more than two or three percent.¹⁰

It is therefore difficult to argue that there was a British “sell out” of Romania in October 1944. However, the importance of the percentages agreement has been exaggerated and a mythology created around the Moscow meeting for a number of reasons. Since the fall of the Ceausescu regime in December 1989, it has appealed to Romanians seeking a simple explanation for their country’s problems. It has helped to relieve many Romanians’ sense of injured pride at their country’s backwardness to blame external factors for the imposition of communist rule and hence for

¹⁰ *Documents on British Policy Overseas*, vol. 2, D281, 336 - 9, 341, 356; Briefing for UK Delegation to Moscow, 12 December 1945; Moscow meetings 24, 25, 27 December 1945 and protocol 27 December 1945; Ionescu, *op. cit.*, pp. 120 - 1, 123 - 4, Roberts, *op. cit.*, pp. 303 - 4; King, *op. cit.*, pp. 50 - 1.

the misery and poverty which communism left in its wake and which is still evident today. However, it is clear that communism was imposed from outside, namely by the Soviet Union, and that it is not a native Romanian phenomenon and so there is no need for Churchill to be attacked for this point to be made. The demonisation of the British wartime leader has suited, however, those Romanians who are sceptical about the benefits of their country's integration with Western institutions, namely those on the left of the political spectrum. This combines with a general distrust of foreigners, which is quite a strong element in Romanian culture resulting from the long history of domination of the Romanian lands by outside power. Moreover, the basis of Romanian culture is strongly rural, in spite of rapid industrialisation under the communists; hence, there is an innate conservatism about the Romanians, which can lead to distrust of outside influences.

However, the importance of the percentage agreement was also overstated before December 1989. Perhaps perversely, the story of the carve up of Europe fits in with certain British historical myths which exaggerate the country's importance on the world stage and in particular the country's contribution to the defeat of Hitler. A fascinating examination of the Greek aspect of the Churchill - Stalin agreement is Panos Tsakaloyannis's 1986 article "The Moscow Puzzle." Tsakaloyannis firstly argues that historians have treated Churchill's memories too uncritically, failing to recognise that the British wartime leader had a tendency to over-dramatise events and perhaps to exaggerate his own, and Britain's importance on the world stage. This interpretation ties in with the evidence, which we have already seen that Eden and the Foreign Office may well have been quite sceptical as to the relevance of the Prime Minister's piece of paper. Moreover, the idea of the British and Soviet leaders carving up Europe between them is appealing because it seems to suit the character of the two leaders so well, shaving Churchill as the arch imperialist and Stalin as a brutal oppressor of small countries. The fact that the percentages agreement first came to light in 1953, when Churchill's memories were published, would have reinforced this image of Stalin, because at this time the Cold War was at its height, with widespread fear that it could quickly develop into a hot one¹¹.

¹¹ P. Tsakaloyannis, "The Moscow Puzzle", *Journal of Contemporary History*, 1986, v. 21 (1), 37 - 55.

Tsakaloyannis also draws attention to the fact that the account of the percentages agreement as presented in Churchill's memories appealed strongly to the anti-Moscow wing of the Greek communist party, which could blame Stalin for letting them down. A popular view which castigated Stalin for doing just that was Dominique Eudes's 1970 book "The Kapitanios" about the partisans, which was translated into many languages. Tsakaloyannis points out that Eudes was a strong supporter of the anti-Moscow left and that his account of the Soviet betrayal of the Greek communists has numerous inconsistencies. However, Eudes's version of events was particularly appealing at a time when the anti-Moscow left was unusually popular, two years after the Soviet invasion of Czechoslovakia, three years after the death of Che Guevara and in the middle of the Vietnam War. Tsakaloyannis does not say whether Eudes's book was published in Greece (His reference is to the English language version published in London in 1972). However, it is unlikely to have appeared in Greece in 1970, since at that time the country was under the military dictatorship of the Colonels. Outside Greece, Eudes's account of Stalin's betrayal of the left would have been especially emotive given the country's political situation at the time.¹²

So the importance of the percentages agreement in determining Europe's post-war future has been considerably exaggerated and Churchill has been unjustifiably blamed for Romanian's fate, when in practice there was little which Britain could do by 1944 to stop the Soviets working their will in that country. It is, however, surprising that so much invective has been directed against Churchill in Romania when a British betrayal of the interests of the Romanian people, which occurred more recently, has been largely overlooked. In June 1978, the communist dictator Nicolae Ceaușescu archived his greatest foreign policy coup, when he made a state visit to Britain, staying as the Queen's guest at Buckingham Palace.

This sordid episode is best summed up by Private Eye magazine, the British equivalent of Academia Cașavencu, which in January 1990 published on its front cover a photograph from the 1978 visit of the Queen, the Duke of Edinburgh and the Ceaușescu couple with the following dialogue inserted:

Duke of Edinburgh (to Elena): and does he have any hobbies?

Elena: He is a mass murderer

*Queen: How very interesting.*¹³

¹² *Ibidem.*

¹³ *Private Eye*, 5. January 1990.

Officially the main reason why the Romanian dictator obtained a visit at this level, as opposed to a more low-key official visit, was the country's supposedly independent foreign policy. As such, it was part of the general diplomatic cultivation of Ceaușescu in Western capitals. U.S. President Richard Nixon had been a particularly keen advocate of political support for Ceaușescu's Romania and a year before the British visit, the Romanian dictator made a state visit to France. Officials of the Elysee Palace, where he stayed, warned the British that the Ceaușescu couple had stolen numerous ornaments.

However, the idea of an "independent" Romanian foreign policy is a myth, certainly as far as the late 1970s are concerned. Firstly, it is difficult to see how Romania under Ceaușescu can be described as "independent" when the country was suffering under the communist system, which had been imposed from outside more blatantly than in any other East European country. Although Soviet troops pulled out in 1958, this was merely because Moscow was confident that its puppets in Bucharest were safely in power. The troop withdrawal was swiftly followed by an intensification of internal repression. Moreover, the move was probably also related to Khrushchev's rapprochement with Tito in 1955. Romania was no longer on the front line of the Soviet Bloc, and hence from the point of view of strategy, it was better for these forces to be deployed in countries which bordered on the West, namely the GDR, Czechoslovakia and Hungary. The withdrawal was also a useful propaganda exercise by which Moscow could imply that it was reducing tension with the West, without in practice making any real difference to its strategic position. The Soviet troop withdrawal from Romania was certainly not the result of an assertion of independence by the Bucharest communist leadership, who remained entirely subservient to the Kremlin.¹⁴

In the early 1960s, there was certainly a dispute between Gheorghiu-Dej, Ceaușescu's predecessor, and Nikita Khrushchev over industrialisation policy. Khrushchev planned to co-ordinate the economies of the Eastern Bloc with certain countries concentrating on industry and others, including Romania, to stay primarily agricultural. Ironically, Khrushchev's plan had certain logic to it from Romania's point of view. The country had been the breadbasket of Europe in the inter-war period and there was little need for it to develop heavy industry. However, such logic did not appeal to Bucharest's leadership who clung to the Marxist

¹⁴ A. Braun, *Romanian Foreign Policy since 1965*, New York, Praeger, 1978, pp. 105 - 11.

dogma that an industrial working class must be created as the basis of support for the Party. Thus, the insistence on pressing forward with industrialisation had more to do with the interests of the Party than those of the country. Given that the Party was imposed from outside, the policy was not a genuine manifestation of independence in the sense of the Bucharest leadership defending the national interest. Moreover, the dispute was resolved when Moscow backed down and abandoned the project for Bloc integration. The dispute with Romania was a factor behind the ousting of Khrushchev and his replacement by Brezhnev.¹⁵

In 1965 after Gheorghiu-Dej's death, Nicolae Ceaușescu took over as Party leader. Ceaușescu benefited from the earlier dispute with Moscow to win a reputation in the West as an independent leader. However, his actions were misinterpreted as being courageous demonstrations of defiance of Moscow, when in fact they were motivated by cynical self-interest and did not really pose a threat to the stability of the Soviet system. In 1967, Ceaușescu sponsored the rehabilitation of Lucrețiu Pătrășcanu, who had been executed in 1954 for nationalist tendencies. Pătrășcanu had described himself as "Romanian first and a communist second" and had annoyed the Soviets during the armistice negotiations in 1944 when he stood up for Romanian national interests. Moscow had expected a communist to be more compliant. However, Ceaușescu's motive in rehabilitating Pătrășcanu was mainly to discredit Alexandru Drăghici, who had been Interior Minister at the time of the trial and who remained a rival for the Party leadership. A secondary motive was that the rehabilitation at least diminished the reputation of Gheorghiu-Dej, thus allowing Ceaușescu to oust many of the adherents of the former leader and replace them with his own nominees, such as Ion Iliescu. These new people owed their careers to Ceaușescu and thus the leader's position was strengthened¹⁶.

Ceaușescu's greatest coup in building up his reputation' as a supposedly independent leader was his condemnation of the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in 1968. Widespread fears that Romania would be the next victim of the "Brezhnev Doctrine" followed. This suited the Romanian dictator very well. In practice, there was no danger

¹⁵ D. Floyd, *Romania, Russia's Dissident Ally*, London, 1965, pp.56 - 82.

¹⁶ The best analysis of Ceaușescu's consolidation of power is M.E. Fischer, *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership*, Boulder, 1989, published shortly before the dictator was overthrown.

of a Soviet invasion of Romania because the regime was poles apart from that of Alexander Dubcek in Czechoslovakia. The latter regime had liberalised and abolished censorship to the point where Moscow feared that the leading role of the Party as being challenged. In Romania, on the other hand, the Kremlin knew that communist control was total, which was all that mattered. By condemning the invasion of Czechoslovakia, however, Ceaușescu was able to win genuine popularity, which allowed him to consolidate his position within the Party. The atmosphere of crisis which the fear of Soviet invasion generated not only encouraged people to rally around the leader but also allowed the authorities to exercise greater control over society. Units of “patriotic guards” were formed to defend the homeland. The first signs of the personality cult were evident at the 1969 Party Congress and by 1971, Ceaușescu felt strong enough to clamp down and revoke the limited liberalisation measures, which had been a symptom of the period since 1965, when some uncertainty had still surrounded the leadership question.¹⁷

Moreover, from the early 1970s, these were numerous signs that Romania was moving much closer to Moscow. In July 1970, it signed a new twenty-year Treaty of Friendship and Mutual Assistance, according to which Bucharest agreed to come to the aid of the Soviet Union in the event of an armed attack and also to intensify collaboration with COMECON. In March 1971, Romania rejoined the senior military councils of the Warsaw Pact a move, which the Times of London interpreted as “part of a gradual policy of abandoning independence”. In 1973, the country hosted the first Pact exercises on its territory for over a decade and two followed these more the following year. While most Warsaw Pact exercises involving Romania were only at staff level, the same was true of Bulgaria, always a close ally of Moscow, which actually took part in *fewer* exercises than Romania in the 1970s. Considering Romanian’s limited strategic importance for the security of the Soviet Bloc, since it did not have a frontier with a Western country, (the same motive, which made the withdrawal of Soviet, troops in 1958 a logical move). Bucharest was playing its full part in the activities of the Warsaw Pact, as the following table shows.¹⁸

¹⁷ Fischer, *op. cit.*, pp. 141 - 6.

¹⁸ I. Rațiu, *Contemporary Romania*, Richmond, 1975, pp. 98 - 9; The Times, 4 March 1971; *The Warsaw Pact, Meeting and Exercises, Foreign Policy*, Document no. 46, London, 1980.

Warsaw Pact exercises involving Romania

Date	Description and other participants	Location
July 1970	Air defence exercises involving all Warsaw Pact countries	All countries
Oct. 1970	Joint strategic exercises involving staff and troops of ground, air and naval forces of all Warsaw Pact countries, commanded by GDR Defence Minister.	GDR
March 1972	Command/staff exercises involving the staff of the Bulgarian army, the Romanian armed forces and the Soviet army commanded by of the Bulgarian Defence Minister.	Bulgaria
April 1972	Naval exercises involving staffs of Warsaw Pact Joint Armed Forces, staffs and naval forces of Bulgaria, Romania and the USSR Black Sea fleet.	Black Sea
Feb. 1973	Command/staff map exercises involving staff of the Warsaw Pact Joint Armed Forces, strategic staffs of ground, air defence, air and naval forces of Bulgaria, Romania and the USSR. Commanded by Commander in Chief, Warsaw Pact Joint Armed Forces.	Romania
Feb. 1974	Joint command/staff map exercises involving strategic staff of the Soviet army and the Romanian army. Publicised in the USSR but not Romania.	Romania
June 1974	Strategic command/staff rear-echelon exercises, involving rear echelons of the Bulgarian, Romanian and Soviet armies.	Romania and Bulgaria
March 1974	Soyuz 78 command/staff map exercises. Supervised by Commander in Chief, Warsaw Pact Joint Armed Forces. Attended at separate stages by Bulgarian Defence Minister and Romanian Defence Minister.	Romania
May 1979	Shield 79. Exercise involving staffs and grounded forces of USSR, Czechoslovakia, Hungary, Bulgaria and Romanian staff.	Hungary

Source: The Warsaw Pact, Meetings and Exercises, Foreign Policy Document no. 46, 1980.

Domestic policy became markedly anti-Western after the political clampdown in 1971, which led to the suppression of Western culture and considerably increased restrictions on foreign travel. Even though Romania's so-called independence was largely a myth, particularly by 1978, the year of Ceaușescu's state visit to London, the regime was regarded quite favourably by numerous second-rate politicians and journalists in Britain, who were able to get their misguided views into print and so influence public opinion. These views were not confined to those on the far left of the political spectrum but were also held by more mainstream politicians like David Steel, MP, leader of the Liberal Party. After a visit to Romania in 1978, Steel wrote in the *Times* that it was "good... to find in Romania some concrete working examples of some of the co-operative policies which the Liberal Party has been espousing" such as "the free flow of information to the workforce". Steel was enthusiastic about new Romanian housing: "Perhaps Tory (Conservative) and Labour councillors... should take package tours to Romania ... or have we become so complacent as to believe that nobody else can teach us anything?" In June 1978, the *Guardian's* correspondent Hella Pick wrote, "official censorship... was abolished last year as part of the policy of more open government. But the Romanian Communist Party continues to give general directives". Such naivety will have given many members of the British public a false view of the reality of life in Ceaușescu's Romania¹⁹.

While the myth of Romania's alleged independence, together with the distorted, optimistic view of the regime by certain politicians and journalists created the right atmosphere to allow the state visit to take place, the real reason why the dictator was given an invitation at such a high level was probably the contracts with British Aerospace and Rolls Royce. These involved the production of BAC I-II aircraft and Rolls Royce Spey engines in Romania. At the time, Britain was facing

¹⁹ *The Guardian*, 14 June 1978. *The Times*, 19 October. For further details of Steel's dealings with Ceaușescu, see J. Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu*, London, 1991, pp.126 - 7. Sweeney's book gives a number of details and anecdotes about Ceaușescu's state visit to Britain. The most notorious example of pro-Ceaușescu writing in Britain was the book "edited" by corrupt publisher Robert Maxwell, *Ceaușescu, Builder of Modern Romania, International Statesman*, Oxford, 1983. Maxwell published numerous propaganda books glorifying East European dictators. In a telephone conversation in August 1993, the journalist John Sweeney told me that a number of serious Maxwell watchers believed that the books were published in exchange for copyrights on East European scientific publications, which could be quite profitable.

competition from the German firm VFW Fokker, which looked likely to win the contract. However, The Germans could not offer the Romanian dictator the propaganda coup of staying as the guest of the Queen of Britain. Ceaușescu is known to have badly wanted a state visit, for which he was prepared to wait, since the UK only entertains two heads of state at this level each year. Elena Ceaușescu 's influence in insisting on a state visit is thought to have been strong. The dictator's wife was awarded an honorary doctorate by the Polytechnic of Central London (today University of Westminster) and her portrait hung there until it was removed before the start of term in January 1990. London University refused Romania's request to grant Elena an honorary degree.²⁰

It is an indictment of the state of the British economy at the time that an East European dictator had to be entertained by the Queen and his ignorant wife given an honorary doctorate in order to secure a contract for British industry. In the event, the contracts proved an abject failure from Britain's point of view. The Romanian government failed from the very start to make payments on time and in 1985, seven years after Ceaușescu's State Visit, British Foreign Secretary Geoffrey Howe had to make a trip to Romania to encourage the payment of debts owed under the British Aerospace and Rolls Royce contracts. British accountants were amazed when the Romanian side proposed part payment for the contract in yoghurt, ice cream and strawberries.²¹

So Britain gained nothing from the Ceaușescu's state visit and lost heavily. The Monarchy and an academic institution had been humiliated. The Romanian dictator, however, gained immensely. It was generally seen as Ceaușescu's greatest foreign policy coup by his both supporters and opponents. Sergiu Celac, Ceaușescu's interpreter on the visit and Romanian Ambassador to London from 1990 described it in 1993 as "the crowning" and "the ultimate recognition". TV coverage of the state visit in Romania ran continuously for a week. All opponents of the regime both inside and outside of Romania were disheartened. One rather sordid footnote to Ceaușescu's visit was that Ion Rațiu, then leader of the emigre British - Romanian Association, was arrested by British police for

²⁰ *The Times*, 16 February 1976, 1 February 1977, 16 June 1978; *The Guardian*, 16 June 1978; Correspondence from Stan Chodzynski, Rolls Royce Sales Manager for Central and Eastern Europe, 24 August 1993; Author interview with Sergiu Celac, 16 July 1993.

²¹ Sweeney, *op. cit.*, p. 114.

demonstrating against the dictator. Rațiu claims that although he had agreed with the police on a location, a bus was driven in front of his demonstrators just as the dictator was about to pass, so obscuring them from view. He then climbed over the police barriers and was promptly arrested. Therefore, while Ceaușescu was being entertained at Buckingham Palace, Rațiu was in a police cell.²²

Ceaușescu's position within the Party was considerably strengthened by the propaganda coup of the state visit to Britain. This made it much more difficult for those within the hierarchy who were becoming dissatisfied with the dictator's personal rule, and especially with the increasing influence of the lunatic Elena, to make any moves. There is certainly plenty of evidence that at least by the early 1980s there was a group within the Party, possibly with certain connections to Moscow, which would have liked to see the dictator ousted. In 1979, at the Party Congress, Constantin Pârvulescu made a dramatic denunciation of Ceaușescu. He was quickly silenced, literally, as the microphones were turned off during his speech. In 1983, a dissident group within the Army is rumoured to have made a move against the dictator in the so-called Army General's Plot. While Ion Iliescu cleverly avoided implicating himself in any of these schemes, he was seen both in Romania and abroad as a possible Gorbachev style successor to Ceaușescu from as early as 1987.

It Ceaușescu could have been ousted in the early 1980s by more rational elements within the Party the effects would have been twofold. Firstly, the economic policy would have been more moderate and devastation, which existed by 1989, would not have been as great. In particular the crazy scheme to pay back all the country's debts would not have been initiated. This policy, which achieved its result by April 1989, was absurd from an economic point of view, since the country's products were sold at knockdown prices and the internal economy was wrecked by the austerity regime. Hungary still has huge debts dating from the communist period, yet its standard of living is considerably higher than that in Romania. Secondly, and more importantly, a more relaxed communist regime would have enabled dissident groups to organise more easily, and consequently the transition to democracy would have been

²² Author interview with Sergiu Celac, 16 July 1993; Sweeney, *op. cit.*, p. 119; Correspondence from Ion Rațiu, July 1993; Author interview with Nicolae Rațiu, 13 July 1993. Nicolae Rațiu is the son of Ion Rațiu and heads the World Union of Free Romanians emigre group based in London.

smoother because these groups would have been organised enough to take power fairly quickly after the fall of communism. This is what happened even in Czechoslovakia, whose communist regime was hardly soft.

Yet Ceaușescu stayed in power until December 1989, and one of the reasons for this is the political support he received from Britain and other Western countries in the 1970s. Consequently, the West must take some share of the blame for the economic and political backwardness, which has afflicted Romania in the post-communist period. The country's situation remains precarious even ten years after the fall of Ceaușescu and twenty-one years after his state visit to London. The invitation to the dictator to stay at Buckingham Palace was far more damaging to Romania than Churchill's slip of paper.

EVOLUȚII POLITICE IN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE SUD-EST (1939 - 1989)

Ioan Scurtu

La sfârșitul celui de-al doilea război mondial harta Europei a cunoscut importante modificări. Unele de natură teritorială, care au afectat state precum Germania, Polonia, România. Altele de natură demografică: Țările Baltice, Ucraina, Moldova (din cuprinsul U.R.S.S.), Germania, Polonia ca urmare a dislocării unei mari părți a populației. Dar poate cele mai grave, prin consecințele lor, au fost modificările privind regimul politic. Practic, Europa a fost împărțită în două mari categorii de state: cele Occidentale, care și-au continuat evoluția firească, pe o linie democratică și cele din Europa Centrală și de Sud - Est (Albania, România, Iugoslavia, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est) cărora li s-a impus regimul totalitar, de esență sovietică.

În ultimii ani - mai ales de după 1989 - numeroși cercetători, atât din statele foste "comuniste", cât și din Occident au găsit în această împărțire a Europei un subiect predilect, publicând sute și chiar mii de cărți consacrate schimbării de regim înregistrat în Europa Centrală și de Sud -Est, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și apoi prăbușirea acestor regimuri în anul 1989. Cel mai adesea subiectul a fost abordat de cercetători improvizați, de regula ziarști, care, animați de anumite idei politice, caută să impună concluzii prestabilite fără cercetarea temeinică a documentelor și fără o analiză globală a evenimentelor înregistrate la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și la sfârșitul anilor '80.

Evident, au existat și există istorici serioși, care-și respectă meseria, studiind imense fonduri arhivistice, căutând pe aceasta bază, să reconstituie o întreagă epocă, de peste cinci decenii. Dar glasul lor pare a

fi acoperit de trâmbițele istoricilor apăruți peste noapte. Situația amintește frapant de cea din anii '50, când tot istorici improvizați, au căutat să impună o anumită viziune asupra evoluției Europei. Se cultiva, cu obstinație, ideea că întreaga vină pentru declanșarea celui de-al doilea război mondial și pentru uriașele pierderi umane și materiale se datora unui om: Adolf Hitler. Statul în fruntea căruia s-a aflat era denumit "Germania hitleristă". Bineînțeles, se evita cu grijă menționarea răspunderilor pe care le aveau Uniunea Sovietică, dar și statele democratice occidentale în privința izbucnirii celui de-al doilea război mondial. În Uniunea Sovietică, pactul Molotov - Ribbentrop, din 23 august 1939, prin care cele două mari puteri totalitare și-au împărțit sferele de dominație în Estul Europei, de la Marea Baltică la Marea Neagră, era negat cu vehemență, fiind considerat un fals pus în circulație de istoriografia burgheză. La rândul său, occidentul democratic trecea cu vederea sau minimaliza "pactul" de la München din 30 septembrie 1938, prin care un stat suveran - Cehoslovacia - era sacrificat în favoarea Germaniei "hitleriste". Nici astăzi nu se analizează cu toată seriozitatea de ce, în septembrie 1939, Franța și Marea Britanie au declarat război numai Germaniei, nu și Uniunii Sovietice, care și ea s-a "înfruptat" din trupul Poloniei, țară a cărei integritate teritorială aveau obligația să o apere.

Liderii occidentali cunoșteau prea bine situația din Uniunea Sovietică, lipsa drepturilor și libertăților democratice, represiunile staliniste, cărora le-au căzut victimă milioane de oameni. Totuși, la 22 iunie 1941, când Germania a atacat Uniunea Sovietică, premierul britanic Winston Churchill declara fără echivoc: "Pericolul eminent care amenința Rusia ne amenință și pe noi și Statele Unite, tot astfel cum fiecare ostaș rus care luptă pentru căminul patriei lui, se luptă și pentru libertatea tuturor oamenilor și popoarelor din toate părțile lumii"¹. Cuvântul libertate rostit de premierul britanic avea o notă falsă, dacă nu chiar grotescă. Dar, în acel moment, important era că Anglia nu mai era singură în fața asaltului aviației germane, întrucât forța militară a celui de-al treilea Reich era concentrată undeva în Est, iar sovieticii trebuiau elogiați și încurajați în lupta lor, deși se știa prea bine că liderii lor nu vizau

* Vezi Ioan Scurtu, *Instaurarea regimurilor democrat-populare în statele din Europa Centrală și de Sud - Est. O analiză comparativă, în 6 martie 1945. Inceputurile comunizării României*, București, 1995.

¹ Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zamfir Zorin, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II (1939 - 1945), București, 1978, p. 92.

“libertatea popoarelor”. O declarație asemănătoare a făcut și Departamentul de Stat al S.U.A.². La rândul său, I. V. Stalin nu a lăsat să-i scape ocazia pentru a sublinia că declarațiile Marii Britanii și S.U.A. “sunt cu totul explicabile și semnificative”³.

În august 1941, Roosevelt, președintele S.U.A. și Churchill, primul ministru al Marii Britanii au adoptat Charta Atlanticului, în care se stabileau “unele principii” pe care își bazau speranțele “într-un viitor mai bun pentru omenire” și anume:

“1. Țările lor nu urmăresc nici o mărire teritorială sau de altă natură;

2. Ei nu doresc să vadă nici o modificare teritorială care să nu fie de acord cu cerințele liber exprimate ale popoarelor interesate.

3. Ei respectă dreptul ce-l are fiecare popor de a alege forma de guvernământ sub care să trăiască; ei doresc să fie redade drepturile suverane și liberul exercițiu de guvernare celor care au fost privați prin forță”⁴.

Acestei declarații i s-a asigurat o largă publicitate și a constituit un reper pentru popoarele căzute sub dominația Germaniei, inclusiv a celor din Polonia, Cehoslovacia, România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania.

Este semnificativ faptul că I. V. Stalin a acceptat Charta Atlanticului, prin care cele trei Mari Puteri își propuneau să lupte în comun împotriva statelor care semnaseră pactul tripartit și a aderenților la acel pact. În ziua de 6 ianuarie 1942, președintele S.U.A. ținea să declare: “vrem să eliberăm națiunile subjugate; vrem să stabilim și să garantăm peste tot în lume libertatea cuvântului și libertatea de conștiință și de a elibera peste tot omul de servituțurile fricii și nevoii”⁵.

Erau cuvinte frumoase și dătătoare de speranțe pentru popoarele Europei, care erau chemate să se ridice la luptă împotriva Germaniei hitleriste. Dar aceste cuvinte erau destinate “consumului public”, pentru că, în fapt, Marile Puteri nu au mers pe linia garantării drepturilor tuturor popoarelor și nici pe aceea a “nerecunoașterii modificărilor teritoriale, care nu au fost “în acord cu condițiile liber exprimate ale popoarelor interesate”. Din contră, și-au împărțit sferile de dominație, statele din centrul și sud-estul Europei trecând în “zona” sovietică. Marile democrații occidentale - S.U.A. și Marea Britanie - au recunoscut dreptul Uniunii Sovietice de a anexa teritoriile convenite de Stalin și Hitler la 23 august 1939.

² *Ibidem*, pp. 92 – 93.

³ I. V. Stalin, *Despre marele Război al Uniunii Sovietice pentru apărarea patriei*, ed. a IV-a, București, 1955, p. 15.

⁴ Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zamfir Zorin, Gheorghe Bădescu, *op. cit.*, p. 111.

⁵ *Ibidem*, pp. 122 - 123

S-a vorbit și s-a scris mult despre faptul că țările din centrul și sud-estul Europei au fost “trădate”, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial de către marile democrații occidentale. Această optică persistă și astăzi, cu o tentă de reproș la adresa S.U.A. și a Marii Britanii, care au abandonat popoarele din această zonă, lăsându-le prada Kremlinului bolșevic⁶.

O asemenea judecată nu ține seama de un element fundamental și anume că marile puteri - de-a lungul istoriei, indiferent de regimul lor - își urmăresc propriile interese, fără a ține prea mult seama de voința statelor și popoarelor mici. Această practică este veche și constituie o caracteristică esențială a evoluției istorice a omenirii. Să ne amintim că în 1815, Sfânta Alianță (alcătuită din Rusia, Austria, Prusia și Marea Britanie) a proclamat dreptul la intervenție a marilor puteri împotriva mișcărilor de eliberare națională din Europa, iar în 1823, Statele Unite ale Americii, prin *Doctrina Monroe* își rezerva libertatea de a rezolva în conformitate cu propriile-i interese problemele de pe continentul american. Asemenea “prerogative” și-au acordat și marile state învingătoare la Congresele de pace de la Berlin (1878) și Paris (1919 - 1920). Ceea ce s-a întâmplat în preajma, în timpul și după cel de-al doilea război mondial se înscrie în aceeași mentalitate, potrivit căreia “marii învingători” au dreptul de decizie asupra statelor mici sau înfrânte pe câmpul de luptă.⁷

Dacă în antichitate și în epoca medievală marile puteri își impuneau cu brutalitate și fără menajamente voința statelor și popoarelor mici, din epoca modernă și mai ales cea contemporană mijloacele s-au rafinat pentru a crea impresia că se ținea seama de dorințele tuturor popoarelor, indiferent de mărimea lor. Desigur, aceste mijloace au depins de gradul de civilizație și de nivelul de cultură politică al învingătorilor. În același timp, ele s-au materializat în funcție de mediul în care se acționa, de tradițiile istorice și de forțele pe care învingătorul le folosea ca acoperire pentru a-și impune propria-i voință.

Toate documentele date publicității după întâlnirile la nivel înalt - între liderii U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii - foloseau un vocabular pentru consumul public: “noi așteptăm cu încredere ziua când toate popoarele lumii vor trăi liber” (Teheran, 1 decembrie 1943)⁸; dreptul popoarelor de a-și alege forma de guvernământ în care doresc să trăiască”

⁶ Jaques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, Vol II, 1988, p. 253.

⁷ *Universul*, din 24 august 1944.

⁸ Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zamfir Zorin, Gheorghe Bădescu, *op. cit.*, p. 153.

(Yalta, 11 februarie 1945)⁹; încheierea tratatelor de pace “cu guvernele democratice recunoscute” (Postdam, 2 august 1945)¹⁰.

Discuțiile între patru ochi erau mult mai directe și clare. O mărturisește Winston Churchill în memoriile sale, referindu-se la întâlnirea cu V. I. Stalin desfășurată la Moscova în seara zilei de 9 octombrie 1944: “Momentul era propice pentru treburi așa că am spus: hai să rezolvăm problemele noastre în legătură cu Balcanii. Avem acolo interese, misiuni, agenți. Să nu ajungem la scopuri contrarii în chestiuni minore. Cât privește Rusia și Britania, v-ar conveni să aveți o predominare de nouăzeci la sută în România, noi avem nouăzeci la sută în Grecia și mergem la cincizeci în Iugoslavia? În timp ce se traducea, eu am scris pe o jumătate de coală de hârtie:

România

Rusia.....90%
Ceilalți.....10%

Grecia

Marea Britanie.....90%
(de acord cu S.U.A.)
Rusia.....10%

Iugoslavia50 - 50%

Ungaria50 - 50%

Bulgaria

Rusia.....75%
Ceilalți.....25%

Am împins hârtia asta spre Stalin, care între timp auzise traducerea. A urmat o mică pauză. Apoi a luat creionul lui albastru și a făcut un semn de aprobare și mi-a dat-o înapoi. S-a stabilit totul într-un timp nu mai lung decât a durat ca să punem pe hârtie”¹¹.

Astfel s-au rezolvat “chestiunile minore” privind Balcanii. Fiecare parte și-a respectat angajamentul, de a nu interveni în zona de influență a celeilalte. Armata britanică a debarcat în Grecia cu misiunea de a rezolva problemele din această țară. Ea a intervenit energic împotriva Frontului de

⁹ *Ibidem*, p. 185.

¹⁰ *Ibidem*, p. 254.

¹¹ Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, vol II, Traducere de Any și Virgil Florea, București, 1996, pp. 381 - 382.

Eliberare Națională (creat în septembrie 1941 și care avusese un rol important în mișcarea de rezistență) pentru a evita constituirea unui guvern pro-comunist. Ciocnirile de strada din 3 decembrie 1944 s-au soldat cu 38 de morți și peste 100 de răniți. Brutalitatea intervenției l-a indignat pe președintele american Roosevelt, care declara că armatele Aliate trebuiau folosite împotriva naziștilor și nu a partidelor antifasciste¹². Cu toate acestea, I. V. Stalin “nu a mișcat un deget”, în sprijinul comuniștilor greci, folosind apoi această atitudine a sa ca argument împotriva amestecului englezilor și americanilor în zona de dominație sovietică.

Spre exemplu, atunci când președintele american, Harry Truman aprecia că în Polonia nu există regim democratic, Stalin a replicat la 24 aprilie 1945: “Nu știu dacă în Grecia a fost format un guvern cu adevărat reprezentativ și dacă în Belgia există un guvern cu adevărat democratic. Uniunea Sovietică nu a fost întrebată atunci când au fost formate acolo aceste guverne. Guvernul sovietic nici nu a pretins să se amestece în aceste treburi, întrucât înțelege întreaga însemnătate a Belgiei și a Greciei pentru securitatea Marii Britanii. Este de neînțeles de ce, atunci când examinați problema Poloniei nu vreți să țineți seama de interesele Uniunii Sovietice”¹³. Atenționat de liderul de la Kremlin, președintele S.U.A. nu a mai stăruit în a susține necesitatea unor guverne democratice în zona sovietică.

Impunerea unor regimuri clientelare s-a realizat în condiții diferite de la țară la țară. În Bulgaria a fost mai ușor să se asigure instalarea comuniștilor la putere. Motivele sunt multiple: comunitatea de origine (slavă) a bulgarilor și a rușilor; un Partid Comunist relativ puternic și lideri de marcă (precum Gheorghii Dimitrov), o tradiție democratică relativ scăzută.

O situație aparte a avut Iugoslavia, unde s-a desfășurat încă din 1941 o amplă mișcare de rezistență împotriva ocupației germane. În fruntea acestei mișcări s-a aflat Iosiph Broz Tito, secretarul general al Partidului Comunist din Iugoslavia, care a dobândit o largă influență politică, astfel încât accesarea lui la putere a apărut ca un act firesc. În această acțiune, Tito a fost sprijinit și de guvernul englez. Când regele Petru, aflat la Londra, intenționa să se întoarcă în Iugoslavia pentru a prelua conducerea mișcării de rezistență, Churchill l-a sfătuit să nu facă un asemenea gest înainte de a se înțelege cu Tito. Acordul între cele două grupări - comunistă și regalistă - s-a realizat la 16 iunie 1944, comuniștii câștigând poziții preponderente.

¹² André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol I, București, 1992, p. 281.

¹³ *Corespondența președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președintele S.U.A. și cu primii miniștri ai Marii Britanii în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei*, vol II, București, 1958, pp. 267 - 268.

O situație complicată s-a înregistrat în România, unde exista un puternic curent antisovietic, amplificat prin ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei. Liderii partidelor istorice, precum și monarhia și-au pus mari speranțe în eventualele divergențe între S.U.A. și Marea Britanie pe de o parte și U.R.S.S., pe de altă parte. Aceasta este principala explicație a faptului că ei au căutat să negocieze cu englezii și americanii, evitând o discuție directă cu Moscova. Dar, deplasat la Cairo în martie 1944, în calitate de reprezentant al opoziției, Barbu Știrbey a aflat din gura englezilor și americanilor că discuțiile se poartă în trei, adică și cu participarea sovieticilor. Mai mult, delegatul englez a sugerat ca partidele istorice să realizeze un acord cu Partidul Comunist Român, pentru a demonstra astfel un gest de bunăvoință față de Moscova. Astfel s-a ajuns la constituirea Blocului Național - Democrat, în ziua de 20 iunie 1944, din care faceau parte Partidul Național -Țărănesc, Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat și Partidul Comunist.

În *Proclamația regală* din 23 august 1944, prin care se anunța înlăturarea regimului antonescian se afirma: "Dictatura a luat sfârșit și cu ea încetează toate asupririle. Noul regim înseamnă începutul unei ere noi, în care drepturile și libertățile tuturor cetățenilor sunt și vor fi garantate". Era desigur o speranță, care s-a dovedit foarte curând o iluzie.

În toate țările aflate sub influența sa, guvernul sovietic a adoptat aceeași "schemă" de impunere a unor regimuri care să-i fie fidele: sprijinirea Partidelor Comuniste, pentru a deveni partide "de masă", organizarea unor Fronturi (Democratice, Patriotice) care să cuprindă forțe politice largi (inclusiv din rândul burgheziei), propulsarea în fruntea guvernelor de "democrație populară" a unor persoane cu un anumit prestigiu, care proveneau din vechea elită politică; preluarea Ministerelor de Justiție și de Interne de către comuniști care, sub pretextul luptei pentru lichidarea fasciștilor și colaboraționiștilor au lovit în partidele democratice tradiționale; organizarea de alegeri parlamentare, al căror rezultat a fost stabilit chiar înainte de desfășurarea scrutinului; intentarea unor procese principalilor lideri ai opoziției (acuzăți de trădare națională); renunțarea la tovarășii de drum și preluarea întregii puteri de către partidele comuniste; trecerea la construirea unui nou tip de societate, după modelul sovietic bazat pe partidul unic, naționalizarea principalelor mijloace de producție, colectivizarea agriculturii, ideologizarea învățământului, științei și culturii, uniformizarea socială prin distrugerea vechilor elite politice, economice, culturale.

Este semnificativ faptul că cel care a făcut declarații ferme împotriva politicii promovate de guvernul de la Moscova a fost Winston Churchill, autorul "acordului de procentaj". Discursul său de la Fulton,

din 5 martie 1946, a marcat începutul “războiului rece” între Uniunea Sovietică pe de o parte și statele democratice occidentale pe de altă parte.

Acest “război rece” a cunoscut evoluții spectaculoase, existând momente când se părea că va degenera într-un “război cald”, mai ales în anii 1948 - 1953, când popoarele din zona sovietică își puneau speranța că “vin americanii” să le elibereze.

Aceste speranțe erau alimentate de posturi de radio, precum “Europa Liberă” și “Vocea Americii”, prin manifeste difuzate în statele respective, prin declarații făcute la Organizația Națiunilor Unite, etc. În fapt, aceste popoare și-au luat propriile speranțe ca realitate, iar adevărul a ieșit la iveală mai ales în 1956 și în 1968, când armata sovietică a lichidat mișcările reformatoare din Ungaria și Cehoslovacia, fără ca marile puteri occidentale să intervină. Asemenea mișcări tactice erau cunoscute de marile puteri occidentale și acceptate, în fond, deși formal - mai curând pentru a crea iluzii popoarelor și liderilor politici democrați din statele respective - protestau împotriva măsurilor inițiate de sovietici.

De la începutul anilor '80 “balanța forțelor”, între Uniunea Sovietică pe de o parte și S.U.A. pe de altă parte, a înclinat în favoarea democrațiilor occidentale. Sistemul socialist - totalitar a intrat într-o criză profundă, în primul rând economică, iar încercarea lui M.S. Gorbaciov de a-l reforma - prin *glasnosti* și *perestroika* - nu au făcut decât să accelereze procesul de dezagregare al acestuia. În asemenea condiții, Occidentul nu mai avea nevoie de “disidenți”, precum Iosiph Broz Tito sau Nicolae Ceaușescu, deoarece “groparul sistemului” se afla chiar la Kremlin. Pe acest fond s-a înregistrat o activizare a mișcărilor reformatoare din statele socialiste europene, care a permis preluarea puterii de către “eșalonul doi” din partidele comuniste; ele au asigurat trecerea la regimul democratic. În România, dictatura lui Ceaușescu nu a îngăduit afirmarea acestui eșalon, astfel încât s-a trecut direct, printr-o amplă mișcare de masă, dublată de o misterioasă reacție violentă a “teroriștilor”, la noul regim democratic, pluripartidist.

Ca urmare a dezagregării U.R.S.S., procesul de reșezare a lumii și îndeosebi a Europei cunoaște o nouă etapă. Pentru țările din zona centrală și sud - est europeană acest proces s-a caracterizat prin revenirea la democrație, precum și prin efortul de a se integra în noua arhitectură europeană și euro-atlantică. În mod subit, administrația americană a descoperit că S.U.A. au interese de securitate în Balcani. Americanii au venit aici după mai bine de 50 de ani, dar nu pentru a răspunde dorinței popoarelor din această zonă, ci pentru că acesta este interesul lor. Iar popoarele din Balcani trebuie să rețină din experiența istoriei: că în politică, marile puteri nu au sentimente, ci numai interese.

ISTORIE, CULTURĂ ȘI MODELE NOI ÎN CERCETAREA ISTORIEI

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND A. D. XENOPOL - OMUL ȘI OPERA

Nicolae Ciachir

Personalitate remarcabilă în știința și cultura românească, Alexandru D. Xenopol, a avut preocupări și activități multilaterale. A fost un subtil filozof, un remarcabil economist, un valoros sociolog, un strălucit dascăl și pedagog, dar în primul rând un mare istoric. Lucrarea sa de sinteză *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, publicată în numeroase volume, cât și lucrarea sa de filozofie a istoriei, apărută în limba franceză, *La théorie de l'histoire*, i-au adus o largă consacrare atât în țară cât și peste hotare. Diversitatea domeniilor pe care le-a atacat A. D. Xenopol, în multilateralele sale manifestări - arăta într-o comunicare Radu Vulpe - era departe de a însemna o dispersiune capricioasă, căci toate preocupările erau supuse înclinării spre un obiect unic: istoria¹.

Prin monumentalele sale lucrări, dar mai ales de istorie, de asemenea ca membru asociat al institutului Franței, a devenit un nume cunoscut și prețuit de cercurile de specialitate europene, încât la moartea sa survenită în 1920, cu ocazia discursului rostit de Nicolae Iorga, nu se exagera cu nimic, afirmându-se că a fost academicianul român "a cărui

¹ Radu Vulpe, "Istoria veche a României în opera lui A. D. Xenopol", comunicare în manuscris, *simpozionul "A. D. Xenopol"*, Iași, 7 - 9 martie, 1970.

largă popularitate științifică în lumea întregă n-a putut fi întrecută de a nimănuia”².

Alexandru D. Xenopol, a văzut lumina zilei, la data de 23 martie 1847, în frumoasa capitală a Moldovei, Iași, în mahalaua Păcurari, în casele de zestre ale mamei sale, Maria Vasiliu, fiica unui fabricant de țigle, iar tatăl său, Dimitrie, se trăgea dintr-o veche familie de origine germană, Brunswick, care după ce și-a încercat norocul în mai multe țări, oprindu-se mai mult în Suedia și Turcia, se stabilise în Moldova, mai întâi la Galați, apoi la Iași, unde a fost un număr de ani, dragomanul consulatului prusac. După cum arată, A. D. Xenopol, în *Istoria ideilor mele*, tatăl “era într-adevăr un om foarte cunoscător în sfera limbilor și a literaturilor. El vorbea afară de limba lui maternă, germana, tot așa de bine și limbile franceză și polonă. Cunoștea și ruseasca și puțin italiana; iar cunoștințele lui se întindeau și la literaturile acestor deosebite graiuri; dar ele se concentrau mai ales în partea lor curat lingvistică”³. Astfel micul Alexandru avea la dispoziție o bogată bibliotecă cu lucrări din diferite limbi, unde la loc de cinste erau mai ales dicționarele. De asemenea tatăl său având o voce foarte plăcută și cântând destul de bine, i-a transmis această pasiune pentru muzică “care m-a împins a cultiva mult și a gusta această artă”⁴.

A. D. Xenopol, se naște și își petrece copilăria și adolescența într-o perioadă extrem de frământată din istoria Moldovei. Se naște în ajunul anului revoluționar 1848, în ajunul mișcării revoluționare din Moldova îndreptată împotriva regimului despotic și feudal al lui Mihail Sturdza și a crescut în perioada războiului Crimeii, a unirii Principatelor, a glorioasei domnii a lui Alexandru Ioan Cuza, și a profundelor reforme sociale realizate de acesta⁵.

Inconjurat de muncă și însuflețire intelectuală, își petrece el prima sa copilărie, în pensionul cu limba de predare franceză deschis de tatăl său, unde are colegi pe V.A. Ureche, Alexandru Radovici, Scarlat Scheletti, Emil Costinescu și mulți alții. Iar serile și le petreceau copiii Xenopol în familie, tatăl citindu-le din diferite cărți în românește, franțuzește și nemțește. În timpul primilor doi ani din războiul Crimeii, adică perioada 1853 - 1855, familia Xenopol, se mută pe moșia marelui

² N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, București, 1967, p. 171.

³ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, ediție N. Gogoneață și Z. Ornea, București, 1967, p. 360.

⁴ *Ibidem*, p. 361.

⁵ *Ibidem*, p. 363.

ban, Iordache Ruset, la Filipeni, lângă Bacău, unde Dimitrie Xenopol, pregătește pe cei doi copii ai lui Ruset, iar aici, în acest mediu rustic arată A. D. Xenopol “i se dezvoltă iubirea vieții de țară și plecarea pentru țărani, ai căror copii îmi erau tovarăși în toate jocurile”⁶.

În perioada 1855 - 1857, când în Moldova se găseau trupe de ocupație austriece, ca urmare a acordului truco - austriac, operațiunile militare mutându-se pe teritoriul Crimeii, familia Xenopol se stabilește în orașul Bacău, tot în niște case ale marelui ban Iordache Ruset, tatăl fiind în continuare perceptorul copiilor acestuia. La sfârșitul anului 1856, familia Xenopol, se întoarce la Iași, stabilindu-se în caselor lor din cartierul Păcurari, iar Alexandru, având acum 9 ani, este înscris la pensionul greco - francez, al unui oarecare Constantin Athanasiade. Deși Athanasiade era un om cult și cunoștea foarte bine franceza, totuși în școala sa “se învăța tot după sistemul vechilor școli fanariote. Se învăța anume cu deosebire limba elină cu traducere în cea greacă modernă, ceea ce putea duce un folos copiilor de greci din acel pension, dar nu avea nici un înțeles pentru acei de români, care alcătuiau cu toate acestea majoritatea elevilor”⁷.

Deși arată Xenopol, trebuia să învețe pe de rost sute de versuri din Iliada și cu traducerea lor, neînțelegând nici un cuvânt din limba originală, totuși învățarea mecanică i-a lăsat un fel de instinct a limbii grecești, care i-a folosit ulterior în studiile sale. În acest timp niște francezi au construit o moară cu aburi în cartierul Păcurari din Iași, iar Xenopol deși foarte tânăr a început să ia lecții de desen liniar cu inginerul francez, François Gaidry, în scurt timp mânuind compasul, liniatorul, echerul și stăpânind destul de bine planșeta. “Acest studiu - notează Xenopol, în *Istoria ideilor mele* - îmi dezvoltă gustul formei, preciziei și matematicii și îndrumă mintea mea spre exactitate și claritate în concepții”⁸.

Micul Alexandru mai are o pasiune, grădinăritul. În spatele caselor părintești, tatăl său transformase un loc viran, într-o grădină de pomi fructiferi, vie și flori, iar fiul său, după cum recunoaște în amintirile sale, își petrecea “tot timpul liber la lucrarea acelei grădini, întocmind straturi, greblând și curățind iarba, plantând flori și copaci, ba chiar deprinsesem și a altor arbori de la un grădinar”⁹.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem*, p. 364.

⁹ *Ibidem.*

În 1861, deci la vârsta de 14 ani, viitorul istoric, este luat de la pensionul lui Athanasiade, și înscris în clasa a IV-a primară, la școala din Trei Ierarhi, adică la o școală de stat. La această școală arată Xenopol “avui fericirea de a încăpea pe mâinile unui eminent profesor Ioan A. Darzeu, om cu cunoștințe întinse și robul datoriei și al exactității”.¹⁰ Ceva mai târziu, adică în 1896, V.A.Ureche, va scrie despre școala de la Trei Ierarhi, că este cea mai bună din România”, școală unde va profesa și Ion Creangă, Ioan Darzeu ocupând funcția și de institutor superior al școlii, adică de director. Materialele de arhivă, în general toate rapoartele care se referă la Darzeu, confirmă tabloul pe care-l face Xenopol despre Darzeu¹¹. La sfârșitul anului școlar, adică în iunie 1861, la examenul de sfârșit de an, Xenopol, este calificat primul, și în toamna anului 1861, trece la liceu. Aici, la liceu, adică la Academia Mihăileană, erau profesorii cei mai înzestrați, cei mai culti, și cu simțul datoriei. Dintre profesorii care au avut o influență considerabilă asupra lui Xenopol, în primul rând îl amintim pe transilvăneanul Zaharia Columb, profesor de limba latină, extrem de bine pregătit profesional, fire aspră și taciturnă, de la care a căpătat cunoștințe temeinice de latină, care îl vor ajuta mai târziu la studiile sale de drept roman de la Universitatea din Berlin.

Referitor la firea și la exigența profesorului de latină, Xenopol povestește următoarea întâmplare. El care locuia tocmai la Socola și venea la școală cu o trăsură de câte ori avea ore, întâlnise odată un elev din clasa a II-a ce cu greu răzbătea prin noroaie și prin ploaia care pornise. Văzându-l i-a făcut semn să urce în trăsură, dar întreținându-se cu el, și întrebându-l cum face timpul perfect al verbului facio, și băiatul răspunzând greșit, i-a strigat: “mișelule, coboară din trăsură”¹².

De la profesorul de istorie, Mihail Buznu, Xenopol a prins dragoste pentru istoria patriei sale, și totodată gustul lecturilor de istorie, dar cartea care l-a fascinat cel mai mult, a fost “Istoria civilizației în Europa și Franța, a lui Guizot, care a fost împrumutată din biblioteca prințului Grigore Sturdza. Xenopol scrie că “cu cartea pe masă și cu capul sprijinit pe mâini, sorbeam cu o nespusă sete magistrarele expuneri ale marelui istoric francez”¹³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 365.

¹¹ Arhivele Naționale, București, Fond *Ministerul Educației și Instrucțiunii Publice*, dos.nr.1 (1870), f. 412-419.

¹² A.D.Xenopol, *op. cit.*, p. 366.

¹³ Idem, “Lucrare asupra importanței și utilității istoriei”, în *Arhiva*, Iași, 1901, p. 424; vezi și N. Gogoneață, Z. Ornea, *A.D.Xenopol. Concepția socială și filozofică*, București, 1965, pp. 15 - 16.

În 1866, adică când era în clasa a V-a la Academie, Xenopol împreună cu câțiva colegi de-ai săi, au înființat o *Societate studioasă*, adică un fel de cerc științific în cadrul liceului, unde el fusese ales președinte. În cadrul acestui cerc, el a prezentat la 22 aprilie 1866, comunicarea privind “Importanța și utilitatea istoriei” Se vede că ideile pozitive ale lui Guizot privind dinamica dezvoltării sociale se regăsesc puternic în această primă comunicare a lui Xenopol, mai ales acolo unde, mergând pe urmele lui Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, stăruie asupra adevărului că istoria nu se rezumă la cercetare și înșirarea faptelor și luptelor domnitorilor, ci “la cercetarea stării societății sub cutare sau cutare domnitor”.

În 1866, la absolvirea clasei a 5-a a liceului de stat, Xenopol se înscrie la Institutul academic din Iași, de fapt liceul particular cel mai căutat din Moldova, și poate chiar din România, deoarece a reunit un excelent corp profesoral din care enumerăm pe Titu Maiorescu, Grigore Cobălcescu, Petre Poni, I. Melik și mulți alții. Această strălucită pleiadă a avut o însemnată înrâurire asupra formării ca om de știință a tânărului Xenopol, pe de altă parte acest tânăr înzestrat cu o vie inteligență și cu o mare putere de muncă, a fost remarcat de Maiorescu și de ceilalți profesori, care l-au ajutat curând să plece ca bursier la studii în străinătate. “Maiorescu, - scria Xenopol - văzându-mă sârguitor și priceput, prinse o mare simpatie pentru mine și mă luă sub a lui protecție. Mă duceam adeseori în casa lui, unde mai ales mă atrăgea muzica cea foarte bună ce se făcea din când în când”¹⁴. De fapt însuși Xenopol, a luat lecții la conservatorul din Iași cu profesorul Constantin Gros, iar apoi a continuat pianul la Berlin cu pianistul Radecke.

La vârsta de 20 ani, în 1867, Xenopol își trece cu succes bacalaureatul, care se înființase chiar atuncea, acea sesiune având un caracter inaugural. Materia era foarte încărcată pe lângă matematici (algebră, trigonometrie, cosmografie matematică), candidații erau examinați din greacă, latină, franceză, și multe alte obiecte, Xenopol făcând impresie foarte bună la toate aceste materii.

În condițiile de atuncea ale dezvoltării învățământului din România, o bursă în străinătate mai ales în Prusia, Franța sau Austria, ar fi ajutat pe tânărul talentat să-și formeze o solidă bază științifică, dar o ședere mai mulți ani în străinătate, depășea bugetul modest al familiei, mai ales că afară de Alexandru, care era copilul cel mai mare, mai trebuiau întreținuți 5 copii.

¹⁴ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale* ..., p. 369.

În această conjunctură intervine fostul profesor Titu Maiorescu, care propune societății culturale Junimea, înființată la Iași în 1864, o bursă anuală de 150 galbeni, livrată conștiincios de către casierul și unul din binefăcătorii săi, Iacob Negruzzi. Această sumă împreună cu ce putea să-i ofere tatăl, plus și bursa primită ceva mai târziu de la primăria ieșeană, au asigurat tânărului Xenopol condiții bune patru ani în străinătate. În septembrie 1867, tânărul Xenopol, împreună cu alți câțiva tineri moldoveni, adică cu Gheorghe Negruzzi, fratele lui Iacob, cu Dimitrie Iamandi și Constantin Jianu, ultimii doi din Botoșani, pornesc într-o trăsură până la Cernăuți, iar de acolo calea ferată îi duce până la capitala Prusiei, Berlinul. Deși bursa era acordată pentru studii de filosofie, Xenopol se înscrie simultan la două facultăți, la drept și la filosofie, audiind de la început un număr prea mare de cursuri, adică de 8, patru de drept și 4 de filosofie, încât Maiorescu îl dojenește blând scriindu-i următoarele în decembrie 1867: “Scrie-mi câte ceva despre impresia pe care ți-au făcut-o profesorii, mai ales cei de filosofie. Gădesc că urmezi prea multe cursuri. În urma urmei aceasta este o caracteristică a tuturor studenților de talent”¹⁵.

După cum arată Xenopol, cea mai mare sârguință a depus în studierea dreptului roman și a istoriei universale. Zilnic studia 2 ore de drept roman, prelegeri ținute de Adolf August Friderich Rudolf, vestit profesor de drept roman de atunci, și unde limba latină învățată de la profesorul Columb la Iași “i-a ușurat mult studiul acestei discipline juridice fundamentale”¹⁶.

La istorie, audia cu conștiinciozitate cursurile lui Theodor Mommsen, mare istoric și arheolog, cunoscut pentru lucrările sale monumentale, Istoria Romei și Statul și dreptul roman, care deși criticate de marxiști, au fost folosite pe larg pentru bogăția materialului documentar chiar și de Marx și Engels, cursurile lui Ernst Curtius, deschizător de drumuri în problemele privind Istoria veche a Greciei, și pe ale vestitului Leopold von Ranke, a cărui cursuri au influențat puternic pe Mihail Kogălniceanu, pe Titu Maiorescu și pe alți români, privind principiul metodologic de-a descrie în mod pozitiv faptele, așa cum s-au petrecut ele pe bază de izvoare, fără a emite aprecieri și verdicte categorice. Deși trimis să studieze filosofia, pasiunea lui Xenopol este

¹⁵ *Ibidem*, p. 371.

¹⁶ *Ibidem*, p. 372.

istoria, și el audiază tot mai multe cursuri de drept căci credea că se poate apropia prin studiul juridic și mai ales a dreptului roman, spre o pregătire temeinică ca istoric¹⁷.

La 1 aprilie 1868, într-o scrisoare trimisă lui Iacob Negruzzi, în calitate de secretar al Junimii, Xenopol se simte dator, ca bursier al acesteia, să se explice de ce a lăsat pe planul doi filosofia și că “tendența naturală a spiritului meu au fost totdeauna studiile istorice”¹⁸. El se explică în continuare: “Timpul cel mai scurt ce voi fi aici îl voi întrebuința nu atât pentru studiul propriu al istoriei, aceasta este peste putință, ci numai pentru a-mi deschide cu încetul calea spre toate izvoarele de unde curge și mijloacele de a le cerceta, apoi, întorcându-mă în țară, voi căuta să aplic ceea ce voi fi adunat la istoria scumpei noastre țării”¹⁹.

În anii de studenție, paralel cu studiile universitare, Xenopol va elabora câteva din studiile sale, care deși scrise la o vârstă foarte tânără, între 20 și 24 ani, atestă o rar întâlnită profunzime de gândire, și după cercetătorii români, N.Gogoneață și Z. Ornea, nu sânt cu mult mai prejos din punct de vedere calitativ, decât operele sale din anii maturității²⁰. În cursul anului 1868, revista *Convorbiri literare*, într-o suită de numere îi publică studiul “Despre cultura națională”, iar tatăl său îi scria ceva mai târziu, că articolele sale “fac vâlvă în lumea noastră de cititori”²¹. Xenopol își începea astfel acest studiu interesant: “Trebuie bine să ne însemnăm noi românii, că orice progres pe calea civilizațiunii nu are pentru noi o adevărată valoare, decât întrucât reflectează asupra naționalității noastre”²² și că “a lămuri câmpul culturii naționale și a arăta în mod pozitiv necesitatea ei, este întrebarea căreia cercetarea următoare cată să dea răspuns”²³. După ce analizează toate formele culturii, el face o definiție a culturii naționale, trăgând concluzia logică cum că importanța nemijlocită a culturii naționale este de a menține și dezvolta la un popor conștiința de sine și viața sa națională. Xenopol nu se sfiește să combată pe fostul său profesor și binefăcător Titu Maiorescu, nefiind de acord cu teoria acestuia “a formelor fără fond”. Astfel în scrisoarea sa din

¹⁷ N.Gogoneață, Z. Ornea, , *op. cit.*, p. 19.

¹⁸ I.E.Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10.

²⁰ N.Gogoneață, Z. Ornea, *A.D.Xenopol...*, pp. 20 - 21.

²¹ I. Torouțiu, *op. cit.*, p. 349.

²² A.D.Xenopol, *op. cit.*, p. 77.

²³ *Ibidem*.

17 ianuarie 1869, trimisă din Berlin lui Iacob Negruzzi, el scrie: “Nu neg că sântem într-o stare care nu e de dorit ca să rămână astfel, neg însă ca această stare ar fi efectul unui progres greșit și că, prin urmare, ar trebui să aibă de consecvență pieirea noastră. Starea noastră cum este ea, este foarte legitimă cu toate că prezintă multe nelegalități. Răul care există va trece, întrucât aceasta e posibil. Ceea ce trebuie unui popor spre a se dezvolta, impulsul spre viață, acela îl avem”²⁴.

În încheierea scrisorii scrie: “scuză, amice, această lungă scrisoare, însă efectul ce mi-a făcut articolul lui Maiorescu, a fost prea mare, pentru ca reacțiunea în contra lui să nu fie tot atât de puternică. Dacă am reușit a te face să împărtășești opiniunile mele, nu știu; cât despre mine am adâncă convicțiune în viitorul nostru”²⁵. După tipărirea studiului *Despre cultura națională*, Xenopol începe să fie preocupat de alte lucrări, și după cum singur afirmă “demonul scrisului fusese dezlănțuit în mintea mea și nu era să se mai astâmpere”²⁶. În 11 numere ale *Convorbirilor literare*, Xenopol publică în 1869, studiul privind *Istoriile civilizațiunii*, unde combate vehement lucrarea istoricului englez Thomas Buckle, comparând-o cu lucrările lui Guizot, H. Lecky și W. Draper. În acest studiu Xenopol dezvoltă ideea că istoria nu trebuie să prezinte un catalog de fapte pe care să le consultăm la nevoie, nu exemple singuratică să folosim, ci legile după care omenirea sau un popor se dezvoltă.

Deși pasiunea lui Xenopol era istoria, el își dă seama că pentru studiile sale, pentru pregătirea sa, are nevoie de economie politică, de studii privind istoria economică a perioadei respective ori a istoriei țării pe care vrea să o studieze. În acest scop Xenopol audiază cursurile ținute la universitate, de Eugen Dühring, studiază lucrările lui H. Carey și Friedrich List. Această strădanie a lui Xenopol este materializată în 1870 în studiul de mari dimensiuni intitulat *Studii asupra stării noastre actuale*, care vede lumina tiparului în *Convorbiri literare*, iar capitolul V al acestei lucrări va fi publicat în 1877, pe propria răspundere a lui Iacob Negruzzi, în ciuda împotrivirii lui P. Carp și V. Pogor. În acest studiu abordează printre primii la noi situația economică a României, făcând critici și indicând soluții interesante.

Cu acest studiu arată Xenopol “gândirea mea se aruncă asupra vieții materiale a poporului român, parte ce devine mai târziu un element

²⁴ *Ibidem*, p. 153.

²⁵ *Ibidem*, p. 155.

²⁶ *Ibidem*, p. 374.

esențial al cercetărilor mele istorice, dar care pe atunci urmărea mai mult atragerea luarei aminte asupra rolului însemnat pe care chestiile economice îl aveau și în viața actuală a țării noastre”²⁷.

Tot în 1870, Xenopol publică în *Convorbiri literare*²⁸, o recenzie la lucrarea lui Ion Strat *Tratat de economie politică*, unde îi reproșează acestuia că se bazează numai pe teoriile lui Adam Smith, Ricardo, Malthus, și alți câțiva, fără să cunoască pe doi mari economiști, germanul List și americanul Carey. Bazat pe aceste ultime două lucrări, care au exercitat o puternică influență asupra gândirii economice a lui Xenopol îndreptându-i atenția spre o seamă de probleme economice de natură practică de primă importanță²⁹.

Tot în 1870, paralel cu preocupările sale de economie politică, Xenopol redactează și publică în *Convorbiri literare*³⁰, o amplă prezentare asupra lucrării lui Edgard Quinet, *La Création*, operă admirabilă - cum arată Xenopol - a unui poet - filosof, care cel dintâi aduce geologia în câmpul istoriei³¹.

Paralel cu activitatea publicistică bazată pe o documentație riguros științifică, tânărul Xenopol își pregătește examenele și dizertațiile de doctorat. După 4 ani petrecuți în Germania, unde mai tot timpul a fost dedicat studiului, în 1871 își susține ambele doctorate, în drept și filosofie, trecute cu *magna cum lauda*. Doctoratul în drept l-a susținut la Berlin, în limba latină, iar tema după spusele lui Xenopol, “făcu oarecare senzație”³², căci trată o temă puțin comună din istoria dreptului roman, dovedind că pe atuncia era cunoscut principiul participării la o societate numai cu o răspundere bănească limitată³³.

Ca dizertație pentru doctoratul în filosofie, a tradus în germană studiul său *Istoria civilizației*, luându-și ca obiect principal pentru oral filosofia istoriei. Doctoratul în filosofie îl susține la Universitatea din Giessen, unde cu un număr de ani în urmă îl susținuse cu mult succes un alt român, Titu Maiorescu. La sfârșitul verii anului 1871, Xenopol se întoarce la Iași. Pe drum se oprește la Putna, unde va avea un rol

²⁷ *Ibidem*, p. 375.

²⁸ *Convorbiri literare*, 1870, p. 273.

²⁹ A.D.Xenopol, *Opere economice*, texte alese îngrijite de. Ion Veverca, București, 1967, p. 13.

³⁰ *Convorbiri literare*, 1870, pp. 177 - 223.

³¹ *Ibidem*.

³² I.E.Torouțiu, *op.cit.*, vol. IV, p. 383.

³³ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 22.

important cu ocazia festivităților care au avut loc în august 1871, când se împlineau 400 de ani de la întemeierea vestitei mănăstiri, și unde s-au organizat mari festivități la mormântul lui Ștefan cel Mare. Cu mult înainte mai ales studenții români care studiau la Berlin și Viena, organizați în asociația *România jună*, au hotărât să organizeze mari festivități, și în acest scop s-a instituit un concurs pentru cel mai bun discurs care urma să fie expus la festivitate. Juriul format din Titu Maiorescu, Vasile Pogor și Vasile Alecsandri, a avut de citit numai lucrarea lui Xenopol, deoarece ceilalți candidați și-au retras manuscrisele, după ce în prealabil l-au ascultat pe cel al lui Xenopol. Merită de amintit că un rol important în organizarea festivităților l-au jucat Mihail Kogălniceanu și Mihai Eminescu. Astfel arată Xenopol, el a fost însărcinat cu ținerea cuvântării, “ceea ce făcui în mijlocul unei mulțimi nesfârșite de români adunați din toate părțile locuite de ei, spre marea mulțumire a tuturor”³⁴. Cuvântarea este deosebit de frumoasă și plină de conținut. Xenopol arată la început că scopul adunării nu este de-a face istoricul faptelor mărețului bărbat, ceea ce a fost Ștefan cel Mare, căci “faptele lui sânt păstrate, mai bine decât în cărțile ce pomenesc de ele, în cel mai mândru din izvoarele amintirei, în sufletul poporului însuși, învălitate într-o comoară de nesfârșită poezie”³⁵, iar ideea centrală era că “Ștefan cel Mare când își apăra țara, el își punea speranța mai înainte de toate în propriile sale puteri, căci în curând se încredințase, cât de puțin tare e acel ce-și sprijină viața pe puterea și ajutorurile altora”³⁶.

Afară de succesul pe care-l reportase tânărul doctor în filosofie și drept cu discursul său din 15/27 august 1871, acesta a fost publicat în broșură sub titlul *Cuvântare festivă rostită la serbarea națională pe mormântul lui Ștefan cel Mare la Iași*, în 1871, reprodus în *Convorbiri literare*³⁷ și răspândit după cum arată însuși Xenopol în toate țările române “contribuind la învierea simțământului național și la ridicarea conștiinței neamului”³⁸.

În toamna anului 1871, prin stăruința mai ales a lui Iacob Negruzzi, și trebuie să recunoaștem în primul rând prin meritele sale, a fost numit procuror de secție la tribunalul din Iași și profesor de istorie la Institutul academic, unde cu câțiva ani înainte își terminase studiile liceale.

³⁴ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale* ..., p. 375.

³⁵ *Ibidem*, p. 204.

³⁶ *Ibidem*, p. 214.

³⁷ *Convorbiri literare*, august 1871.

³⁸ A. D.Xenopol, *op. cit.*, pp. 375 - 376.

În funcția de procuror caută să fie cât mai obiectiv, cât mai nepărtinitor, urcă destul de rapid în această ierarhie, ajunge în 1876 prim-procuror, dar în 1878 în urma unui conflict cu procurorul general, demisionează din magistratură și se îndeletnicește cu avocatura. Ca procuror arată Xenopol în *Istoria ideilor mele*, căuta să cerceteze și să dovedească adevărul și să dea soluții juridice numai prin prisma adevărului și a dreptății, ceea ce “nu se întâmplă la avocat care caută să dovedească adevărul care-i convine lui. Cariera de avocat ar fi putut deveni o stavilă pentru îndrumarea spiritului istoric care fierbea în mine”³⁹. Totuși ar spune unii Xenopol din 1878, a profesat meseria de avocat. Dar trebuie să facem precizarea, că din 1871 era în același timp profesor de istorie de liceu, desfășura o bogată activitate științifică în domniul istoriei, iar din 1883 devine profesor la Universitatea din Iași, deci preocupările majore erau științifice și didactice, iar cariera avocătească după cum afirmă însuși Xenopol “era lăsată pe al doilea plan”⁴⁰.

Afară de activitatea științifică și publicistică, până la 1883, de îndeletnicirile sale ca profesor universitar, Xenopol a ținut numeroase conferințe fiind un popularizator al științei, încât G. Pann nota că “era omul de bunăvoință și gata de a lua orice subiect ce i se oferea”⁴¹. Dintre studiile sale publicate în *Convorbirile literare*, notăm câteva: *Reforma așezămintelor noastre*, 1873; *Despre învățământul școlar în genere și în special despre cel al istoriei*, 1873. Ne oprim puțin asupra acestuia.

Acest material prezintă interes pentru că pune în discuție importanța studierii științelor sociale și chiar a statisticii în învățământul școlar în general. Xenopol, de asemenea, analizează situația grea în care se găsea învățământul de toate gradele criticând sistemul și afirmând că “răul fundamental provine de acolo că tinerimea noastră, fie aceea care merge în străinătate, fie aceea care rămâne în țară și intră mai curând în viața practică, nu împărtășește nici un principiu nici o idee fundamentală comună care să nu se mai poată răsturna nici prin înrâurirea culturii străine, nici prin înrâuririle individuale din țară”⁴². Deși abia intrase în învățământ, el încearcă să dea soluții ca elevii să îmbine armonios studiul științelor sociale, cu studiul limbilor, al matematicii, al logicii, al științelor naturii “ca spiritul să fie capabil a pătrunde în tot adâncul lor legile după

³⁹ *Ibidem*, p. 376.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Gh. Pann, *Amintiri de la Junimea*, București, 1908, p. 116.

⁴² *Convorbiri literare*, 1871, p. 238.

care se mișcă în spațiu și în timp omenirea pe pământ”⁴³. *Jurământul la români*, 1875; *Herodot în raport cu istoria noastră*, 1875; *Baza geografică a istoriei românilor*, 1876; *Bălcescu și Teutschlander*, două scrieri asupra lui Mihai Viteazul, 1881; *Politica franceză în Orient*, 1882; și o lucrare istorică de mai mari proporții, adică în 2 volume, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor române*,⁴⁴ cu o bogată documentare privind Imperiul rus, Imperiul otoman, situația Țărilor române și a popoarelor balcanice, politica statelor mari din vestul și centrul Europei în secolele XVIII - XIX. De asemenea, o lucrare pe teme, de data aceasta economice de circa 150 pagini vede lumina tiparului în 1879 intitulată chiar *Studii economice*.

Încă în 1877, Xenopol publică în Convorbiri literare, studiul *Starea noastră economică*, și o suită de articole în 1879 în *Steaua României*, ziarul partidului liberal moderat din Iași. Studiul din 1879 amplificat (o a doua ediție adăugită va fi tipărită la Craiova în 1882), analizează cu mult discernământ pe bază de statistici starea de înapoiere economică a României, propune soluții și ia atitudine. Astfel, el scrie: “Fiecare simte că lipsește ceva în viața noastră, că lucrurile nu merg cum ar trebui să meargă; dar nimeni nu caută să-și explice în mod rațional cauza bolii de care suferim cu toții și cu atâta mai puțin să gândească la mijloacele de îndreptare”⁴⁵.

Intrucât numirea lui Xenopol în 1883 ca profesor la universitate pe care el o denuște “un mare eveniment în viața mea intelectuală”⁴⁶, s-a datorat în exclusivitate muncii sale, talentului, cinstei și a bogatei și remacabilei activități științifice și publicității de până atunci, pentru obiectivitate trebuie să consemnăm faptul că Xenopol încă în 1875 a fost numit în învățământul superior, dar aceasta a fost un episod destul de scurt. Titu Maiorescu, care în 1875 deținea în guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu postul de ministru al Cultelor și Instrucțiunii, destituie doi profesori de la Universitatea din Iași și aduce în locul lor trei membri ai cercului junimist pe A.D. Xenopol, pe Șt. Virgolici și pe Vasile Burlă. Catedra de istorie și literatură română pe care o deținuse A. Vizanti, fusese împărțită în două: Xenopol luase predarea istoriei românilor iar Burlă cursul de limbă și literatură română. Deși relațiile între Maiorescu și

⁴³ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁴ Iași, 1880.

⁴⁵ A.D.Xenopol, *Studii economice*, ed. I, Iași, 1879, p. 149.

⁴⁶ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale...*, p. 380.

Xenopol se răciseră, totuși apreciindu-l ca om de știință, Maiorescu i-a încredințat acest curs. În aprilie 1876, conservatorii fiind înlăturați de la guvern, Xenopol este desărcinat de către noul guvern liberal, iar Vizanti readus la catedra reunită. Cu timpul divergențele cu junimiștii se ascut, iar apoi Xenopol va fi deputat liberal, dar ca și mai înainte dovedise un interes șters pentru activitatea politică, pentru disputele parlamentare, perseverând într-o singură direcție, aceea a activității științifice și didactice. În 1883, profesorul Vizanti, fire aventurieră, care era și președintele comitetului Teatrului Național din Iași, delapidază o sumă importantă și fuge în America. Catedra devenind de data aceasta vacantă, este împărțită în două la solicitările lui Xenopol făcută primului ministru I. C. Brătianu, care avea o părere foarte bună despre lucrările pe care le publicase acesta. "Brătianu ascultă rugămintea mea și desfăcu catedra pe care eu o luai, prezentându-mă la concurs și la 1 octombrie începui cursul de istoria românilor, îndeplinind astfel unul din cele mai fierbinți visuri ale vieții mele"⁴⁷. Acest lucru se întâmplă când Xenopol împlinise 36 de ani. Peste 8 ani, adică în 1891, prin pensionarea lui Nicolae Ionescu, rămâne vacantă catedra de istorie medie, modernă și contemporană universală, pe care Xenopol o va suplini aproape două decenii⁴⁸. Fiind practic, titularul celor două cursuri, adică de istoria românilor și universală, va exista în predarea lui Xenopol o strânsă legătură organică între istoria patriei și cea universală, și acest lucru se va reflecta extrem de mult în valoroasa lucrare de sinteză *Istoria românilor din Dacia Traiană*.

După prelegerea inaugurală de la Universitate în 1883, Xenopol începe să pregătească intens cursul de istoria patriei. Istoric, sociolog, economist și filozof, bazându-se pe numeroasele izvoare și pe o bogată bibliografie, el a ridicat studiile sale în acel timp, la nivelul celor mai de seamă realizări ale istoriografiei europene. "Nefiind deocamdată pregătit pentru un curs deplin de istoria românilor, alesi - arată Xenopol - ca materie de predare pentru anul intrării mele în Universitate combaterea părerilor lui Roesler și ale tuturor acelor ce tăgăduiesc formarea naționalității române la nordul Dunării"⁴⁹. El dezvoltă articolul care combătea teoria lui Roesler apărut încă în 1876, în *Convorbiri literare*, și în 1884 vede lumina tiparului, studiul, *Teoria lui Roesler. Studii asupra*

⁴⁷ *Ibidem*, p. 381.

⁴⁸ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op. cit.*, pp. 24 - 31; vezi și *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860 - 1960*, vol. I, București, 1960, pp. 154 - 156.

⁴⁹ A.D.Xenopol, *op. cit.*, p. 381.

*stăruinței românilor în Dacia Traiană*⁵⁰. În acest studiu ne impresionează documentarea și logica concluziilor, care argumentează ideea că poporul român n-a părăsit niciodată pământul vechii Dacii⁵¹. Afară de izvoare, Xenopol citează lucrările diversilor specialiști ca Jirecek, Șafarik, Kopitar, Miklošis, Marin Drinov, Golubinski și mulți alții, vădind erudiție și discernământ.

În activitatea didactică Xenopol se remarcă prin cursurile bine documentate, care, în afară de studenți, atrăgeau și “multe persoane din public, care veneau să-l asculte”⁵².

Studiind izvoare, parcurgând o enormă bibliografie, Xenopol își mai rezerva zilnic numai pentru redactare câte 8 până la 10 ore. În acest ritm de muncă intens și calitativ, în 1888 apare de sub tipar primul volum al *Istoriei românilor din Dacia Traiană*, având 610 pagini și conținând circa 1000 de note care îmbogățeau textul cu surse din izvoare de mâna întâia. Acest prim volum prezentat Academiei în 1889 este premiat, iar Xenopol este ales membru corespondent al Academiei. Volumele au un succes anual încât, în 1893, apare al șaselea volum, și ultimul al acestei lucrări monumentale. Referitor la această muncă, Xenopol notează: “... așa că la 1893 după 10 ani de muncă aplicată redactării și 16 ani de pregătire anterioară, în total 26 de ani, putui vedea desăvârșită una din lucrările cele mari ale vieții mele: istoria deplină a poporului român”⁵³. La Iași s-a dat un mare banchet în cinstea lui Xenopol, iar Academia în 1893 l-a ales membru titular al ei. Personalitatea lui Xenopol a fost prezentată pentru prima oară Academiei în 1880 cu prilejul discuțiilor purtate asupra valorii lucrării sale *Studii economice*, de asemenea și în 1882, când a fost preferat A. Vizanti, care mai târziu, delapidând bani va fugi în America. Cel care s-a opus, se pare, cel mai mult în 1882 la alegerea lui A.D. Xenopol a fost B.P. Hasdeu⁵⁴. În 1889 a fost ales membru corespondent al Academiei, ca istoric și nu ca economist. Propunerea a fost făcută la 29 martie 1889 în secția istorică de către cărturarul și patriotul, episcopul Melchisedec, iar prezentarea operei sale a fost făcută de către venerabilul octogenar

⁵⁰ Iași, 1884.

⁵¹ A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler...*, p. 25.

⁵² A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 381.

⁵³ *Ibidem*, pp. 381 - 382.

⁵⁴ Idem, *Notă biografică*, manuscris olograf Biblioteca Academiei Române-Manuscrise, dos. A-7 (1894); dos. A-7 (1882); vezi și Dan Berindei, “Xenopol și Academia română”, în *Studii și articole de istorie.*, nr. 12 (1968).

George Barițiu. Tot atunci i s-a acordat și premiul *I. Heliade Rădulescu*. De fapt acest premiu și alegerea l-au consacrat ca istoric pe scară națională. După 4 ani, în 1893, el a fost socotit demn de-a ocupa fotoliul pe care-l deținuse timp de 25 ani, ilustrul Mihail Kogălniceanu. “Alegerea mea - a spus Xenopol - este datorită muncii mele de până acum; demnitatea la care am fost înălțat îmi impune obligația de a îndoii încă, silințele mele spre a concura la scopul pentru care Academia este înființată, întărirea poporului român prin cultura minții, spre a deveni un scut și o faclă luminătoare pentru românii din țările subjugate”⁵⁵. În calitate de membru al Academiei, Xenopol va face parte aproape anual din diferite comisii și va ieși în întâmpinarea colegilor săi mai tineri, ca: Nicolae Iorga, George Esarcu, Duiliu Zamfirescu, Vasile Pârvan, Victor Babeș, Anghel Saligny și mulți alții a căror faimă a depășit hotarele țării. Cu ocazia intrării lui Nicolae Iorga la Academie, Xenopol spunea: “Salut în domnul N. Iorga pe unul din cei mai de seamă reprezentanți ai științei istorice” și dacă Iorga care la început se orientase spre studiile clasice, s-a întors spre istorie “cred că și prelegerile mele l-au îndrumat spre această chemare”. Conștient că și Iorga fusese ținut arbitrar departe de academie, el conchidea: “Trebuie să mărturisesc cu durere, în țara noastră, meritele sunt un prilej mai mult de invidie din partea celor ce nu le au, decât de înălțare pentru cei ce le posedă”⁵⁶.

Cele 6 volume ale istoriei lui Xenopol au făcut o adâncă impresie printre intelectualitatea română și mai ales în rândul istoricilor. Astfel Iorga scria în 1893: “Ar fi fost greu a lucra în mai bune condiții decât d. A.D. Xenopol. Dacă multe inedite s-au adunat de oameni vrednici de toată lauda, monografiile, fără de care lucrarea generală e aproape cu neputință, sunt fără exemplu de puține, sărăcia fabuloasă a bibliotecilor noastre împiedică la fiecare pas pe cercetător. Acestea sânt greutățile cu care d. Xenopol a avut să lupte; ele sunt atât de mari, încât pe mulți lucrători harnici, curajoși și patrioți ele i-ar fi silit să renunțe. D. Xenopol n-a făcut așa; cu o statornicie mai presus de orice laudă, opera a fost dusă înainte”⁵⁷. Un alt mare istoric, Dimitrie Onciul, arăta că Xenopol “ne-a dat cea dintâi formă sintetică a istoriei naționale, în expunerea ei cea mai

⁵⁵ Biblioteca Acad. Rom.- mss., dos. A-7 (1894), f. 6.

⁵⁶ A.D. Xenopol, “Răspunsul rostit la Discursul de recepție prezentat de N. Iorga, la Acad. Română”, în *Analele. Academiei Române Seria Discursuri de recepție*, tom. XXXI, București, 1911, p. 25.

⁵⁷ *Timpul*, nr. 104 din 1893.

largă până acum, pe temeiul materialului cunoscut până atunci și adunat de dânsul din izvoare de întâia mână”⁵⁸.

Astăzi cercetătorii au la dispoziție cele 14 volume din *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, volume îngrijite de I. Vlădescu *, pe care Xenopol le revăzuse în 1913, revizuire pe care N. Iorga a socotit-o drept o “inițiere fulgerătoare care inspiră respectul”⁵⁹.

De numele lui Xenopol va fi întotdeauna legată apariția primei mari sinteze a istoriei românilor⁶⁰. Vasta sa lucrare depășea cu mult operele anterioare de sinteză privind istoria românilor ale lui Gh. Șincai, August Treboniu Laurian și Mihail Kogălniceanu. Dacă înaintașii săi au insistat în special asupra istoriei politice, ca factor cheie în explicarea fenomenului istoric (excepții fac Nicolae Bălcescu și M. Kogălniceanu), Xenopol insistă asupra factorului economico-social. Astfel “în relațiile economice, am arătat cum pe de o parte apăsarea turcească care se rezolvă în grele dări, pe de alta istovirea pământurilor domnești, împinseră pe boieri spre rotunjirea moșiilor lor pe sama părțicelelor țăranilor liberi (moșneni și răzeși), care deveneau țărani supuși boierilor și mânăstirilor”⁶¹. Xenopol nu numai că insistă asupra problemelor economico-sociale, dar, bazându-se pe izvoare, dă o nouă interpretare unor probleme importante din istoria României. Astfel, folosindu-se de izvoarele timpului îl coboară pe Vasile Lupu din postura de domnitor cu simțăminte românești, arătându-l ca deplin grecizat și favorizând pe greci în toate chipurile⁶², iar pe “Tudor Vladimirescu l-am arătat iarăși conform cu documentele, ca inițiatorul nu al revoluției românilor contra grecilor, ci al unei revoluții sociale îndreptate contra tuturor boierilor, fără deosebire de români și greci”⁶³.

Sintetizând opera lui Xenopol, N. Iorga îi dă următoarea explicație reușită: “Crescut în cele mai bune tradiții ale școlii economice de la jumătatea veacului al XIX-lea și mai presus de toate, minte filosofică, deprins cu abstracțiile și cu o nesfârșită iubire față de subtilele legături dintre dânssele, A. D. Xenopol a făcut prin cunoștințele și aplicările sale de

⁵⁸ Vezi *Analele Academiei Române, Dezbateri*, Seria II, tom XL (1919-1920), p. 45.

⁵⁹ Vezi, *Analele Academiei Române*, Seria II, tom XL (1919 - 1920), p. 47.

⁶⁰ Vezi, *Analele Academiei Române*, Seria II, tom XL (1919 - 1920), p. 47.

⁶¹ N. Gogoneață, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 219

⁶² A.D. Xenopol, *Scrieri sociale ...*, p. 383.

⁶³ *Ibidem*, p. 384.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 385.

spirit, din istoria românilor pentru întâia oară un sistem. Am urmărit apoi aceeași minte pe care anii n-au putut-o obosi, căutând, îndrăzneată, ultimele și supremele adevăruri privitoare la doctrina științifică a disciplinei sale. Cartea care a rezultat din acest studiu a reprezentat fără îndoială una din cele mai mari eforturi ale spiritului românesc aplicat la știință”⁶⁴.

Xenopol în vasta sa operă nu se limitează numai la tratarea istoriei poporului român, ci face referiri amănunțite la istoria Imperiului Bizantin, a Imperiului Otoman, a statelor balcanice și a statelor mari din Europa: Anglia, Franța, Rusia, Austria etc. El scoate în evidență mai ales coeziunea de interese a popoarelor din sud-estul Europei, la care vom mai reveni.

Referindu-se la încercarea de emancipare a Țării Românești de sub tutela coroanei maghiare înainte de 1330, Xenopol conchide. “Către Slavonii de peste Dunăre îi atrăgea dimpotrivă toate împrejurările: întâi comunitatea de religie și anume nu numai de credință, ci până și forma ritului și limba bisericească, aceeași de ambele părți ale fluviului. Apoi nici o piedică fizică nu-i despărțea de celălalt mal al apei peste care se putea pluti. În sfârșit aici nu-i așteptau relații de supunere și de inferioritate, ci erau priviți ca egali, primindu-le fetele în legături de căsătorie cu domnii slavoni, și aceștia nu erau întru nimic mai jos decât regele Ungariei, întrucât și ei erau de sine stătători, ba chiar erau țari adică împărați, pe când capii Ungariei nu erau decât regi”⁶⁵.

În timp ce Țările Române, Serbia, Bosnia, țările bulgare etc. își consolidau neatârarea prin lupte grele, a apărut o mare primejdie la orizont - pericolul otoman care amenința deopotrivă toate statele feudale ale Peninsulei Balcanice. “Impărăția bizantină - arată A.D. Xenopol - era cu totul nedestoinică a susține lupta cu noi năvălitori, și dacă capitala cea puternic întărită din partea uscatului și greu de atacat dinspre mare, putu să se opună un secol întreg eforturilor otomane, aceasta fu datorat mai mult așezării ei decât bărbăției apărătorilor”⁶⁶. În schimb, remarcă just A.D. Xenopol, “Dacă turcii întâmpinară o împotrivire puternică în cucerirea Europei răsăritene, aceasta le veni, nu de la poporul acela ce era pus prin istorie în fruntea neamurilor ei, ci din partea Statelor care înconjurau sau se desfăcuseră cu timpul din putredul privaz al Imperiului

⁶⁴ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, pp. 171 - 172.

⁶⁵ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, îngrijită de I. Vlădescu, București, vol. III, p. 75.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 76.

de Răsărit, și tinere și vânjoase, știau să mânuiască tot atât de bine arma, pe cât grecii din Bizanț erau meșteri în învățarea limbei și în subțietățile retorice. Aceste popoare erau după rândul în care înfățișară piepturile lor iataganelor semilunei: Albanezii, Sârbii, Bulgarii, Românii și Ungurii. Ele alcătuiau acele ziduri concentrice pe care Turcii trebuiră să le spargă spre a pătrunde în cetatea europeană⁶⁸. Turcii au știut, până la urmă, să folosească în mod egal superioritatea lor militară, întemeiată pe disciplina oarbă a ienicerilor și spahiilor, precum și situația politică pe care au găsit-o în Peninsula Balcanică, în care diversele grupări politice, în luptă nu se temeau să facă apel la inamicul comun. În felul acesta, deși se aflau într-un stadiu de dezvoltare inferior celui al popoarelor pe care le întâlneau în calea lor, turcii au reușit să le înfrângă și să le supună.

A.D. Xenopol arată că evenimentele istorice trebuie să privească numai prin prisma obiectivității, numai pe bază de izvoare, indiferent dacă ne convine acest lucru sau nu. A.D. Xenopol ia atitudine hotărâtă și critică poziția adoptată de puterile apusene în perioada înaintării otomane. “Deși această propășire a puterii otomane trebuia să neliniștească și pe Creștinii Apusului, ei nu luară aproape nici o parte la stăvilirea ei. Afară decât la Nicopoli, în 1396, unde cavalerii francezi strică mai mult decât priesc cauzei Creștinătății, nu vedem nicăieri luptând alături cu popoarele Răsăritului, armatele feudale ale Europei apusene”⁶⁹. El dă și o explicație justă a acestei atitudini. Astfel, scrie în volumul 4: “Țintele politice ale Statelor se complicaseră treptat cu organizarea lor. Răpitate de vârtejle intereselor lor nemijlocite, ele uitaseră pe acel obștesc, și apoi omul este așa făcut, că nu se gândește la primejdie până nu o vede cu ochii. Apărarea Europei rămăsese deci pe seama Răsăritului ei, celui atacat și care trebuia să lupte pentru existența și neatârnamarea sa, apărând însă tot odată cu sângele său civilizația apuseană”⁷⁰.

După bătălia de la Mohács (1526) și mai ales după campania lui Soliman Magnificul în Moldova, din 1538, se aplică Țării Românești un regim de vasalitate, care se caracterizează printr-un regim de tot mai strânsă dependență politică și economică. În ciuda acestor condiții neprielnice, Țara Românească a mai făcut câteva încercări de scuturare a jugului otoman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, arată Xenopol, răscoala românilor sub conducerea lui Mihai Viteazul “ca o

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. IV.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 43.

furtună a tot distrugătoare se răspândise pe malurile Dunării”⁷¹. Acest lucru a afectat nu numai operațiunile militare, “ci chiar și viața privată a poporului turc. Tăindu-se odată și pe neașteptate izvorul aprovizionării, încât o mare scumpete a cuprins Constantinopolul. Grâul, carnea se scumpiră cu două treimi, iar la Adrianopol oamenii se temeau de foamete. Populația creștină prinde a se ridica”⁷².

În această conjunctură planul unei răscoale a slavilor de la sudul Dunării, încolțise în mintea lui Mihai Viteazul de la primele lui victorii împotriva turcilor “încât bulgarii îl cercetaseră prin soliile lor, spunându-i că mai bine de 30.000 de oameni ar sta gata în păduri așteptându-l”⁷³.

În același timp Xenopol scoate în evidență capacitatea politică a lui Mihai Viteazul de-a uni celelalte provincii românești și mai ales Transilvania. Astfel scrie: “Mihai văzu foarte bine că fără Transilvania, orice stat românesc trebuie să rămână ca un arbore răsădit în nisip. Cât timp poporul românesc nu va stăpâni cetatea Carpaților, viața lui va fi bătută de toate vânturile”⁷⁴.

Analizând cu mult discernământ penetrația elementului grecesc în Țările Române, cu mult înaintea secolului XVIII, Xenopol se arată un bun cunoscător și al istoriei sud-estului Europei, arătând filierele de pătrundere a elementului grecesc. Astfel el scrie: “Rădăcinile epocii fanariote sânt foarte adânci în istoria țărilor române ... covârșitoare din desvoltarea lor, atât pe calea bisericească cât și pe cea comercială”⁷⁵. Referindu-se la călugării care veneau mai aproape de locul unde suferise Mântuitorul “și care erau priviți nu ca oameni, ci ca sfinți, de către bigota poporație a țărilor române, care se simțea prea fericită când putea să se despoaie în favoarea acelor obraze ce știau așa de bine să se folosească din prostia lumii”⁷⁶.

Prima ediție a sintezei istoriei românilor merge cu evenimentele până la 1859, adică până la Unirea Principatelor. Xenopol arată în “Prefață” că urmau totuși evenimente mărețe din istoria țării: reformele lui Cuza, împrumutarea țăranilor din 1864, războiul din 1877 și proclamarea independenței României. Toate acestea erau evenimente care

⁷¹ *Ibidem*, vol. V, p. 150.

⁷² *Ibidem*, pp. 151 - 152.

⁷³ *Ibidem*, p. 194.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 203.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. VI, p. 24.

⁷⁶ *Ibidem*.

meritau să fie consemnate, dar a crezut ” ... că nu este bine a intra prea adânc în timpul de față, care nu poate avea pentru propriile lui fapte privirea cea rece și nepărtinitoare ce se cere de la o expunere istorică”⁷⁷. Xenopol chiar intenționa să se oprească cu evenimentele înainte de 1848, deoarece din generația aceea mai trăiau personalități, care participaseră la evenimente. Dar pentru că întreaga istorie a secolului al XIX-lea, a celor două principate, a gravitat spre mărețul eveniment al Unirii, acesta nu putea fi ocolit⁷⁸. Ulterior, Xenopol va scoate două volume privind viața lui Cuza Vodă, asupra cărora vom reveni, iar edițiile următoare au mers cu evenimentele până la 1866.

În sinteza sa, Xenopol acordă o mare atenție dezvoltării culturale, lucru neglijat până atunci, încât după propria mărturisire problemele culturale ocupă ca volum a treia parte din opera sa⁷⁹. Xenopol arată că lucrarea sa are o însușire: “aceia de a fi pătrunsă de la un capăt la celălalt de jocul ascuns al iubirii de țară și de neam, care străbate adesea cu scânteile sau flăcările ei prin spuza gândurilor, poate mai mult chiar de cum o învoiește o tratare absolut științifică a istoriei”⁸⁰.

Paralel cu activitatea științifică și publicistică desfășurată în țară, din 1881, Xenopol va începe să publice în străinătate. Primul său articol a apărut în revista franceză de istorie *Revue historique*, condusă de Gabriel Monod⁸¹. Până în 1908 această revistă franceză de largă circulație europeană îi va publica lui Xenopol numeroase articole și studii, popularizând astfel peste hotare istoria patriei sale. De fapt Xenopol, în *Istoria ideilor mele*, arată: “Cugetul meu fusese totdeauna frământat de dorința de a face cunoscută cât mai mult țara și poporul meu lumii străine, căci mă gândeam că, fără înălțarea neamului românesc în ochii civilizației apusene degeaba ne mai frământarăm pe pământ”⁸². Astfel mergând pe urmele lui Kogălniceau, care publicase la Berlin în 1837, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Xenopol publică numeroase studii documentate în diferite reviste, precum și lucrări de sine stătătoare. *De l'origine du peuple roumain* (1883); *Les guerres daciques de l'Empereur Trajan* (1883); *Une énigme historique. Les*

⁷⁷ *Ibidem.*, vol. I, Iași, 1888, p. 6 (Precuvântare la ediția I-a).

⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁹ *Idem, Scrieri sociale ...*, p. 385.

⁸⁰ *Ibidem.*, p. 384.

⁸¹ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 32.

⁸² *Ibidem.*, p. 393.

Roumains au Moyen-Age (1885); *Pierre-le-Grand et les pays roumains - Brancovane et Cantemir* (1886); etc. Deoarece în 1892, o societate de istorie, condusă de Lavisse și Rambaud, pregătea o mare sinteză de istorie universală *Histoire générale de 795 jusqu'a nos jours*, Xenopol a solicitat participarea. Redacta, astfel, două mari capitole din volumele III și IV, fiind și consultant pentru celelalte volume. Xenopol nu se mulțumea numai cu această recunoaștere a istoriei României, ci a întreprins și "reproducerea în franțuzește a istoriei complete a românilor"⁸². Omitând și reducând lucrurile neesențiale, Xenopol publica, în 1896, la Paris, două mari volume, însumând circa 1000 de pagini.

În același an, în 1896, tot la Paris apărea *Les Roumains et les Hongrois*. Peste 3 ani vedea lumina tiparului și *Les principes fondamentaux de l'histoire*. Ultima lucrare s-a bucurat de o apreciere deosebită în cercurile de specialiști din străinătate, dedicându-i-se circa 35 de recenzii: Xenopol a meditat ani îndelungați asupra acestei probleme și a consultat o vastă bibliografie sociologică și filosofică, aducând o contribuție interesantă și originală în sociologia timpului⁸³. În *Revue philosophique* și *Revue de synthèse historique* el a angajat ample discuții și a răspuns observațiilor făcute lucrării. În *Istoria ideilor mele*, Xenopol arată că a fost frământat de a descoperi o logică a istoriei, cât și principiile pe care se bazează această disciplină. Istoria, arată Xenopol, este o disciplină practică, în felul agriculturii, arhitecturii, a muzicii, etc. Istoricul, când scrie istorie, nu face altceva, de ceea ce face: agricultorul când lucrează pământul, arhitectul când ridică clădirea, iar muzicantul când își compune muzica. Toți aceștia aplică niște principii teoretice, pe care le pun în practică. Dacă aceste discipline cunosc principiile pe care se întemeiază, atunci și istoria trebuie să le cunoască pe ale sale⁸⁴.

Lucrarea a fost prețuită în special în cercurile filosofice, de aceea, în anul 1900, Academia de Științe Morale și Politice din Paris, îl alegea membru corespondent. Secretarul general al Academiei Române, D. Sturdza, în raportul Academiei pe anul 1900, scoate în evidență marea cinste care i se făcuse lui Xenopol și, implicit, științei românești. Invitat la Paris, Xenopol ținea comunicarea *La psychologie et l'histoire*, temă puțin abordată până atunci în cercurile de specialitate. La Congresul de istorie

⁸² *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'a l'Union des Principautés en 1859*. Avec une préface par Alfred Rambaud, vol. I - II, Paris, 1896.

⁸³ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 34.

⁸⁴ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale ...*, p. 363.

comparată, la care participa cu acel prilej, a prezentat comunicarea *L'hypothèse dans l'histoire*, în care făcea deosebire între modul de verificare al ipotezelor privitoare la faptele generale și cel al faptelor individuale. La Congresul de învățământ superior, în comunicarea *Nécessite de l'introduction de cours sur la théorie de l'histoire dans les Universités*, pleda pentru introducerea în învățământul superior a disciplinei pe care atât de mult a îndrăgit-o, *teoria istoriei*. Este necesar, arată Xenopol, ca viitorii istorici să cunoască acest lucruri "căci numai așa se va putea pune capăt anarhiei ce domnește în concepțiile asupra naturii și a metodelor în istorie"⁸⁶. Activitatea științifică desfășurată de Xenopol în străinătate și mai ales în Franța în calitate de membru corespondent a popularizat peste hotare vigoarea și talentul spiritului românesc. Referitor la această activitate ne însușim pe de-a întregul caracterizarea făcută de N. Iorga. "Acolo el, membru asociat al Institutului Francei, a fost nu numai învățatul român care făcea cinste patriei sale, dar și un sol, statornic și totdeauna bine primit, al drepturilor noastre naționale. Ani de zile, el le-a apărat cu tot talentul său și cu acea vitalitate vie care era una din cele mai plăcute însușiri ale marii sale intelectualității"⁸⁷.

La un an după apariția la Paris, *Les principes fondamentaux de l'histoire* apărea și în limba română, la Iași. Xenopol motiva că a publicat lucrarea mai întâi în franceză, deoarece această limbă avea o terminologie filosofică formată, căutând ca în versiunea română să folosească termenii cei mai potriviți. Dacă lucrarea s-a bucurat de o deosebită atenție, în străinătate, în țară, de abia după 4 ani, a apărut o recenzie în *Convorbiri literare*, sub semnătura lui I.S. Floru, recenzie care l-a îndurerat pe Xenopol. În acest sens el scria: "în deosebire de criticele străine care combat numai opera, nu și persoana, este văpsită cu o nunață personală ce avea aerul de a-mi da lecție, din înălțimea mărimii criticului"⁸⁸.

În țară încă din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Xenopol a desfășurat o bogată activitate în cadrul societății literare a universitarilor ieșeni și a colaborat la revista *Arhiva*, unde au văzut lumina tiparului o serie de cercetări monografice făcute de studenți privind statele moldovenești.

Afară de activitatea didactică, Xenopol dedică mult timp problemelor universitare fiind numit în 1898 în înalta funcție de rector. El veghează asupra ținutei științifice a cursurilor, a activității științifice

⁸⁶ *Ibidem*, p. 399.

⁸⁷ N. Iorga, *Oameni care au fost*. vol. II, București, 1967, pp. 171 - 172.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 397.

desfășurate de profesori ca și de studenți și se preocupă de îndrumarea studenților, înlesnindu-le organizarea de asociații studențești⁸⁹. Activitatea pe acest tărâm îi este apreciată, în anul 1901, când Consiliul Universității se întrunește pentru alegerea noului rector. Rezultatul scrutinului i-a fost favorabil, Xenopol a obținut 28 voturi, iar ceilalți propuși după cum urmează: Climescu 21 și Culianu 18. Xenopol imediat îl înștiința de rezultat pe ministrul Spiru Haret, de teamă că interesele politice ar fi putut să aibă întâietate, căci ministrul urma să aleagă din cei trei candidați. De aceea el scria: “Nu știu, dacă mă voi bucura și de astă dată de încrederea Dvs. Eu am făcut totul spre a o merita și mai ales alegerea mea de corespondent al Institutului din Franța pare că mi-ar da un titlu spre a fi confirmat”⁹⁰. Xenopol avea dreptate să se teamă căci până la urmă interesele și mașinațiile politice au precumpănit și a fost ales Culianu, fruntaș liberal ieșean. Profund mâhnit, Xenopol îi scria, din nou, lui Spiru Haret, trăgând concluzia: “am început a mă convinge că mijlocul de a te sui în această țară nu este munca pe tărâm științific cea grea și obositoare, ci aceea mult mai ușoară și mai profitabilă pe tărâm politic”⁹¹.

După acest eșec, Xenopol își continuă bogata activitate științifică și publicistică, deplasându-se și la București, unde a ținut lecții ca invitat al Universității, cât și numeroase conferințe publice la Ateneu. Dintre acestea din urmă ne vom opri asupra “Stării economice a țaranului român”, ținută la 16 martie 1903. După cum se știe clasele guvernante storceau mereu noi obligații istovitoare de pe spinarea țaranului, care nemaiputându-le suporta s-a răsculat în 1907. “Numai acele țări sunt bogate în care masele poporane stau bine economiceste. Câțiva oameni bogați într-o țară nu înseamnă nimic când poporul este sărac, iar acolo unde toată lumea dispune, chiar când marile avuții lipsesc, bogăția se întâlnește”⁹². El scoate în evidență situația deosebit de grea a țaranului român “a cărui hrană alcătuită mai ales din făină de păpușoi de țară este absolut neîndestulătoare pentru reîntregirea puterilor vieții cheltuite prin muncă ... lipsit de hrană îndestulătoare, otrăvit în timpul nopții de iarnă prin un aer infect, rău apărat în contra intemperiilor atmosferice și expus

⁸⁹ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 41.

⁹⁰ Bibl. Acad. Rom. *mss.*, Fond *Scrisori*, inv. 86297; vezi și *Arh. Naț.* București, Fond *Spiru Haret*.

⁹¹ Bibl. Acad. Rom. *mss.*, Fond *Scrisori*, inv. 86299.

⁹² *Revista idealistă*, an I, tom. I, nr. 3(1903); vezi și A.D. Xenopol, *Opere economice*, p. 310.

la bântuieile bolilor celor mai cumplite, nu poate decât să degenereze și să se coboare mândra figură și frumoasa statură, a eroilor, de altădată din ce în ce mai mult la niște urâcioase stârpituri”⁹³.

Xenopol a criticat pe guvernanți, care nu se preocupaseră de îmbunătățirea situației țăranilor: “statul n-a dat nici un ban pentru șoselele vicinale care pun pe țărani în legătură între dânșii”⁹⁴, dar a ridicat diferite palate care nu erau necesare și cu echivalentul acestor bani s-ar fi putut ridica mii de școli, căci “sunt cunoscute lipsa de localuri școlare la sate, murdăria, frigul, lipsa de lumină și de aer în care putrezesc, mai mult decât trăiesc, copiii săteanului care vor să învețe ceva carte”⁹⁵. Și în anii următori Xenopol ia partea țăranimii, o sprijină, vine cu sugestii pentru îmbunătățirea vieții acesteia. Merită să semnalăm studiul publicat în 1905, *La condition économique du paysan roumain*⁹⁶, și studiul din 1907, publicat în revista *Viața românească*⁹⁷.

Dorind să aplice *Principiile fundamentale ale istoriei* la o lucrare de istorie pragmatică⁹⁸, Xenopol după o muncă susținută de 4 ani, în perioada 1899 - 1903, elaborează și publică în două volume lucrarea *Domnia lui Cuza Vodă*. Operă de netăgăduită valoare științifică, unde istoricul și teoreticianul își dau din plin măsura valorii adevărate⁹⁹. Volumul doi din lucrare cuprinde în anexă și 114 documente, de primă importanță, căci arhiva Cuza, intrând în posesia lui D.A. Sturdza, unul din complotiștii principali de la 1866, această arhivă a devenit accesibilă specialiștilor de abia în 1928¹⁰⁰. Prin lucrarea *Domnia lui Cuza Vodă*, Xenopol continuă sinteza sa *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, aducându-o până aproape de contemporaneitate. Căci, arată Xenopol, “istoria tratată în mod adevărat științific, nu poate fi mai anevoie de expus fără părtinire, decât fizica, chimia, economia politică, cu toate că e vorba de oameni întrînsa”¹⁰¹. Greutatea redactării lucrării a fost selectarea imensului material adunat cât și varietatea informațiilor. El s-a abținut să folosească mărturiile celor care au jucat un rol important în evenimente

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Revista idealistă*, nr. 3, mai 1903.

⁹⁶ *Le mouvement économique*, vol.I, nr.6, mai 1905.

⁹⁷ Extras, Iași, 1913.

⁹⁸ I.E.Torouțiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 410.

⁹⁹ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 36.

¹⁰⁰ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 6.

¹⁰¹ A.D.Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, vol I, p. 6.

și mai trăiau "... din cauză că fiecare om tinde a prezenta evenimentele în care a jucat un rol în chipul cel mai potrivit cu interesele lui".¹⁰¹ Prin publicarea *Domniei lui Cuza Vodă*, Xenopol a urmărit două scopuri: 1) de a expune o pagină interesantă din trecutul cel mai apropiat al poporului român 2) de-a aduce o îmbunătățire în metoda de tratare a istoriei. Rezultatul a fost o lucrare deosebit de valoroasă.

O sinteză a *Domniei lui Cuza Vodă* apare și la Paris în 1906, sub titlul *La regne du prince Alexandre Jean I (Couza) traité d'après la méthode des séries historique*. Numai în anul 1906, peste 15 periodice, publică sau recenzează lucrări ale lui Xenopol. În 1905 îi apare la Roma, studiul "Sociologia e storia", studii într-o serie de reviste germane din care amintim pe cele din *Deutsche Literaturzeitung*¹⁰².

Datorită acestei popularități era invitat din nou la Sorbona, în 1907 - unde de altfel era și profesor onorific - și a ținut un ciclu de zece lecții, în care își expunea teoria asupra istoriei¹⁰³. În anul următor a fost invitat și la College de France, unde a ținut opt lecții în probleme filosofiei istoriei. În același an la Paris, îi apărea a doua ediție, îmbunătățită, a lucrării *La théorie de l'histoire*. Dacă presa europeană îl prezintă pe Xenopol drept un savant cu renume european, în țară aproape toate succesele lui Xenopol erau trecute sub tăcere, iar ceea ce a fost și mai regretabil a fost faptul că periodicul *Neamul românesc*, a dus o campanie de discreditare a lui, în fruntea acesteia fiind fostul său student, Nicolae Iorga¹⁰⁴.

O altă lucrare de mari proporții vedea lumina tiparului în 1910, *Istoria partidelor politice în România*. Această monografie prețioasă a rămas neterminată, evenimentele fiind tratate până la dezbaterea Constituției din 1866. Prima parte a lucrării arată originile constituirii partidelor politice, insistând asupra problemelor social-economice, asupra perioadei de destrămare a feudalismului, asupra creșterii conștiinței românilor, asupra influenței exercitate de ideile revoluției franceze, precum și asupra domniilor pământene, a Regulamentului Organic, arătând că evenimentele din 1848 au fost o necesitate logică. Sunt studiate grupările politice în perioada revoluției din 1848, activitatea politică a emigranților români în perioada 1848 - 1857, luptele din cadrul *Divanurilor Ad-Hoc*, acțiunile separatiștilor, luptele în perioada alegerii

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² "Der Wertbegriff in der Geschichte", august 1906.

¹⁰³ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 45.

¹⁰⁴ *Neamul românesc*, nr. 41, 43, 50, 57 din 1908.

lui Cuza și toate acțiunile politice din timpul domniei acestuia. Xenopol, bazându-se pe materiale de arhivă, a demonstrat falsitatea tezei că partidele politice din România urmăreau numai interese înguste personale, în timp ce, cele din Europa Apuseană, ar fi urmărit numai interesele țării. El a arătat că oricând și în orice țară partidele politice au fost expresia unor interese economico-sociale și “aceste interese individuale, comune unui grup, mai mult sau mai puțin restrâns, alcătuiesc substratul pe care se înalță grupările sau partidele politice”¹⁰⁵.

Xenopol nu este numai un harnic cercetător al trecutului, el urmărea cu multă atenție prezentul. În 1912, când începeau războaiele balcanice și anumite cercuri politice românești doreau compensații teritoriale, el s-a pronunțat categoric împotriva oricărei aventuri războinice, din partea României¹⁰⁶.

În vara anului 1913, adică în ajunul încheierii păcii de la București care va pune capăt celui de-al doilea război balcanic, Xenopol a îndeplinit o misiune diplomatică la Berlin, Paris și Londra, unde a susținut interesele României, dar în același timp a adoptat o poziție echitabilă față de interesele statelor balcanice.

Între timp situația politică în Europa devenea tot mai tensionată. Cele două tabere, Tripla Alianță și Antanta așteptau momentul să se înfrunte. Luându-se ca pretext, asasinarea arhiducelui Franz-Ferdinand la Sarajevo, în august 1914, s-a declanșat primul război mondial. Prin tratatul secret încheiat între România și Austro-Ungaria (1883), România în caz de conflict trebuia să fie în tabăra Puterilor Centrale, ceea ce era împotriva intereselor poporului român, căci provinciile românești, Transilvania, Bucovina și Banatul, se aflau sub dominația austro-ungară. În acest context, Xenopol s-a ridicat vehement împotriva participării României alături de Tripla Alianță, pledând pentru o politică realistă menită să salvgardeze interesele naționale. În acest sens este deosebit de sugestiv articolul său “În nici un caz cu Austria”, apărut în august 1914 în *Neamul românesc*.¹⁰⁷

Deși Xenopol era legat cu toate firele vieții sale de Moldova și în special de Iași, scriind că “iubirea mea pentru colțul de țară ce-l locuiesc, Moldova, și pentru orașul în care m-am născut, Iași, pe care nici o dată nu

¹⁰⁵ A.D.Xenopol, *Istoria partidelor politice*, vol. I, București, 1910, pp. II - III.

¹⁰⁶ *La Roumanie*, 21 noiembrie 1912.

¹⁰⁷ *Neamul românesc*, 10 august 1914.

am vrut să-l părăsesc”¹⁰⁹, în 1914 se stabilea la București. În 1915 îi apărea aici monografia *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui, 1812 - 1900*. În același an, Xenopol s-a îmbolnăvit foarte grav, fiind ținut luni întregi la pat. În 1916, când trupele dușmane s-au apropiat de București, Xenopol a reușit să părăsească orașul, stabilindu-se în satul Andrieșeni, Boala s-a agravat, după spusele surorii sale, Xenopol ajungând “un biet cadavru viu”.¹¹⁰ La 27 februarie 1920, se stingea din viață, după o lungă și cumplită suferință, omul care a ridicat istoriografia românească la nivelul celor mai de seamă realizări ale istoriografiei europene, cel care a ocupat, prin munca și pregătirea sa, un loc marcant în istoria gândirii economice românești, în istoria filosofiei românești, îmbogățind cu lucrările sale nu numai tezaurul poporului nostru, dar și cultura universală.¹¹¹

¹⁰⁹ A.D.Xenopol, *Scrieri sociale* ..., p. 398.

¹¹⁰ *Avântul*, din 5 martie 1920.

¹¹¹ N.Gogoneață, Z. Ornea, *op.cit.*, p. 47; vezi și Gheorghe Toma, *Xenopol despre logica istoriei*, București, 1971, p. 37

MISIUNEA UNIVERSITARILOR ROMÂNI ÎN FRANȚA (1917-1919)

Ion Mamina

După campania dezastruoasă a anului 1916 și retragerea în Moldova, guvernul condus de Ion I.C.Brătianu a trebuit să facă față unor probleme deosebit de grele: asigurarea subzistenței populației, revigorarea economică a teritoriului liber, restructurarea armatei române și pregătirea ei pentru marile confruntări cu forțele Puterilor Centrale. Pe plan politico-diplomatic s-au căutat mijloace pentru intensificarea eforturilor pentru susținerea revendicărilor naționale pentru care România intrase în războiul de întregire. Astfel “în vara anului 1917, pe când guvernul și personalitățile politice și intelectuale se aflau la Iași, s-a hotărât trimiterea în străinătate a unei misiuni de profesori, aparținând universităților noastre, pentru a susține, prin scris și prin grai, drepturile neamului românesc”¹. Așa începe un memoriu al acestei misiuni, care, alături de alte mărturii existente în fondurile istorice ale Bibliotecii Naționale, înfățișează sintetic aspecte mai puțin cunoscute ale acțiunii trimișilor români în Apusul Europei în timpul primului război mondial.

Ideea acestei misiuni s-a născut în iunie 1917, în rândurile Asociației Profesorilor Universitari din România. În urma unor alegeri în toată regula, la care au luat parte mai toți profesorii universitari aflați la Iași, s-a delegat o echipă de elită, formată din: Emil Pangrati, arhitect și matematician, fost rector, Charles Drouhet, istoric literar și profesor de limbă franceză, Dragomir Hurmuzescu, fizician, director al Institutului electrotehnic, Traian Lalescu, matematician, profesor la Școala

¹ Biblioteca Națională, *fondul Saint-Georges*, pachet XCVIII/8, f.102.

Politehnică, Simion Mândrescu, lingvist și folclorist, specialist în germanistică și George Murnu, profesor de arheologie, scriitor - de la Universitatea din București; Ion Găvănescu, profesor la catedra de pedagogie, psihologie și estetică, Orest Tafrali, istoric, specialist în istoria veche, arheologie și bizantologie și Ioan Ursu, profesor suplinitor la catedra de istorie medie și modernă - de la Universitatea din Iași; Ion Nistor, istoric - de la Universitatea din Cernăuți (acesta nu a mai plecat).

Guvernul a îmbrățișat cu multă căldură inițiativa. În discuțiile purtate cu Ion I.C.Brătianu, Președintele Consiliului de Miniștri, și I.G.Duca, ministrul Instrucțiunii și al Cultelor, delegația universitară a primit asigurarea întregului sprijin al guvernului. La aceste întâlniri s-au precizat obiectivele misiunii, coordonarea activității sale din țară, sprijinul financiar. În acest din urmă sens, guvernul se angaja să plătească fiecărui membru al delegației drumul până la Paris, să le acorde un salariu lunar în franci pe tot timpul misiunii și să le pună la dispoziție suma de 200.000 de franci pentru tipărirea unei reviste². Prin decizia Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor nr.27.215 din 23 iulie 1917, s-a stabilit "însărcinarea științifico-culturală, adică o misiune de propagandă națională"³, având ca mijloc de bază realizarea unei reviste în ediții franceză și engleză, menită să completeze acțiunea politică a misiunii parlamentare române în Franța. De asemenea, prin decizia nr.29.708 a aceluiași minister, delegația era mandată să contacteze autoritățile franceze de profil, pentru a putea trece la "studierea organizării învățământului superior și, în special, cel tehnic <din Franța>, în vederea reorganizării universităților noastre, în sensul aplicațiilor tehnice, ceea ce ar permite crearea personalului tehnic românesc și ne-ar da, în sfârșit, independența industrială din acest punct de vedere"⁴.

Este remarcabilă această preocupare, care dezvăluie, în ciuda situației vitrege, încrederea oamenilor de frunte ai vremii nu numai într-un sfârșit favorabil al ostilităților militare, ci, mai ales, în viitorul și destinul poporului român.

Cu adrese oficiale către autoritățile franceze, semnate de I. G. Duca și legalizate de Ministerul Afacerilor Străine, delegația a pornit la drum la sfârșitul lunii august 1917. A fost o călătorie lungă, nu lipsită de primejdii. Prima etapă, Iași-Petrograd, a fost mai ușoară, deoarece,

² *Ibidem*, f.103.

³ *Loc.cit.*, pachet LXXXIX/5, f.114.

⁴ *Ibidem*.

datorită intervenției miniștrilor Franței (Charles Beaupoil de Saint-Aulaire) și Angliei (George Barclay) în România, universitarii au beneficiat de un vagon direct⁵. “La Petrograd, unde domnea o scumpete extraordinară, am fost nevoiți - scriau ei - să stăm peste zece zile pentru vizarea actelor”, iar de aici, prin Stockholm, la Bergen (Norvegia), unde au fost nevoiți să stea “aproape o lună și jumătate din cauza lipsei de comunicație regulată între Bergen și Anglia, în care timp am trăit în mod mizerabil, suportând scumpetea vieții, care pentru noi era extrem de ruinătoare”⁶. Trecând și prin Anglia, ei reușesc să ajungă la Paris la sfârșitul lui octombrie 1917. Ceva mai târziu li s-au alăturat încă trei profesori universitari, specialiști în varii domenii - Negoiaș Dănăilă, chimie tehnologică, Dimitrie Pompeiu, matematică, Eugen Neculcea, economie -, cu însărcinări în plus din partea Ministerului de Finanțe și Ministerului Industriei și Comerțului.

După sosirea în capitala Franței, profesorii români au întreprins imediat demersurile necesare pentru îndeplinirea misiunii. Ei au fost primiți în audiență de președintele Republicii, Raymond Poincaré, care i-a încurajat și le-a promis tot sprijinul, iar apoi la Ministerul Instrucțiunii Publice, care și-a declarat acordul la solicitările înfățișate în numele guvernului român. Drept urmare s-a instituit o comisie franceză - având în frunte pe directorul învățământului superior, Coville, asistat de vicerectorul Universității din Paris, Lucien Poincaré și decanul Facultății de Științe din Paris, Paul Appell, și numărând personalități ale lumii științifice, membri ai Institutului Franței, profesori la Sorbona, ingineri specialiști etc. Lucrările au fost împărțite în trei subcomisii: 1) subcomisia electrotehnică (delegați francezi: Gabriel Lippmann, Gabriel Koenigs, Paul Janet); 2) subcomisia chimico-tehnică (delegați francezi: Henry Le Chatelier, Gabriel Bertrand) și 3) subcomisia literară (prezidată de Charles Diehl)⁷.

După aproape doi ani, rezultatele unei munci asidue s-au dovedit a fi notabile. De pildă, partea franceză a oferit celei române informații valoroase de ordin științific și tehnic. La definitivarea lucrărilor comisiei științifice, guvernul francez a trimis la București delegația universitară condusă de Lucien Poincaré, pentru a dezbate cu autoritățile competente concluziile și propunerile comisiei comune. Mai mult, ținând seama de

⁵ *Loc. cit.*, pachet XI/7, f.54.

⁶ *Loc. cit.*, pachet XCVIII/8, f.103.

⁷ *Loc. cit.*, pachet LXXXIX/5, f.114.

acuitatea problemelor școlare, misiunea profesorilor universitari a fost prelungită, ministrul Instrucțiunii și al Cultelor, dr. C. Angelescu, conferindu-i în anul 1919 noi și mai largi atribuții⁸.

Rezultatele n-au fost însă la fel de fructuoase în privința revistei de propagandă în favoarea revendicărilor naționale, cu toate că s-au depus eforturi, s-au elaborat și s-au adunat materiale pentru trei numere, s-a inițiat contractarea hârtiei și a spațiului tipografic necesare. Lipsa oricărei susțineri financiare din țară după instalarea guvernului Al. Marghiloman (5 martie 1918) a făcut ca acest proiect generos să eșueze.

Peste și în pofida dificultăților, exponenții universitarilor români la Paris erau convinși că “propaganda trebuie continuată, orice s-ar întâmpla. Ea trebuie chiar sporită. Acest lucru - scriau ei la 3 martie 1918 - n-are nici o nevoie de demonstrație mai lungă. Exemplul general al tuturor beligeranților îl învederează”⁹. În acest spirit, profesorii universitari, alături de ceilalți oameni de știință și cultură români aflați la Paris, de membrii misiunii parlamentare, s-au încadrat cu scrisul, cu graiul, în activitățile complexe ale Coloniei române din Paris (Ermil Pangrati fiind ales vicepreședinte), al cărei obiectiv esențial, stabilit prin statute, era “de-a apăra prin toate mijloacele, neîncetat, cauza poporului român”¹⁰.

Neputând avea un organ de presă propriu, membrii misiunii au susținut săptămânalul “La Roumanie” - apărut la Paris, în 17 ianuarie 1918 -, “unde - se arată în memoriul amintit -, pe lângă alții, membrii misiunii noastre au scris numeroase studii și articole, care au avut un puternic răsunet în toate cercurile politice și intelectuale, nu numai în Franța, dar și în celelalte țări aliate, în special în Anglia. Articolele noastre erau citate și comentate atât de amicii, cât și de inamicii noștri. Zeci de scrisori ne-au fost adresate de înalte personalități străine pentru a ne felicita de acțiunea noastră și de caracterul serios al articolelor și studiilor noastre. Nici o chestiune națională n-a fost trecută cu vederea. Basarabia, Banatul, Bucovina, Dobrogea, Transilvania au fost apărute cu căldură și cu argumente științifice irefutabile. Cauza noastră a mai fost apărută și prin publicarea unui mare număr de cărți, de hărți, care au fost trimise cu miile personalităților politice, diplomatice și intelectuale din Franța, Anglia, Italia și America. Unii dintre noi au ținut cursuri la Sorbona, la Școala de Înalte Studii Sociale din Paris, au ținut conferințe, ascultate și

⁸ *Loc.cit.*, pachet XCVIII/8, f.103.

⁹ *Loc.cit.*, pachet LXXXIX, f.115.

¹⁰ *Loc.cit.*, pachet XCI/7, f.151.

aplaudate de un mare număr de auditori la Clermont-Ferrand, Nantes, Périgueux etc., creând pretutindeni în opiniunea publică franceză un spirit extrem de favorabil revendicărilor României”¹¹.

S-ar mai putea adăuga și detalia acțiunile universitarilor în plan politic, precum: participarea la manifestarea publică a Consiliului Național pentru Unitatea Românilor - creat la Paris, la 3 octombrie 1918, și în care au fost aleși, ca membri, I.Găvănescu, Simion Mândrescu și I. Ursu; acțiunea lui Simion Mândrescu în Italia, unde, la 19 iunie 1918, a pus bazele Comitetului de acțiune a românilor din Transilvania, Banat și Bucovina¹², care s-a implicat în organizarea unor legiuni ale voluntarilor români.

Aflați într-o misiune de mare răspundere, universitarii români și-au făcut cu prisosință datoria. În ce condiții, ne-o arată chiar memoriul pe care l-am invocat în mai multe rânduri și care, deloc întâmplător, este adresat în anul 1920, ministrului de Finanțe. “Între noi și Minister <al Instrucțiunii> s-au luat, la plecarea noastră în misiune, angajamente verbale și scrise. Noi, cei doisprezece membri ai misiunii - d-l Nistor nu ne-a urmat la Paris - ne-am îndeplinit cu strictețe angajamentele. Ministerul însă nu și le-a îndeplinit pe ale sale. El s-a angajat să ne plătească călătoria dus și întors. Noi n-am primit decât numai 2.000 de lei, pe când am cheltuit cu voiajul minimum 12.000-14.000 de lei /.../ Pentru întoarcere nu ni s-a dat absolut nici un ban. <De asemenea> am fost, nu numai lipsiți de orice indemnizare, dar am fost supuși la suprimarea salariilor și la plata unei dobânzi pe trei ani înainte la sumele împrumutate în locul salariilor care nu ni se trimiteau”¹³.

Peste toate aceste dificultăți, care țin și de moravuri politice, și de lipsa de consecvență politică, tot ce ei au făcut a rodit în timpul Conferinței de pace de la Paris, unde delegația țării a avut la dispoziție și materialul documentar strâns și elaborat de universitarii români în timpul misiunii lor.

¹¹ *Loc. cit.*, pachet XCVIII/8, f.104.

¹² *Loc. cit.*, pachet V/7, f.70.

¹³ *Loc. cit.*, pachet XCVIII/8, f.105.

CONSIDERAȚII ASUPRA PROIECTĂRII ȘI GESTIONĂRII BAZELOR DE DATE ISTORICE

Irina Gavrilă

Anii '90 au adus consacrarea definitivă a calculatoarelor ca instrumente de lucru pentru istoric. Puțini sunt cei nefamiliarizați cu redactarea computerizată a textelor, cu căutarea automată în cataloagele marilor biblioteci sau cu softurile de analiză statistică a datelor istorice¹. Scepticismul, normal anilor de început, a fost abandonat, deși există încă critici, de cele mai multe ori fondate, la adresa predării asistată de calculator a științelor umaniste sau a matematizării forțate a unui domeniu prin excelență al literelor. În cercetarea istorică se pune în prezent din ce în ce mai mult accent pe analiza informației numerice și nenumerice ceea ce presupune de cele mai multe ori structurarea ei riguroasă. În acest proces, rolul creării bazelor de date istorice devine evident.

Principii în proiectarea bazelor de date istorice

Bazele de date istorice joacă un rol bine definit în cercetarea istorică actuală. Istoria poate fi gândită fie ca rezultat, fie ca proces. Ca rezultat, un fragment de istorie poate fi considerat ca fiind o reprezentare a realității trecute bazată pe interpretarea unei mulțimi de fapte cunoscute. Asemenea reprezentări ale trecutului sunt întotdeauna delimitate. Ele tratează subiectul ales de istoric fie static (situația în punctul de timp x), fie dinamic (modul în care s-a modificat situația între două puncte de

¹Jean-Luc Pinol, André Zysberg, *Métier d'historien avec un ordinateur*, Nathan, Paris, 1995, pp. 65-103.

timp, x și y). Ca rezultat, deci, un fragment de istorie este un tablou logic și consistent al subiectului, construit pe baza tuturor datelor disponibile.

Ca proces, istoria poate fi concepută ca fiind interferența dinamică și dirijată dintre idei și evidență. Cuvântul *dinamic* subliniază faptul că procesul este circular și nu liniar, iar cuvântul *dirijat* subliniază existența unui sfârșit al procesului și anume o reprezentare pe cât se poate de autentică a trecutului.

Majoritatea proiectelor de cercetare istorică actuală presupun consultarea unui vast material bibliografic și de arhivă, ceea ce se poate realiza prin cercetarea, prin rețelele de calculatoare locale, naționale și internaționale, a bazelor de date istorice existente². În acest fel se localizează și accesează sute de surse conținând atât date calitative cât și date cantitative. Datele cantitative, necesare pentru a determina mărimea, natura sau scopul unui proces istoric și pentru a testa diferite ipoteze istorice, sunt extrase din surse și înmagazinate în fișiere. Acest proces devine mai simplu și mai riguros științific prin procedurile de input și validare a datelor, existente în software-ul ales pentru proiectul de cercetare respectiv³. Cercetătorul creează astfel o bază de date suficient de flexibilă pentru a putea fi extrase toate înregistrările privind un același subiect sau pentru ca submulțimi ale bazei de date să poată fi, într-un anume moment al cercetării, selectate din baza de date pentru analiză. Numeroase proceduri analitice au fost dezvoltate și implementate folosind software-ul statistic SPSS. Rezultatele oferă istoricului un tablou mult mai clar și complet, în special în cazul cercetărilor de istorie economică, socială sau de demografie istorică.

Majoritatea cercetărilor recente au demonstrat rolul central al sistemelor de baze de date istorice în cercetarea istorică asistată de calculator⁴. Flexibilitatea este unul dintre cele mai importante avantaje ale bazelor de date pentru cercetarea istorică. Sistemele de baze de date istorice furnizează un mijloc eficient de strângere, organizare și îmbogățire a datelor istorice susținând în același timp o mare varietate de

²J. Fry, E. Sibley, "Evolution of Data - Base Management Systems", *ACM Computing Surveys*, vol. 4, 1976, nr. 1, pp. 7-42.

³D.C. Tsichritzis, F.H. Lochovsky, *Data Base Management Systems*, Academic Press, New York, NY, 1977.

⁴R. Jensen, "The Microcomputer Revolution for Historians", *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 14, 1983, nr. 1, pp. 91-112.

proceduri analitice⁵. În multe cazuri, baza de date constă din înregistrări cu o structură precisă, care pot fi analizate folosind un software statistic cum ar fi SAS sau SPSS.

Din ce în ce mai frecvent istoricii utilizează bazele de date pentru a stoca texte fără o structură anume, sunet și imagini. Acestor categorii de date li se asociază propriile mulțimi de instrumente analitice. Existența unor tipuri diferite de baze de date istorice determină, în lumea istoricilor, dezbateri asupra celui mai bun, a celui mai eficient și potrivit design⁶.

După cum am mai menționat, datele înmagazinate într-o bază de date istorice pot fi de diferite tipuri (numerice, text, sunet, imagine). În multe baze de date ele sunt precis structurate și constau dintr-o serie de intrări numerice și textuale, relativ scurte, cunoscute sub numele de câmpuri, grupate pentru a forma înregistrări. Alte baze de date istorice conțin un număr de câmpuri pentru date structurate, dar majoritatea intrărilor constau din fragmente de text de lungime variabilă. Acestea pot fi transcrieri de articole, anunțuri publicitare, editoriale, etc., asupra unui subiect anume. Alte baze de date, cum ar fi cele din istoria artei, stochează imagini și text, precum și alte date astfel încât să se poată stabili legături între ele.

Bazele de date istorice pot fi clasificate și în funcție de modul în care sunt tratate sursele de date utilizate în construcția lor. Există baze de date care pot fi gândite ca o ediție electronică și care înregistrează întreg textul sursei. Baza de date rezultantă poate fi foarte bine structurată dacă sursa are o formă regulată (de exemplu recensămintele) sau mai puțin bine structurată, așa cum se întâmplă în cazul computerizării textelor literare sau a altor texte.

Cazul opus este acela al bazelor de date istorice care prezintă puține asemănări cu sursa originală. Datele de intrare, în acest caz, provin dintr-o multitudine de surse diferite. Scopul lor este acela de a aduna și sistematiza datele necesare unui anume proiect de cercetare.

Distincția esențială între aceste două tipuri de baze de date este aceea că, în timp ce ediția electronică este menită să acopere interesul unui număr larg de cercetători, cu preocupări diferite, bazele de date istorice care includ

⁵C.J. Date, *Introduction to Database Systems*, Addison-Wesley, Reading, Mass., 1981, pp. 57-73.

⁶J.A. Senn, *Analysis and Design of Information Systems*, McGraw Hill, 1985, pp. 95-105.

surse multiple sunt create cu scopul de a fi de folos unui grup restrâns de cercetători, axați pe o anume temă de cercetare. Desigur, este posibil ca bazele de date să fie construite astfel încât să servească ambelor scopuri.

Un alt mod de clasificare a bazelor de date istorice distinge între cele orientate pe model și cele orientate spre sursă. Există două trăsături caracteristice ale bazelor de date orientate pe model⁷. În primul rând cercetătorul trebuie să decidă dinainte care sunt datele ce urmează a fi stocate în baza de date. În al doilea rând trebuie urmate o serie de proceduri de design al bazei de date istorice, pentru a ne asigura că datele sunt organizate în mod logic, astfel încât informația să poată fi regăsită.

Avantajul ar fi acela că cercetătorul este obligat să gândească asupra conținutului și potențialului surselor, precum și asupra scopului și al datelor de ieșire, încă din faza incipientă a proiectului de cercetare. Dacă tehnicile de modelare a datelor sunt corect aplicate, rezultatul va fi o bază de date istorice solidă, capabilă să susțină o varietate de cercetări. Acestor avantaje li se opun o serie de dezavantaje⁸. Cel mai evident ar fi investiția inițială mare de timp ce i se cere cercetătorului pentru analiza surselor și modelarea datelor. O altă limită ar fi aceea că tehnicile stabilite pentru modelarea datelor se potrivesc cel mai bine datelor structurate, care sunt simple, complete și cu o formă regulată. Multe surse istorice au astfel de structuri simple, dar la fel de alte multe surse istorice au structuri complexe și conțin date stufoase. Datele istorice pot fi de asemenea incomplete și inconsistent înregistrate.

Restricțiile și limitele designului orientat pe model al bazelor de date istorice i-au făcut pe mulți dintre cercetători să prefere sursa în locul structurii⁹. Trăsătura de bază a designului bazelor de date orientate spre sursă este aceea că baza de date trebuie, în mod prioritar, să capteze, cât mai complet cu putință în formă electronică, sursa originală din care derivă datele. Rămâne în sarcina utilizatorului acestei "ediții electronice" să creeze o bază de date definind o structură pentru document și inserând coduri de marcare în text. Cu alte cuvinte, procesarea datelor orientată spre sursă încearcă să modeleze întreaga cantitate de informație conținută

⁷R. Hull, R. King, "Semantic Database Modeling: Survey, Applications and Research Issues", *ACM Computing Surveys*, vol. 19, 1987, nr. 3, pp. 201-260.

⁸C.J. Date, *An Introduction to Database Systems*, vol. I, Addison-Wesley, Reading, MA, 1990.

⁹M. Stonebraker ed., *Readings in Database Systems*, Morgan Kaufmann Publishers, Inc., San Mateo, CA, 1988.

într-o sursă istorică computerizată, încercând să administreze această sursă pentru o cât mai mare varietate de scopuri posibile. Principalul avantaj al priorității sursei asupra structurii este acela de a împiedica pierderea unor date și a informațiilor de context în care se încadrează sursa originală. De asemenea, nu se creează dinainte anumite structuri ale bazei de date, care pot în consecință limita interogarea acesteia în viitor¹⁰.

Bazele de date orientate pe model s-au dezvoltat în special pentru a întruni cerințele tehnicii de vârf (securitate și viteză), fiind în același timp potrivite pentru cel mai comun software al bazelor de date și anume sistemele de gestionare ale bazelor de date relaționale¹¹. Bazele de date relaționale constau dintr-un număr de tabele (fișiere de date structurate, care pot fi puse în legătură prin intermediul unui câmp comun). Dacă istoricul se confruntă cu date care au o formă regulată și relativ simplă, atunci sistemele de gestionare a bazelor de date relaționale și orientarea către model vor conduce în mod invariabil la bune rezultate. Cele mai bune sisteme de gestionare a bazelor de date relaționale combină ușurința în utilizare cu facilitățile de analiză, prezentare, securitate, import și export al datelor. Mai mult, în ultimii ani, modelele relaționale¹² și sistemele de gestionare a bazelor de date istorice relaționale s-au dezvoltat astfel încât să acopere tratarea datelor mai puțin structurate, sub formă de text, sunet și imagini, utilizarea lor ca instrumente în cercetarea istoriei crescând astfel simțitor. Devine posibilă utilizarea software-ului comercial pentru bazele de date istorice al cărui design este orientat spre sursă. Totuși, sistemele de gestionare a bazelor de date relaționale, capabile să mănuiască o varietate de tipuri de date, nestructurate cât și structurate, impun restricții istoricului care dorește să păstreze integritatea sursei originale. Trebuie avut în vedere că, în crearea software-ului comercial nu se ține seama de particularitățile specifice istoriei (de exemplu sistemul de datare sau unitățile de măsură vechi). De aceea este de preferat, în special atunci când cercetătorul pune accentul pe reproducerea cât mai fidelă a sursei, să se folosească un software special conceput pentru cercetarea istoriei și pentru a crea ediții electronice ale

¹⁰T.J. Teorey, D. Yang, J.P. Fry, "A Logical Design Methodology for Relational Databases Using the Extended Entity-Relationship Model", *ACM Computing Surveys*, vol. 18, 1986, nr. 2, pp. 197-222.

¹¹D. Maier, *The Theory of Relational Databases*, Pitman, 1983.

¹²C. Harvey, J. Press, "Relational data analysis: value, concepts and methods", *History and Computing IV*, 1992, pp. 98-109.

unor surse istorice complexe. Un astfel de sistem este Clio, conceput și implementat de Manfred Thaller și care furnizează istoricului un set de instrumente capabile să gestioneze bazele de date istorice orientate spre sursă.

Controversa între cei dedicați sursei istorice și adepții abordării mai pragmatice a bazelor de date istorice persistă. Din punct de vedere tehnologic, este evident că noile generații de software al bazelor de date sunt mult mai flexibile și mai funcționale decât cele existente cu ani în urmă. Metodologia dezvoltată de specialiștii în domeniul calculatoarelor pentru a acoperi complexitatea problemelor legate de designul și implementarea bazelor de date în general, este extrem de utilă și istoricilor pentru că, de fapt, multe dintre dificultățile întâlnite sunt comune oricărui proiect de cercetare care implică procesarea unui mare volum de date. Pe de altă parte trebuie avut permanent în vedere specificul metodologiei în cercetarea istoriei, metodologie care depinde în mod esențial de localizarea, gestionarea și analiza surselor originale.

Numărul bazelor de date istorice și al proiectelor de cercetare pe care le susțin este în continuă creștere, istoricii fiind conștienți de potențialul extraordinar pe care acestea îl oferă¹³. Prin rețele sau mijloace de stocare ca CD-ROM, istoricul le poate accesa.

În construirea și exploatarea eficientă a bazelor de date istorice, cercetătorul trebuie să aibă în vedere cel puțin următoarele șase reguli:

- în primul rând este esențială o bună înțelegere a caracteristicilor cheie și a funcționalității bazelor de date în general. Ignorarea acestui deziderat conduce de cele mai multe ori la asocierea unui proiect de cercetare cu un software care nu-i poate satisface cerințele;

- în al doilea rând, este importantă cunoașterea metodelor și standardelor din designul bazelor de date, pentru că de multe ori istoricii sunt tentați să se grăbească spre implementare, ignorând legile designului. Munca este în acest fel irosită, având ca rezultat o bază de date prost structurată și inaccesibilă. Este bine să se apeleze la un specialist de la început;

- în al treilea rând, trebuie înțeles în profunzime software-ul atașat proiectului de cercetare. În acest fel datele de intrare pot fi introduse mai ușor și securitatea lor în stocare crește, probabilitatea ca baza de date să conțină erori scade, regăsirea informației și generarea de rapoarte este mai

¹³Charles Harvey, Jon Press, *Databases in the Historical Research. Theory, Methods and Applications*, Basingstoke-Londres, 1996.

facilă. Este de dorit să se cunoască unul sau două sisteme bine, decât mai multe, dar superficial.

- în al patrulea rând, pentru o bună gestionare a proiectului de cercetare, istoricul trebuie să estimeze de la început cantitatea de date conținută de surse și ritmul în care poate fi introdusă în calculator, precum și timpul aferent celorlalte etape ale construcției unei baze de date: analiza surselor, design și implementare;

- în al cincilea rând, trebuie urmărită flexibilitatea sistemelor moderne de baze de date, care face mai ușoară aplicarea tehnicilor avansate de cercetare;

- în fine, dacă baza de date istorice este creată pentru a servi mai mulți utilizatori și pentru a se exporta date, atunci trebuie respectate anumite standarde de îmbogățire și întreținere permanentă a ei.

Instrumente specifice *Unix* în prelucrarea bazelor de date istorice

Există în prezent o susținută preocupare pentru perfecționarea software-ului specific prelucrării bazelor de date istorice¹⁴. În acest paragraf vom ilustra utilizarea unor comenzi ale sistemului de operare *Unix* în prelucrarea fișierelor de date istorice, pornind de la un caz studiat cu ani în urmă, privind elita românească¹⁵. *Unix* este un sistem flexibil și extensibil, prin faptul că dispune de un mare număr de comenzi și se îmbogățește continuu cu altele noi, scrise de pasionați și care, de-a lungul timpului (din anii '70), și-au verificat utilitatea, fiind incluse în toate variantele acestui sistem de operare.

Datele primare

Datele primare constau din fișiere, alcătuite pe baza surselor de date istorice. De exemplu, putem avea două fișiere: primul, numit "1864", conține următoarele date, extrase din *matricolele nominale ale locuitorilor împroprietăriți prin legea rurală din 1864* : nume, prenume, comună, județ, număr de clăcași cu 4 boi, cu 2 boi și cu brațele. Al doilea, numit "1921", conține următoarele date, extrase din *dosarele reformei agrare de după primul război mondial* : nume, prenume, comună, județ, numele moșiei, suprafața moșiei (ha).

¹⁴D. Spaeth, *A Guide to Software for Historians*, Glasgow, 1991.

¹⁵V. Liveanu, I. Gavrilă, "The Computer and Non-numerical Information. On the Evolution of the Class of Landlords in Romania (1857-1918)", *Historical Social Research*, vol. 13, 1998, nr. 1, pp. 75-89.

Colectarea datelor primare

În momentul cercetării inițiale, tehnologia de care dispuneam a impus colectarea datelor primare pe cartele perforate și transferul lor pe disc prin programe FORTRAN. Procedul ridica următoarele inconveniente:

- manipulare greoaie și consum mare de hârtie
- verificarea cartelelor și reperfiorarea celor greșite
- datele trebuiau perforate aliniat, ori trebuiau scrise programe de conversie nu tocmai simple.

Astăzi, în mod curent, datele primare se colectează direct într-un fișier pe disc folosind un laptop și un editor de texte. Corecțiile se fac simplu, totul apărând pe ecranul monitorului. Datele se pot scrie liber, câmpurile pot avea orice lungime și pot fi separate prin oricâte spații. Vom respecta totuși câteva reguli:

- fiecare înregistrare este scrisă pe un rând separat. În Unix, rândurile (liniile) se termină printr-un caracter special, numit *newline*. Acesta nu are corespondent grafic, dar face ca următorul caracter să apară pe prima poziție din stânga ecranului sau a foii de hârtie (ca rând nou).

Aici trebuie să facem o paranteză: ecranele monitoarelor uzuale au rânduri de 80 de caractere. O înregistrare de-a noastră poate avea mai mult de 80 de caractere, așa că poate apare pe ecran ocupând mai multe rânduri, deși în realitate constituie un singur rând (mai lung de 80 de caractere);

- dacă un câmp (numele sau prenumele sau un altul) lipsește în documente, el se va marca totuși în fișier cu caracterul ‘_’. Aceasta deoarece comenzile *Unix* pe care le vom folosi lucrează cu câmpuri separate prin caractere speciale (de exemplu spații) și nu cu câmpuri de o anumită lungime. Dacă un câmp lipsește, o astfel de comandă va căuta să folosească câmpul următor în locul celui lipsă, ceea ce evident nu e de dorit. Caracterul ‘_’ are trei avantaje: seamănă cu caracterul ‘-’ folosit de obicei pentru a marca un câmp lipsă, este asimilat în *Unix* cu un caracter alfabetic, iar ca ordine este înaintea caracterelor alfabetice.

Dacă vrem totuși ca datele să fie ușor de citit de către om, putem alinia datele primare folosind comanda *awk* (nu este singura care se poate folosi). Să dăm un exemplu. O înregistrare din fișierul primar “1864 “ conține câmpurile: nume, prenume, comună, județ, număr de clăcași cu 4 boi, cu doi boi și cu brațele. Să presupunem că “1864 “ este compus din următoarele două înregistrări:

pogor vasilie botingeni iași 0 42 27
rosetti teodor golesti neamț 4 98 133

Cu următoarea comandă se obține un fișier cu același conținut, dar cu câmpurile aliniate:

```
awk -f prog1 <1864 >1864.aliniat
```

Să explicăm în câteva cuvinte funcționarea comenzii *awk*. Ea își extrage datele rând cu rând din fișierul "1864", le prelucrează după cum vom arăta imediat și scrie rezultatele în fișierul "1864.aliniat". Majoritatea comenzilor *Unix* lucrează după acest principiu și se numesc *filtre*.

Pentru prelucrarea fiecărui rând, *awk* folosește un *program awk*, în exemplul de mai sus *prog1*. *Programul awk* este o secvență de reguli de prelucrare de forma *condiție {acțiune}*, iar *awk* aplică fiecărui rând citit toate regulile în ordinea din *programul awk*. O regulă se aplică astfel: dacă rândul satisface condiția, atunci se execută acțiunea corespunzătoare. Dacă condiția lipsește, ea se consideră satisfăcută.

prog1 este următorul program *awk* cu o singură regulă:

```
{
printf("%-15s %-15s %-12s %-12s %5d %5d %5d\n", $1, $2, $3, $4, $5, $6, $7)
}
```

Se observă lipsa condiției. Acțiunea este dată de instrucțiunea *printf*, care scrie cele șapte câmpuri (\$1,\$2,...) ale rândului ca șiruri de caractere (primele 4, vezi formatul s) sau ca numere zecimale (vezi formatul d), într-un număr fix de coloane (15 pentru nume și prenume, 12 pentru comună și județ, 5 pentru numere). Iată cum arată "1864.aliniat":

```
pogor vasile botingeni iași    0 42 27
rosetti teodor tutova    neamț 4 98 133
```

O comandă similară se poate folosi pentru fișierul "1921". Pentru alte dimensiuni ale câmpurilor se va modifica în mod corespunzător formatul folosit în instrucțiunea *printf*.

Insistăm asupra faptului că pentru a realiza același lucru cu un program scris într-un limbaj convențional, ca FORTRAN sau C, este nevoie de multe linii de cod și de timp îndelungat.

Prelucrarea datelor

a. Ordonarea înregistrărilor

Una din cele mai frecvente operații asupra unor date de natura celor despre care vorbim este ordonarea după diferite criterii. Aici vom discuta despre ordonarea înregistrărilor din fișierele primare (operație numită

sortare) după valorile crescătoare sau descrescătoare ale unuia sau mai multor câmpuri, care se numesc *chei*. De exemplu, dacă un cercetător dorește lista în ordine alfabetică a persoanelor din fișierul “1864”, dar pe județe, nu avem decât să facem o ordonare a fișierului “1864” după județ, apoi o ordonare după nume și prenume a înregistrărilor cu același județ. Spunem că sortăm fișierul “1864” după cheia primară *județ*, cheia secundară *nume*, cheia secundară *prenume*.

Comanda *sort* a sistemului *Unix* este foarte ușor de folosit:

```
sort +3b -4 +0b -1 +1b -2 1864 >1864.sortat
```

Combinarea de argumente “+3b -4” specifică sortarea după al patrulea câmp (*județul*), fără a considera eventualele spații de început ca făcând parte din câmp (opțiune specificată prin caracterul “b”). A doua cheie de sortare este specificată de “+0b -1” (primul câmp, *numele*), iar a treia cheie de sortare este specificată de “+1b -2” (al doilea câmp, *prenumele*). Dacă “1864” conține datele:

```
negruzi constantin humedin iași 0 28 62  
carp panait catina buzău 0 8 3  
pogor zoe buhaesti vaslui 0 13 15  
carp ion găidești buzău 7 24 19
```

atunci “1864.sortat” va avea conținutul:

```
carp ion gaidești buzău 7 24 19  
carp panait cătina buzău 0 8 3  
negruzi constantin humedin iași 0 28 62  
pogor zoe buhăești vaslui 0 13 15
```

Putem combina comenzile *sort* cu *awk* pentru a obține un fișier sortat și cu câmpurile aliniate. Datele de ieșire de la *sort* devin date de intrare pentru *awk* folosind simbolul “|” (“pipe” - conductă):

```
sort +3b -4 +0b -1 +1b -2 1864 | awk -f prog1 >1864.sortat
```

Atunci, “1864.sortat” va avea conținutul:

```
carp      ion      găidești  buzău  7 24 19  
carp      panait   cătina    buzău  0 8 3  
negruzi   constantin humedin   iași    0 28 62  
pogor     zoe      buhăești  vaslui  0 13 15
```

Găsirea înregistrărilor similare din două fișiere

Una din problemele pe care le considerăm interesante în exploatarea unei baze de date istorice este determinarea înregistrărilor comune pentru două fișiere. De exemplu, să determinăm înregistrările din 1921 în care se

regăseau proprietari cu același nume sau același nume și prenume sau același nume și județ, ca în anul 1864. În cele ce urmează vom arăta cum se poate folosi un program *awk* pentru a găsi înregistrările cu numele comun din cele două fișiere. Mai întâi sortăm fișierele după nume, obținând “1864.sortat “ și “1921.sortat “, apoi folosim comanda *awk* pentru a extrage numele comune:

```
sort +0b -1 1864 >1864.sortat
sort +0b -1 1921 >1921.sortat
awk -f prog2 1864.sortat >1864.comun
```

Programul *awk prog2* este următorul:

```
{
    #avansarea în 1864.sortat se face automat
    #păstrează în nume1 și județ1 câmpurile din înregistrarea lui 1864
    nume1 = $1
    prenume1 = $2
    comunal = $3
    județ1 = $4

    #cât timp numele din 1864 este înaintea celui din 1921, avansează în 1921
    #nume2, care încă nu a primit o valoare, este șirul nul,
    #așa că prima dată nume1 > nume2

    while (nume1 > nume2)
    {
        # citește o înregistrare din 1921.sortat
        getline < "1921.sortat"
        nume2 = $1
        județ2 = $4
    }
    #dacă numele coincid, scrie numele, prenumele, etc
    {
        if (nume1 == nume2)
            print nume1, prenume1, comunal județ1
    }
}
```

Dăm mai jos și programul *awk* care extrage din “1864.sortat“ înregistrările cu același nume și județ ca în “1921.sortat “. De remarcat că de data aceasta, cele două fișiere trebuie sortate după nume și județ.

```
{
    nume1 = $1
    județ1 = $4
    while (nume1 > nume2 || (nume1 == nume2 && județ1 > județ2))
    {
        getline < "1921.sortat"
        nume2 = $1
        județ2 = $4
    }
}
```

```

}
if (nume1 == nume2 && județ1 == județ2)
{
    print nume1, județ1, județ2
}
}

```

Numărarea înregistrărilor cu anumite caracteristici

a. Totalurile de clăcași pe județe

Numărul de clăcași cu 4 boi, 2 boi și cu brațele se poate obține din fișierul *1864.primar* ordonat după câmpul *județ*, cu următoarea comandă:

```
sort +3b -4 1864.primar | awk -f prog3
```

unde *prog3* este următorul *program awk* :

#Programul calculează numărul total de clăcași cu 4 și 2 boi și cu brațele

#Intrare:

#fișierul 1864.sortat după județ

#Regula 1

```

{
    if (județ == $4)
    {
        n4 += $5
        n2 += $6
        n0 += $7
    }
    else
    {
        if (județ != "")
        {
            printf("%-12s %5d %5d %5d\n", județ, n4, n2, n0)
        }
        județ = $4
        n4 = $5
        n2 = $6
        n0 = $7
    }
}
# Regula 2
END {
    if (județ != "")
    {
        printf("%-12s %5d %5d %5d\n", județ, n4, n2, n0)
    }
}

```

În acest program se observă două reguli. Regula 1 se aplică fiecărui rând din fișierul *1864.sortat*, deoarece condiția lipsește. Regula 2 se aplică doar la sfârșitul datelor din *1864.sortat*, conform condiției exprimate prin cuvântul cheie END.

Programul folosește variabilele județ pentru a memora numele județului curent și *n4*, *n2*, *n0* pentru a memora totalurile de clăcași pentru județul curent. Inițial, valorile lor sunt nule.

Se observă că exprimarea algoritmului în *awk* este deosebit de simplă. Cât timp județul este același, se însumează numerele de clăcași la *n4*, *n2*, *n0*. Când județul se schimbă, se scriu vechile valori ale lui județ, *n4*, *n2*, *n0* și apoi variabilele județ, *n4*, *n2*, *n0* se inițializează cu valorile pentru noul județ. La sfârșitul datelor se scriu valorile pentru ultimul județ.

b. Totalurile de clăcași pe proprietari

Această problemă se tratează similar. *1864.primar* se ordonează însă după nume și prenume; variabilele nume și prenume iau acum locul variabilei județ. Se poate folosi comanda

```
sort +0b -1 +1b -2 1864.primar | awk -f prog4
```

unde *prog4* este:

```
# Intra:
```

```
#fișierul 1864.sortat după nume și prenume
```

```
{
    if (nume == $1 && prenume == $2)
    {
        n4 += $5
        n2 += $6
        n0 += $7
    }
    else
    {
        if (nume != "")
        {
            printf("%-12s %-12s %5d %5d %5d\n", nume, prenume, n4, n2, n0)
        }
        nume = $1
        prenume = $2
        n4 = $5
        n2 = $6
        n0 = $7
    }
}
END {
    if (nume != "")
    {
```

```
printf("%-12s -12s %5d %5d %5d\n", nume, prenume, n4, n2, n0)
```

Fiecare linie din rezultat conține și prenumele unui proprietar, numărul total de clăcași cu 4 boi, cu 2 boi și cu brațele (reamintim că un proprietar poate apare de mai multe ori în fișierul primar; în rezultat el apare o singură dată, cu numerele de clăcași cumulate).

c. Clasificarea proprietarilor după numărul de clăcași

Rezultatul comenzii precedente poate fi folosit pentru clasificarea proprietarilor după numărul de clăcași. Programul prin care exemplificăm stabilește categoriile de proprietari cu până la 10 clăcași, între 11 și 20, între 21 și 30 și peste 30 de clăcași. El poate fi ușor adaptat pentru alte categorii.

Vom folosi comanda:

```
sort +0b -1 +1b -2 1864.primar | awk -f prog4 | awk -fprog5
```

unde *prog5* este următorul *program awk* :

```
# Intrae
# lista proprietarilor, în care fiecare proprietar apare o
# singură dată, cu numerele de clăcași insumate.
# Câmpurile sunt: nume, prenume, clăcași cu 4 boi, clăcași cu 2 boi, clăcași cu brațele
# Programul numără proprietarii din categoriile: 0-10, 11-20, 21-30, peste 30
{
    ntotal = $3 + $4 + $5
    if (ntotal <= 10)
    {
        n10 += 1
    }
    else if (ntotal <= 20)
    {
        n20 += 1
    }
    else if (ntotal <= 30)
    {
        n30 += 1
    }
    else
    {
        npeste += 1;
    }
}
END {
    print "Categoriile de proprietari"
    printf(" sub 10 clăcași: %5d\n", n10)
    printf("11 - 20 clăcași: %5d\n", n20)
```

```
printf("21 - 30 clăcași: %5d\n", n30)  
printf("peste 30 clăcași: %5d\n", npeste)
```

}
Și acest program are două reguli. Prima se aplică fiecărei linii de intrare, deoarece nu are condiție. Acțiunea constă în însumarea câmpurilor 3, 4 și 5 (adică a numerelor de clăcași), apoi în încadrarea proprietarului în una din cele patru categorii (o simplă numărare a lui la categoria corespunzătoare). A doua regulă se aplică după ce datele de intrare au fost epuizate (moment indicat de cuvântul cheie END). Acțiunea constă în scrierea de proprietari din fiecare categorie.

Concluzii

Bazele de date istorice sunt instrumente de lucru de o incontestabilă valoare, atât prin puterea lor de stocare a informației cât și prin posibilitățile de exploatare analitică a acesteia. Desigur, există și limite în dezvoltarea unui proiect de cercetare care implică crearea unei baze de date. Structurarea riguroasă a informației istorice, ca o colecție de înregistrări care implică aceleași câmpuri, bine definite, cerință pe care descrierile amănunțite ale unui singur individ, eveniment sau obiect nu le pot adesea îndeplini, conduc de multe ori spre ideea că bazele de date istorice pot fi create numai în temeiul unor surse în care informația este din capul locului tabelată. Din acest punct de vedere, surse cum ar fi recensămintele, registrele parohiale, listele de alegători, în care informația este deja structurată ca o colecție de înregistrări, fiecare cu același număr de câmpuri pre-definite, conduc de la sine către proiectarea unei baze de date istorice. Pentru alte surse, cum ar fi biografiile colective, deși nu sunt date direct ca liste, informațiile pot fi reorganizate sub formă de liste sau tabele, extrăgându-se, pentru o anumită categorie socială, de pildă, date biografice referitoare la nume, prenume, data și locul nașterii, ocupația tatălui, studii, etc.

Probleme mai pot fi create de reprezentarea zecimală a numerelor, de cele mai multe ori neadecvată istoriei sau de câmpurile care conțin text.

Este adevărat ca toate aceste neajunsuri sunt de regulă depășite printr-un software ingenios, dar nu fără a sacrifica din bogăția informației istorice, ceea ce îi provoacă cercetătorului un sentiment de vinovăție.

Construirea unei baze de date istorice cere un mare volum de timp, iar analiza ei statistică poate conduce la crearea de noi tabele în care să intre toată informația ce se dorește a fi analizată.

Ca orice domeniu nou de cercetare bazele de date istorice oferă nelimitate posibilități de investigare, fiind un excepțional instrument de stocare, clasificare, analiză și editare a informației istorice.

**ACTIVITATEA DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ
A ISTORIEI ȘI DE PREDARE/ÎNVĂȚARE
A ACESTEIA
ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL DE TOATE GRADELE
DIN ROMÂNIA
LA ORIZONTUL ÎNCEPUTULUI
CELUI DE AL TREILEA MILENIU**

Gheorghe I. Ioniță

Știința istorică și învățământul istoric din țara noastră ies în întâmpinarea mileniului al III-lea cu un bilanț bogat, cu o zestre impresionantă, acumulată prin vremi, zestre care a făcut adeseori obiect de atenție, de analize temeinice și a condus la noi proiecții spre ceea ce va fi să vină.

Nu ne propunem aici să ne referim pe larg la toate cele câte s-au întâmplat prin timp în acest domeniu și nici să alcătuim liste și clasificări de performanțe istoriografice.

Apropierea cumpenei dintre milenii așează fiecare domeniu de activitate în fața bilanțului. La fel ca și pentru celelalte domenii și istoriei i se cuvin a-i fi făcute necesarele evaluări și, fără îndoială, se vor găsi formulele potrivite pentru realizarea unui astfel de bilanț. Unde ne aflăm pe acest tărâm, cât tindem, la ce ne putem aștepta, suntem pregătiți în acest sens? Iată doar câteva dintre întrebările care-și așteaptă răspunsul și în acest sens am dori să comunicăm unele păreri.

În mod special am vrea să spunem că, în raport cu alte domenii, cercetarea istorică și predarea istoriei în învățământul de toate gradele au avut în ultima vreme și au în continuare mult de suferit. Motivele sunt cunoscute. Evenimentele din Decembrie 1989 au răscolit profund acest deceniu și în planul cercetării și al predării și al învățării.

Dând curs patimilor și instinctelor, îngrămădite timp îndelungat, în cotloane ascunse ale societății românești, evenimentele atunci produse au dat ocazia – din primul moment – încercărilor nihiliste, de demolare a tot ceea ce fusese în trecut. Critici severe, violente, au pus la zid tot ceea ce se întâmplase până atunci, lăsându-se a înțelege că totul fusese falsificat, că totul trebuia luat de la început. Se lăsa impresia că eram un popor cu o istorie încă nescrisă pe bază de adevăr, că totul fusese trucat, că nimic din ce se realizase nu mai putea rezista în picioare, că înșiși slujitorii acestui domeniu – și mai vârstnici și mai tineri – trebuiau pedepsiți, trebuiau interziși, goniți din acest domeniu, în altul, oriunde...Erau tot mai zăngănitore afirmațiile unora că adevărata istorie zăcea prin sertare la adevărații istorici, care nu doriseră până atunci, din spirit de frondă, s-o supună rigorilor publicării.

E drept, a trecut un deceniu de atunci și fie-ne permis să afirmăm că nu prea și-a făcut simțită apariția acea literatură istorică de sertar și nici noi autorități cutremurătoare în materie nu au apărut, semn firesc că nici nu prea au existat.

Pe fondul acestor atât de grave manifestări diversioniste, distructive au apărut și cameleonii, încercând să pozeze în altceva decât fuseseră până atunci. Unii și-au “uitat” apartenențele dinainte, pe alții i-am auzit miștind, cutremurându-se, că intraseră, la un moment dat, în partidul comunist, afirmând că au făcut-o pentru a-l eroda din interior, ca și când nu s-ar fi cunoscut cât zel depuseseră, în chip obișnuit, în activitatea politică desfășurată în acel dispozitiv. Astfel de indivizi ne-au așezat sub semnul uimirii, al interzisului. Nici nu îndrăznim să ne gândim acum la un viitor oarecare – doar imaginar să acceptăm situația! – în care viața i-ar obliga să-și schimbe iarăși profilul politic, îndreptându-se spre cine știe ce alte zone ale existenței pe acest tărâm. Oare cu ce explicații ar încerca ei să reintre în arenă? Bănuim, firește, dar trezindu-ne la realitate să urmărim ce întreprind, constatând cum se fac în continuare că lucrează.

În privința “creației” științifice n-avem cum să nu observăm că cei mai mulți au rămas sub același semn al absenței din câmpul publicisticii. Unii dintre ei au procedat la ciudate treceri de la preocupările avute, în frontul cercetării istoriei vechi, medievale sau moderne, spre istoria contemporană, mai tentantă, mai spectaculoasă. Ca și la agricultură, ca și la fotbal, unde toată lumea zice-se că se pricepe, ei au ajuns să adauge domeniul istoriei contemporane, la porțile căruia bat, în rândul domeniilor de toată lumea cunoscute, în care oricine se pricepe.

Un fenomen foarte vizibil a devenit, în ultima vreme, monopolizarea pieței cu lucrări de specialitate ce au ca obiect de studiu evenimente istorice imediate și, în general, istoria contemporană. Involuntar, se naște o concurență între istoria contemporană, pe de o parte, și istoria antică, medievală și modernă, pe de altă parte, în care cea dintâi reușește să-și asigure primatul.

În mod cert timpul prezent este atu-ul istoricilor contemporaniști. Îmi îngădui, însă, să reamintesc că trecutul nu este un domeniu epuizat, cum mulți se grăbesc să afirme. Probabil nici nu bănuim ce resurse ni se ascund cu privire la trecut și pe care, deocamdată, nu suntem capabili să le distingem. Nu e drept ca o dată ce înaintăm în timp să abandonăm. Încet, dar sigur, studiul perioadelor istorice mai vechi. Atenție, vă rog, o spune un contemporanist!.

În ansamblu, în altă ordine de idei, după 1989, nu am avut și nu avem nevoie de rezultatele vreunui sondaj pentru a demonstra că numărul pasionaților de cercetare, scriere și lectură istorică a crescut foarte mult. Lucrări de specialitate, semnate de nume ce prezintă credit în domeniu, acum ca și înainte de 1989, apar tot mai des pe piața românească, reușind să satisfacă pretențiile iubitorilor de istorie, atingând diverse subiecte, ce duc la îmbogățirea zestrei istoriografice. Prea puțini sunt alții decât cei care au creat și înainte de 1989 care să impresioneze acum prin ceea ce fac. Desigur, există și o aglomerare de broșuri, broșurile și cărțile improvizate, ce singure ajung în coșurile ticsite cu maculatură, fie ea și istorică.

A intrat în ofensivă după 1989 cartea de istorie ce apare potrivit “modelului occidental”, cu pretenția de a servi “istoria adevărată”, de parcă până acum totul ar fi fost *neadevărat*, firește, se înțelege, poate chiar în creația aceluia care se aliniază acum unor astfel de susțineri “înnoitoare”.

Cu toate consecințele ușor observabile ale stărilor de lucruri mai înainte semnalate, în țara noastră s-a promis, se lucrează și, probabil, începutul mileniului ce vine se va deschide cu un prim volum, din seria celor ce vor urma din *Tratatul de istoria românilor*, act de cultură greu de subestimat și intens așteptat de publicul avizat.

Apar în continuare (e drept cu mari întâzieri și, în unele cazuri, în tiraje neîndestulătoare, incredibil de mici) revistele academice de istorie, unele publicații tradiționale ale muzeelor de profil. Se află pe un drum constant de responsabilitate *Magazinul istoric* și s-a impus deja, în mod deosebit, revista *Dosarele istoriei*. Istoria și-a căpătat drept de cetate în

paginile revistelor de cultură, ale cotidienele din întreaga țară. O serie de edituri și-au creat câmp larg de acțiune pe tărâmul istoriei și producția lor pozitivă reverberează în spațiul larg românesc și nu numai.

Pe tărâmul cercetării istoriei vin din urmă o mulțime de tineri, care bat la porțile afirmării. Străini de orice prejudecăți ale trecutului, toți acești mai tineri colegi au în față un ogor roditor de creație, pe care, fără îndoială, acționând cu stăruință și onestitate, vor avea cum să se afirme chiar la orizontul foarte apropiat. Aș spune – fără ezitare – că frontul istoricilor primelor decenii ale mileniului al III-lea este asigurat de ceea ce se întâmplă acum în activitatea de formare a acestor speranțe pentru viitor.

În privința învățământului istoric poate ca în nici unul altul, la aceleași dimensiuni, s-a exercitat, imediat după Decembrie 1989, presiunea purtătorilor de cuvânt ai “nouului”. Ei s-au unit pentru intimidarea “vinovaților” pentru ceea ce se întâmplase, s-au străduit să compromită oameni și conștiințe, să-i excludă din orice ecuație a zilei.

A început să se bată monedă pe “colaboraționismul” slujitorilor de până atunci ai istoriei, pe “zelul” manifestat de ei față de regimurile trecute, printre fanaticii purtători de astfel de steaguri s-au distins chiar unii dintre aceia care se găsiseră, întru bine și întru rău, pe aceleași baricade cu cei pe care-i incriminau.

În general, criticile vitriolate pronunțate de astfel de indivizi mai ales împotriva celor ce s-au ocupat de istoria contemporană, au venit din partea unor confrăți, care s-au ocupat și se ocupă de probleme de istorie a altor epoci, aflate mai în adâncime în timp, ori cu probleme de istorie universală. Asupra acestora – se înțelege – n-au existat decât arareori ingerințe ale politicului, care să fi determinat comiterea de abuzuri, de defăimări ori ideologizarea excesivă. Este inutilă, prin urmare, încercarea de a se stabili unități de măsură comune în aprecierea contribuției și a “conduitei” istoricilor care s-au ocupat și se ocupă de istoria universală sau de istoria românească a epocilor mai vechi și a celor care au cercetat și au scris pe probleme de istorie a ultimelor 5-6 decenii.

În mod principial, credem că în acești termeni trebuie condusă orice discuție și de la astfel de premise s-ar cuveni să pornească orice încercare de lămurire a “vinovaților” mai mari, mai mici sau inexistente, care pot fi puse pe seama istoricilor.

În ansamblul judecăților ce se cuvin a fi făcute însă credem că ar fi un nonsens să se încerce, la infinit, a se căuta explicații asupra a tot felul de circumstanțe agravante ce se pot evoca tendențios, fără a se recunoaște

deriva în care am fost "împinși" să ne înscriem. S-a bătut chiar prea multă monedă, după 1989, pe tema așa-zisului "colaboraționism" cu regimul politic al timpurilor trecute. După apariția în Franța a *Cărții negre a comunismului* și a unei recente versiuni românești, tipărită de Editura Humanitas, cu "scandalul" micii liste de "premi" pentru anemica rezistență autotohtonă, e de așteptat ca discuțiile să se întelească și o nouă istorie, mai dreaptă cu distribuția meritelor, să se impună.

De altfel, credem că această problematică în lumea istoricilor s-ar cuveni abandonată – măcar din pudoare, dacă nu și din alte considerente – căci, după cum este știut, în confuzia generală a valorilor ce a urmat răsturnării regimului ceaușist, distincțiile clare între incriminatori și incriminați au devenit tot mai greu de făcut, pe măsură ce imprezizibilele mișcări între diferitele zone ale spectrului politic au pus sub semnul discutabilului legitimitatea și autoritatea morală a "judecătorilor". Ceea ce se impune, însă, cu necesitate este asumarea categorică a răspunderilor pentru tot ceea ce s-a întâmplat atunci, de către cei implicați, inclusiv de către cei care au glăsuț, au scris și au semnat într-un anumit fel și astăzi, cuprinși de o inexplicabilă amnezie asupra propriei persoane, le instituie procese de intenție confrăților de breaslă. Parafrazând un celebru aforism le-am aminti și noi respectivilor că acela care își uită istoria este condamnat să o retrăiască.

Reîntorcându-ne cu gândul în Decembrie 1989 să rememorăm felul în care, cu multă emfază, s-a anunțat că se va trece la scrierea unor noi manuale în locul celor compromise și că, de fapt, vom preda o altă istorie. Cei mai slabi de înger și dintre profesorii de gimnaziu și licee și chiar din mediul universitar au preferat să se retragă din această operație popularizată, cei aflați în pragul pensionării și-au acceptat imediat acest statut, alții cine mai știe ce au mai făcut... Inchiziția aflată atunci la ordinea zilei a decimat rândurile, au umilit tot felul de caractere, care au preferat în fața gălăgioșilor să se retragă. Chiar unii dintre cei mai tineri au justificat retragerea lor prin imposibilitatea de a lua de la început învățarea și predarea unei alte istorii, pe care nimeni nu o scria și nici nu o arăta semenilor. Era pur și simplu vorba de o sperietoare, cum s-a și dovedit ulterior.

Tehnica manipulării prin omisune sau exagerarea unor fapte și merite, inclusiv ale diverselor persoane și personalități, a înflorit ca niciodată în trecut. Din paginile cărților de istorie au început să fie scoase diverse probleme - mai mult sau mai puțin falsificate în trecut - și să fie introduse "noutățile". Din deplin comunizată cum fusese istoria până

atunci, după părerile exagerate ale unora, acest obiect a căpătat infuzii regaliste, a fost pus de acord cu exacerbarile liberale, naționali-țărăniști și ale altora din cei ai zilei. Algoritmul a funcționat și aici.

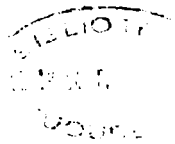
Când a început dansul cu aspirațiile noastre pro-europene și pro-euro-atlantice a început a se considera că nu mai este nevoie nici de istoria românilor, predată de sine-stătător în școală și că va trebui să trecem la predare Istoriei Europei. Har domnului că nu ne-am pierdut cu totul mințile și, treptat, am determinat recâștigarea istoriei naționale, rămânând a ne învăța copiii, totuși, Istoria Românilor. Unele reparații – salutare, firește – abia acum încep să apară, odată cu debutul seriei de manuale alternative, pe care Ministerul Educației Naționale le pune la dispoziția profesorilor și elevilor, conform prevederilor Reformei, care se aplică în sistemul nostru de învățământ.

Unele gafe s-au mai făcut, totuși, în acest perimetru. La Iași și Cluj au dispărut Catedrele de Istoria Românilor din Universități. Doar un pas mai trebuia făcut ca să dispară o astfel de catedră și de la Universitatea din București. Și strădaniile diabolice ale unora care doresc acest lucru nu s-au sfârșit. Vai și amar, deci, să nu mai avem o astfel de catedră la prima Universitate a țării, pe care a slujit-o, până la trista lui dispariție, Nicolae Iorga, patriarhul istoriografiei noastre naționale.

Loviturile s-au dat și pe alte planuri. Predarea istoriei în gimnazii și licee a fost mutilată, ajungându-se să se predea Istoria Românilor doar în două clase (a VIII-a și a XII-a). În majoritatea liceelor ea va fi predată doar câte o oră pe săptămână, ceea ce este absolut insuficient și o va marginaliza.

Mai nou istoria a fost scoasă din rândul disciplinelor obligatorii pentru bacalaureat, după ce ani în șir s-a făcut mare caz de introducerea ei și practic acest lucru a fost valabil doar în sesiunea din 1999.

Față în față cu fenomenele pe care le-am semnalat și cu altele, care ne-ar mai putea intra în câmpul atenției, având și argumentele cu care să le putem demonstra prezența și rolul negativ, păgubitor, învățământul istoric românesc beneficiază de prestația unui front al oamenilor de meserie capabili să discearnă între bine și rău, astfel încât să nu lase corabia să navigheze în derivă. Este o misune nobilă pe care trebuie să ne-o asumăm cât mai hotărât și noi, cei de la Facultatea de Istorie a Universității București, în gândul curat și fapta concretă, menite a determina formarea unei bune părți a celor ce vor avea să slujească, cu temeiuri adânc înțelese, țelurile nobile ale cercetării și predării istoriei obiective tinerelor generații, tuturor acelor care vor veni după noi.

**Tiparul s-a executat sub c-da 667/1999 la
Tipografia Editurii Universității din București**

Gheorghe Nicolae Căzan (1931-1992), profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București, a fost unul dintre cei mai distinși reprezentanți ai școlii istorice românești, preocupările sale îmbrățișând un spectru larg, ce a cuprins, deopotrivă, probleme de istorie modernă românească, dar, mai ales, o largă tematică de istorie contemporană universală. Profesorul Nicolae Căzan a deschis căi noi în cercetare și a avut o contribuție substanțială în abordarea relațiilor României cu Tripla Alianță, a premiselor constituirii statului Israel și a evoluției sale ulterioare, a istoriei celui de al II-lea Război Mondial și a studiilor de sovietologie.

Volumul de față este un omagiu adus de prietenii, colaboratorii și studenții lui Gheorghe Nicolae Căzan activității de dascăl și de cercetător a celui care a încetat prematur din viață, întrerupându-se astfel o activitate laborioasă, în plină desfășurare.

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI